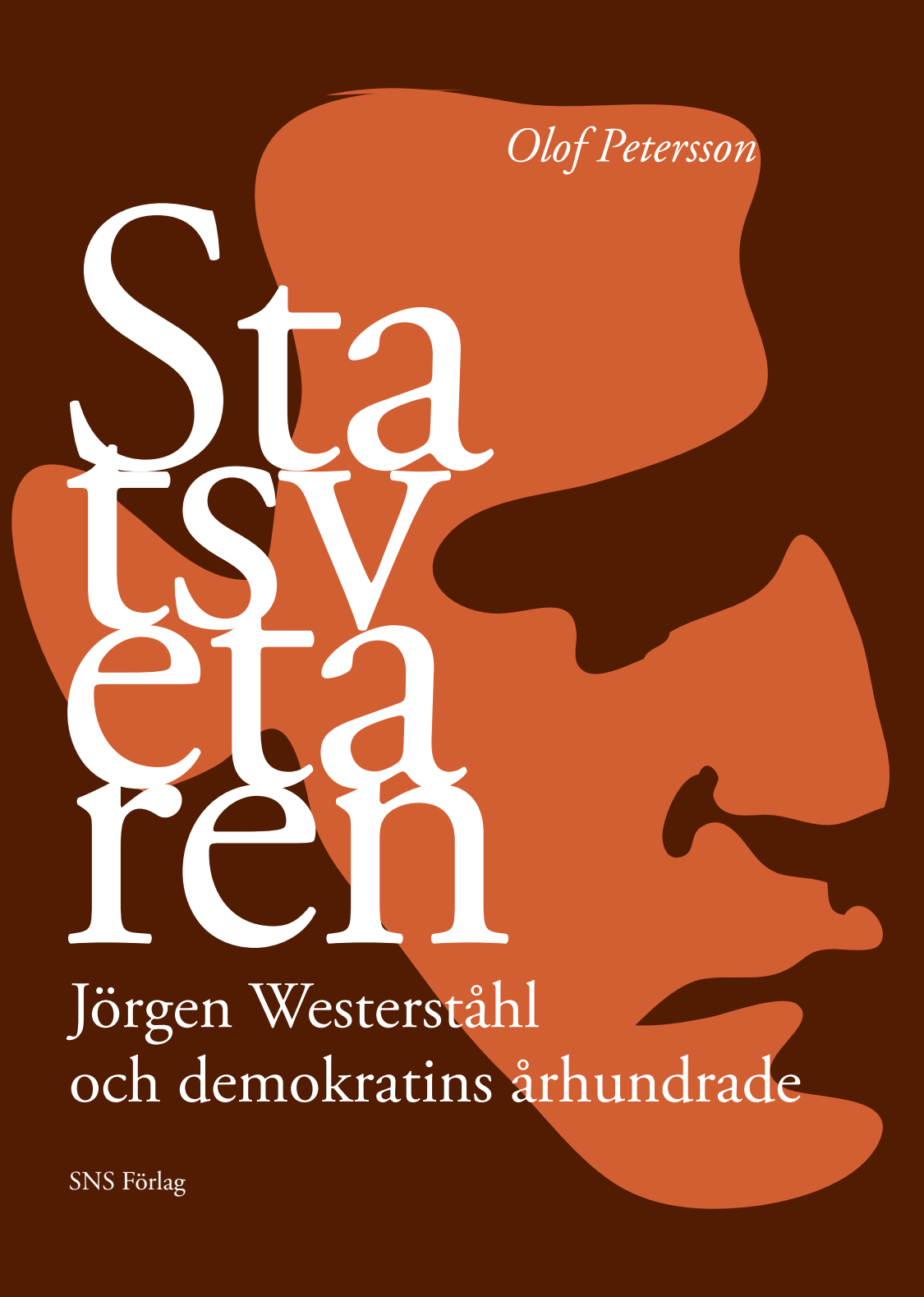

The background is a solid dark brown color. Overlaid on this is a large, stylized profile of a man's head, facing right. The profile is rendered in two shades of orange: a lighter, vibrant orange for the main body of the face and a darker, more muted brown for the hair and some facial features like the nose and mouth. The profile is positioned on the right side of the cover, with the head tilted slightly upwards.

Olof Petersson

Sta tstv eta ren

Jörgen Westerståhl
och demokratins århundrade

SNS Förlag

STATSVETAREN

Olof Petersson

Statsvetaren

Jörgen Westerståhl
och demokratins århundrade

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
Telefax: 08-507 025 25
order@sns.se
www.sns.se

SNS är en oberoende ideell förening som genom forskning, möten och bokutgivning bidrar till att ledande beslutsfattare i politik, offentlig förvaltning och näringsliv kan fatta välgrundade beslut baserade på vetenskap och saklig analys.

Statsvetaren
Jörgen Westerståhl och demokratins århundrade
Olof Petersson

Första upplagan
Första tryckningen

© 2011 SNS Förlag och författaren
Grafisk formgivning: Allan Seppa
Omslagsfoto: Moderna Museet/Anna Riwkin
Tryck: TMG Sthlm, Stockholm 2011

ISBN 978-91-86203-92-4

Innehåll

Förord 7

Wilhelmshaven 10

Socialismen 11

Uppror 12

Omprovning 38

Politik och vetenskap 43

Socialism och frihet 51

Åkarp 62

Fackföreningsrörelsen 63

Facket och staten 70

Facket och medlemmarna 77

Falkenberg 84

Grundlagen 85

Författningsverkstaden 90

Besvikelsen 95

Den elastiska grundlagen 100

Marstrand 108

Kommunerna 109

Demokrati och effektivitet 110

Kommunerna och medborgarna 119

Kommunerna och staten 127

Ndola 132

Medierna 133

Propaganda 134

Mediernas objektivitet 147

Världsbild 160

Borås 170

- Väljarna 171
- Valforskning 177
- Representation 189
- Kvinnorepresentation 196
- Servicedemokrati 200

Göteborg 208

- Forskningsfabriken 209
- Ett statsvetenskapligt forskningsprogram 220
- Forskningspolitik 224
- Samhällsforskningens objektivitet 236

Mannheim 244

- Forskarvärlden 245
- Ett europeiskt konsortium 245
- Statsvetarnas international 254

Sankt Petersburg 258

- Politikens växlingar 259
- Demokratins århundrade 265

Referenser 271

Jörgen Westerståhls skrifter 300

Litteratur 314

Personregister 328

Förord

Jörgen Westerståhl var professor i statskunskap under tre årtionden, närmare bestämt innehavare av August Röhss professur i statskunskap vid Göteborgs universitet från 1952 till 1982. Hans forskning handlade om den moderna demokratins grundläggande problem, nämligen hur folkviljan kan förverkligas i ett samhälle med särintressen, rättigheter, kommuner, massmedier och politiska partier. Som statsvetare bidrog han också till demokratins kunskapsförsörjning genom offentliga uppdrag, undervisning, handledning, institutionsbyggande och forskningsledning.

Det finns flera som kan konkurrera om positionen som den mest betydelsefulla statsvetaren i Sverige. Rudolf Kjellén var en inflytelserik konservativ ideolog vars geopolitiska scheman kom att påverka det politiska tänkandet i Europa och Latinamerika. Axel Brusewitz förde in statsvetenskapen i den demokratiska eran. Herbert Tingsten spelade en ojämförlig roll som opinionsbildare. Nils Stjernquist ligger bakom stora delar av dagens grundlags- och kommunallagstiftning. I den nuvarande statsvetargenerationen finns flera som har gjort bestående insatser, men med högskolans expansion och diversifiering är det knappast längre möjligt för en enda person att så starkt påverka ett helt universitetsämne. Enligt min mening kan det inte råda något tvivel om att det är Jörgen Westerståhl som har haft allra störst inflytande. Under några avgörande årtionden var det han som mer än någon annan formade den svenska statsvetenskapens organisering, inriktning och självförståelse. Han verkade också i en tid med en stark efterfrågan på statsvetenskaplig forskning.

En bok om Jörgen Westerståhl blir en berättelse om demokratins århundrade. Han föddes vid tiden för demokratins genombrott. Under sitt långa forskarliv kunde han följa hur demokratin i Europa slutligen segrade över diktaturen och hur det demokratiska samhället ställdes inför folkstyrelsens praktiska problem. Hans forskning tog upp ett antal problem som alltjämt är aktuella. Vilken roll har organiserade intressegrupper i ett demokratiskt samhälle? Vilken slags grundlag behöver ett land som Sverige? Hur stor plats har den lokala självstyrelsen i en enhetlig välfärdsstat? Vad betyder massmedierna för opinionsbildningen? Hur stor makt har väljarna i en partidemokrati? Vilket utrymme bör folkomröstningar ha i en repre-

sentativ demokrati? Hur kan samhällsforskare bidra till att lösa demokratiens problem?

Denna bok om Jörgen Westerståhl har tre syften. För det första är det en forskarbiografi, en skildring av Jörgen Westerståhls olika undersökningar och en diskussion av deras huvudresultat. För det andra handlar boken om statsvetenskapen som universitetsämne och som världsuppfattning. För det tredje handlar boken om 1900-talet, demokratiens århundrade, den historiska period som blev Jörgen Westerståhls levnadstid och forskningsobjekt.

När jag påbörjade mina studier i statskunskap vid Göteborgs universitet hösten 1967 var det vid en institution som leddes av och präglades av Jörgen Westerståhl. Jag mötte honom som lärare, läroboksförfattare och examinator och efter det att min handledare Bo Särllvik flyttat till England var det under Jörgen Westerståhls överinseende som jag avslutade mina studier med en doktorsexamen 1975. Efter min flytt till Uppsala hade vi kontinuerlig ehuru sporadisk kontakt där vi diskuterade gemensamma forskningsproblem. Ibland var vi överens, ibland inte, ibland inte alls. Vi samarbetade aldrig i några gemensamma forskningsprojekt, men vi deltog i ett antal gemensamma aktiviteter, exempelvis som kommentatorer vid riksrådens valvåkor. Det enda som vi skrev ihop var två debattartiklar om grundlagen, vilka publicerades kort före det att Jörgen gick bort vid 90 års ålder. Jag reste till Göteborg för hans begravning i mars 2006. Det var när jag satt där i Hagakyrkan som jag tänkte att någon måste skriva en bok om Jörgen Westerståhl.

Huvudkällan till detta arbete är Jörgen Westerståhls egna skrifter. Någon samlad bibliografi har hittills inte existerat men jag har nu sammanställt en så långt möjligt komplett förteckning över hans publikationer. Jörgen Westerståhl skrev ingen dagbok men mycket av hans yrkesmässiga korrespondens har bevarats. Endast bråkdelar av källmaterialet finns tillgängligt på internet. Vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg förvaras åtskilliga hyllmeter av Jörgen Westerståhls papper och Göteborgs universitets arkiv innehåller handlingar från statsvetenskapliga institutionen. I övrigt kommer underlaget från många olika slags källor, vilka anges i slutet av boken.

Många har hjälpt mig att skriva denna bok och jag vill tacka dem alla. Jörgen Westerståhls barn Dag, Anna och Olof har stött mitt projekt och bistått med upplysningar. Viveka Enander har generöst låtit mig använda bandinspelningarna från sina samtal med Jörgen Westerståhl. Faktauppgifter och synpunkter har lämnats av Bengt Owe Birgersson, Ingrid Carlberg, Ingvar Carlsson, Ulla Carlsson, Karin Dovring, Sverker Gustavsson, Helena Hegardt, Sören Holmberg, Peter de Jánosi, Esbjörn Jansson, Folke Johansson, Lena Jonson, Rutger Lindahl, Elin Naurin, Lennart Nilsson, Henrik Oscarsson, Per-Anders Roth, Olof Ruin, Fredrik Sterzel, Lars Strömberg, Ingegerd Särilvik, Jonas Tallberg, Anders Vredin, Gunnar Wallin, Lennart Weibull och Torgny Wärn. Materialinsamlingen har underlättats av tillmötesgående personal vid arkiv och bibliotek, däribland Låle Svensson vid Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Karin Petersson och Anna Thorén vid Göteborgs universitet, Per Clason vid Krigsarkivet, Eva Dahlman vid Kungliga Biblioteket, Fredrik Tersmeden vid Lunds universitet, Stephan Bergman vid Scanpix och Bror Lyckow vid Stockholms universitet.

Ett stort tack riktas också till Carl-Olof och Jenz Hamrins Stiftelse, Institutet för Rättsvetenskaplig Forskning, Riksbankens Jubileumsfond och Wahlgrenska stiftelsen som genom tryckningsbidrag gjort det möjligt att ge ut denna bok.

Stockholm i mars 2011
Olof Petersson

**WIL
HELMS
HAVEN**

Socialismen

Dessa sena dagar i oktober 1918 insåg också officerarna att Tyskland hade förlorat kriget. Ändå fanns en oro ombord på de slagskepp, kryssare och minsvepare som låg för ankar i hemmahamnen. Wilhelmshaven hade med sitt strategiska läge vid Nordsjökusten blivit huvudbasen för den preussiska och tyska flottan. Wilhelmshaven var en symbol för Tysklands storpolitiska ambitioner och blev nu också platsen för de händelser som ledde till kejsardömets fall.

Amiralerna vägrade att ge upp. I stället förberedde marinledningen ett sista sjöslag mot England. Striden var visserligen förlorad på förhand, men i enlighet med sin hederskodex var officerarna beredda att dö för sin ära. Men rykten om den hemliga operationen spred sig och matroserna vägrade att lyda order.

För att kväsa upproret förflyttades eskadern från Wilhelmshaven till Kiel, där manskapet gavs landpermission. På kvällen den 1 november samlades matroserna för att diskutera hur de skulle förhindra att eskadern löpte ut på nytt. Under de följande dagarna anslöt sig soldater och andra till matroserna. Myteriet växte till en massrörelse. Händelserna i Wilhelmshaven utlöste en händelsekedja som skulle förändra Europas politiska karta.

Den 3 november marscherade fem tusen demonstranter genom Kiel. Den 4 november formulerade de upproriska sina krav, som inte bara handlade om frigivandet av fängslade kamrater utan nu också gällde grundläggande politiska förändringar. Matrosrådet krävde kejsarens avgång och införandet av allmän, lika och hemlig rösträtt för både män och kvinnor. I ett flygblad förklarade matroserna att den politiska makten nu låg i deras händer: Det finns inte längre någon väg tillbaka! Det revolutionära budskapet spreds längs järnvägslinjerna till resten av landet. Den 6 november kontrollerade soldatråden norra Tyskland och den 7 november infördes republik i Bayern. Den 9 november 1918 proklamerades kejsarens avgång. Några timmar senare utropade socialdemokraten Philip Scheidemann den första tyska republiken. Men vänstern var splittrad. Ungefär vid samma klockslag förklarade Karl Liebknecht och spartakisterna att de bildat en fri socialistisk republik.

Under de följande månaderna ledde kampen mellan socialdemokrater, revolutionärer och högergrupper till gatustrider och dödsoffer. Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg mördades i januari 1919. Socialdemokraterna valde den parlamentariska vägen och förlitade sig på militären för att upprätthålla ordningen. Ordning härskade i Berlin, men den socialistiska rörelsen skulle aldrig återförenas. Den bittra konflikten mellan socialdemokrater och kommunister försvagade vänstern och öppnade vägen för nationalsocialisterna. Den demokratiska grundlag som antogs i Weimar 1919 höll inte längre än till 1933.

Uppror

En av matroserna i Wilhelmshaven var Theodor Plievier. Efter att ha tjänstgjort som eldare på hjälpkryssaren Wolf under drygt ett år hade han placerats på en minsvepare. Plievier följde händelserna på nära håll och blev redaktör för »Republik«, matrosrådets tidning i Wilhelmshaven.

Theodor Plievier hade redan under ungdomens vandringsår och som sjöman i Europa och Sydamerika skrivit artiklar och noveller. Efter kriget försörjde han sig som journalist, översättare och skriftställare. Han har själv berättat att det var marinofficerarnas behandling av manskapet som gjorde honom till revolutionär. Hans politiska inställning var inte doktrinärt marxistisk utan kan snarare beskrivas som frihetlig med anarkistiska inslag.

Plievier skulle bli världsberömd för sin bok om matrosupproret. Ögonvittnesberättelser och egna upplevelser ligger till grund för »Kejsarens kuller«, som följer en tvångsrekryterad matros under första världskriget och som slutar med novemberrevolutionen. Romanen kom ut 1930 och översattes till många språk, däribland svenska.

I slutet av oktober 1918, skriver Plievier i romanens slutkapitel, får eskaderchefen förseglade operationsorder om att högsjöstridskrafterna ska sättas in mot den engelska flottan. Ångan uppe i alla pannor, svarta molnbollar stiger upp i den stjärnlösa himmeln. Matroserna och eldarna undrar. Varför har minsveparna gått ut? Varför har man ångan uppe? Det ligger något i luften. De kikar in i massen. Champagnekorkar, glas, sorl av rös-

ter. Där står en kaptenlöjtnant med glaset i hand. »Vi ska avfyra våra sista 2 000 skott mot engelsmännen och sedan ärofullt gå under! Bättre ett slut med heder än ett liv i skam!«

Matroserna drar sig tillbaka, samlas, det rör sig i massorna. Ankarkättingarna läggs fast. Eldarna släcker under pannorna. Matroserna låser underofficersrummet och kilar fast däcksluckorna. Morsesignaler går mellan fartygen. »Håll ut, kamrater! Vi gör likadant.« I kölvattnet efter de drivande fartygen samlas måsar. Eskadrarna har skilts åt, återvänder till sina hemmabaser, till Wilhelmshaven, Cuxhaven, Brunsbüttel och Kiel.

Flottan befinner sig i upplösning. »Manskapet i grötrockar, arbetsbyxor, sjöstövlar, otvättat, orakat, magert och knotigt, med fyra och ett halvt års krig och blockad i ansiktena, en grå flod som översvämmat däcken.« Över deras huvuden blåser stridsflaggan, svart på vitt fält, i vänstra hörnet järnkorset. Stridsflaggan halas ner. På gaffeln, där sedan krigets och marinens början kejsarrikets symbol har vajat, hissas nu i stället svablar, kolsäckar och röda fanor. »Den röda fanan stiger!« Endast tre officerare försvarar sin fana. Alla de andra fartygen faller utan strid.

Plievier avslutar sin roman med en scen där kejsar Wilhelm II flyr med bil över gränsen. Hans adjutant frågar varför han inte sökt döden i spetsen för sina trupper. Kejsaren svarar: »Den heroiska gestens tid är förbi!«

Tillsammans med Erich Maria Remarques »På västfronten intet nytt« blev Theodor Plieviers roman det främsta litterära uttrycket för krigströtthet, antimilitarism och pacifism i mellankrigstidens Europa. Plieviers skrifter var också bland de första böcker som rensades ut och brändes när nazisterna kom till makten 1933. Med knapp nöd lyckades Plievier fly från Tyskland och fann en fristad i Paris.

Till en början fick Plievier husrum i ett härbärge för judiska flyktingar. Genom kontakter fick han möjlighet att flytta till den svenske bankiren Olof Aschberg i Paris. Under ett år bodde Theodor Plievier tillsammans med sin fru Hildegard i en flygel som vette åt trädgården till Aschbergs palatsliknande fastighet vid rue Casimir-Périer i Paris. Här träffade Plievier en 17-årig svensk gymnasist vid namn Jörgen Westerståhl. Detta möte med Theodor Plievier försommaren 1933 skulle få en avgörande betydelse för Jörgen Westerståhls politiska utveckling.

Kontakten mellan Theodor Plievier och Jörgen Westerståhl gick alltså via Olof Aschberg, som haft både personliga och affärsmässiga relationer med Jörgens morfar Hjalmar Branting. Den dag då Jörgen föddes, tisdagen den 25 januari 1916, innehöll tidningen Social-Demokraten ett riksdagsreferat där Hjalmar Branting påminde om de folkmöten ute i landet som samlats för att demonstrera för freden och mot dyrtiden. Samma kväll höll Marinens Varvsarbetarförbund ett möte för att diskutera avlöningsfrågan och proviantfrågan samt frågan om åtta timmars arbetsdag. Socialdemokratiska Föreningen i Stockholm samlades i Folkets Hus senare samma kväll för att lyssna till redaktör C. N. Carleson, som inledde en diskussion om socialdemokratien och internationalen i krigstider.

Världskriget hade då pågått i över ett år men slutet låg ännu långt borta. Denna dag kapitulerade Montenegro efter det att tyska trupper hade invaderat Serbien. På västfronten låg de båda sidornas arméer fastlåsta i ett fruktlöst och förödande skyttegravskrig. Våldsamma strider utbröt i Flandern och Artois. Några veckor senare gick tyska trupper till offensiv i Verdun. När krigshandlingarna slutligen upphörde var Europa oåterkalleligen förändrat. Vapenstilleståndet den 11 november 1918 följdes av revolutioner och statsvälvningar i fler länder än Tyskland.

Freden 1918 och den parlamentariska demokratin gav ett kortvarigt hopp, som snart ersattes av bakslag och besvikelser. Hjalmar Branting fick Nobels fredspris 1921 för sina insatser i samband med tillkomsten av Nationernas Förbund, men detta försök att civilisera den internationella politiken genom förhandlingar och skiljedom kunde inte hindra att konflikterna mellan Europas nationer urartade till ett nytt världskrig.

Också i idéernas värld var det en omstörtande tid. Gamla tankebyggnader låg i ruiner och i stället restes nya konstruktioner av relativitetsteorier, futurism och kubism. Även om Sverige stått utanför världskriget och undvikit en politisk revolution var kulturlivets konflikter mellan gammalt och nytt minst lika hårda som på många andra håll i Europa. Strindbergsfejden några år tidigare hade blottlagt den avgrund som skilde det litterära etablissemangets konservatism från den radikalism som tog sig både estetiska och politiska uttryck. August Strindberg, som varit den nya tidens litterära förgrundsgestalt och personligt bekant med Hjalmar och Anna Branting, hade bland annat valt det historiska dramat som metod för att åskådliggöra

tidens konfliktlinjer. I »Gustaf III« låter han Armfeldt fälla nyckelrepliken »Tiderna äro onda och man kan inte lita på någon!«. Denna teaterpjäs hade premiär på Intima teatern tisdagen den 25 januari 1916. Dagen därpå skrev Anna Branting en recension i Social-Demokraten under sin signatur René. Huvudrollsinnehavaren Lars Hansson hyllades för »den glänsande, perversa, eldiga, olyckliga personlighet han framställde«.

Anna Branting skrev senare om sina barnbarn, mest om »Hans-Jörgen«, »den som jag lärt känna bäst, eftersom han med sina föräldrar delat hem med mig sedan han var i 11-årsåldern«. Mycket festlig var han under en period av sin gymnasietid, minns Anna Branting, då hans stora slagord var »åderförkalkning«. Hade man svårt att erinra sig ett namn: åderförkalkning. Var man inriktad på ett enda ämne: åderförkalkning. »Hade man med åren blivit mild och mindre snar att döma, var man gaggig, det vill säga att man nått den yttersta gränsen för åderförkalkning.«

Anna Branting fortsätter i sin beskrivning av den unge Jörgen: »Hans gapskratt när han kastade sig baklänges och vägde sönder den ena stolen efter den andra«, »hans älskvärt oförsämnda ton och blicken, som honom ovetande slungade strålar av ödmjuk ömhet, åh det var gudomligt, liksom allt ungt, modigt och ofördärvat är gudomligt.« Något så platt som de moderna slangorden kom aldrig över hans läppar den tiden, skriver Anna Branting. »Hans alltid rena händer, hans ostyriga, tjockbottnade fötter, hans nonchalanta viktighet då han i förbigående nämnde något om sina föreningars sammanträden, hans noggrant pådragna handskar och hans sätt att stuka till gymnasistmössan, så att den skulle se gammal ut, hans aldrig glömda tillgivenhet för en arrendator och en begåvad lantarbetare, hans ömhet mot djur.«

Som barn trivdes Jörgen Westerståhl bäst med att umgås med vuxna människor. Han tyckte barn var trista, tråkiga och dumma. När hembiträdet föreslog att han skulle gå ner till gården och leka svarade han att han inte var intresserad av lekar. Han tyckte att barn var som vilda djur. Han var i stället van vid en konversation, en samtalston och en strävan efter att uttrycka sig på ett belevat sätt. När gymnastikläraren skulle dela in pojkar i två lag sa Jörgen att han inte var intresserad av »bollekar«. Uppenbarligen respekterade de andra barnen denne unge man som uttryckte sig i så precisa formuleringar. Han fick också flera nära vänner i skolan.

Både mormor och mor lade märke till och uppmuntrade Jörgens sociala talanger. Modern var mycket stolt över att sonen hade gjort lycka på en av Olof Aschbergs fester. På grund av att så ytterst olikartade människor var bjudna hade det bestämts att gästerna skulle maskera sig. Jörgen hade fått en bondgubbsmask som han behöll under hela middagen och var dessutom iklädd sin pappas bonjour och en löjlig halsduk. Han lyckades så förstålla sig och var så kvick och rolig att ingen visste vem han var. Alla damerna var högst intresserade och tog honom för en fullvuxen man. Masken gav honom en slags självsäkerhetskänsla och han var den ende vid sitt bord som ogenerat och verserat förde konversation med alla över bordet och höll målron och skrattet vid makt. Jörgens pappa var oerhört stolt över honom och låtsades inte veta mer om honom än de andra.

Anna Branting kompletterar sitt porträtt med just denna sida hos Jörgen Westerstähl. »Och så hans utomordentliga talang att härma, jag vill inte säga vilka, hela deras ordförråd och psyke, något som han excellerade i, då det gällde att tala landsmål.« »Ännu i dag kan han offra en stund för att roa mig med ett enkelt konststycke, som jag alltid skrattar lika hjärtligt åt. Han kommer in med hatt och överrock och går ett varv runt rummet med böjda knän så att rocken stöter i golvet, det låter inte så märkvärdigt på beskrivning, men det är inte bara jag som skrattar.«

En av Anna Brantings närmaste vänner var Olof Aschberg. »Den röde bankiren« hade haft nära förbindelser med Hjalmar Branting genom sina företag, utlandskontakter och personliga engagemang. Aschbergs bank gav ett lån till ombyggnaden av Brantings hus på Norrtullsgatan 3 i Stockholm där Aschberg själv hyrde en våning. Efter Hjalmars död 1925 förblev Anna Branting en nära vän. Anna Branting hade långt tidigare fått upp blicken för Olof Aschberg, som vid ett tillfälle hade stått och beundrat hennes pudel Ulla för hundens snabba språng och modet att kasta sig ut i vattnet. Anna Branting vistades långa tider hos Aschberg i Frankrike och det var också hon som förmedlade kontakterna med Siri Kugelman, som skulle bli Aschbergs hustru. Anna Branting hade redan som journalist, särskilt i teaterkrönikor under signaturen René, gjort sig ett namn som en skarpsynt iakttagare av Stockholms kulturella och sociala liv och hon blev en centralpunkt i det aschbergska sällskapslivet.

Olof Aschberg berättar i sina memoarer hur han hade närmat sig arbetarrörelsen. Som arbetsgivare hade han fått i uppdrag att bemöta den socialistiska agitationen. År 1911 hade han lyssnat på folktalaren Hinke Bergegren och såg här en verklig fara för arbetsgivarnas intressen. Aschberg skaffade sig böcker om socialpolitik, ekonomi och marxismens teori. Ju mer han fördjupade sig i frågan, desto mer fann han att arbetsgivarnas politik var ohållbar. Han fick en ny uppfattning om de samhällsförhållanden som han tidigare hade accepterat som en självklar naturnödvändighet. Den ekonomiska politiken borde i stället inriktas på att öka köpkraften hos småfolket och arbetarklassen.

Som bankman såg Olof Aschberg här en möjlighet att kombinera affärer och politik. Småfolkets och arbetarnas insatta sparmedel borde användas för deras egna intressen. I stället för att bygga lyxvåningar i magnifika hus för de förmögna klasserna borde pengarna användas för att få fram ändamålsenliga, hygieniska och trevliga bostäder för de grupper som dithills hade negligerats. Det gällde också att åstadkomma ett samarbete med andra länders arbetare, som ju hade samma intressen.

Olof Aschberg fick kontakt med fackföreningsrörelsens och socialdemokratins ledare, däribland partiets ordförande Hjalmar Branting. År 1912 stiftades Nya Banken med LO:s ordförande Herman Lindqvist som ordförande, Olof Aschberg själv som verkställande direktör och tidningen Social-Demokratens chefredaktör Gerhard Magnusson som vice VD. Hjalmar Brantings son Georg började på banken 1913 och blev föreståndare för notariatsavdelningen. Aschberg skänkte en del av sitt kapital till Folkets Hus och han bekostade en översättning av Karl Marx skrifter.

När arbetarna på fotogenköksfabriken Primus lockoutades gick Nya Banken in och hjälpte arbetarna att anlägga en egen fabrik. Primuskonflikten skulle senare komma att bli föremål för en historisk-statsvetenskaplig analys. Författare var Jörgen Westerstahl, som tog upp denna hårda maktstrid i samband med en undersökning av Metalls historia. Å ena sidan stod en företagare som ville leda sitt företag utan intrång från annat håll, å andra sidan stod fackligt organiserade arbetare som krävde medbestämmanderätt över arbetsvillkoren. Olof Aschbergs insats gjorde det möjligt för arbetarna att starta en egen fabrik, AB Radius. Därmed försattes fackförbundet i en svår mellanställning. Förbundet var på en gång aktieägare och företrädare

för förbundets arbetare. Efter några år avvecklade förbundet sitt ägande och Jörgen Westerståhl konstaterar att initiativet var en isolerad företeelse. Radius blev inte, som en del arbetare hade hoppats, den första etappen mot ett övertagande av produktionen.

Första världskriget innebar att Olof Aschberg intensifierade sina affärskontakter med Ryssland. Hjalmar Branting gav honom introduktionsbrev till de ryska socialister som tvingade tsaren att abdikera och som bildade en provisorisk regering våren 1917. Nya Banken var med och tecknade ett internationellt lån till den nya ryska regeringen. Då bolsjevikerna grep makten senare samma år gav Olof Aschberg dem sitt stöd. I december 1917 reste Olof Aschberg tillsammans Zäta Höglund och Karl Kilbom från Socialdemokratiska Vänsterpartiet med tåg via Torneå och Helsingfors till Petrograd för att gratulera Lenin. Aschbergs ärende var också att förhandla fram en leverans av maskinolja till Statens Järnvägar. När västmakterna försökte isolera det revolutionära Sovjetunionen blev Olof Aschberg en räddning genom sina bankkontakter med omvärlden. Han blev ordförande för Ryska Handelsbanken, landets enda privatägda bank, som huvudsakligen gjorde affärer med utlandet. Några år senare förstatligades banken och Aschberg flyttade så småningom till Paris. Men han behöll de goda förbindelserna med Sovjetunionen och den internationella arbetarrörelsen. Olof Aschberg kunde genom sina kontakter bygga upp en av världens främsta samlingar av ryska ikoner, som han senare donerade till Nationalmuseum i Stockholm.

Makarna Aschbergs hus på rue Casimir-Périer i Paris och deras lantegendom Bois de Rocher utanför Versailles blev under 1930-talet en samlingspunkt för de affärsmän, diplomater, politiker, konstnärer, författare och studenter som ingick i Olof Aschbergs nätverk. En volym i memoarsviten heter Gästboken och utgår från de noteringar, dikter och teckningar som de många gästerna lämnade efter sig. Själva gästboken har en historia som speglar denna del av 1900-talet.

När tyskarna marscherade in i Frankrike 1940 och marskalk Pétain avskaffat demokratin greps Olof Aschberg och sattes i koncentrationslägret Camp du Vernet d'Ariège i södra Frankrike. Hans hus och egendom konfiskerades. Med knapp nöd lyckades Aschberg komma loss och ta sig till USA och så småningom hem till Sverige. Några år efter kriget infann sig

en man med ett stort paket under armen. Paketet visade sig innehålla den gästbok som man utgått från hade gått förlorad. Gästboken var visserligen skamfilad, en del blad var utrivna och nazistiska soldater hade klottrat antisemitiska slagord, men huvudinnehållet var intakt. Gästboken, som nu förvaras på Kungliga biblioteket i Stockholm, vittnar om att Aschbergs hem var en viktig mötesplats för svenskars kontakter med tongivande personligheter i den europeiska mellankrigsgenerationen. Bland gästerna fanns namn som Carina Ari, Stina Bergman, Gerda Boëthius, Karl Otto Bonnier, Harriet Bosse, Ivan Bratt, Lion Feuchtwanger, Karl Gerhard, Salomon Grumbach, Isaac Grünewald, Ragnar Josephson, Arthur Koestler, Käthe Kollwitz, Heinrich Mann, Darius Milhaud, Max Reinhardt, Anna Seghers, Ernst Toller, Axel Wenner-Gren och Nils Wohlin.

Umgängeslivet i Olof Aschbergs politiska salong har skildrats i skönlitterär form. En av gästerna var Elsa Triolet, som senare skulle skriva flera uppmärksammade romaner, bland annat med motiv från Aschbergs hem. Under sin uppväxt i tsartidens Ryssland ingick hon i politiska och litterära kretsar. Hennes syster Lili Brik, poeten Majakovskijs stora kärlek, stannade kvar i sitt hemland medan Elsa flydde till Frankrike. Efter ett kort äktenskap med en fransk officer gifte hon sig med Louis Aragon, författare och kommunist. Elsa Triolet var en lika central som kontroversiell person i den tidens franska kulturliv.

Ofta sedda gäster hos Olof Aschberg var Anna och Hjalmar Brantings båda barn, Georg och Sonja. Jörgen Westerståhls morbror Georg Branting (1887–1965) stod långt ut på socialdemokratins vänsterflygel och var en glödande antinazist. Under sina tre årtionden som ledamot i riksdagens första kammare kämpade han särskilt mot »lagrötan« och »det svenska rättssamhällets förfall«: spionerilagstiftningen, hemlighetsmakeriet, behandlingen av flyktingarna, hemliga politiska polisen, brev- och telefonspionaget, övervakningen. Han var en av de advokater som förde talan för de arbetare som dödats av skotten i Ådalen 1931. Han organiserade en svensk frivilligrörelse som stod beredd att rycka in i det ockuperade Norge och Georg Branting var den ende svensk som i norsk radio hälsade den norske kungen välkommen när denne återvände till det befriade Norge i juni 1945.

Georg Branting och Olof Aschberg hade samarbetat redan 1917, då de förgäves försökte få den socialistiska internationalen att återförenas i Stockholm. De utarbetade gemensamt ett förslag som skulle ha lagts fram för kongressen. Proklamationen avslutades med en uppmaning till kongressen att utropa sig som ett världsparlament. Utkastet innehöll också förslag om allmän och omedelbar avrustning, fullständig demokrati samt inrättandet av ett internationellt finansinstitut, lydande under världsparlamentet, och en internationalisering av lagar, mynt, mått och vikt.

Georg Branting var en drivande kraft i den internationella kampanjen för att rädda Sacco och Vanzetti från den elektriska stolen. År 1927 skickade han ett telegram till Olof Aschberg och uppmanade honom att kontakta sina amerikanska bankvänner för att ingripa till försvar för de båda italienska anarkisterna. Dessa hade anklagats för mord och rån, men enligt en utbredd opinion var de oskyldiga och rättegången betraktades som ett justitiemord. Georg Branting engagerade sig personligen och besökte Sacco och Vanzetti i fängelset. Den internationella proteströrelsen lyckades dock inte förhindra att domen verkställdes och de två åtalade avrättades.

Det har i efterhand aldrig gått att få fullständig klarhet i om Sacco och Vanzetti var skyldiga eller oskyldiga. Så mycket står dock klart att den internationella kampanjen var medvetet och skickligt iscensatt av den kommunistiska internationalen Komintern. En nyckelperson bakom denna kampanj, liksom många andra inslag i mellankrigstidens kommunistiska propagandaverksamhet, var Willi Münzenberg. Willi Münzenberg och Olof Aschberg hade mötts i Stockholm redan 1915 och när de återknöt kontakterna ett årtionde senare skulle det bli inledningen till ett nära samarbete. Aschberg hjälpte Willi Münzenberg att starta ett antinazistiskt bokförlag i Paris och Münzenberg kom ofta på besök i Aschbergs hem.

Willi Münzenberg var, enligt en av hans medarbetare, den grå eminensen och osynliga organisatören av det antifascistiska korståget. Han hade flytt från Tyskland och organiserade sitt högkvarter i Paris. Där startade han sin kampanj, som beskrivits som något unikt i propagandans historia. Hans världskommitté för hjälp åt den tyska fascismens offer uppträdde utåt som en filantropisk organisation som stöddes av högst respektabla personer som engelska hertiginnor, amerikanska kolumnister och franska

vetenskapsmän. Han var mycket noga med att kommunister inte nämndes i samband med kommitténs kampanjer.

Den 30 januari 1933 utnämndes Adolf Hitler till rikskansler. En månad senare brann riksdagshuset i Berlin. Branden blev en förevändning för nazisterna att införa undantagstillstånd och att sätta de grundlagsfästa rättigheterna ur kraft. Regimens motståndare kunde nu häktas utan hänsyn till rättsstatens regler. Egendomsskyddet sattes åt sidan. Yttrandefriheten, tryckfriheten och föreningsfriheten upphävdes. Riksdagshusbranden blev inledningen till tolv år av nazistisk diktatur.

Att det var Marinus van der Lubbe, en sinnesförvirrad holländare, som hade ränt på stod snart klart. Den obesvarade frågan var om han hade agerat ensam eller om branden var del av en större politisk konspiration. Nazisterna pekade snabbt ut kommunisterna som ansvariga och häktade ett antal kommunister, däribland bulgaren Georgi Dimitrov. Allt tycktes upplagt för en skådeprocess och ett stort propagandanummer. Men nazisterna hade inte räknat med den kommunistiska propagandans motoffensiv.

Willi Münzenberg tog initiativ till en motprocess. Genom sin propagandaorganisation fick han till stånd en tribunal bestående av framstående jurister från olika länder, däribland Georg Branting från Sverige. Tribunalen sammanträdde i London och förhörde ett tjugotal vittnen och granskade hundratals dokument. Redan innan rättsprocessen i Tyskland hade tagit sin början kom tribunalen fram till att Dimitrov och hans medåklagade var oskyldiga och pekade i stället ut nazisterna som de verkliga brottslingarna. Utslaget uppmärksammades i hela världspressen och en dokumentation från tribunalen spreds i en skickligt redigerad publikation, »Bruna boken«. När Dimitrov därefter genom ett retoriskt avancerat försvar lyckades desammra och förlöjliga nazisterna och deras åklagare Hermann Göring kunde Willi Münzenberg kamma in ytterligare en propagandapoäng. Dimitrovs försvarstal spreds i en ny publikation, »Bruna boken II«. Olof Aschberg deltog aktivt i Münzenbergs motkampanj och följde med Georg Branting till tribunalen i London. Willi Münzenberg och Georg Branting hade täta kontakter, men ett brev visar att Münzenberg trodde att det kunde bli till nackdel för Branting om de sågs för mycket tillsammans.

Arthur Koestler berättar i sina memoarer hur han som flykting i Paris rekryterades till Willi Münzenbergs propagandabyrå. Han konstaterar att

omvärlden inte insåg att skådespelet efter riksdagshusbranden hade regisserats av två »medicinmän«: Joseph Goebbels och Willi Münzenberg. »Världen trodde att den bevittnade den klassiska kampen mellan sanning och lögn, skuld och oskuld. I själva verket var båda parterna skyldiga, fastän inte för de brott för vilka de anklagade varandra.« Koestler drar i efterhand slutsatsen att det var en kamp mellan två ljugande giganter. »Om världen vid den tiden hade förstått alla tricken och all bluffen kunde den ha besparats många lidanden. Men varken då eller senare förstod Västerlandet den totalitära mentaliteten.«

Jörgen Westerståhls mor Sonja (1890–1981) var liksom Georg Branting advokat och båda var starkt engagerade i kampen mot krig, fascism och sociala orättvisor. Under Hjalmar Brantings sista levnadsår hade de bistått sin far som assistenter och sekreterare. Från början hade Sonja inte tänkt engagera sig offentligt men när hon som jurist bidrog till att rädda en av general Francos fångar från dödsstraff ändrade hon sig. Det var en mycket stark upplevelse, berättade hon senare. »Jag förstod att det inte gick att hålla sig undan. Jag hade liksom ärvt ett vapen genom Hjalmars namn som jag måste använda i kampen mot fascismen, helt enkelt. Så jag bytte åsikt om var min plats var.« Sonja Branting kom att både i sin rättsliga och politiska verksamhet att särskilt inrikta sig på kvinnornas ställning. Som advokat engagerade hon sig främst i fall som gällde skilsmässor och andra familjetvister. Hon var länge aktiv i Rädda Barnens centralstyrelse och i styrelsen för Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund. Hon gifte sig 1914 med juristen Olof Westerståhl och de startade senare en gemensam advokatbyrå. År 1916, samma år som hon tog sin jur. kand.-examen, fick Sonja och Olle sitt enda barn, Hans Jörgen. Som nygifta bodde de i hemmet på Norrtullsgatan men under Hjalmar Brantings sista år med många officiella plikter hade de en egen lägenhet. När Sonja en dag såg den franske ministern i finrummet med Jörgens leksaker runt fötterna drog hon slutsatsen att det var tid att bryta upp.

Sonja Branting-Westerståhl deltog aktivt i det sociala livet i Aschbergs hem och hon var bland annat med om att arrangera en storslagen möhippa när Siri Kugelman skulle gifta sig med Olof Aschberg. I Frankrike knöt hon också politiska kontakter. Ett foto visar Sonja Branting-Westerståhl och Willi Münzenberg bredvid varandra i solgasset på terrassen på Bois

de Rocher. Sonja Branting-Westerståhl fick också tillfälle att som advokat bistå Olof Aschberg, särskilt i det kritiska läget 1940 när det gällde att få ut honom ur koncentrationslägret och att ordna utresetillstånd.

Omständigheter ledde också till att Sonja Branting-Westerståhl blev riksdagsledamot. Per Albin Hansson satt i riksdagens andra kammare som invald för Stockholms stad och efter hans död 1946 gick mandatet till Seth Molander. Denne tvingades emellertid att avgå två år senare. I samband med de partipolitiskt hårda striderna vid 1948 års val hade Molander felaktigt påstått att folkpartiet tog emot stora summor pengar av storfinans-
sen. Seth Molanders efterträdare blev Sonja Branting-Westerståhl.

Under några månader i slutet av 1948 satt därmed Hjalmar Brantings båda barn i riksdagen, Georg i första kammaren och Sonja i andra kammaren. Fredagen den 17 december tog de båda till orda. Riksdagen skulle ta ställning till förslag om handelsavtal med Spanien och Grekland. Spanien var en fascistisk diktatur under general Franco och i Grekland höll kommunisterna på att förlora det blodiga inbördeskriget. I första kammaren motsatte sig Georg Branting ett handelsavtal med Spanien eftersom det skulle tolkas som »ett politiskt och moraliskt stöd från Sveriges sida« åt »en fascistisk terrorregim«. I sitt riksdagstal, som blev hennes både första och sista, inledde Sonja Branting-Westerståhl med att säga att hon nästan inte känt sig som en verkligt folkvald representant eftersom hon endast satt där för en kort tid. Men hon hade plötsligt märkt att hennes samvete drev henne att ta till orda. Hon hade genom flera besök i Balkanländerna lärt känna befolkningen, särskilt bergsbefolkningen i flera republiker, och hon hade talat med en mångfald grekiska flyktingar. Hon tänkte med sorg på hur Sverige skulle nu dömas av andra människor genom beslutet att utöka varuutbytet med en quislingregering »som fortsätter att gå sin väg fram med snart sagt dagliga avrättningar av män och kvinnor«. Hon insåg att ett sådant här resonemang kunde anses vara naivt, men hon ville inte gå med på »att det är blåögt att vänta sig, att en socialdemokratisk regering skall ha en annan grundsyn till riktlinje för sina handlingar än andra regeringar«. Både Georg och Sonja förlorade sina debatter. Riksdagen satte realpolitik framför idealism och godkände båda handelsavtalen.

Efter en inbjudan från Olof Aschberg reste gymnasisten Jörgen Westerståhl till Paris tillsammans med sin jämnåriga kamrat Krister Reuterswärd.

Resan gick från Stadsgårdskajen den 1 juni 1933 med en lastångare som tog tolv passagerare. Jörgen och Krister delade hytt. Båda var mycket trötta eftersom de hade arbetat in på nätterna med sina tentamina. Jörgen hade lektioner en timma innan båten avgick. Sonja Branting-Westerstahl bidrog aktivt till att förverkliga resan till Frankrike. Hennes förhoppning var att »detta luktande på fransk kultur och humanism skall göra intryck på dem, så att de kan kämpa för dess försvar på något sätt«. Genom Franska skolan hade hon fått nedsatt biljettpris och ombord medföljde en av lärarinnorna från skolan. Sjöresan var stilla, de största vågorna kom vid mötet med den tyska atlantångaren Bremen i Engelska kanalen. Båten gick till Rouen, varifrån det endast var två timmars resa till Paris. Framme i Paris installerades de i Aschbergs hus vid rue Casimir-Périer och inackorderades i maten i en liten restaurang mitt emot för att få vara fria i tiderna.

Hemma hos Olof Aschberg träffades Theodor Plievier, Jörgen Westerstahl och Krister Reuterswärd. Krister Reuterswärd har skrivit sitt namn i gästboken den 10 juni 1933, Theodor och Hildegard Plievier har antecknat ett tack den 11 juni. Under en stor fest söndagen den 18 juni skrev inte bara Krister Reuterswärd och »H. J. Westerstahl« sina namnteckningar utan också två hundra andra gäster. Av de underskrifter som går att identifiera återfinns bland andra konstnären Isaac Grünewald, som också tecknat ett porträtt i gästboken. De två svenska ungdomarna hamnade mitt i en krets av europeiska politiker, affärsmän, författare och konstnärer. En av gästerna var den judiske överrabbinen i Paris Jacques Debré som kom tillsammans med sin brorson. Denne Michel Debré skulle ett kvartssekel senare bli arkitekten bakom Frankrikes nya författning och femte republikens förste premiärminister. Nathalie Sergueiev var en då 21-årig student som under andra världskriget skulle spela en viktig roll som tysk-brittisk dubbelagent. Bakom signaturen »A. Schweitzer« döljs av allt att döma filosofen, missionären och organisten Albert Schweitzer, som tjugo år senare skulle få Nobels fredspris.

I sina sparsamma underrättelser till hemmet berättade Jörgen att han och Krister fick fungera som värdar för de tyska flyktingar som Aschberg gett tak över huvudet i sina gästrum i Paris. »Så H-J får många oväntade lektioner i tyska, som ju är hans svagaste ämne«, konstaterade hans mamma kallt. Han åtog sig till och med att översätta artiklar från det språket an-

gående tyska förhållanden. Han var hungrig och trött när översättningen var slut, men lycklig alltså. På kvällarna hade de samkväm med tyskarna i stora våningen, där Jörgen och Krister nu residerade sedan gästrummen fyllts med tyska flyktingar.

Theodor Plievier var en av de första tyska flyktingarna som fick husrum i Olof Aschbergs hem och han skulle följas av många fler. Huvudpersonen i Peter Weiss roman »Motståndets estetik« anländer från inbördeskrigets Spanien till rue Casimir-Périer, till detta palats »som under sin nuvarande ägare, den svenske bankiren Aschberg, stod till förfogande för Världsfreds-rörelsen och utskottet för grundande av en tysk folkfront«. Flyktingar hade slagit läger i salar där »väldiga stoppade länstolar, bord med marmorskivor eller intarsia speglade sig i parkettgolvet, damast var spänd över väggarna och på den hängde mörka målningar, mariner, landskap, i tunga guldramar«.

Siri och Olof Aschberg lät också inreda sin egendom Château de la Brévière i Compiègneskogen till barnhem för tyska flyktingar. Landsflyktiga konstnärer och artister engagerades i välgörenhetsfesterna. Teaterpjäser skrevs och sattes upp av den tyske regissören Erwin Piscator med Theodor Plievier som textförfattare. Ibland deltog barn som aktörer. Några år senare upplät makarna Aschberg La Brévière som en tillflyktsort för barn som evakuerats från spanska inbördeskriget.

Ett av Theodor Plieviers projekt var att gräva djupare i bakgrunden till riksdagshusbranden. Med hjälp av sin medarbetare Harry Wilde sökte han material i Holland för att få reda på mer om van der Lubbes bakgrund. Wilde berättar också att han inte bara fick i uppgift att representera Willi Münzenbergs bokförlag utan också att ta reda på om det gick att köpa ett fartyg. Plievier drömde om att åter ge sig ut på världshaven och ville skaffa ett segelfartyg. Wilde fann en lämplig skonare och började sätta samman en besättning. Jörgen Westerståhl följde med Plievier från Paris till Amsterdam och ville gärna följa med på världsomseglingen. Men planerna rann ut i sanden eftersom Plievier inte hade tillräckligt med pengar.

Året därpå skrev Plievier en lång dikt i gästboken. Dikten heter »Varför?» och illustreras av en naken trädstam i ett ödsligt landskap. En strof lyder, i Aschbergs översättning:

*Varför driver vi
driver hjälplöst,
varför driver vi alla mot intet
och varför måste den vetande
förgås i sitt vetandes blixtljus?
Varför?
Varför frågar jag?*

Efter dikten antecknade Plievier att han denna dag, den 31 mars 1934, hade fråntagits sitt tyska medborgarskap. Vid denna tid fick Plievier en inbjudan via Sovjetunionens ambassad i Paris att som gäst delta i den första sovjetiska författarkongressen, som skulle hållas i Moskva i augusti. Tillsammans med sin hustru Hildegard reste Plievier via Antwerpen med ångbåt till Göteborg och därifrån vidare med tåg. I väntan på resan till Moskva via Leningrad bodde paret Plievier under ett par veckor hos familjen Westerståhl.

Efter framkomsten till Stockholm gick resan omedelbart vidare till Vallstanäs nära Väsby, en halvtimmas resa norr om Stockholm. Herrgården Vallstanäs hyrdes som sommarbostad av Westerståhls och där fanns också Anna Branting och gäster. Paret Plievier hamnade mitt i sällskapslivet på Vallstanäs. Ett ögonvittne skildrar det överflöd av mat och dryck, som gjorde att varje kväll betydde en förlorad arbetsdag. En specialitet var utflykter. Man rodde eller promenerade ett par timmar och valde omsorgsfullt en trevlig plats. Dukningen och anordningarna var noggranna och rituella. Olle var chef och munsänk, Jörgen en flyhänt och sakkunnig passupp.

En av lekarna på Vallstanäs var plattthetsleken. Sonja hade läst en roman om några engelsmän som blivit nedskjutna i Burma och som hittade på en dumhetslek för att få tiden att gå under sin långa vandring. Leken bestod i att tala, och helst föra en lång och sammanhängande konversation, med plattheten som riktmärke. Det gällde att finna tankar och uttryckssätt, som var lagom dumma och banala, inte rena idiotier, utan sådant som hyggligt folk med ambition och självaktning säger vid ett middagsbord. Ironin riktades mot det konventionella, pedantiska och högtidliga.

Uppenbarligen kände sig Theodor Plievier något främmande i miljön. Festerna på Vallstanäs uppfattade han som närmaste ceremoniella med

sina klockslag för måltider och sitt formella bordsskick. Däremot uppskattade han det nordiska landskapets stillhet i kontrast till det larmande Paris. Ett utdrag ur hans körverk »Skagerack« uppfördes av Radiotjänst med uppläsning på tyska av Theodor Plievier och Hildegard Piscator. Så kom det sig att de svenska radiolyssnarna en julikväll 1934 kunde lyssna på ett expressivt hörspel om första världskrigets sjöslag. Huvudpersonen ropar anklagande: Den vida världen har vi sett, men världen har vi inte förstått.

Tidningen Social-Demokraten publicerade 1934, efter förmedling av Sonja Branting-Westerståhl, en lång berättelse av Theodor Plievier. Ämnet var de dramatiska händelserna vid första världskrigets slut och den auktoriserade översättningen hade gjorts av Jörgen Westerståhl. Artikelserien »Vägen till Compiègne« avslutades med att tyskarna accepterade nederlaget genom att underteckna vapenstilleståndsvillkoren i en järnvägsvagn i Compiègne utanför Paris. Föga anade författaren och översättaren att denna plats, på några kilometers avstånd från makarna Aschbergs lantegendom, sex år senare åter skulle hamna i världspolitikens brännpunkt. Det var i denna järnvägsvagn som Adolf Hitler tvingade de förödmjukade fransmännen att underteckna kapitulationsvillkoren efter tyskarnas blixtnangrepp 1940. Vagnen fördes därefter som trofé till Berlin, men brändes av tyskarna i andra världskrigets slutskede för att den inte skulle kunna användas igen. I dag står en vagn av samma modell i Compiègne, som en påminnelse om 1900-talets förödande krig.

Theodor Plievier hade gärna stannat i Sverige men han saknade både pengar och giltigt pass. Jörgen Westerståhl blev Plievierts sekreterare och följde med till Moskva. Redan under våren hade Jörgen planerat sin resa. Han skrev till sin mor att han ännu inte visste »hur du ämnar ordna för min resa rent ekonomiskt«, men tillägger att »du skall komma ihåg, att jag nu befinner mig i en ålder, då man sätter friheten över en högre levnadsstandard«. Han förtydligar att han medvetet skriver »du« och inte »Du«: »jag skriver av princip små 'd' och ej av okunnighet, vilket vore tänkbart«. Han lugnade sin mamma: »Om du kan undgå det, behöver du alltså ej ordna för mig och engagera mig så mycket.«

I juli 1934 steg paret Plievier och Jörgen Westerståhl ombord på lastångaren Balchasj med destination Leningrad. Mamma Sonja var med och vinkade av vid Skeppsbron och hon konstaterade att det visserligen var en

mycket enkel båt, men att stämningen ombord var säregen och på något sätt tjusande. Hennes bild var att det inte fanns någon dressyr, matroserna verkade glada och fria, spelade grammfon, rökte sina cigaretter och såg ut som hemma hos sig själva. Dessa fridfulla förhållanden var blott en parentes i fartygets historia. Lastbåten hade byggts i USA under första världskrigets slutskede, sålts vidare via Norge och skulle sensommaren 1941 sprängas av en tysk mina utanför Tallinn under den sovjetiska evakueringen undan det nazityska anfalllet.

På kajen i Leningrad den 16 juli 1934 mötte en företrädare för det sovjetiska författarförbundet och två välklädda tolkar. Plievier, som var ett känt namn i Ryssland, blev också mottagen av en skara journalister. Han berättade för Pravdas korrespondent att han avsåg att avsluta sin roman om demokratin i Västeuropa och att han dessutom tänkte påbörja en ny roman om vad som hänt efter den ryska revolutionen. Efter en överdådig lunch följde en utflykt till en kulturpark med tennisbanor och utställningshallar. Samma kväll gick resan vidare med nattåg till Moskva. De första rader som Jörgen Westerståhl sände hem från Leningrad var entusiastiska och i Moskva tyckte han till en början att det var storartat och intressant på alla sätt och att han fick se mycket människor och mycket nytt. Men hans inställning skulle svänga.

Det sovjetiska författarförbundets kongress i augusti 1934 markerade det definitiva slutet på den relativa frihet som funnits i det sovjetiska kulturlivet. Kommunistpartiet tog nu kontrollen över kulturen och vid kongressen proklamerades den socialistiska realismen som den enda tillåtna konstriktningen. Avvikare stämplades som dekadenta och kontrarevolutionära. Senare frisläppta dokument visar hur partiledningen styrde kongressens uppläggning och hur säkerhetstjänsten övervakade delegaterna. Enligt en hemlig polisrapport tyckte en av de närvarande författarna att det som nu höll på att hända i litteraturen var »skamlös demagogi och publicistisk terror». Flera av de som medverkade i författarkongressen, som Nikolaj Bucharin och Karl Radek, skulle bara några år senare komma att avrättas.

Över kongresslokalens estrad hängde porträtt av Lenin, Stalin och Maksim Gorkij. I sitt tal till kongressen ifrågasatte Gorkij kapitalismens »omskrutna kultur»: »Kapitalismens kultur är ingenting annat än ett profit-system för att fysiskt och moraliskt utvidga och befästa bourgeoisins makt

i världen, över folk, jordens skatter och naturkrafterna.« Bland kongressens deltagare fanns ett antal radikala författare från olika länder, såsom André Malraux, Louis Aragon, Elsa Triolet, Paul Nizan, Nordahl Grieg, Martin Andersen Nexø, Anna Seghers, Amabel Williams-Ellis och Rafael Alberti.

Från svensk sida deltog Erik Blomberg, Moa Martinson och Harry Martinson. Jörgen Westerståhl kände Erik Blomberg från Clarté i Stockholm och besökte den radikale författaren på det sjukhus i Moskva dit han förts efter att ha blivit magsjuk. Erik Blomberg fann att Maksim Gorkijs tal var »oerhört väckande« trots »överdrifter och ensidigheter« och »det var ett befriat folk, som med jubel hälsade honom från de överfyllda läktarna i kongressalen i Moskva, arbetare, bönder, studenter«. Moa Martinson publicerade senare en livfull skildring av kongressen och dess avslutningsfest, då Harry Martinson dansade schottis med en tyska och Theodor Plievier jazzade med en kvinnlig rysk reporter. Harry Martinson uttalade sig i Pravda och sade att hela kongressens förlopp hade varit en upplevelse och att dess många episoder gett honom en känsla av högtid. »Det var som om friska och mäktiga vågor bar mig genom uppbyggets epok till framtidens ärofulla och modiga lycka.« Harry Martinson skulle dock komma att omvärdera sina intryck. Några år senare skrev han att Gorkijs tal hade varit en stor besvikelse, de flesta talarna var »osjälvständiga medjamare« och besökarna fick lämpliga doser av panegyrik om staten och om Stalin.

Moskvakongressen blev ett tillfälle för tyska exilförfattare att återses. Jörgen Westerståhl hamnade tillsammans med paret Plievier i kretsen av författare som Johannes Becher, Willi Bredel, Erika Mann, Klaus Mann, Ernst Toller och Adam Scharrer. En av de tyska deltagarna, Oskar Maria Graf, observerade självvironiskt denna krets av »före detta bohemer, intellektuella revolutionärer av alla schatteringar, tystlåtna romantiker, äventyrare i anden men kälkborgare i levernet, dessa skingrade, bannlysta och emigrerade skriftställare som hitlerismen hade spritt över världen«. Han noterade att den gamle vännen Theodor Plievier rörde sig medvetet klumpigt, med sjömansmässig långsamhet. Hans dova stämma lät alltid lite hes. »En stor begåvning, en mycket beräknande, fåordig, äregirig, närmast maniskt intagen av sig själv, en skenbart flegmatisk människa – det var Theodor. Därför hade han tyvärr ingen humor.«

Också Klaus Mann skrev ner sina intryck från författarkongressen. Mycket av vad han fick se i Moskva och under ett kort uppehåll i Leningrad var ägnat att stegra hans respekt för Sovjetunionen, men han fann samtidigt sina invändningar bekräftade. Som vänsterborgerlig författare var han otillfredsställd med en lagligt föreskriven filosofi, som dessutom var ensidig. Vid hotellets tyskspråkiga bord pågick diskussioner om världsåskådningar. I Klaus Manns ögon representerade Theodor Plievier den dogmatiska gruppen. Men Klaus Mann trodde ändå på en enhetsfront som skulle omfatta alla progressiva, antifascistiska intellektuella.

Jörgen Westerstahl kunde mot slutet av sitt liv inte erinra sig att han träffade Klaus Mann, men hade desto tydligare minnen av systemen Erika. Den då knappt trettioåriga Erika Mann var skådespelerska och hade just haft stor framgång med sin politiska kabaré Pepparkvarnen. Jörgen Westerstahl mindes henne som en stilig kvinna som det var fascinerande att tala med. De satt på hotellet och samtalade långt in på natten. Erika Mann hade blivit kontroversiell genom sitt utmanande levnadssätt och hon berättade nu om sitt liv för den unge Jörgen Westerstahl. Denna radikala, öppna och spännande kvinna blev för honom en representant för den radikala Weimarkrets som stod till vänster om socialdemokratien.

De utländska författarna utnyttjades i den sovjetiska propagandan till såväl utlandet som till den egna befolkningen. Theodor Plievier var en av kongressens mest framträdande deltagare. Dagstidningen Pravda, organ för kommunistpartiets centralkommitté, gav honom stort utrymme. Läsarna fick se hans porträtt flera gånger och kunde läsa hans hälsningsord, kongresstal och avslutande kommentarer. Plievier var dessutom talare vid en folkfest som anordnades i Gorkijparken i Moskva en kylig och klar afton i slutet av augusti 1934. Människomassor bildade häck längs den över en kilometer långa vägen från huvudingången till den grandioöst byggda friluftsteatern. När skriftställarna passerade hälsades de av blommor, serpentiner och orkestrar. Inför de 25 000 åhörarna berättade Plievier om den tyska arbetarklassens lidande, om koncentrationslägren, om det fascistiska oket och om bokbålen. Efter Plieviers tal släcktes ljusen och under raketers vinande lyste Lenins ord i blå eldskrift: »Litteraturen måste bli en del av proletariats allmänna sak.« Efter kongressens slut deltog Theodor Plievier tillsammans med andra av de tillresta författarna i välregisserade resor till

mönsterfabriker, daghem, slott och sanatorier där gästerna fick träffa ett litet skikt av särskilt utvalda sovjetmedborgare. En resa till södra delarna av Sovjetunionen varade i över tre veckor. Men då hade Jörgen Westerståhl återvänt till Stockholm.

Det fanns flera förklaringar till att Jörgen Westerståhl reste tillbaka. Theodor Plievier hade hoppats att finna en sekreterare, men förväntningarna infriades uppenbarligen inte. Enligt Plievier var Jörgen Westerståhl alltför egensinnig och dessutom inte särskilt väl förtrogen med tyska förhållanden. En distansering var märkbar redan under överfarten från Stockholm och Plievier löste upp förbindelsen efter kort tid. Theodor Plievier hade ytterligare en anledning att hålla Jörgen Westerståhl på visst avstånd. Den 18-årige Jörgen Westerståhl och den 34-åriga Hildegard Plievier hade funnit att de trivdes utmärkt i varandras sällskap.

Hildegard hade tidigt intresserat sig för teater, gick scenskola och gifte sig nitton år gammal med teatermannen Erwin Piscator. Tillsammans kom de att utveckla en ny form av politisk dramatik med djärv scenteknik och stark uttryckskraft. Hildegard och Erwin Piscator blev ett omskrivet par i 1920-talets Berlin, där de kom att personifiera en modern livsstil och avancerad smak.

Erwin Piscator hade satt upp en teaterpjäs grundad på Theodor Plievers bok om första världskriget och matrosupproret. Kejsarens kulier hade premiär i augusti 1930 på Lessing-Theater i Berlin med Piscator som regissör och Plievier som uppläsare på scenen. Willi Münzenberg såg pjäsen och föreslog att Piscator skulle göra en film av Plievers verk i Sovjetunionen, i samma anda som Eisensteins film om det ryska matrosupproret i Odessa 1905. Men det sovjetiska utrikesdepartementet fruktade diplomatiska förvecklingar med Tyskland om en sovjetisk film så tydligt tog ställning för den tyska revolutionen så Piscators filmprojekt förverkligades i stället med utgångspunkt från en upprorsroman av en annan tysk författare, Anna Seghers. År 1931 hade Erwin Piscator flyttat till Sovjetunionen. Paret Piscator hade då skilt sig och 1931 gifte Hildegard om sig med Theodor Plievier. Erwin och Hildegard hade fortfarande kontakt och Jörgen Westerståhl har berättat att Piscator kom på besök till paret Plievers rum i hotellet Novomoskovskaja, ett dubbelrum som låg direkt intill hans eget enkelrum. Hotellpersonalen hade fått intrycket att Jörgen Westerståhl var skådespelare.

Hildegard Plievier och Jörgen Westerståhl tillbringade mycket tid tillsammans i Moskva. Han följde med henne för att köpa kläder, men de fann snart att den ryska konfektioner var anpassad till en betydligt bredare och kortare kroppsform än den slanka Hildegard Plievier. Vid ett tillfälle hade de fått biljetter till en sportparad på Röda Torget. En halv miljon ungdomar deltog i denna välorganiserade manifestation. Som utländska gäster fick de en framträdande placering, alldeles i närheten av Leninmausoleet och just framme där den stora paraden passerade förbi. Paraden drog emellertid ut på tiden och i värmen ville Hildegard lämna platsen. Eftersom andra vägar var spärrade fann de att enda sättet att ge sig av var gå in i paraden och följa med. Jörgen Westerståhl har senare berättat att de bara gick rakt ut och därmed kom att vandra förbi läktaren där dignitärerna stod. Vi måste ha gjort ett groteskt intryck, säger han, två ensamma personer bland dessa raka led av kortbyxklädda idrottare. Hildegard Plievier hade långt rött hår och bar en grön dräkt. De undrade vad de skulle göra när de passerade läktaren eftersom de andra i paraden hälsade på olika sätt. »Då kom vi på att skulle hälsa med röd front, vi sträckte upp högerarmen och gjorde en rödfronthälsning, jag tror till och med att vi fick en liten applåd«, mindes Jörgen Westerståhl. De passerade tribunen på bara något femtiotal meters avstånd. Först i efterhand insåg de hur stora risker som de hade tagit när de närmat sig de välbevakade sovjetledarna. Men ingenting hände och de följde med i paraden ända hem till hotellet.

En gång när Theodor Plievier var borta för något uppdrag fick Hildegard Plievier och Jörgen Westerståhl tillfälle att äta middag på tu man hand i makarna Plievers hotellrum. För att det inte skulle verka så misstänkt kom Jörgen på att de skulle beställa tre kuvert. Belysningen i rummet utgjordes av en stark lampa och för att få lite mer dämpat ljus satte Jörgen upp en paraply som skärm. Theodor Plievier återvände emellertid lite tidigare än beräknat och när han upptäckte de romantiska arrangemangen i sitt rum fann han det lämpligast att sätta punkt för Jörgen Westerståhls sekreterarkarriär.

Jörgen Westerståhl blev nu tvungen att flytta över till ett betydligt enklare hotell. Medan han tidigare hade kunnat njuta av rysk kaviar till varje frukost fick han nu känna på hur ryssarna hade det. Toalettpapper saknades och på grund av pappersbristen gällde att försöka återanvända tid-

ningspapper flera gånger. Middagarna gick under namnet hästbegravning. Mathållningen kunde han dock klara genom att smyga in på det gamla hotellet där tyska författarhustrur lät honom äta av sin överblivna mat.

Redan under tågresan från Leningrad till Moskva hade Jörgen Westerståhl börjat upptäcka sovjetsamhällets realiteter. Ett stycke utanför Moskva stannade tåget mitt på banan. Han tittade ut genom fönstret och såg två personer i ett landskap som starkt påminde honom om Uppland. En av personerna stod och grävde. Den andra stod bakom med ett långt gevär med en lång bajonett. Uppenbarligen var det en straffånge som arbetade under övervakning. Denna bild etsade sig fast hos Jörgen Westerståhl. Två ensamma personer, den ene beredd att skjuta den andre, mitt i det vackra uppländska landskapet.

Under vistelsen i Moskva insåg han också hur kringskuren friheten var. En ung flicka, som hade varit ute tillsammans med Erwin Piscator, berättade för Jörgen Westerståhl med skräck hur hon därefter hade blivit uppkallad och förhörd av hemliga polisen. Vid ett annat tillfälle kom en hotellanställd, en av dessa kvinnor som satt och övervakade varje våningsplan, plötsligt in i Jörgens rum och frågade om han ville gifta sig med henne så att hon skulle kunna lämna landet.

Genom kontakter via sin mamma hade Jörgen Westerståhl fått ett introduktionsbrev från Anton Nilsson, som dömts till döden för bombdådet 1908 mot strejkfartyget *Amalthea*, fått domen omvandlad till livstids straffarbete och som benådats av regeringen Edén–Branting. Med ekonomiskt stöd av Olof Aschberg hade Anton Nilsson kunnat utbilda sig till flygare och efter att ha flyttat till Sovjetunionen blev han spaningsflygare i röda armén. Därmed försökte Sonja Branting-Westerståhl hjälpa sin son att få kontakt med Otto Ville Kuusinen, en av ledarna för den kommunistiska internationalen. Kuusinen, som under en lång följd av år var en av Sovjetunionens mäktigaste politiker, skulle senare förlora alla sympatier i sitt gamla hemland då han blev statsminister i den kortlivade ockupationsregering som Sovjet inrättade i Terijoki 1939.

Jörgen Westerståhl har berättat hur han begav sig till Hotel Lux vid Gorkijgatan, där utländska kommunister bodde under noggrann övervakning av säkerhetspolisen. Jörgen Westerståhl lämnade fram sitt introduktionsbrev och frågade efter Kuusinen. Förvirring spred sig bland hotellper-

sonalen och efter ett tag fick han beskedet att nej, någon Kuusinen bodde inte där. Just då kom en av gästerna ner för trappan, en uppenbarligen betydelsefull person. Han gav Jörgen en blick som visade att han omedelbart hade förstått sammanhanget. Jörgen Westerståhl har sagt att han senare insåg vad Arthur Koestler hänvisade till i sin roman om det totalitära systemet, »Natt klockan tolv på dagen«. Det finns saker som man vet men som man inte får säga. Längre fram under Moskvavistelsen träffade Jörgen Westerståhl för övrigt Otto Ville Kuusinen, i samband med ett besök hos Harry Martinson. Kuusinen spelade då frågande och skylld på att det pågick ombyggnadsarbeten på hotellet.

Under de sista veckorna av sin tre månader långa vistelse i Moskva fick Jörgen Westerståhl besök av Krister Reuterswärd. De hade fortfarande stora framtidsplaner. Genom den franske diplomaten André Leprévost, som var god vän med Sonja och som just blivit Frankrikes förste handelsattaché i Sovjetunionen, fick de träffa den persiske ambassadören som var mycket rik och hade en ledande ställning i sitt land. Tillsammans med ambassadörens tre undersköna döttrar åkte de ut på Moskvafloden. Jörgen och Krister ville använda Moskva som ett steg ut i världen, i sydostlig riktning, närmare bestämt till Persien. Projektet gick ut på att bli husfilosof. Jörgen hade fått idén när han läst om det romerska riket och de grekiska slavar som genom sin klassiska bildning kunde höja nivån på en romersk patricier. »Jag tyckte att det lät väldigt trevligt«, erkände Jörgen Westerståhl efteråt. Man skulle gå hos en rik person, inte egentligen göra något annat än att säga kloka saker. »Felet var ju bara att jag hade inget klokt att säga. Jag hade ju inte alls den bildning som de grekiska husfilosoferna en gång hade och levde högt på.« Men de gjorde en framstöt hos ambassadören och flickorna hade varit mycket älskvärda.

Utsikterna såg ljusa ut, ända tills Leprévost kontaktade Jörgens mor. Plötsligt förstod hon att sonen höll på med något som var galet. Den franske diplomaten slog larm till sin persiske kollega och ordnade på Sonjas order så att Jörgen och Krister kunde resa hem. Därmed tog det ryska äventyret slut innan det persiska ens hann börja. Jörgen Westerståhls enda krav för att gå med på att resa hem var att få läsa i Uppsala. De lättade föräldrarna accepterade omedelbart. I efterhand reflekterade han över att han

och Krister ändå tog så pass lätt på att de tvingats ge upp sina planer. Det är möjligt att vi redan själva hade börjat tvivla på möjligheterna, säger han.

Senare skrev André Leprévost till Sonja Branting-Westerståhl och jämförde Jörgen med sin egen son. De hade mycket gemensamt, »samma längtan bort från det liv det moderna Europa bjuder dem«. Men han tyckte att Jörgen verkade mindre förståndig och mera vild i sina drömmar. Samtidigt hade han själv tillsammans med sin son, Jörgen och Krister Reuterswärd fantiserat om att »starta någon stor ferme i Kolonierna«. André Leprévost förstod pojkarne »så innerligt väl« och frågade hur man i dessa svåra tider skulle kunna hjälpa dem, »vi som ej funnit vår riktiga väg och lösning«. Hans återstående ideal var den brantingska socialismen.

Jörgen Westerståhl lämnade Moskva och reste hem via Leningrad. Vid den finska gränsen släpptes Krister Reuterswärd igenom med sitt turistvisum medan Jörgen fick problem. Han hade haft arbetstillstånd i Sovjetunionen för att kunna vara sekreterare åt Theodor Plievier, men det visade sig nu att han saknade utresevisum. Sovjetunionen tillhörde den typ av länder som det är minst lika svårt att lämna som att resa in i. Medan Krister kunde fortsätta hem till Stockholm blev Jörgen tvingad att återvända med tåget till Leningrad. Utan andra pengar än en trasig svensk hundralapp gick han i timmar med sin tunga väska genom Leningrad innan han fann det hotell som de hade bött på. Till slut fick han sitt utresevisum och kunde passera gränsen. I Helsingfors var pengarna slut. Han vände sig till den svenska beskickningen, som såg misstänkt på denne tvivelaktiga figur som rest på egen hand i Sovjetunionen. Han fick dock hjälp med pengar till båtbiljetten till Stockholm, från den kassa som brukade användas för akterseglade sjömän.

Under en kort period 1933 och 1934 möttes alltså tre radikala européer i Paris, Stockholm och Moskva. Den berömde författaren Theodor Plievier fick kontakt med två entusiastiska studenter från Sverige, Krister Reuterswärd och Jörgen Westerståhl. Men deras samarbete upphörde efter kort tid. De skulle snart gå olika öden till mötes.

Theodor Plievier hade tänkt stanna några månader i Sovjetunionen. Han blev kvar i tolv år, under Stalintidens skräckvälde och andra världskrigets förstörelse. De sovjetiska myndigheterna gav Plievier i uppdrag att gå igenom de personliga brev som påträffats hos tyska soldater som stupat vid

slaget i Stalingrad 1943. Breven gav honom en inblick i frontsoldaternas liv och innehöll detaljerade upplysningar om händelserna vid det slag som blev en vändpunkt i kriget. Plievier fick också tillfälle att intervjuar tyska krigsfångar som satt i ryska läger.

Materialiet kom att bilda underlag för Plieviers stora krigsroman »Stalingrad«. Av 220 000 tyska soldater var det bara 6 000 som kunde återvända hem. Resten stupade eller togs till fånga. Plievier avslutar sin roman med förlorarnas återtåg. »Ett folk, som förts vilse och förskingrats, som överskridit alla gränser och följt vanvettets fladdrande fana. Som brett ut sig över Europas karta, över dalar och skogar och fält och hav, och som under detta människofientliga företag malts sönder till skrot, förvandlas till stoft.«

Knappast någon författare har förlorat så mycket material som Theodor Plievier. Vid flykten från Dresden 1933 beslagtogs Gestapo bland annat det tryckfärdiga manuskriptet till romanen »Demokratie«. Under utrensningarna i det sena 1930-talets Sovjet brände han material som kunde leda till att han utsattes för Stalins terror. Ett tredje tillfälle då Plievier blev av med material, bland annat manuskript till tal som han hållit under kriget, inträffade 1947 då Plievier hoppade av från den östtyska zonen för att finna en tillflyktsort i det demokratiska väst. Paret Plievier skildes ett par år efter krigsslutet. Efter några år bosatte sig Theodor Plievier i Schweiz, där han avled 1955. Hildegard Plievier slog sig ner i München och skrev där ett par romaner med motiv från exilåren i Sovjet. Hon avled 1970.

Krister Reuterswärd var en av de svenskar som aktivt tog ställning för den republikanska sidan i det spanska inbördeskriget. Han var inte den ende i Jörgen Westerståhls närmaste omgivning som engagerade sig för Spaniens sak. Morbror Georg Branting var ledande i Svenska hjälpkommittén för Spanien. I ett uppprop formulerade han vad det spanska inbördeskriget ytterst handlade om: »Allt vi kan sammanfatta under begreppet kultur beröres och hotas i sammanhang med det spanska fascistupproret – freden, samarbetet mellan de civiliserade nationerna, lagens och rättens principer, humanitet, upplysning, framåtskridande, materiellt välstånd för de arbetande massorna. Aldrig har en front till försvar för kulturella värden varit mera berättigad.«

Jörgens mor Sonja Branting-Westerståhl var också starkt engagerad för den republikanska sidan och talade exempelvis vid ett Spanienmöte i Högalidsparken 1937. Våren 1935 hade hon besökt Spanien som företrädare för en internationell juristorganisation som sände sina medlemmar som advokater till fascistiska länder där rättsordningen var sönderslagen och politiska anklagade stod utan försvarare. Besöken i spanska fängelser och samtalen med dödsdömda fångar stärkte hennes övertygelse om nödvändigheten av internationell solidaritet i kampen mot fascismen. I en pamflett 1936 vände hon sig särskilt till kvinnorna: »Och det är ju, när allt kommer omkring, våra barn, som en oviss, av män styrd världsordning hotar att släpa ut i krig.« Konflikterna mellan Europas nationer var egentligen en kamp mellan klassintressen. »Hur tror man, att det sedan skall gå med de små demokratierna, om Mussolini får väldet i söder och Hitler i norr?«, frågade Sonja Branting-Westerståhl. »Därför ligger det särskilt i kvinnornas och arbetarnas intresse att kämpa mot fascismen.«

Krister Reuterswärd tog värvning som frivillig och for till Spanien i januari 1937. Som kulspruteskytt i II. internationella brigaden, Edgar André-bataljonen (uppkallad efter en tysk kommunist som avrättats av nazisterna), deltog han i slaget vid Jarama. Uppgiften var att hålla vägen mellan Valencia och Madrid, en viktig försörjningsled för huvudstaden. Under ett motanfall den 16 februari 1937 träffades han av en kula och dog omedelbart. Krister Reuterswärd blev 21 år gammal.

När Krister Reuterswärd tog avsked från sin syster på Stockholms Central sade han: »Om inte jag kommer tillbaka så vill jag att Maud levde mitt liv.« Maud Reuterswärd, författare och radiomedarbetare, tecknade senare en minnesbild av sin bror. »Med två delar vantrivsel, en del äventyrlust och ett mått idealism blev inbördeskrigets Spanien ett tänkbart mål i tillvaron. Vad, eller vem, som kom honom att söka sej dit, kan göra detsamma. Verkligheten omgjordade honom inte, förrän han spände patronbältet kring höfterna, den natten gruppen smugglats över gränsen från Frankrike.« Då han stupade för en dumdkula, då solen glödgade stenbrotten vid Jaramafronten, tror jag att han fann det han sökt, fortsätter Maud Reuterswärd: »Frihet och trygghet. Det fanns inget varför mer, och inget förgäves. Och han som hela sitt liv slogs en fruktansvärd kamp mot

mörkrädslan, lyckades göra det vi många gånger kretsat kring. Dö snabbt, ung, bland kamrater och han slapp en gråtgrav med sten och namn.»

Maud Reuterswärd's artikel är tryckt i tidskriften *Clarté*, i ett nummer som gavs ut till tjugohårsminnet av Spanienkriget. En ledarartikel ställer frågan vilka bidrag som clartéstudenten Krister Reuterswärd, och andra som blev kvar i spansk jord, skulle ha lämnat vetenskap, kultur och politik om inte kriget kommit emellan. »Den fascistiska eldgivningen träffade dessa originella personligheter i början av deras meningsfyllda utveckling.« Denna undran kan utvidgas till en allmän reflektion om 1900-talet. Aldrig tidigare i mänsklighetens historia har så många dött i krig. Eftersom kriget är politikens förlängning, för att återropa Clausewitz, är det ytterst politiken som orsakade att så många människor dog i förtid och aldrig fick tillfälle att utveckla sina personligheter och bidra till samhällets utveckling. Att upprätta en balansräkning över politikens bidrag till 1900-talets historia är omöjligt. Det skulle kräva att man kunde väga å ena sidan demokrati och välfärdssamhälle mot å andra sidan slagfält och koncentrationsläger. Det enda som är säkert är att 1900-talet blev politikens århundrade, på gott och ont.

Omprovning

Jörgen Westerståhl växte upp i en omgivning som ropade efter politiskt engagemang. Hans morfar hade fört svensk arbetarrörelse från oorganiserade protester till en mäktig samhällskraft. Hans mor var starkt engagerad för internationell solidaritet och kvinnors rättigheter. Hans morbror var en omstridd politiker och en av landets ledande antinazister. Jörgen Westerståhl kom i personlig kontakt med tongivande intellektuella i mellankrigstidens Europa. Han var assistent till en radikal författare. Hans närmaste vän stupade i spanska inbördeskriget. Efter ett sommarlov i Mönsterås hade tonåringen Jörgen kommit tillbaka hem »strålade av hälsa och full av diskussionslust och livslust och åsikter i rödaste rött«.

När Jörgen Westerståhl flyttade till Uppsala för att läsa på universitetet gick han in i stadens Clartésektion. I början av 1930-talet var *Clarté* en samlingspunkt för radikala intellektuella. Förbundets syfte var att »kri-

tiskt undersöka vår tids sociala idéer, samhällsinstitutioner och kulturella grundvalar och bana väg för en socialistisk samhällsordning». Under en tid var poeten Karin Boye ordförande för Svenska Clartéförbundet. Tidskriften Clarté innehöll både politiska och kulturella ämnen. Också annonserna bidrog till tidningens frigjorda anda: läsarna uppmanades sålunda att inhandla Amors fabriksfärska silkesgummi. Bland medarbetarna återfanns bland andra Barbro Alving, Elmer Diktonius, Tage Erlander, Arnold Ljungdal, Harry Martinson, Moa Martinson, Per Nyström och Victor Svanberg. Familjen Branting var väl representerad. Georg Branting skrev om arbetarrörelsens socialiseringskrav och Sonja Branting-Westerståhl presenterade en ny amerikansk konsumentförening som kämpade mot »den osunda reklamen». Jörgen Westerståhl publicerade 1937 en intervju med Isabel de Palencia, den spanska republikens ambassadör i Stockholm. Det var en ovanlig diplomat, skrev han, hon hade varit med om att bygga upp sitt eget land, hon hade skrivit romaner och skådespel, varit socialt verksam och hade fått lida förföljelse under tider av fascistisk reaktion. Isabel de Palencia representerade nu en regering som gett »den spanska kvinnan fullständig likställighet med mannen».

Den lilla Clartéföreningen i Uppsala hade haft interna problem och den nye medlemmen Jörgen Westerståhl valdes 1935 till ordförande och kassör. Hans närmaste vänner var liberaler, socialdemokrater, socialister av olika tillhörigheter och dessutom några pliktrogna kommunister. När dessa Moskvatrogna började driva sina linjer vid sammanträdena fick han ett behov att markera att han inte var kommunist. Jörgen Westerståhl blev därför medlem i socialdemokratiska partiet, men inte i studentföreningen Laboremus som han betraktade som partirekryteringsorganisation. Han beviljades i stället medlemskap i partiet utan att behöva tillhöra någon socialdemokratisk lokalförening.

Men Jörgen Westerståhl blev aldrig någon glödande aktivist utan förvandlades till en kylig betraktare. Under ungdomsåren var hans framtidsplaner vaga. Han talade om att göra en världsomsegling på någon segelbåt genast efter studenten och sedan eventuellt ta en juridisk examen. Det var dock ingen brådska med att inordna sig i den borgerliga samhällsordningen och bilda familj. Först måste man fastställa sin filosofi, sade han, och därefter handla. Kanske var det så att lyckomåttet var absolut, så att

man nämligen aldrig kan få något överskott på lyckosidan utan att det kompenseras med motsvarande olust. I så fall skulle det ju inte vara någon idé med socialism eller världsförbättring. Det var så som hans mor uppfattade sonens spekulationer under tonåren. »I alla fall är han oerhört söt och gör oss stor glädje.«

Även farmor Agnes följde med inlevelse tonåringens sökande. »Att det bubblar och jäser starkt i det vakna ynglingasinnets av all tidens oro, dess stora omvälvningar och många nya tankeströmningar, är ofrånkomligt, liksom ock att det därav växer fram ett inre behov att få gå in i sig själv för att få någon ordning och reda i tanke- och känslolivets kaos, att som H-J säger kort och gott 'fastställa sin filosofi'. Därmed får han förvisso hålla på livet igenom, sökande sig upp till allt vidare och klarare utsikter över tillvaron.«

Kontakterna med Theodor Plievier och vistelsen i Sovjetunionen spelade uppenbarligen en stor roll för omprövningen. Jörgen Westerståhl var inte den ende som under dessa år först lockades och sedan stöttes bort av det unga Sovjets radikala alternativ till kapitalismens och krigens gamla Europa.

Arthur Koestler, som var tio år äldre än Jörgen Westerståhl och som också vistades i kretsen kring Olof Aschberg i Paris, har i sina memoarer berättat om Sovjetunionens dragningskraft på västvärldens intellektuella i början av 1930-talet. Den ryska revolutionen betraktades av många radikaler som ett stort framsteg jämfört med den störtade tsarismen och många räknade med en omvandling i riktning mot västerländsk demokrati. Relativt få ofördelaktiga fakta om Sovjetunionen var ännu kända. Utrensningarna och terrorn började först senare, efter attentatet mot Stalins medarbetare Sergej Kirov i december 1934. Tvångskollektiviseringen och massdeportationerna hörde också framtiden till. Den första femårsplanen hade startat 1929 och betraktades som ett stort experiment av historisk betydelse. Fascisthotet i Europa hade mångdubblat Sovjetunionens dragningskraft.

För Arthur Koestler, som hos många i hans generation, blev upplevelsen av den nya »arbetar- och bondestaten« en andlig pånyttfödelse. Det nya ljuset tycktes strömma över mig från alla håll och hela universum förvandlades till ett ordnat mönster liksom då ett pussel löses genom ett trollslag, skrev han två årtionden senare. Den psykologiska lockelse som den

marxistiskt-leninistiskt-stalinistiska tron utövade ansåg Koestler berodde på att denna politiska ideologi utgjorde ett slutet system. Den som tillhörde den rätta skolan kunde alltid med mild överlägsenhet smula sönder de utomstående inläggningar och därmed för sig själv bevisa överlägsenheten hos sitt eget system.

Efter några år fick Koestler upp ögonen för Sovjetunionens mörka sidor och han blev därefter en av det kommunistiska systemets mest skoningslösa kritiker. Men denna radikala omprövning förenas med en förståelse för ungdomens misstag, »detta hedrande felsteg«. »Vi menade rätt, men hade fel«, skriver Koestler och kritiserar dem som hånat den ryska revolutionen av mindre hedrande motiv. »Det är en oerhörd skillnad mellan en besviken älskare och en som är oförmögen till kärlek.«

Det var särskilt en person som påverkade Jörgen Westerståhls omprövning. Herbert Tingsten hade umgåtts med familjen Branting sedan Jörgens barndom. År 1921 hade Herbert Tingsten gift sig med sin studentkamrat Rina Lind, men äktenskapet varade inte många år. Herbert fann senare en ny fru och Rina gifte om sig med Georg Branting. Rina och Herbert upprätthöll en nära kontakt även efter skilsmässan och familjerna Branting och Tingsten blev nära vänner. Senare har Herbert Tingsten berättat att Georg Branting var en av de personer som påverkade hans samhällssyn och som förde honom till socialdemokratien.

I början av 1930-talet var Herbert Tingsten känd som statsvetenskapsman och samhällsdebattör. Efter anställningar vid konstitutionsutskottet och Utrikesdepartementet blev han docent i statskunskap vid Uppsala universitet år 1924. Genom en avhandling om folkomröstningar i USA och utredningar om grundlagsproblem i Sverige och andra länder lade han grunden för sin akademiska karriär. För den politiskt intresserade allmänheten väckte han uppmärksamhet genom en populärvetenskaplig skrift om amerikansk politik och för sina skarpa analyser av den aktuella utvecklingen i Europa. År 1930 varnade han för den italienska fascismen i en bok som en 14-årig Jörgen Westerståhl läste och berömde högt. År 1933 utkom Tingstens storverk om demokratins seger och kris. År 1935 blev Herbert Tingsten den förste innehavaren av Lars Johan Hiertas professur i statskunskap vid Stockholms högskola.

Det var vid denna tid som Herbert Tingsten och Jörgen Westerståhl möttes och inledde en period av personlig vänskap och yrkesmässigt samarbete. Den tjugo år äldre Tingsten har senare berättat om hur de träffades: «Början var, så vitt jag minns, att Jörgen, som jag träffat ett par gånger hos Rina, oförmodat kom på besök hos oss strax före sin studentexamen 1934, i sällskap med sin klasskamrat och bäste vän Krister Reuterswärd. De båda ynglingarna ville tala om 'livet' och smickrande nog hade de fått för sig att jag var något slags auktoritet i ämnet. De var livs- och människo-föraktare i litet samma stil som jag var, och framför allt varit, och det var väl min en smulande bleknade nihilism som fångslat Jörgen. De talade om att utvandra, att bli arbetare och eremiter, att livet var ett helvete, att detta elände inte kunde tolereras av anständigt folk. Genom att jag instämde i princip men samtidigt genom kompletteringar och framför allt genom min blotta existens dementerade de värsta attackerna och farhågorna var mötet möjligen av värde eller åtminstone till glädje för dem. Jörgens flykt från livet inskränkte sig till en Rysslandsresa som sekreterare till den då berömda författaren Plievier (som jag mötte en fantastisk kväll hos Westerståhls, då Georg drev mig på flykten genom en melodramatisk dikt om döden) och sedan blev han småningom en duktig studerande, docent och professor. Sonjas och Olles vänskap för mig berodde delvis på att jag ansågs ha eggat Jörgens studieintresse och studiefлит, och han blev utan tvivel min lärjunge mer än någon annan, samtidigt som han snart blev en av mina bästa vänner; det väsentliga var att han med anlag för lättja och långsamhet förenade ambition, vilja till klarhet, självständighet i tanken och en ovanlig intelligens.»

Föremålet för detta personporträtt har senare kommenterat påståendet att han var lat. »Ibland tror jag att jag ägnat tiden sedan dess åt att motbevisa det«, muttrade han i en intervju. Och jämfört med Tingsten var ju de flesta människor lata, konstaterade han torrt. »Jag fungerade som sparringpartner eller bollplank. Det var ständiga bollar som skulle studsas tillbaka.»

Herbert Tingsten har inte bara gett en ögonblicksbild ur en ung students liv utan har också bidragit till förståelsen av den politiska omprövningens inre logik. Med utgångspunkt i sin egen politiska vandring, från en vag konservatism över liberalism och socialdemokrati åter till en borgerlig och

liberal uppfattning, har Tingsten försökt att närmare bestämma hur det går till när en människa byter åsikt. Efter att ha avvisat vissa enklare förklaringar, och bortförklaringar, kommer han in på den för honom avgörande skillnaden mellan värderingar och verklighetsföreställningar, ett tema som också återkommer i hans statsvetenskapliga idéanalyser. Tingsten polemiserar mot den allmänna uppfattningen att ideologier i huvudsak består av värderingar. Tvärtom, menar han, de politiska åsikterna bygger främst på verklighetsomdömen, på bilder av hur staten, samhället och människorna är beskaffade och vilka konsekvenser ett givet handlande skulle ha för denna verklighet.

Därmed blir en människans politiska omprövning mer åtkomlig för förståndsmässig analys än om åsiktsbytet anses härstamma ur svåråtkomliga psykologiska processer. Enligt Tingsten hade verklighetsbilderna blivit dominerande vid åsiktsformning och åsiktsbyten. Det innebär att rationella överväganden i huvudsak hade varit bestämmande. Han drog slutsatsen att läsning, vida mer än erfarenhet och självsyn, hade varit avgörande.

I vilken mån som dessa självbiografiskt betingade reflektioner kan upphöjas till en allmän teori om åsiktsbyten kan diskuteras. Dagens forskare skulle med avund blicka tillbaka mot sådana schvungfulla generaliseringar och i stället fortsätta med att specificera alla de betingelser och villkor som kan påverka opinionsbildning och attitydförändringar. Men vad som framstår som en överdriven intellektualisering av ideologiska processer kan ha giltighet för vissa bestämda personer och situationer. Läsande och studier som källa till politisk omprövning kan vara avgörande just för blivande professorer i statskunskap.

Politik och vetenskap

Eftersom en statsvetares liv går ut på att skriva om politik var Jörgen Westerståhls yrkesval inte överraskande. Hans morfar var en skrivande statsminister och hans mormor hade en av tidens skarpaste pennor. Båda föräldrarna var jurister och modern drevs av ett starkt samhällsengagemang. Politik och författande var en del av Jörgen Westerståhls barndom och ungdomsår.

»Vi har varit en skrivande familj, och det har haft sina sidor«, mindes Anna Branting. Den unge Jörgen kunde inte undgå att ta intryck. »Min dotterson var inte mer än två år, när han tog på sig en allvarlig min och förkunnade 'jag måste arbeta' och stängde dörren hårt efter sig. Nu har det för länge sedan klarnat både för honom och de andra vad intensivt arbete betyder.«

När Jörgen Westerståhl senare blickade tillbaka på sitt liv erkände han att han aldrig känt sig som född till statsvetare. »En någorlunda förnuftig person kan göra rätt för sig på många områden« och det är en serie tillfälligheter som finns med i spelet när man väljer ämne. Som ung kunde han tänka sig alternativ till den akademiska karriären. Det som särskilt lockade honom var jordbruk. Han tänkte sig det gamla jordbrukslivet, den årliga lunken med lagården, höbärgning, hästkörning i skogen under vintern. Lantlivet förblev en dröm, men han behöll sin lust att pyssla med praktiska saker. En dagstidning som porträtterade den 35-årige stockholmsdocenten berättade att han längtade »till Mönsterås där han brukar koppla av med att bland annat schakta diken och mura trappor åt släktingar«.

Bakgrund och begåvning avgjorde att Jörgen Westerståhl skulle läsa vidare. Han kom därmed att tillhöra en liten exklusiv kategori. Den obligatoriska skolan inskränkte sig vid denna tid till sexårig folkskola och det var bara mellan två och tre procent av en årskull som gick igenom gymnasiet. Våren 1934 tog Jörgen Westerståhl studentexamen vid Norra Latin, granne med Folkets Hus och LO-borgen och tolv minuters gångväg från det branting-westerståhlska hemmet på Norrtullsgatan. Läroverken hade öppnats för kvinnor några år tidigare men var alltjämt en manlig värld. Lärarkåren vid Norra Latin utgjordes enbart av män och Jörgen Westerståhls klasskamrater var skolgossar klädda i kostym eller golfbyxor.

Bland studentbetygen i denna klass fanns några få toppbetyg (stort A). Ett av dessa fick Jörgen Westerståhl, i filosofi, det enda ämne som verkligen intresserade honom i gymnasiet. Vid den tid då han just fyllt 16 år slukade han filosofi och hade hela sängen full av stora filosofiska namn. Ett tag var det Hans Larssons »Spinoza« som höll honom sällskap. Denna bok sammanfattar Spinozas filosofi i ett socialt motto: »Endast i den mån människorna leva efter förnuftet överensstämmer de nödvändigt av naturen.« Föräldrarna försökte locka med lättare spis i form av en engelsk roman,

men den refuserades till förmån för Nietzsche. Under det sista året i gymnasiet höll han föredrag om Spinoza och om tidiga socialistiska företeelser i politik, filosofi och religion. När han på fri hand höll ett föredrag fick han beröm av läraren, som absolut tillrådde honom att fortsätta sina filosofiska studier. Läraren sa att de böcker av Bergson som han refererat var så pass svåra att kandidaterna i Uppsala brukade spricka på dem.

Läsläsningen avbröts dock ibland av annat. I januari 1932 begav han sig till riksdagen och lyssnade på morbror Georg i remissdebatten. Mitt under studentskrivningarna gick han med sin pappa på bio. Filmen var »La maternelle«, en av de första franska talfilmerna, som handlade om en kvinna som får arbete som lärarinna vid ett hem för fattiga barn i Montmartre. Vid ett annat tillfälle ringde Herbert Tingsten och bad att få låna en grammfon med skivor, däribland sånger från Bertolt Brechts och Kurt Weills nyskrivna tolvskillingsopera. Det måste ha rört sig om den klassiska inspelningen från 1930 där Lotte Lenya sjunger Sjörrövar-Jennys visa. Jörgen ombads att resa dit med det begärda. Följden blev att han stannade hos herrskapet Tingsten och deras vänner till klockan fyra på morgonen »under spritande, sjungande och dansande«.

Utöver filosofifämnet var studentbetygen genomsnittliga. Senare i livet skulle han göra en undersökning om sambandet mellan studentbetyg och studieresultat bland studenterna vid Göteborgs universitet. Det svaga eller obefintliga sambandet »måste sägas vara chockerande«, som han uttryckte det i en tidningsartikel. I en intervju fick han den oundvikliga frågan om det också gällde honom själv. »Ja, jag hade på det hela taget ett dåligt studentbetyg«, erkände han. »Jag trivdes inte i skolan och kunde aldrig förstå de äldre som pratade om den i så glada vändningar. Mina betyg i studenten var bäst på skrivningarna, vilket kanske säger något om graden av min flit.« Föräldrarna var klart medvetna om att han inte kände sig lycklig i skolan och att han tidvis var mycket nere. Det berodde knappast på att han inte tyckte om läsning eller ens arbete eller morgonuppstigning. »Det är systemet och andan, som är honom motbjudande«, konstaterade hans mor. Jörgen använde den obligatoriska morgonbönen för att kritiskt granska dumheterna i förkunnelsen. Han lärde sig att upptäcka tankefel och han häpnade över »det otroligt enfaldiga sättet att argumentera« för religiösa ståndpunkter.

Som ämne för studentskrivningen i svenska kunde abiturienterna våren 1934 välja mellan bland annat »Om hjältar och hjältedyrkan i svensk poesi«, »Församlingslivet i våra dagars svenska kyrka«, »Den politiska och ekonomiska liberalismens framväxande i Europa under 1800-talet«, »Med vilken rätt kallas tidningspressen den tredje statsmakten?«, »Den nordiska samhörighetstanken« samt »Industrialismens genombrott och verkningar i Sverige«. Jörgen Westerståhl valde i stället ämnet »Är en reform av vår rättstavning önskvärd?«. Efter stavningsreformen några årtionden tidigare, som bland annat innebar att ord som »hvad« och »öfver« förenklades, hade rättstavningen åter blivit aktuell. I debatten fanns förslag om att förenkla stavningen av exempelvis sje- och tje-ljuden så att »stjärna« skulle stavas »zärna« och »sjö« stavas »zö«. I sin uppsats medgav Jörgen Westerståhl att en så genomgripande stavningsreform kunde inge betänkligheter med hänsyn till språkkänsla och historiska traditioner, men han framhävde också de stora fördelarna. Rent praktiska skäl talade för en reform men också demokratiska argument. En reform skulle bidra till att utsudda skillnaderna mellan bildad och obildad. Men uppsatsens slutkläm präglas av realism och resignation. Reformkraven framförs just av dem som inte har någon egen fördel, nämligen väl skolutbildade och kunniga språkmän, påpekar författaren. En ny rättstavningsreform torde därför låta vänta på sig. Studentuppsatsen tilldelades ett medelmåttigt betyg av modersmålsläraren och klassföreståndaren Julius Swenning, en läroverkslektor av den gamla stammen. Några år tidigare hade Swenning offentligt klagat över »en allmän slapphet i tidsandan«. »Nutidens ungdom är över huvud taget ganska obenägen att vilja lära in något i minnet.« »Och när man från många håll hör ett ramaskri över att skolan bara består av plugg – ja då kan man nästan inte annat än beklaga, att den kanske är det allt för litet.«

Den 3 oktober 1934 skrevs Jörgen Westerståhl in vid Uppsala universitet och började, på inrådan av sin gymnasielärare, att studera filosofi. Här hamnade den nyblivne studenten mitt i en hätsk akademisk strid. Den excentriske Anders Karitz, som just tillträtt som professor, befann sig i öppen konflikt med företrädarna för modern anglosaxisk filosofi. Jörgen Westerståhl har berättat att han först blev förundrad och sedan allt mer undersam över Karitz föreläsningar och seminarier. »Jag försökte anteckna vad som sades men upptäckte snart att det inte fanns någonting att ta fasta

på. Namn på filosofer och filosofiska begrepp svävade runt i ett slags långsam ringdans. Sats fogades till sats, utan precisering, och utan att någon bestämd tes drevs.«

Efter några veckor av sådana övningar började Jörgen Westerståhl överväga om han inte borde göra något annat. Efter kontakterna med Herbert Tingsten hade han fått intrycket att det var »mera matnyttigt« att studera statskunskap och han beslöt att ta upp statsvetenskapliga studier som ett sidospår. En genomgång av universitetskatalogen visade att docenten Gunnar Heckscher föreläste om engelsk parlamentarism. Jörgen Westerståhl begav sig till den angivna lokalen. Där stod en medelålders man med tjocka glasögon. »På tavlan ritade han en gubbe som hette Per och en annan gubbe som hette Pål. Per tänkte på Pål. Pål fanns i Pers medvetande etc.« I salen satt tre vithåriga pensionärer och en yngre man. Det visade sig att statsvetarna hade flyttat till en större lokal eftersom Heckscher fått så många elever. Jörgen Westerståhl stannade kvar och följde filosofiföreläsningarna »och några statsvetenskapliga studier blev det aldrig för mitt vidkommande i Uppsala«, som han senare erinrade sig.

Jörgen Westerståhl hade alltså hamnat i den stora filosofistriden i Uppsala. »Det var en spännande tid för en ung person som hade sina sympatier alldeles klara men också behövde tänka på att få betyg.« Vid en tentamen, som bland annat omfattade John Stuart Mills logik fick han tillfälle att konstatera att Anders Karitz inte kunde engelska, »något som inte alls var anmärkningsvärt för Karitz' samtida« under en epok då gymnasiestudiernas tyngdpunkt låg på latin och tyska. Karitz lyckades inte hindra Jörgen Westerståhl från »att komma i kontakt med Uppsalafilosofin och Uppsalafilosoferna, en kontakt som starkt påverkade mig och som, i filosofistridens skugga, skapade bestående vänskapsband«.

Jörgen Westerståhl övergav Uppsala universitet. Någon möjlighet att fortsätta att läsa filosofi fanns inte och han började i stället studera statskunskap för Herbert Tingsten i Stockholm. »Kanske bör jag tacka Anders Karitz för detta.« Redan i januari 1936 hade han börjat tentera för Tingsten och vid det statsvetenskapliga proseminariet ventilerade han först en uppsats om klassbegreppet och sedan en om den materialistiska historiefuppfattningen. Jörgen Westerståhl skrevs formellt in vid Stockholms högskola i november 1937 och i januari 1938 tog han sin filosofie kandidat-

examen som innehöll tre betyg i statskunskap, två betyg i praktisk filosofi och två betyg i teoretisk filosofi. I januari 1944 blev han filosofie licentiat i statskunskap efter att ha tenderat en massiv litteraturkurs och skrivit en licentiatavhandling om staten och den svenska fackföreningsrörelsen. År 1942 gifte han sig med Märta Petterson. De fick tre barn (Dag 1946, Anna 1948 och Olof 1960). I slutet av 1945 disputerade Jörgen Westerståhl och blev docent vid Stockholms högskola. Mellan åren 1946 och 1952 innehade han ett docentstipendium vid Stockholms högskola och han tjänstgjorde 1950–1952 som tillförordnad professor i statskunskap vid Socialinstitutet och vid Stockholms högskola. Under dessa år föreläste han bland annat om Sveriges grundlagar och den politiska utvecklingen i Tyskland och Österrike efter kriget. Under 1950 var han anställd som notarie i riksdagens konstitutionsutskott och han vistades 1951 som Rockefellerstipendiat i USA. I maj 1952 kompletterade han sin akademiska meritlista med en efterprovning i filosofie licentiatexamen vid Uppsala universitet. Han examinerades då i filosofi av Ingemar Hedenius på en licentiatavhandling om grundlagstolkning.

De akademiska karriärmöjligheterna var vid denna tid högst begränsade; i praktiken gällde det att bli utnämnd till någon av de fåtaliga professorerna. I Stockholm såg läget mörkt ut. Elis Håstad hade som efterträdare till Herbert Tingsten övertagit professuren i statskunskap år 1948 och var då inte ens femtio år gammal. Den ännu yngre Gunnar Heckscher hade samma år blivit professor vid Socialinstitutet.

År 1950 gick Fredrik Lagerroth i pension och professorsstolen i Lund blev ledig. Jörgen Westerståhl sökte, liksom Lundakollegan Nils Stjernquist och två andra docenter. En av de sakkunniga, Gunnar Heckscher, placerade Westerståhl på andra plats och Stjernquist på tredje. Carl Arvid Hessler satte Westerståhl främst och Stjernquist närmast. På den tiden kunde den avgående professorn vara sakkunnig i valet av sin efterträdare och Fredrik Lagerroth satte sin elev Nils Stjernquist som etta och Jörgen Westerståhl som tvåa. Två sakkunniga hade alltså placerat Westerståhl före Stjernquist medan en hade den omvända ordningen mellan de båda huvudkonkurrenterna. Jörgen Westerståhl räknade med att kunna tillträda professuren i Lund under 1951.

De sakkunnigas oenighet gjorde att tillsättningsärendet inte bara formellt utan också reellt avgjordes av regeringen. Den socialdemokratiska enpartiregering som styrte Sverige under de sex åren efter andra världskrigets samlingsregerande hade i oktober 1951 just ersatts av en koalitionsregering mellan socialdemokraterna och bondeförbundet. Den socialdemokratiska ecklesiastikministern avlöstes av en bondeförbundare, Ivar Persson i Skabersjö. Utrikesminister Östen Undén »gick mycket bestämt och skickligt in för Westerståhl« och fick instämmanden från övriga socialdemokratiska statsråd. Bondeförbundarna och de konsultativa statsråden ville ha Stjernquist. »Skabersjö fick alltså endast 7 röster, Undén 8, men givetvis fick Skabersjö utnämna sin man«, antecknade Tage Erlander i sin dagbok. Lundaprofessuren gick till Nils Stjernquist.

Nästa chans kom året därpå, då professuren vid Göteborgs högskola ledigförklarades. Sakkunniga var återigen Gunnar Heckscher och Carl Arvid Hessler, denna gång kompletterade av Herbert Tingsten, som nu blivit chefredaktör för Dagens Nyheter. Nu rådde ingen oenighet. Alla tre sakkunniga gav entydigt försteg till Jörgen Westerståhl, som förordnades som innehavare av August Röhss professur i statskunskap från den 1 december 1952. Efter att ha begärt och fått tjänstledigt för den första månaden började han i praktiken den 1 januari 1953.

Gemensamt för de sakkunniga var att de ansåg att Jörgen Westerståhls styrka låg i kvaliteten, inte i kvantiteten. Förteckningen över vetenskapliga publikationer inskränkte sig till doktorsavhandlingen och ett antal publicerade och opublicerade uppsatser. Herbert Tingsten menade att produktionen när det gällde kvantitet och mångsidighet gav tillräcklig kompetens till professur, »men knappast mera«. Vad däremot kvalitet beträffade bedömdes Jörgen Westerståhl vara utmärkt kompetent. Tingsten sade sig inte känna någon forskare inom området som överträffade Jörgen Westerståhl i genomgående hög nivå. »Genom sin förening av sunt förnuft, tankeskärpa och tankeenergi är Westerståhl en betydande, jag frestas säga lysande vetenskapsman«, skrev Tingsten om sin elev.

Carl Arvid Hessler fann att Jörgen Westerståhl förenade en rad utmärkta forskaregenskaper. »Han är uppslagsrik, han vill gärna pröva nya metoder för att klarlägga sammanhangen i statslivet, och samtidigt äger han en kritisk klarsyn, som utesluter faran av lösa hugskott och förhastade slutsatser.

Han är mångsidig, han äger en god filosofisk skolning och en väl dokumenterad förtrogenhet både med juridisk och realpolitisk problematik.»

Fredrik Lagerroth hade motiverat sitt val att sätta Westerståhl efter Stjernquist med en hänvisning till statsvetenskapens ämnesgränser. Lagerroth gjorde sig till tolk för en i nutida perspektiv mycket snäv syn på ämnets inriktning. Han slog fast att »ämnet blott omfattar statliga företeelser«, och att »statsrätten utgör själva kärnan av statskunskapen«. Man kan konstatera att stora delar av dagens statkunskap skulle falla utanför denna trånga ram. Lagerroth fann följaktligen att Jörgen Westerståhl, »skrivit jämförelsevis litet innanför statskunskapens gränser«. Det mesta av vad han författat »får sägas ha en sociologisk inriktning«. Jörgen Westerståhls ansträngningar att bredda och modernisera ämnet statskunskap stötte alltså på motstånd från en äldre forskargeneration. Pionjärinsatsen kostade honom professuren i Lund.

Gunnar Heckscher, som alltså två gånger bedömde Jörgen Westerståhl i samband med professorstillsättningar, hade också varit fakultetsopponent på avhandlingen om svensk fackföreningsrörelse. Heckscher, som själv just forskat om organisationernas makt i den moderna demokratin, hade inga problem med statsvetenskapens ämnesgränser. Han underströk tvärtom avhandlingens stora förtjänster och framhävde särskilt att Jörgen Westerståhl förmått att ge en på varje punkt fullständigt objektiv redogörelse för invecklade och politiskt ömtåliga sammanhang. Detta vittnade, enligt Heckscher, om såväl hans oväld som även om hans klokhets och politiska omdömesförmåga.

För en statsvetare utgör förhållandet till de politiska partierna ett särskilt problem. Några har valt att inte offentligt plädera för någon viss politisk åsiktsriktning, andra har i stället engagerat sig i partipolitiken. På äldre dagar konstaterade Jörgen Westerståhl att han aldrig hade varit partipolitiskt aktiv i den meningen att han verkat i partiorganisationer. Han hade hållit ett antal föredrag, men aldrig varit partipolitiskt engagerad eller ens intresserad. Jörgen Westerståhl var visserligen en känd socialdemokrat, men hans partipolitiska aktiviteter inskränkte sig till några lokala förtroendeuppdrag i Göteborg, såsom ledamot av Stadsteaterns styrelse.

Desto mer intensivt kom Jörgen Westerståhl att som ung forskare att analysera och bearbeta det socialistiska idéarvet. Han medverkade som

assistent i Herbert Tingstens stora undersökning om socialdemokratins idéutveckling. Han utvecklade i ett antal uppsatser sin egen syn på marxismen och publicerade en principiellt hållen artikel om förhållandet mellan socialism och frihet.

Socialism och frihet

I sin analys av den marxistiska samhällsläran tog Jörgen Westerståhl upp det bärande elementet: den materialistiska historieuppfattningen. Han lade fram ett marxkritiskt manuskript vid ett nordiskt socialistiskt studentmöte på Brunnsviks folkhögskola hösten 1936. Mötet hade samlat många nordiska socialister och forskare, däribland Gunnar Myrdal, Per Albin Hanssons bror Sigfrid och Herbert Tingsten. En av de norska deltagarna förklarade att han måste vara köpt av arbetsgivarna. När han inte brydde sig om att replikera på denna i hans tycke absurda invändning mötte Tingsten honom när han gick ner från talarstolen: »Om du inte känner någonting när du talar, höj rösten, slå näven i pulpeten, så blir du arg!» Vid ett möte som Stockholms Clartésektion anordnade söndagen den 18 april 1937 debatterade Jörgen Westerståhl den materialistiska historieuppfattningen med dåvarande marxisten Per Meurling. Uppmärksamheten blev så stor att debatten fick hållas i tre omgångar om vardera två timmar i en extra stor sal.

Jörgen Westerståhl gjorde en omfattande litteraturgenomgång och blev 1937 klar med en lång seminarieuppsats om den materialistiska historieuppfattningen. Ursprungligen hade filosofen Harry Meurling i Uppsala gett honom som uppsatsämne att skriva om naturrättsliga föreställningar i marxismen. Arbetet ledde fram till i en trebetygsuppsats i statskunskap för Tingsten i Stockholm. Uppsatsen klarade hur begreppen materialism och dialektik använts i delvis skilda betydelser och slog fast att dialektiken hos Marx och Engels råkar i konflikt med de övriga elementen i deras uppfattning. Efterföljande marxister har, enligt författaren, haft två möjligheter att komma ifrån denna motsättning. Den ena möjligheten är att behålla och vidareutveckla dialektiken, men man tvingas då inskränka på materialismen och andra delar av teorin. Den andra utvägen är att överge dialektiken

»eller på sin höjd bibehålla ordet, fastän i en ny och meningslös betydelse«. Ett sakkunnigutlåtande noterade att uppsatsen om den materialistiska historieuppfattningen behandlade utomordentligt svåra problem och visade en beläsenhet och en vetenskaplig mognad som imponerade.

Som en del av sin kandidatexamen skrev Jörgen Westerståhl en uppsats om klassbegreppet. Diskussionerna blev livliga och behandlingen av uppsatsen utsträcktes till tre på varandra följande seminarier i slutet av 1936. En av de studenter som tog till orda var C-H Hermansson, som i sinom tid skulle bli ledare för Vänsterpartiet kommunisterna. Att indelningar i samhällsklasser kunde ha en viktig politisk användning var uppenbart men den svåra frågan var om klassbegreppet också hade en vetenskaplig användning. Jörgen Westerståhl återkom senare till denna fråga, bland annat genom ett bidrag till Tingstens licentiatseminarium hösten 1938.

Klassbegreppets användning i marxismen och i senare samhällsteorier blev ämnet för Jörgen Westerståhls provföreläsning för professuren i Lund 1950 och publicerades därefter som en artikel i Statsvetenskaplig tidskrift. Efter en begreppshistorisk tillbakablick konstaterade Jörgen Westerståhl att Karl Marx, som betytt ojämförligt mest för klassbegreppets popularisering, aldrig utvecklade något enhetligt klassbegrepp. Klassteorierna har ändå det gemensamt att de antar att det finns ett klassintresse som är objektivt i den meningen att det direkt ska framgå ur klassens yttre villkor. Jörgen Westerståhl pekade på hur svårt det är att närmare bestämma vad detta objektiva intresse innebär. Svårigheterna blir inte mindre av att klassteorierna ofta anknyts till historiefilosofiska spekulationer. Samhällsklasserna framstår som överindividuella aktörer i det historiska skeendet. Vanskligheterna uppstår när dessa historiefilosofiska spekulationer ska konfronteras med empiriskt material.

Klass är ett av de många centrala begrepp som förekommer i både politik och vetenskap. I idékritisk anda framhävde Jörgen Westerståhl motsägelser och orimligheter i de klassteorier som förekommer i politiska ideologier och samhällsfilosofiska konstruktioner. Frågan är då om ett sådant laddat och omstritt begrepp kan tjäna som verktyg i en vetenskaplig analys. Jörgen Westerståhls svar var klart. Den kritik som kan riktas mot klassbegreppet innebär inte ett bestridande av att det finns ett rangordningsförhållande mellan olika grupper eller att det kan finnas ett mer el-

ler mindre utbrett och enhetligt klassmedvetande. Tvärtom är det ytterst fruktbart med undersökningar som syftar till att belysa relationen mellan å ena sidan den yttre sociala ställningen och å andra sidan olika slag av subjektiva attityder. Däremot borde man, enligt Westerståhl, inte använda något standardiserat klassbegrepp utan i stället i varje särskilt fall söka nå fram till den gruppering som visar de högsta sambanden. »En gruppering som genomgående ger höga samband finns inte, och i den meningen finns heller icke några samhällsklasser.«

Språkanalys och idékritik skulle återkomma i många av Jörgen Westerståhls skrifter och förebådar en inriktning som i dag har blivit central i statsvetenskaplig forskning. För att förstå politiska fenomen räcker det inte med att registrera yttre händelseförlopp utan forskaren måste också tränga in i de politiska aktörernas mentala föreställningsvärld. Med uppsatsen om klassbegreppet hade Jörgen Westerståhl visat att ett och samma begrepp ofta användas i såväl politik som forskning. Genom kritisk idéanalys blottade han de problem som uppstår när politikens vaga och mångtydiga begrepp förs över till den vetenskapliga sfären. Lösningen är nu inte, menar han, att avstå från eller förkasta dessa ideologiskt laddade ord, utan att precisera dem med hjälp av begreppshistorisk analys och analytiskt skarpa definitioner.

Som ung student medarbetade Jörgen Westerståhl flitigt i den socialdemokratiska idétidningen *Tiden*. Hans recensioner av aktuell politisk litteratur gav rika tillfällen att slipa de idékritiska instrumenten. En bok om världsbildernas kamp dömdes ut med hänvisning till att framställningen »glider planlöst från den ena frågan till den andra utan att någonsin en klargörande utredning kommer till stånd«. Bokens påståenden pendlade mellan »meningslöshet, felaktighet och obevisbarhet«. Däremot fick Axel Hägerström desto mer beröm. Samlingen av socialfilosofiska uppsatser präglades av »skarpsinne och ett förutsättningslöst tänkande«. Att skaffa kunskap om verkligheten »var således för Hägerström ej blott en vetenskaplig ambition, utan det var även en nödvändig förutsättning för en lycklig samhällsutveckling«. Sanningen var inte bara målet för hans filosofi, avslutade Jörgen Westerståhl sin anmälan, »den var hans ideologi«.

Sanningen ska till slut segra, hävdade Jörgen Westerståhl under demokratins mörkaste stund, under de år i andra världskrigets inledningsskede

då den tyska krigsmaskinen föreföll oövervinnerlig. Hittills hade det trots allt visat sig att »riktiga åsikter till slut blivit allmänt erkända, att ett objektivt bedömande av fakta och tilldragelser med tiden alltid arbetat sig fram«. Han fördömde den inflytelserike kulturkritikern Fredrik Böök för att förorda ett svenskt närmande till Hitlers Tyskland. När Böök »ger offentlighet åt sin ynkedom, publicerar sitt svek, då måste det skamlösa i detta beteende slås fast«. Men Jörgen Westerståhls idékritik riktade sig inte bara mot den nationalsocialistiska förkunnelsen utan också mot den kommunistiska. Den kommunistiska internationalen hade misslyckats på grund av »kommunismens fullständiga oförmåga att med hjälp av dess ortodoxi klarlägga politiska realiteter«. När ett dogmatiskt system applicerades på verkligheten blev resultatet upprepade felbedömningar. Kominterns enda uppgift hade numera blivit att stödja den ryska utrikespolitiken, skrev Jörgen Westerståhl.

Synen på Sovjetunionen var vid denna tid inte självklar. Visserligen framstod det otvetydigt att Sovjet inte var någon demokrati i västerländsk mening och att kommunistpartiet utövade en diktatur som grundades på likriktning, förtryck och utrensningar. Men det var Sovjetunionen som i allians med Storbritannien och USA besegrade Hitler och kommunister spelade en ledande roll inom den antifascistiska motståndsrörelsen. Åren omedelbart efter andra världskriget åtnjöt kommunistpartier en stor popularitet i många länder; i Sverige fick kommunisterna över elva procent i kommunalvalet 1946.

En svensk socialdemokrat som aktivt försvarade Sovjetunionens sak var Georg Branting. Vid bolsjevikrevolutionens 25-årsjubileum år 1942 sände Georg Branting ett hyllningstelegram till Sovjetunionens statschef Kalinin: »I dag inhöstar alla jordens frihetsälskande folk frukterna av den väldiga socialistiska revolutionen«, inleddes telegrammet, som väckte ramaskri på nazistiskt och borgerligt håll i Sverige. Georg Branting samarbetade med de sovjetiska myndigheterna, bland annat som juridisk rådgivare. Senare frisläppta dokument visar att Georg Branting under det genomskinliga täcknamnet »Senator« lämnade underrättelser till KGB:s föregångare NKVD. Det anses numera vara klarlagt att Branting försåg den sovjetiska underrättelsetjänsten med uppgifter av förtroligt slag, inte minst politiskt

känslig information om interna förhållanden inom den socialdemokratiska riksdagsgruppen och innehållet i slutna överläggningar.

Georg Branting var också ordförande för Sällskapet för främjande av kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen, ett vänskapsförbund som var inriktat på att attrahera intellektuella, socialdemokrater och borgerliga personer som var intresserade av det sovjetiska samhällsexperimentet och av rysk kultur. Vid krigsslutet stod förbundet på höjden av prestige och inflytande. Den 19 juni 1945 avhölls en stor segerfest för Sovjetunionen. Medborgarhusets stora sal var fylld till sista plats och högtidstalet hölls av Georg Branting.

Men det var inte alla som instämde i hyllningskören. När andra världskriget var över spreds en oro över Sovjetunionens växande inflytande. Herbert Tingsten berättar om de onda aningarna: »Det var först mot slutet, då ryssarna trängde fram till Elbe, som många började misstänka, att ett nytt hot skulle ersätta det hot som besegrats. Middagen på Operakällaren efter vapenstillståndet i maj 1945 med Olle och Jörgen Westerståhl och deras fruar blev inte så glad och harmonisk som vi drömt om de dystra åren.«

Jörgen Westerståhl fick tillfälle att dissekera det sovjetiska statsskicket i samband med att en central sovjetisk text blev tillgänglig för omvärlden. Det rörde sig om en lärobok i statsrätt författad av en av Sovjetunionens främsta jurister, Andrej Vysjinskij. Boken utgjorde en auktoritativ uttolkning av 1936 års författning, den så kallade Stalinförfattningen, och användes som obligatorisk kursbok i statsrätt vid sovjetiska universitet och partiskolor. Denna text gjorde det möjligt att rekonstruera den föreställningsvärld som präglade den sovjetryska statsvetenskapen.

Analysen av den sovjetiska läroboken visade hur stora förändringar som den marxistiska läran hade genomgått. Marxismens omvandling från en extrem och mot härskande åskådningar kritisk teori till en officiell statsreligion hade medfört en oerhörd banalisering och förtunning av läran, konstaterade Jörgen Westerståhl. Den noggranna läsningen av Vysjinskij's text hade uppenbarligen kostat åtskillig forskarmöda. Det oinspirerade framställningssättet, »föreningen av en ytterlig naivism med en glanslös dogmatism«, gjorde studiet av sovjetrisk statsvetenskap till »en tålmodsprövande uppgift«. Utrymmet för självständig och kritisk forskning hade under stalinismen reducerats till intet. Den fundamentala svårigheten för

sovjetrysk statsvetenskap var »att Stalin sagt så litet om staten att det fanns föga att skriva om, när man i stort sett måste hålla sig inom ramen för hans yttranden«.

I stället för drömmen om det framtida lyckoriket har trätt glorifierandet av det bestående.

Jörgen Westerståhl om den sovjetiska omtolkningen av marxismen, i »Sovjetrysk statsvetenskap«, 1950, s. 26.

När Jörgen Westerståhl gick igenom punkt för punkt i den sovjetiska konstitutionen stannade han flera gånger upp och frågade om det rörde sig om en konstitution över huvud taget. Kontrasten mellan en politisk och en vetenskaplig användning av konstitutionsbegreppet blev uppenbar. Det principiella förnekandet av varje maktdelningslära innebar att Sovjet inte var en konstitutionell stat, eftersom en konstitution utan maktdelning är »en meningslöshet«. Avsikten med Stalinförfattningen var uppenbarligen att den skulle »avspegla de faktiska förhållandena«. Den var emellertid en dålig spegel eftersom »de faktiska förhållandena ändras före konstitutionen«. »Faktiskt torde det inte kunna anföras något fall, då man av hänsyn till författningen uppskjutit någon åtgärd som ansetts vara önskvärd.« Författningen var alltså i detta avseende utan normerande kraft.

Även demokratibegreppet hade i den sovjetiska rättsläran förvandlats till oigenkännlighet. Den ursprungliga kommunistiska uppfattningen om demokratin skilde sig främst genom sin extremism från andra åskådningar, påminde Westerståhl. Enligt marxismen skulle en verklig demokrati kräva en fullständig jämlikhet och avskaffande av den statliga tvångsapparaten. De sovjetiska maktbärarna hade reviderat och medvetet förvanskat denna lära. De hade inte ens gett någon ny definition av demokrati, »utan endast uppfört en löslig och motsägelsefull propagandabyggnad kring den verkliga sovjetstaten, den mest totala diktatur historien känner«.

Det kalla krigets skärpta motsättningar mellan väst och öst fick också en återklang i ländernas inrikespolitik. Debatten polariserades mellan två motsatta läger som stred om vilket ekonomisk-politiskt system som ansågs vara överlägset: marknadsekonomi eller planhushållning. Den avgörande frågan var vilken roll som staten borde spela i det ekonomiska livet. I Sve-

rige kulminerade denna ideologiska konflikt i samband med valet 1948. Men redan flera år tidigare, i ett skede då världskrigets utgång alltjämt framstod som oviss, hade det blossat upp en livlig debatt om förhållandet mellan socialism och frihet. Ett tungt vägande inlägg i denna debatt kom från Jörgen Westerståhl.

Debatten startade i september 1941 då Otto Järte i en ledarartikel i Svenska Dagbladet manade socialdemokraterna att en gång för alla lämna socialismen. Kriget hade visat att arbetarrörelsen slöt upp i försvaret av fosterlandet, demokratin och »den gamla svenska rättsstatens förpliktande arv«. Eftersom det nu hade uppstått en gemensam syn bakåt på det svenska folkets öden borde det »även finnas förutsättningar för samförstånd om uppfattningen beträffande framtiden«. Eftersom socialdemokraterna kritiserade de totalitära systemen borde man också överge sitt socialistiska parti-program. För Järte innebar socialism, i motsats till enskild äganderätt och företagsamhet, en obegränsad samhällelig maktutövning. Planhushållning enligt socialistiskt mönster skulle obönhörligen leda till maktkoncentration och därmed en fara för friheten. Har inte socialdemokratin numera klartänkta ledare insett att socialism och demokrati är oförenliga, frågade Järte.

Några dagar senare kom ett skarpt svar från Social-Demokraternas chefredaktör Rickard Lindström. Svensk socialdemokrati eftersträvade inte någonsin helt statsdirigerad ekonomi utan partiprogrammet visade stor hänsyn till »sammanhanget mellan ekonomisk och allmän medborgerlig frihet«. Men man kan inte avstå från ett visst mått av statliga ingripanden. Det finns visserligen mycket som näringslivet kan sköta självt, men det finns också en del som på grund av sin betydelse »behöver en allmän uppsikt«. Det avgörande för utvecklingen är viljeinriktningen hos dem som bestämmer inom samhället. Man kan inom en av staten i lämpliga fall dirigerad ekonomi komma fram till resultat som tillgodoser »de allmänna medborgerliga intressena utan att trampa den inre friheten under fötterna«.

Efter dessa båda positionsmarkeringar följde en lång rad debattinlägg. Jörgen Westerståhl tog till orda genom en artikel i tidskriften Tiden. I den bok som senare gavs ut med anledning av debatten presenterades han som filosofie kandidat och som en representant för de unga inom det socialdemokratiska partiet. I en idéhistorisk tillbakablick konstaterade Jörgen Westerståhl att socialismens förenlighet med friheten inte utgjorde något

problem för de äldre socialisterna, eftersom det klasslösa samhället skulle bli frihetens sanna rike. Westerståhl frågade hur Marx kunde föreställa sig att socialismen kunde införas utan tvång, utan inskränkningar av den personliga friheten. Förklaringen ligger i marxismens inslag av ekonomisk determinism och en historiefilosofi som hämtats från Hegel.

detta aldrig sinande källflöde för mänskligt feltänkande

Jörgen Westerståhl om Hegels metafysik, i »Socialismen och friheten«, 1941, s. 516.

I stället valde Jörgen Westerståhl »en mer realistisk frågeställning« och medgav att en mer omfattande socialisering, som innebär att staten äger och driver alla väsentliga företag, knappast kan genomföras utan en inskränkning av de väsentliga demokratiska friheterna. Men en socialisering av produktionsmedlen är bara ett av flera olika alternativ. Om »en alldeles fördomsfri iakttagare« betraktar samhället är det uppenbart att staten sedan länge börjat pröva olika sätt att reglera. Skattepolitik, socialpolitik och många andra metoder står till förfogande för att åstadkomma en fortsatt välståndsökning. »Idealet är ett samhälle som förenar hög produktivitet och reducerade inkomstdifferenser med stor personlig frihet.« Dessutom kan »ett starkt och fritt organisationsväsende under en besinningsfull ledning« erbjuda ett verkligt positivt alternativ till statsingripanden.

De socialistiska idéerna hade vid denna tid fått förnyad aktualitet. Kriget och krishushållningen hade lett till statsingripanden inom olika samhällsområden och det fanns en ovisshet om socialdemokratiens socialiseringsplaner efter kriget. Socialiseringsfrågan kastade en slagskugga över svensk politik. Några år senare mojnade stormen, av de långtgående planhushållningsidéerna blev intet och alla stora partier samlades i en blandeekonomisk mittfåra. Denna idépolitiska strömkantring avspeglades också i de statsvetenskapliga läroböckerna. När Herbert Tingsten gav ut »Demokratiens problem« år 1945 fanns ett långt kapitel om socialism och demokrati. När boken kom ut i pocketupplaga femton år senare skrev Tingsten i förordet att han »avsevärt förkortat« dessa delar och förklarade att denna del i den tidigare upplagan blivit »särskilt omfattande på grund av att frågan då hade stor aktualitet«.

Det tidiga 1940-talets debatt om socialism och frihet tog emellertid också upp frågor av mer varaktigt intresse. Debatten hade, menade Jörgen Westerståhl, visat att idéer inte har samma betydelse för högern som för vänstern. Konservatismen framstår som ett mer realistiskt betraktelsesätt än socialismen. Egentligen ligger det ingenting egendomligt häri, fortsatte han. Marx sökte visserligen göra socialismen till något nödvändigt och materialistiskt medan »det uppenbara källsprånget till socialismen alltid har varit social idealism«. »Det har varit en idealism, som strävat både till rättvisa och till frihet.«

Tesen att idéer är viktigare för vänstern än för högern är slående, men kan ifrågasättas med hänsyn till erfarenheterna från de sex årtionden som passerat sedan tanken formulerades. Under några efterkrigsdecennier kom socialdemokraterna att dominera svensk politik så till den grad att man blev tvungen att tillgripa begrepp som hegemoni och statsbärande parti för att förstå innebörden av det mångåriga regeringsinnehavet. De politiska polerna kastades om. Socialdemokratien blev i ett avseende den konservativa kraften, inriktad på att bevara och försvara välfärdsbygget. Den borgerliga oppositionen drevs in i rollen som kritiker och ifrågasättare. Under denna period var det näringslivet och de borgerliga som hänvisades till att genom opinionsbildning och ideologisk kamp försöka underminera arbetarrörelsens ställning.

I historiskt och internationellt perspektiv framstår detta skede i svensk politik som ett undantag från huvudregeln. Det normala har i stället varit att den borgerliga högern haft överlägsna maktresurser medan den socialistiska vänstern förpassats till rollen som opponent och kritiker. Därmed skulle Westerståhls tes om ideologisk asymmetri gälla som huvudregel. Frågan är om Jörgen Westerståhl här inte har formulerat ett av den europeiska vänsterns generella problem. Samma tankegång återkommer exempelvis i dagens italienska debatt. Eftersom det är högern som dominerar politiken uppkommer frågan varför vänstern misslyckats med att komma till makten. En förklaring är att högern genom individualism, konsumtion och underhållning har en framtoning som verkar »naturlig» och inte behöver någon ytterligare motivering. I kontrast häremot framstår vänstern som »onaturlig» med ett program som innebär uppoffringar och kräver att individen måste avstå en del av sina privata tillgångar. Det är bara att

konstatera faktum, menar en italiensk debattör. Vänsterns program utgår från ett ideal som kostar enorma ansträngningar att förverkliga.

Jörgen Westerståhls barndom sammanföll alltså med den europeiska vänsterns pionjärtid, symboliserad av matrosupproret i Wilhelmshaven. Hans uppväxt löpte parallellt med arbetarrörelsens etablering och successivt växande makt. När han blev forskare hade den svenska socialdemokratien fått ett så stort inflytande att rörelsens framtidsplaner blev inrikespolitikens stora debattämne. Det socialdemokratiska partiets politiska tyngd berodde till stor del på att partiet stöddes av starka fackföreningar. Att förstå den svenska fackföreningsrörelsen var en så stor uppgift att det var ämne för en doktorsavhandling.

ÅKARP

Fackföreningsrörelsen

Åkarp är en hållplats för lokaltåget mellan Malmö och Lund. Ett fridfullt villasamhälle med ett dockmuseum som främsta attraktion är inte den mest uppenbara symbolen för klasskamp och strejker. Men under många år var Åkarp ett av de mest hatade orden inom svensk arbetarrörelse.

Förbindelsen mellan leende småhusidyll och bittra arbetskonflikter går via folkhögskolan Hvilan, som redan i slutet av 1800-talet var en lantmannaskola. En av lärarna var lantbrukaren Pehr Pehrsson, som under en tioårsperiod satt i riksdagen som företrädare för Lantmannapartiet. Riksdagsman Pehrsson i Åkarp skulle knappast lämnat några djupare spår i modern svensk historia. Han skrev högst någon motion om året, vanligen om villkoren för inteckningar i fast egendom. Hans berömmelse härstammar från den enda motion som han väckte inom det straffrättsliga området.

Pehr Persson i Åkarp motionerade år 1899 om att införa ett tillägg i strafflagen när det gällde bestämmelsen om rättsstridigt tvång. Förslaget innebar att det skulle bli straffbart också med försök till sådant brott om det handlade om att »tvinga någon till deltagande i arbetsinställelse eller hindra någon att återgå till arbetet eller att övertaga erbjudet arbete». Därmed skulle myndigheterna få väsentligt ökade möjligheter att ingripa mot strejkande arbetare. Åkarpslagen blev en klasslag direkt riktad mot fackföreningsrörelsen.

Den konservativa riksdagsmajoriteten stödde motionens krav. Lagutskottet tillstyrkte och förklarade att »den särskilt brottsliga och för samhällets lugna ekonomiska utveckling vådliga karaktären» av de strejkandes hot motiverade ett särskilt strängt ansvar. Utskottet angrep öppet den fackliga rörelsen. Det var nödvändigt »att söka stävja det ofog, som fackföreningar och strejkledare bedriva genom att framkalla eller befordra oberättigade och för arbetarna ej mindre än för arbetsgivarna skadliga arbetsinställelser».

Liberaler och socialdemokrater opponerade mot lagförslaget. Den liberala partiledaren Karl Staaff underströk den fara som låg i att använda strafflagen för att bygga »palissader mellan den ena klassen och den andra, kring den klass, som har makt och som har egendom, mot den klass, som saknar makt och saknar egendom». Starka invändningar framfördes också från juridiskt håll. Det hade i svensk lagstiftning varit en princip att inte

straffa försök till brott. Det stred också mot rättsliga principer att sätta straffet för försök och fullbordat brott lika högt. Högsta domstolen avstyrkte lagändringen.

Åkarpslagens tillkomsthistoria och senare betydelse blev en viktig del av Jörgen Westerståhls doktorsavhandling. Han kunde där belägga att Pehr Pehrsson bara varit en bulvan för dolda intressen. En närmare granskning av källmaterialet visade nämligen att det var landshövding Robert Dickson som varit den verkliga författaren till motionen och att justitieministern Ludvig Annerstedt var den som utarbetat lagtexten.

Robert Dickson hade som landshövding i Malmöhus län fått propåer från polismästaren i Malmö om att det behövdes bättre skydd för arbetsvilliga från våld och hot från de strejkandes sida. Robert Dickson tog kontakt med Pehrsson i Åkarp och fick honom att lägga fram en motion. Det fanns ett taktiskt skäl till att lägga fram lagförslaget genom en motion och inte genom en regeringsproposition. Grundlagsreglerna vid denna tid innebar att lagförslag som lades fram genom proposition måste granskas av högsta domstolen före riksdagsbehandlingen. Lagförslag som framfördes genom motioner granskades av högsta domstolen först efter riksdagsbehandlingen och juristernas synpunkter kunde därför inte påverka riksdagsdebatten.

Jörgen Westerståhls avhandling kunde också visa att det hade funnits ett dolt motiv som man inte fört fram under riksdagsbehandlingen. Genom att försöksbrott kunde bestraffas med straffarbete fick åklagarna lättare att häkta strejkande arbetare. Av brevväxlingen mellan landshövdingen och justitieministern framgick att straffskärpningen ansågs önskvärd därför »att häktning då kunde äga rum och fred lättare vinnas«. Detta var knappast något opartiskt ingripande från statsmakternas representant, konstaterade Westerståhl lakoniskt.

Åkarpslagen skulle vara i kraft ända till 1938. I efterhand kan man dock konstatera att statens vidgade maktbefogenheter att ingripa mot strejkande arbetare i praktiken kom att utnyttjas relativt sällan. Den förhärskande synen blev i stället att staten borde förhålla sig neutral i arbetsmarknadskonflikter. Det blev arbetsmarknadens parter som själva tog ansvar för hur konflikterna kring löner och arbetsvillkor skulle regleras. År 1938 markerade ett symbolbyte. Klasslagstiftningens Åkarp ersattes av kollektivavtalens och samförståndsandans Saltsjöbaden.

Det är ofta så som historien skildras. Med facit i hand och i backspegeln's snäva perspektiv framstår utvecklingen som harmonisk, naturlig och närmast självklar. Men rekonstruerar man intressekonflikter, styrkeförhållanden, maktpositioner och debattklimat åren runt det förra sekelskiftet framgår det hur osäker och dramatisk situationen var. De hungrande sågverksarbetarna i Sundsvall 1879 möttes av soldater med påskruvade bajonetter. Jordschaktare, bergsprängare och murare lade ner arbetet och marscherade genom Stockholm i juni 1881. När arbetarna vid ett färgeri i Göteborg gick i strejk 1886 svarade arbetsgivarsidan för första gången med lockout. Vid gruvstrejken i Norberg 1891–1892 vägrade arbetsgivarna de strejkande att köpa mat i butikerna och vräkte avskedade arbetare ur företagets lägenheter. Även om denna strejk, liksom många andra konflikter, slutade i nederlag för arbetarna ledde den till ökad medvetenhet om behovet av samverkan och solidaritet. Fler och fler arbetare organiserade sig och fackföreningarna bildade gemensamma förbund, vilka 1898 slöt sig samman i Landsorganisationen.

Redan nu märktes meningskonflikterna inom arbetarrörelsen när det gällde taktikfrågan. Skulle man försöka reformera inom det rådande systemets ram eller helt enkelt vräka den gamla ordningen över ända och skapa ett helt nytt, socialistiskt samhälle? Åkarpslagen blev ett argument för revolution. Staten hade nu öppet tagit ställning i klasskampen och ställt sig på arbetsgivarnas sida.

Dessa år var avgörande för 1900-talets svenska historia. Trots Åkarpslagen förblev de anarkistiska och revolutionära strömningarna bara en liten minoritet inom svensk arbetarrörelse. Fackföreningsrörelsen valde en annan väg. Det är dessa händelser som var ämnet för Jörgen Westerståhls avhandling. Den nära 500 sidor långa boken publicerades som en del i det stora bokverk som gavs ut av socialdemokratiska Tidens förlag under rubriken »Den svenska arbetarklassens historia«. Bakgrunden var att fritänkaren Ture Nerman motionerat i riksdagen 1931 om att skriva det svenska arbetets historia. Nerman ansåg att skolans historieundervisning levde kvar i en 1800-talsanda som framhävde krig och kungar i stället för industrisamhälle och folkrörelser. När förslaget föll i riksdagen gick LO in och finansierade projektet. Programförklaringen till denna bokserie, som sammanlagt kom att omfatta tolv volymer, andades stolt självmedveten-

het: »Vill man i dag skaffa sig en bild av den utveckling som fört fram till det nutida Sverige, måste detta till en mycket stor del ske genom studium av den svenska arbetarklassen och dess efterhand alltmer ökande inflytande på alla områden inom samhällslivet.«

Redaktionskommittén gav hösten 1939 Jörgen Westerståhl i uppgift att skriva fackföreningsrörelsens historia. Hans del av detta stora historieprojekt blev närmare bestämt att analysera den svenska fackföreningsrörelsens organisationsproblem, verksamhetsformer och förhållande till staten. Disputationen lördagen den 8 december 1945 blev en händelse i Stockholms politiska och akademiska värld och uppmärksammades med nyhetsartiklar i pressen. Ett foto från doktorsmiddagen visar Jörgen Westerståhl med handledaren Herbert Tingsten vid sin ena sida och opponenten Gunnar Heckscher vid den andra. Vid middagsbordet fanns bland andra Märta Westerståhl, Anna Branting, Georg Branting, Eli Heckscher, Gert och Tony Bonnier, Ingemar Hedenius och Olle Strandberg.

Avhandlingen ger några viktiga pusselbitar när det gäller att förstå hur 1900-talets Sverige blev som det blev. Att beskriva ett historiskt förlopp kan vara förknippat med nog så stora metodproblem, men för att riktig förstå ett historiskt skeende måste man också nalkas frågan varför det inte blev som det kunde ha blivit. Jörgen Westerståhls tillvägagångssätt blev att analysera den svenska fackföreningsrörelsens vägval. Genom att sätta sig in i hur den tidens arbetarledare hade resonerat kunde han återskapa motiven till varför man valt den ena vägen framför den andra.

En av avhandlingens huvudgestalter blev Hjalmar Branting. Dennes reformistiska strategi kom att prägla både fackföreningsrörelsens och det socialdemokratiska partiets tidiga utveckling. Men alla beslut gick inte Brantings väg. Han hade en speciell förkärlek för skiljedom som metod för att lösa konflikterna på arbetsmarknaden. Det finns en uppenbar parallell till Brantings internationella engagemang och hans plädering för skiljedomsinstitutet som fredsbevarande instrument. Men skiljedom blev aldrig något reellt alternativ för den svenska fackföreningsrörelsen. Strejk, lock-out och eventuellt medling kom i stället att dominera arbetsmarknadens konfliktlösning. Ju starkare fackföreningarna blev, desto mindre angelägna blev de av att låta konflikten avgöras av någon neutral skiljedomare. Jörgen Westerståhl konstaterar att intresset för skiljedomsidén försvann ungefär

samtidigt som förutsättningarna för att förverkliga idén på ett avgörande sätt hade förbättrats.

Avhandlingens skildring av Hjalmar Branting bygger på riksdagsprotokoll och andra dokument. Berättelsen hade kunnat gå längre. Jörgen var nio år när morfadern dog och han hade flera personliga minnen. I sitt hem bevarade han det silverskrin med inskription som talade om att Sveriges arbetare hade samlat in 70 589 kronor och 39 öre till sin hövding på sextioårsdagen 1920. »Hjalmars begravning kan jag se framför mig ännu i dag«, sade Jörgen Westerståhl på sin ålders höst. »Det var hundra tusen människor ute på Stockholm gator, det var kallt, snöglapp och mörkt när vi kom hem från kyrkogården.« Hjalmar Brantings begravning har också skildrats av Lena Svanberg i biografen över Anna Branting: »När Hjalmar den 1 mars 1925 sänks i jorden och de officiella sorgetalen från all världens regeringar och arbetarpartier ljuder över Adolf Fredriks kyrkogård vill inte Anna vara med längre. Mitt i ceremonierna tar hon sin nioårige dotterson i handen och söker sig ut genom massan, vänder den ryggen, och så går de två sakta hem mot Norrtullsgatan.«

Till förteckningen över Jörgen Westerståhls oskrivna böcker hör biografen över Hjalmar Branting. Att en ledande statsvetare skulle skriva en bok om en av landets få stora statsmän, dessutom en nära släkting, är en naturlig tanke som Jörgen Westerståhl hela tiden sköt ifrån sig. En annan bok i denna genre hade varit Jörgen Westerståhls egna memoarer. Han värjde sig också mot denna tanke, trots att han blev ombedd många gånger. »Jag har nog inte den rätta förmågan att skriva personligt«, förklarade han.

I detta avseende är Jörgen Westerståhl typisk, kanske till och med mönsterbildande, för svenska statsvetare. De personliga, individuella och psykologiska inslagen i politiken skjuts i bakgrunden eller dyker möjligen upp i form av intervjuundersökningars kliniska tabeller. Den politiska människans inre drivkrafter och bevekelsegrunder har förblivit ett i allt väsentligt outforskat område. Förklaringen kan knappast vara att svensk politik skulle sakna personliga inslag. Tvärtom brukar svensk politisk kultur just kännetecknas av förtroende, samförstånd och personkemi. Betydelsen av personligt politiskt ledarskap är allmänt erkänd och var också ett bärande tema i avhandlingen om svensk fackföreningsrörelse.

Det kan tilläggas att Jörgen Westerståhl faktiskt åtog sig att skriva en biografi över en av den svenska arbetarrörelsens ledargestalter, som dessutom var en av doktorsavhandlingens huvudpersoner: Per Albin Hansson. Men inte heller detta bokprojekt kom att förverkligas. Avsikten var att Jörgen Westerståhl skulle skriva fortsättningen på den stora biografi om Per Albin Hansson som hade inletts av John Lindgren 1950. Boken skulle utges av Tidens förlag och Jörgen Westerståhl sade sig vara fängslad inför uppgiften att skriva om Per Albin. »Man skulle kunna säga att han är det idealiska föremålet för en politisk biografi genom att hans livsverk var så ovanligt samlat«. Det var Jörgen Westerståhl som förvarade Per Albin Hanssons dagbok och andra papper innan han lämnade över materialet till Arbetarrörelsens arkiv. Flera årtionden senare skulle Jörgen Westerståhl få tillfälle att läsa en Per Albin-biografi. Boken hade författats av journalisten Anders Isaksson och Jörgen Westerståhls recension var mycket positiv. Den annars så kritiske textgranskaren använde nu omdömen som »insiktsfull, välskriven och mycket stimulerande«.

När det gäller arbetarrörelsens tidiga historia var det slående, fann Jörgen Westerståhl, hur stora förändringar som fackföreningarna genomgick under så kort tid. En utveckling som i England hade tagit ett halvsekel gick i Sverige på tio år. Den tidiga form av fackföreningar som bildats när skråväsendet avskaffades i mitten av 1800-talet hade sin tyngdpunkt i hantverksyrkena. Dessa fackföreningar var yrkesprotektionistiska, samarbetsvänliga i förhållande till arbetsgivarna och skeptiska till strejker. Avhandlingen berättar om ett möte inom den fackliga centralkommittén i Stockholm år 1887. Diskussionen hade föranletts av en fråga från byggnadssnickarnas och timmermännens fackföreningar angående möjligheterna »att motverka den skada dessa arbetares yrken lida av invandringen av arbetare från landsbygden«. Arbetsvillkoren skulle förbättras genom att tillströmningen av arbetare begränsades. Dessa yrkesprotektionistiska tendenser riktade sig således mot invandringen – från den svenska landsbygden. Men den nya typen av fackföreningar vände sig mot detta synsätt.

Flera faktorer bidrar till att förklara fackföreningarnas omvandling. Industrialismen ökade avståndet mellan arbetsgivare och arbetare. Förbättrade levnadsförhållanden, längre skolutbildning och arbetarföreningarnas bildningsverksamhet bidrog till att »öka arbetarnas vakenhet och vidga de-

ras horisont«. Men förändringen hade också en viktig politisk förklaring. Socialdemokraterna fick ökat inflytande över fackföreningarna. Genom medveten agitation spred arbetarrörelsens ledare det ideologiska budskapet om solidaritet. Denna allmänna arbetarsolidaritet, denna föreställning om att vägen till en förbättring av den enskilde arbetarens villkor gick genom hela klassens höjande, »är den nya och märkliga företeelse, som kom att utgöra själva grundvalen för den moderna fackföreningsrörelsen«.

Därmed hade Jörgen Westerståhl isolerat en ideologisk förklaring till det väldiga organisationsbygge som skulle följa under årtiondena framöver. Yrkesförbundsprincipen, som egentligen aldrig riktigt hann etableras i Sverige, fick ge vika för industriförbundsprincipen. Grundtanken var att alla arbetare inom ett företag skulle tillhöra samma fackförening, oavsett yrke. Förbunden hade redan tidigt en stark ställning. Den svenska fackföreningsrörelsen borde kanske snarast kallas en fackförbunds rörelse, skrev Jörgen Westerståhl. Avsikten att göra fackföreningsrörelsen till en företrädare för hela arbetarklassen kom till tydligt uttryck i den organisatoriska uppbyggnaden. Fackföreningsrörelsens grundare inriktade sig på att skapa en gemensam landsorganisation och att dra upp linjerna för förbunden.

Avhandlingen kunde också visa att strävandena att centralisera fackföreningsrörelsen i landsomfattande förbund till en början mötte motstånd inom det socialdemokratiska partiet eftersom lokala sammanslutningar ansågs mer påverkbara för politisk agitation. Genom att erkänna förbundsprincipen accepterade partiet att fackföreningsrörelsen skulle inrättas för rent fackliga ändamål. Rörelsen skulle inrättas som en kamporganisation med strejken som det självklara yttersta maktmedlet och målet var att organisera hela arbetarklassen.

Till en början tycktes planen kunna förverkligas. Trots motstånd från staten genom Åkarpsslagar och från arbetsgivarna genom alltmer välorganiserade lockouter kunde Landsorganisationen successivt bygga ut sin maktställning. När arbetarna saknade politisk rösträtt blev strejken det viktigaste maktmedlet. Storstrejken 1909 hade initierats med stora förhoppningar. En allmän arbetsnedläggelse framställdes som det yttersta och effektiva vapen som arbetarna hade i sin hand för att tvinga samhällets makthavare på knä. Men storstrejken blev ett katastrofalt nederlag som det skulle ta många år att reparera. Efter en utpräglad svaghetsperiod återupbyggdes

förbunden, vilka länge motsatte sig varje försök att utöka Landsorganisationens befogenheter. Först efter personskiften i mitten på 1930-talet fanns det förutsättningar att öka Landsorganisationens makt.

LO-kongressen 1941 blev en vändpunkt. Makten inom fackföreningsrörelsen centraliserades. LO gavs ökat inflytande över lönerörelserna, bland annat genom rätten att lägga in ett veto mot större strejker. LO blev inte bara en försvarsorganisation utan fick också uppgiften att biträda vid arbetskonflikter. Landsorganisationens ökade makt skulle förbättra möjligheterna att hjälpa de sämst ställda arbetarna. Denna betydelsefulla LO-kongress har fått stor uppmärksamhet i senare forskning och tolkningarna går isär. Enligt en uppfattning kan centraliseringen förklaras av viljan att utjämna löneskillnaderna genom solidarisk lönepolitik. Enligt en annan uppfattning var orsaken att Saltsjöbadsavtalet krävde att LO kunde ingripa i förbundens verksamhet.

Jörgen Westerståhl var själv närvarande vid LO-kongressen i september 1941 och publicerade kort därpå en ögonvittnesskildring. Enligt hans observationer spelade båda argumenten en roll för att kongressen skulle godkänna stadgäändringarna. Solidarisk lönepolitik hade fått ökad betydelse eftersom lågavlönade skogsarbetare, flottningsarbetare och lantarbetare i stor utsträckning börjat ansluta sig till den fackliga rörelsen. Utvecklingen inom det politiska området hade också stor betydelse. Vid samarbetet med statsmakterna fordrades att fackföreningsrörelsen kunde företrädas av en central, auktoritativ instans.

Facket och staten

Den unga fackföreningsrörelsen hade en negativ inställning till staten. Före demokratins genombrott kontrollerades riksdagen och regeringen mestadels av konservativa krafter. Lagstiftningsinitiativen präglades av en fackföreningsfientlig inställning, med Åkarpslagen som främsta exempel. Eftersom det på den tiden endast fanns ett minimum av regleringar såg arbetarrörelsen varje statlig aktivitet som ett hot mot dess frihet.

Den efterföljande historien visade att fackföreningsrörelsens attityd i förhållande till staten gick igenom påtagliga förändringar. Åsikterna inom

rörelsen var heller inte enhetliga utan olika meningsriktningar stred ofta mot varandra. Jörgen Westerståhl drog slutsatsen att den fackliga rörelsens inställning till staten under en lång period hade ett starkt samband med rörelsens egen styrka i förhållande till arbetsgivarna. När man kände sig svag var man benägen att söka statligt stöd, när man kände sig stark var tendensen att avböja statlig inblandning. Detta samband gällde fram till 1930-talets första år. Därefter inträffade det att samtidigt som de fackliga organisationernas styrka stadigt växte så trängde en ny positiv inställning till statsmakterna igenom. En avgörande faktor var att arbetarrörelsen nu blivit så stark att den också erövrat den politiska makten. Det gamla misstroendet ersattes av en samarbetsvänlig hållning till statsmakten.

Huvudavtalet mellan LO och Svenska Arbetsgivareföreningen år 1938 markerade dock en gemensam strävan att hålla staten utanför överenskommelserna om löner och anställningsvillkor. Förutsättningarna för att arbetsmarknadens båda huvudparter skulle kunna komma överens var delvis ideologiska. Trots de stora meningsmotsättningarna utvecklades en samsyn när det gäller formerna för konfliktlösning på arbetsmarknaden. Den ideologiska omsvängningen inom fackföreningsrörelsen var en del av doktorsavhandlingens ämnesområde. Jörgen Westerståhl undersökte också motsvarande skeende på arbetsgiversidan, även om resultaten publicerades i annat sammanhang.

Jämförelsen mellan fackföreningarnas och arbetsgivarnas ideologiska bevekelsegrunder visade på flera viktiga skillnader. Arbetsgivarföreningar befinner sig i ett sämre ideologiskt utgångsläge än fackföreningar, skrev Jörgen Westerståhl. Fackföreningar har som en självklar ideell grund att de representerar fattiga människors intressen gentemot rikare. »En arbetsgivarförening är däremot en sammanslutning av rikare gentemot fattigare.« Den kan därför inte, om den vill vinna allmänna sympatier, framträda som en anfallsorganisation utan måste ges en defensiv karaktär. En arbetsgivarförening får heller inte framstå som ett självändamål. Dess uttalade strävan får inte gå ut på att bara tillvarata arbetsgivarnas intressen på arbetarnas bekostnad. »Det blir därför nödvändigt för en arbetsgivarförening att framställa sitt intresse såsom sammanfallande med samhällsintresset.«

Just den ideologiska bakgrunden till Saltsjöbadsavtalet 1938 skulle långt senare komma att hamna i centrum för den dagspolitiska debatten. Under

det sena 1960-talets vänstervåg framställdes huvudavtalet som ett klassförräderi. Televisionen sände ett satiriskt revyprogram som visade en upprymd LO-ordförande underteckna Saltsjöbadsavtalet under en glad fest, trots att August Lindberg var nykterist. Kåsören Gunnar Ohrlander skrev under signaturen Doktor Gormander ett radioinlägg som påstod att Saltsjöbadsavtalet ingicks under inflytande av den italienska fascismens korporativa ideologi. Radioredaktionen kontaktade Jörgen Westerståhl, som slog fast att påståendet byggde på ett förfalskat citat. »Själva tanken att huvudavtalsförhandlingen skulle ha tagits upp under intrycket av utländska förebilder är dessutom i grunden felaktigt.« Det svenska huvudavtalet är i själva verket en ganska unik företeelse som berodde på parternas strävan att undvika en lagstiftning på arbetsmarknadens område. Kåsören valde att dra tillbaka sitt inlägg och därför sändes inte heller Jörgen Westerståhls kommentar.

Doktorsavhandlingen utmynnade i en avslutning som också blev en inledning, både till en ny politisk epok och till ett nytt forskningsproblem. Jörgen Westerståhl skrev 1945 att det inte var osannolikt att problemet om fackföreningsrörelsens förhållande till staten under följande år kommer att skjutas i förgrunden på ett helt annat sätt än tidigare och att »man kommer att ställas inför avgöranden av utomordentlig betydelse«. Å ena sidan finns nu större möjligheter för fackföreningsrörelsen att genom det socialdemokratiska partiets medverkan driva igenom reformer. Å andra sidan kan de goda politiska konjunkturerna också skapa ett gynnsammare utgångsläge vid förhandlingarna med arbetsgivarna. Frågan var om de fackliga samslutningarna skulle förvandlas från kamporganisationer till förhandlingsorgan.

Huruvida den svenska fackföreningsrörelsen även i fortsättningen väsentligen skall följa de fria förhandlingarnas väg eller slå in på den politiska vägen, kan icke förutses.

Jörgen Westerståhl i »Svensk fackföreningsrörelse«, 1945, s. 425.

Den starka maktpositionen, den nära kontakten med statsmakten, är inte riskfri, skrev Jörgen Westerståhl 1952 i en bred översikt över arbets-

marknadsorganisationerna i Sverige. Det gällde för organisationerna »att inte förvandlas till halvstatliga korporationer«. Om arbetsmarknadsorganisationerna ska kunna fylla uppgiften »att organisera och länka den mänskliga sammanlevnaden, inom ramen för ett så vitt möjligt demokratiskt uppbyggt näringsliv« måste de bevara sin karaktär av »självständiga sammanslutningar, uppburna av medlemmarnas aktivitet och förtroende«. En av läsarreaktionerna kom från Svenska Arbetsgivareföreningens verkställande direktör. I ett brev uttryckte Bertil Kugelberg sin uppskattning över artikeln: »den är lättläst, elegant skriven, initierad, väl avvägd och up-to-date«. Han höll till och med när artikeln kritiserade arbetsgivarsidan för att ha gjort paragrafformuleringen till huvuduppgift.

Det skulle dröja innan Jörgen Westerståhl återvände till fackföreningarna i sin egen forskning. Men han följde kontinuerligt utvecklingen och konstaterade i efterhand att maktförhållandena ändrades dramatiskt. Han blev mer och mer bekymrad. Ett halvsekel efter avhandlingen sade han sig inte längre känna igen fackföreningsrörelsen. Det hände något under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. »När jag satt på Metall och skrev historik hade alla på expeditionen erfarenhet från yrkeslivet«, sade Jörgen Westerståhl i en intervju. Men under 1970-talet kom tjänstemännen. Den starka fackliga rörelsen under 1970-talet drabbades av maktberusning, enligt Westerståhl. Det ledde bland annat fram till »det stora socialdemokratiska misstaget med löntagarfonderna«.

Under 1970-talet stod det klart att fackföreningsrörelsen inte längre såg »de fria förhandlingarnas väg« som framkomlig. I stället valde facket den politiska vägen och lagstiftning blev det främsta medlet för att driva igenom de fackliga kraven. Under Olof Palmes första år som statsminister tog LO initiativ till en serie av arbetsrättsliga reformer. Från dessa år stammar lagar som medbestämmandelagen, lagen om anställningsskydd, lagen om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen, lagen om arbetstagares rätt till ledighet för utbildning, lagen om arbetsskadeförsäkring och arbetsmiljölagen.

Det är brukligt att betrakta denna tid som en kulmen för fackföreningsrörelsens makt i 1900-talets Sverige. Så mycket står klart att de följande decennierna innebar att fackets positioner pressades tillbaka. Den form av korporatism som innebär att arbetsmarknadens parter tar del i den of-

fentliga beslutsprocessen genom representation i utredningar, kommittéer, ämbetsverk och andra myndigheter började avvecklas under 1980-talet. Korporatismens slutna förhandlingsmodell har numera ersatts av ett mer pluralistiskt system med starka inslag av lobbying, opinionsbildning och mediepåverkan.

Däremot är det en öppen fråga om 1970-talets lagstiftningsvåg bör ses som ett uttryck för facklig styrka. En tolkning är att en allt mäktigare fackföreningsrörelse driver det socialdemokratiska partiet och därmed också riksdagen framför sig. Men Jörgen Westerståhl hade i sin undersökning av arbetarrörelsens tidiga historia funnit ett omvänt samband: ju starkare facket växte, desto svagare blev intresset för lagstiftning. Och även länge efter det att socialdemokratin erövrat regeringsmakten fortsatte LO att huvudsakligen förlita sig på förhandlingsvägen i kraft av organisationens egen styrka. I detta perspektiv framstår den arbetsrättsliga lagstiftningsoffensiven som ett svaghetstecken. Oroad av vilda strejker, intern opposition och försvagad legitimitet valde LO-ledningen lagstiftning som den kortsiktigt snabbaste vägen att driva igenom sina krav.

Den svenska modellens förhandlingssystem, med huvudavtalet 1938 som främsta symbol, hämtade sin kraft ur parternas gemensamma intresse att hålla staten på armlängds avstånd från regleringen av löner och arbetsförhållanden. När LO nu valde lagstiftningsvägen inträffade en grundläggande förändring i triangeldramat mellan staten, facket och arbetsgivarna. Staten tog fackets parti och arbetsgivarna drog sig ur de korporativa organen. Samförståndet var brutet.

Dessa positionsförskjutningar fick stora konsekvenser för staten. Situationen spetsades till av att staten nu också blivit en arena för arbetsmarknadskonflikter. I strävan att utjämna förhållandena mellan den privata och den offentliga sektorn hade de offentligt anställda fått förhandlingsrätt i mitten av 1960-talet. I allt väsentligt avsåg de arbetsrättsliga reformerna under 1970-talet såväl privat som offentligt anställda. De anställdas rättigheter innefattade inte bara rätten att vidta stridsåtgärder i samband med löneförhandlingar utan gav också facket rätt till medbestämmande över förhållandena på arbetsplatsen. Medbestämmandelagen betecknades som en stor demokratireform.

Jörgen Westerståhl var skeptisk. I en debattartikel 1971 varnade han för att begreppet demokrati hade kommit att användas i så många betydelser att det höll på att bli betydelselöst. Den fortgående terminologiska förvirringen var ett »hot mot svensk demokrati«. Problemet gällde särskilt företagsdemokrati i betydelsen inflytande för de anställda. Om statligt anställda får ökat inflytande över statens tjänster till allmänheten är detta ingen vinst för demokratin, menade Jörgen Westerståhl. »Tvärtom är det fråga om en inskränkning av det inflytande som allmänhetens företrädare genom riksdag och regering utövar.« Man måste, fortsatte han, skilja mellan en demokratisk beslutsorganisation, där folket har inflytande, och en korporatistisk, där de inom organisationen verksamma utövar motsvarande inflytande. Olof Palme läste artikeln och skickade ett uppmuntrande brev till Jörgen Westerståhl och hänvisade till ett tal som han nyligen hållit i samma ämne.

Sina synpunkter utvecklade Jörgen Westerståhl några år senare i en liten bok om demokrati och intresserepresentation. Han formulerade där ett antal principer som han med hjälp av sin medarbetare Mårten Persson tillämpade på ett konkret fall: intresserepresentation inom skolans område. Boken kontrasterar två principiellt skilda sätt att organisera folkets inflytande i samhället: representativ demokrati och korporatism. Den representativa demokratin preciseras genom hänvisningar till Författningsutredningen och den nya regeringsformen: all offentlig makt i Sverige utgår från folket och den svenska folkstyrelsen förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick. Korporatismen ringades in genom en idéhistorisk översikt som visade att korporativa idéer ingår i en mängd olika politiska åskådningar men ändå har en gemensam kärna: det är inte individer utan intressen som representeras.

Kritiken mot korporatismen grundas framför allt på en jämförelse mellan politiska partier och intresseorganisationer som företrädare för allmänheten. Till skillnad från de politiska partierna, vilkas uppgift är att företräda allmänintresset eller smälta samman de olika intressena till ett enhetligt program, företräder organisationerna särskilda intressen. Partierna, fortsätter författarna, är överlägsna organisationerna som instrument för politisk åsiktsbildning och politiska beslut i en demokrati. Den representativa demokratin knyter an till personlighetsprincipen och det individuella poli-

tiska ställningstagandet. Partidemokratin förutsätter att det finns valfrihet. Den enda valfrihet som intresseorganisationer erbjuder är att stå utanför organisationen, det vill säga att bli utan inflytande.

partier väljer man, organisationer tillhör man!

Jörgen Westerståhl och Mårten Persson i »Demokrati och intesserepresentation«, 1975, s. 21.

Bokens centralpunkt är ett antal riktlinjer om man vill ge representation åt olika intressen inom den offentliga förvaltningen, utan att ändra förutsättningarna för den grundlagsfästa representativa demokratin. Utgångspunkten är att styrkeförhållanden i politiskt sammansatta organ aldrig får ändras genom intesserepresentation. Ett annat grundkrav är att generella intressen måste ges större inflytande i beslutsfattande organ än speciella intressen. De övriga riktlinjerna går ut på att på olika sätt dra upp gränserna för olika intressens representation i offentliga organ. För skolans del skulle det exempelvis innebära att statens centrala förvaltningsmyndighet endast borde ledas av företrädare för allmänna intressen och att intresseföreträdare inte borde ha rätt att närvara vid sammanträden med kommunens skolstyrelse.

Jörgen Westerståhl kritiserade också inrättandet av en särskild nämnd med uppgift att bedöma om ett avtal kränker den politiska demokratin. Ska det förhandlas om demokratins gränser, frågade han. Organisationerna försökte nu tränga in i politiskt tillsatta styrelser och genom avtal få inflytande över myndigheternas verksamhet. Detta, menade han, »innebär en begränsning av den politiska demokratins verkningskrets«.

Konsekvent nog tillämpade han samma principer på sin egen arbetsplats. Han ansåg att makten över en statsvetenskaplig institution primärt borde utövas av den professor som fått sitt uppdrag av regeringen, som stod i ett parlamentariskt förtroendeförhållande till riksdagen, som i sin tur hade valts av det svenska folket. Propåerna om ett vidgat studentinflytande betraktade han med stor skepsis. Han avstyrkte förslaget att låta studentrepresentanter vara med i universitetens beslutande organ såsom institutionsstyrelsen. Studenterna var, ansåg han, tillfälliga och flyktiga deltagare i institutionernas verksamhet, utan åligganden och ansvar. De

kunde visserligen få initiativ- och förslagsrätt, men inte rösträtt. Lars Tobisson, som då var anställd vid Saco och som senare skulle få ledande poster inom Moderata samlingspartiet, har berättat om det årliga tillfälle då han träffade Jörgen Westerståhl för att få forskarhandledning. Det började alltid med att professorn stämde upp en litania. »Du Lars, du som sitter i kanslersämbetets styrelse och U68 och allt vad det heter, kan du inte göra något som befriar oss från detta vanvett som kallas universitetsdemokrati?« Lars Tobisson tillfogar kommentaren att det kändes bisarrt att Hjalmar Brantings dotterson vädjade till honom att göra slut på studentdemokratin.

Eftersom dessa åsikter gick på tvärs mot den rådande tidsandan är det inte förvånande att Jörgen Westerståhl blev en kontroversiell person i den allmänna debatten. Han angreps från fackligt håll för att vilja inskränka strejkrätten och behålla en gammal odemokratisk ordning på arbetsplatserna och från vänsterhåll för att försvara den »formella« borgerliga demokratin. Svante Nycander, filosofie licentiat i statskunskap och ledarskribent på Dagens Nyheter, ifrågasatte själva utgångspunkten. Han menade att talet om en konflikt mellan politisk demokrati och arbetsdemokrati var vilseledande. »Det demokratiska problemet är ett och detsamma: att ge inflytande åt dem som berörs av beslutet.« Det rör sig, ansåg Nycander, inte om en konflikt mellan två demokratiska principer utan om två motstående intressen. Sådana intressemotsättningar finns både inom den privata och den offentliga arbetsmarknaden. Inskränkningar med hänsyn till den politiska demokratin skulle i praktiken leda till att de offentligt anställda måste nöja sig med sämre arbetsmiljö än privatanställda, ansåg Svante Nycander.

Facket och medlemmarna

Doktorsavhandlingen om svensk fackföreningsrörelse tog upp två olika demokratiproblem. Det ena demokratiproblemet gällde just demokratin inom hela samhället, närmare bestämt förhållandet mellan facket och staten. Det andra demokratiproblemet handlade om den interna demokratin inom fackföreningsrörelsen, närmare bestämt förhållandet mellan medlemmar och organisationsledning.

Frågan om den interna demokratin inom intresseorganisationer och politiska partier tillhör ett numera väl upparbetat forskningsfält inom såväl svensk som internationell statsvetenskap. Många författare som nalkats problemet om medlemmarnas makt inom sina organisationer har som teoretisk utgångspunkt valt Robert Michels teori om fåtalsväldets järnlag. Stora organisationer, med arbetarrörelsen som typfall, är enligt Michels dömda att förr eller senare utveckla oligarkiska tendenser. Genom ett antal olika mekanismer koncentreras makten alltmer i organisationsledningens händer. Jörgen Westerståhl var väl förtrogen med Robert Michels, en tysk-italiensk sociolog som av sina elitteorier hade drivits i riktning mot fascismen. Michels berömda bok om fåtalsväldet inom arbetarrörelsens organisationer ingick i litteraturkursen för licentiatexamen med Herbert Tingsten som examinator. Enligt de bevarade minnesanteckningarna var Jörgen Westerståhl kritisk till Michels, vars formulering av problemet om förhållandet mellan organisation och demokrati han dömde ut som »föga märklig«.

Jörgen Westerståhl valde i stället en annan utgångspunkt. Det blev den engelska arbetarrörelsen som fick ge teoretisk inspiration åt avhandlingen. Englands tidiga, lokala fackföreningar hade styrts enligt en ursprunglig form av demokrati. Alla frågor avgjordes på gemensamma möten där samtliga medlemmar kunde närvara. Men enligt Sidney och Beatrice Webbs undersökning av engelska fackföreningar visade erfarenheterna av denna primitiva form av demokrati att den antingen ledde till svaghet och upplösning inom organisationerna eller en okontrollerad maktutövning från energiska ledares sida. Makarna Webb rekommenderade i stället en representativ styrelseform där medlemmarnas befogenheter utövades av valda ombud, som vid regelbundet återkommande kongresser utsåg styrelse och funktionärer och granskade verksamheten. Härigenom skulle skapas möjligheter både för en kraftfull och enhetlig ledning av organisationerna och en effektiv övervakning av de styrande.

Till skillnad från England blev i Sverige det representativa systemet nästan genast dominerande. Förbunden bildades på ett tidigt stadium och förbundskongresserna fick därigenom en central ställning. Den direkta demokratin blev aldrig något reellt alternativ utan det representativa systemet förstärktes ytterligare. Det var också påtagligt, fortsatte Westerståhl, vilken utomordentlig grad av kontinuitet som kännetecknat den fackliga

ledningen. En förtroendevald kunde många gånger behålla sitt uppdrag i år efter år. Personbyten var sällsynta.

Medlemmarna var ofta ointresserade av att gå på de fackliga mötena. Det låga och sporadiska deltagandet betraktades redan då som ett problem. Trots att det inte gick att dra exakta paralleller mellan den fackliga och politiska demokratin gav passiviteten anledning till bekymmer. Den låga besöksfrekvensen vid avdelningsmötena måste »te sig som ett allvarligt problem ur den fackliga rörelsens synpunkt«. En statistisk analys av medlemsomröstningarna i avtalsfrågor visade inte på någon entydig tendens. Man föreställer sig gärna att deltagandet var livligare förr, skriver Jörgen Westerståhl, men »härom vet man intet med säkerhet«.

Fackföreningsrörelsen är en kamporganisation som kräver enhetlig ledning och disciplin. Detta var det främsta motivet till den centrala maktkoncentration som genomförts. »En facklig organisation måste vidare alltid komma att innesluta ett antal mer eller mindre likgiltiga medlemmar.« Jörgen Westerståhl avslutade sin analys med att ställa frågan om man bör beteckna fackföreningsrörelse som en folkrörelse. Svaret är att den är en folkrörelse, »men kanske inte fullt så omfattande som medlemsciffrorna utvisar«. Den skulle inte kunnat byggas upp och verka i sina nuvarande former utan de intresserade, aktiva medlemmarnas frivilliga insatser. »Det är denna elit inom organisationerna, som uppbär den fackliga folkrörelsen, och det är dess vilja, som givit den sin prägel.«

Även en sådan centraliserad organisation kan betecknas som demokratisk, menar Jörgen Westerståhl och åberopar makarna Webb. Vad demokratin fordrar »är godkännande av uppnådda resultat«. Kraven på demokrati är uppfyllda om medlemmarna i efterhand får ta ställning till de vidtagna åtgärderna, vilket förutsätts vara en jämförelsevis enkel uppgift. Däremot kan besluten, som måste grundas på mer svårbedömbara faktorer, fattas av ledningen.

Avsnittet som handlar om demokratin inom fackföreningsrörelsen utgör bara en mindre del av avhandlingen. Slutsatserna grundas främst på en undersökning av förbundens interna medlemsomröstningar. Vid dessa tillfällen fick medlemmarna genom omröstning bestämma om man skulle godkänna ett avtalsförslag eller gå ut i strejk. Detta material gjorde det möjligt att »direkt i siffror avläsa medlemmarnas inställning till de förslag

och de resultat, som de representativa organen frambragt«. En bearbetning av statistiken visade att i genomsnitt hade 54 procent av medlemmarna deltagit i omröstningarna. Undersökningen gav också belägg för att medlemmarna genom att rösta nej i många fall hade lyckats nå ett bättre avtal än vad ombuden tidigare uppnått vid förhandlingarna.

Jörgen Westerståhl jämförde medlemsomröstningarna med alternativet avtalskonferenser. Den representativa beslutsmetodens fördelar framhävdes bestämt framför medlemsomröstningarnas form av direkt demokrati. Vid avtalskonferenserna finns helt andra möjligheter att informera de närvarande och under långa och sakliga debatter kan olika synpunkter och argument vägas mot varandra. Den som ger uttryck för en särmening måste motivera sin uppfattning i en öppen debatt. Vid allmänna omröstningar röstar den enskilde däremot anonymt och behöver inte uppge några skäl eller riskera att av andra ställas till ansvar. De enda alternativen är att antingen rösta ja eller nej eller att ställa sig utanför avgörandet. Irrationella faktorer kan spela in vid omröstningar, som därmed kan uppmuntra till en allmän negativism.

Även om slutsatserna byggde på en omfattande undersökning av medlemsomröstningar fick avhandlingen kritik för att den ändå inte gav en klar bild av demokratin inom fackföreningsrörelsen. Fakultetsopponenten Gunnar Heckscher erkände att materialet var omfattande, men efterlyste ändå en grundlig undersökning av de lokala fackföreningsavdelningarnas struktur och arbetssätt. Först då skulle man kunna få reda på vad demokratin inom fackföreningsrörelsen betydde i det dagliga arbetet och för den enskilde arbetaren. Jörgen Westerståhl skulle snart få tillfälle att gräva djupare i fackföreningarnas värld. Svenska Metallindustriarbetareförbundet hade några år tidigare låtit ge ut första delen av en historik över förbundet. Uppdraget att skriva den andra delen hade gått till samme författare, John Lindgren, som dock snart lämnade över uppgiften till Herbert Tingsten. När denne blev chefredaktör för Dagens Nyheter blev det i stället Jörgen Westerståhl som fick avsluta arbetet. Denna volym har därmed tre författare, varav Jörgen Westerståhl står för den dryga halvpårt som handlar om perioden från och med storstrejken 1909 till och med 1925, det år då förbundets verksamhet fått mer stabila och fasta former.

Metallhistoriken består främst av en ingående redogörelse för medlemsutveckling, ekonomi, organisationsproblem, avtalsrörelser och relationer

till övriga delar av arbetarrörelsen. Krönikan blir även i den redaktionella utformningen en spegel av sitt samhälle. Medan motsvarande bok i länder med mer dramatisk nutidshistoria skulle ha haft bilder av barrikader, matrosuppror, demonstrationer och massmöten har Metallkrönikan i stället en bild av tre kostymklädda herrar vid ett pappersfyllt bord. Andan i folkrörelsernas Sverige fångas av den magiska bildtexten: »Revisorerna i verksamhet.« Boken illustreras av fotografier över förbundets ledande företrädare, en ändlös rad av allvarliga män. Plötsligt dyker det upp en bild med enbart kvinnor. Det visar sig vara femton trotjänare bland kontorspersonalen på förbundsexpeditionen.

Det välorganiserade fackförbundet gav Jörgen Westerstahl material som kunde komplettera och fördjupa doktorsavhandlingen. Den allmänna bilden av medlemsaktiviteten i svensk fackföreningsrörelse bekräftades av Metallmaterialet. Under hela den undersökta perioden återkom klagomålen över att alltför få medlemmar infunnit sig till sammanträdena.

Verksamhetsberättelserna gav också detaljerad information om hur många medlemmar som inträtt i och utträtt ur organisationen varje år. Den statistiska bearbetningen av detta siffermaterial visade att omsättningen av medlemmar hade varit utomordentligt stor. Under vissa perioder såg det nästan ut som om förbundet förnyats varje år. Den förundrande författaren frågade sig om Metallindustriarbetareförbundet »egentligen endast varit ett slags vandrarhem, där tillfälliga gäster kommit och logerat en tid för att sedan åter bryta upp?«. Svaret kom sedan siffrorna analyserats närmare, bland annat med ledning av uppgiften om hur många år som medlemmarna tillhört förbundet. Det fanns förvisso många personer som gick in i och gick ut ur förbundet varje år. Men det betydde ingalunda att det varit något totalt utbyte av medlemmarna. Hela tiden fanns det kvar en kärna av trogna medlemmar. »Det är dessa medlemmar som utgjort Svenska Metallindustriarbetareförbundets fasta kärna och som uppburit den organisation vars historia här har skildrats«, avslutade Jörgen Westerstahl boken. Återigen bekräftades den allmänna bilden av svensk fackföreningsrörelse. Rörelsen bars upp av en liten elit av starkt engagerade medlemmar.

Dessa forskningsresultat fick genklang i den allmänna debatten. I takt med höjningen av levnadsstandarden började de gamla organisationsfor-

merna att ifrågasättas. Frågan var om kollektiv organisering hade en plats i ett mer och mer individualistiskt samhälle. Fackföreningarna anklagades för funktionärsvälde och centralism. I en radiodebatt 1952 försvarade Jörgen Westerståhl centralismen inom fackföreningarna med demokratiska argument. Han frågade om det verkligen var mer demokratiskt om en liten aktiv och stridslysten grupp skulle få tillgodogöra sig även de övriga medlemmarnas insatser. Centralism betydde, ansåg han, att man genom samordning och ledning tar hänsyn till den stora massan och inte speciella grupper. Han betonade det stora arbete som lades ner på att informera och upplysa medlemmarna. Enligt hans uppfattning var fackföreningsrörelsens medlemmar bättre informerade än vad de hade varit trettio, fyrtio år tidigare.

Debatten var bara ett av bevisen på den stora betydelse som man vid denna tiden tillmätte intresseorganisationerna. För traditionellt orienterade statsvetare var organisationslivet något främmande, men för de yngre forskarna fanns det ett uppenbart behov av större och djupare undersökningar. Jörgen Westerståhl var en av initiativtagarna till en nordisk konferens om folkrörelseforskning. Under tre dagar i januari 1950 samlades företrädare för folkrörelser och samhällsforskning på konsumentkooperationens kursgård Vår Gård i Saltsjöbaden. I begreppet folkrörelser inrymdes fackföreningsrörelsen, Kooperationen, jordbrukets föreningsrörelse, nykterhetsrörelsen, de frikyrkliga rörelserna, bildningsrörelsen och idrottsrörelsen, men det var uppenbart att det inte gick att låsa fast begreppet inom en alltför snäv ram. Jörgen Westerståhl citerade Herbert Tingsten, som sagt att »ett studium av folkrörelserna blir till stor del helt enkelt det samma som ett studium av det moderna samhället och dess problem«. Som särskilt angelägna forskningsuppgifter nämnde Jörgen Westerståhl fortsatta undersökningar av medlemsomröstningar, bearbetning av medlemsregister och studier kring medlemsaktiviteter. »Sådana undersökningar vore även organisationerna direkt intresserade av, då de härigenom kunde få upplysningar om hur möten lämpligen skulle planeras.« Flera av de nordiska deltagarna betonade sådana nyttyosynpunkter på forskningen och enligt Jörgen Westerståhl hade Sverige »hittills haft de bästa erfarenheter av samarbetet mellan folkrörelserna och forskarna«.

Inläggen och initiativen i början av 1950-talet visar att Jörgen Westerståhl var övertygad om att han ingalunda hade uttömt ämnet med sina un-

dersökningar av svenska fackföreningar. Mycket forskning återstod när det gällde att fastställa de svenska intresseorganisationernas verksamhet och betydelse. LO och Jörgen Westerståhl hade planer på att genomföra en undersökning av den fackliga demokratin. Han tänkte sig att en bok om dessa problem, »eventuellt i en populär och en mera fullständig upplaga«, skulle bli ett tillskott till »det fackliga studiearbetet och till den allmänna debatten om dessa frågor«. Till LO:s studierektor Torvald Karlbom skrev han: »Du vet också att jag ända sedan min doktorsavhandling har en gammal klockarkärlek till fackföreningsrörelsen.« Om LO bestämde sig för en sådan undersökning skulle han själv »gärna vara med och taga ett visst ansvar för arbetet; jag hoppas också att jag i så fall också skall få tag i lämpliga medarbetare«.

En forskningsplan berättar om hur Jörgen Westerståhl tänkte sig ett sådant projekt. Rubriken lyder »Demokratin problem i de stora organisationerna«. Han förutsatte där att man skulle utnyttja dokument av olika slag, såsom stadgar, verksamhetsberättelser, protokoll, medlemsregister och korrespondens, men också att man samlade in information från nyckelpersoner och genomförde intervjuundersökningar. En huvuduppgift gällde att fastställa maktstrukturen genom att studera regler och praxis när det gällde beslutsfattande. Kommunikationsstrukturen borde också undersökas genom att kartlägga strömmen av information uppåt och neråt inom organisationen. Dessutom gällde det att utforska organisationen från medlemmarnas synpunkt, särskilt aktivitet, tillfredsställelse med organisationen, solidaritet med organisationen och bedömning av medlemskapets effektivitet. Personligen trodde Jörgen Westerståhl dock att medlemsaktivitet såsom det centrala måttet på demokratin inom organisationerna skulle visa sig vara »mindre tillfredsställande«.

Undersökningar av demokratin inom intresseorganisationer och politiska partier skulle bli ett viktigt forskningsfält för svenska statsvetare, men Jörgen Westerståhls uppmärksamhet vändes nu åt ett annat håll. Efter att ha analyserat formella regelverk i form av fackförbundens stadgar åtog han sig uppgiften att göra en översyn av det rättsliga fundamentet för demokrati i hela Sverige.

**FALKEN
BERG**

Grundlagen

Regeringsformen försvann i Falkenberg. Den 3 oktober 1958 avslutade Författningsutredningen en dryg veckas arbetssession på ett hotell vid Kattegatts strand. Jörgen Westerståhl var med om att formulera den kommuniké som efter mötet förkunnade att utredningen dragit upp riktlinjerna för en modernisering av Sveriges grundlag. Planen var att en helt ny lagtext skulle ersätta 1809 års regeringsform och 1866 års riksdagsordning.

Det formella beslutet togs visserligen flera år senare, men denna oktoberdag 1958 var regeringsformens öde i praktiken beseglat. Socialdemokraterna, Högerpartiet, Folkpartiet och Centerpartiet, »de demokratiska partierna« som de vid denna tid kallade sig, hade kommit överens. Regeringsformen skulle ersättas av en ny grundlag, vars konturer ännu var mycket diffusa.

Tanken att några amerikanska politiker skulle träda ut från ett badorts-hotell och förklara att de kommit överens om att avskaffa 1787 års konstitution ligger bortom fantasins gränser. Den franska rättighetsförklaringen från 1789 och Norges grundlag från 1814 hör också till de konstitutionella urkunder som har en så stark ställning i det nationella medvetandet att ett avskaffande skulle leda till ifrågasättanden, kritik och debatt. Men 1809 års regeringsform hade inte några vänner. Inga demonstrationer, ingen folkresning, inte den minsta opinionsyttring följde på beskedet att Sverige skulle ömsa konstitution. Nyheten uppmärksammades nästan inte alls i medierna. Något formellt beslut togs heller inte inom Författningsutredningen. Först senare skulle några enskilda debattörer fråga sig om det inte hade varit möjligt och önskvärt att behålla den gamla regeringsformen. När hela Författningsutredningen blev klar 1963 ordnade televisionen en lång direktsänd debatt. Den konservativa debattören Leif Carlsson undrade om det verkligen var nödvändigt att »allt måste stöpas om«, men i övrigt handlade debatten om utredningens olika detaljförslag. »Det märkliga är att beslutet om en total nyskrivning mötte så ringa motstånd«, skrev Nils Stjernquist senare.

Ändå hade den regeringsform som Sverige antog efter statskrisen 1809 en gång i tiden beundrats både inom och utom landets krympta gränser. Grundlagstexten inspirerades både av svenska historiska erfarenheter och

av de författningsidéer som cirkulerade i dåtidens Europa. Motiven till den nya regeringsformen, såsom de formulerades av Hans Järta i konstitutionsutskottets memorial, förenade konstitutionella visioner med språklig lyskraft. Regeringsformen och dess uttolkning stod i centrum för 1800-talets politiska strider mellan kungamakt, herremakt och folkmakt. Men statskicket omvälvning i början av 1900-talet, med övergång till parlamentarism och allmän rösträtt, förverkligades utan att grundlagstexten ändrades.

Med tiden blev parlamentarismens principer allmänt erkända. Regeringsformens 150-årsjubileum firades vid en högtid i rikssalen på slottet den 30 maj 1959. Det inledande talet hölls av konung Gustaf VI Adolf. »Sedan lång tid tillbaka är det en av alla godtagen grundsats« att regeringen bildas på grundval av rådande parlamentariska förhållanden. »Denna parlamentarismens princip kan sägas vara av avgörande betydelse för vårt nuvarande demokratiska statsskick«, slog monarken fast. I Jörgen Westerståhls exemplar av det tryckta talet är detta avsnitt särskilt förstruket. På regeringsformens 150-årsdag den 6 juni 1959 sände televisionen ett minnesprogram på bästa sändningstid. Efter en historisk bakgrund avslutades programmet med att Författningsutredningens huvudsekreterare sittande bakom sitt skrivbord sammanfattar det aktuella läget i svensk författningspolitik. Frågorna om valsystemet, folkomröstningsinstitutet och riksdagens kamarsystem stod högst på dagordningen. Uppenbarligen var den gamla regeringsformens dagar nu räknade. Mot slutet av sitt anförande hänvisar Jörgen Westerståhl till »de svårigheter som är förbundna med att skriva en ny grundlag«.

Den konstitutionella konflikten kring demokratin löstes under de år som sammanföll med Jörgen Westerståhls tidiga barndom. Resultat blev i praktiken en kompromiss. Vänstern, bestående av liberaler och socialdemokrater, fick igenom sina krav på reducerad kungamakt och ökad makt för riksdagen och folket. Högerens konservativa krafter fick behålla regeringsformen intakt. Därmed uppstod en oöverstiglig klyfta mellan å ena sidan parlamentarismens verklighet (regeringens styrande makt utgår från den folkvalda riksdagen) och å andra sidan regeringsformens text («Konungen äger att allena styra riket»). Grundlagen förlorade kontakt med statslivets realiteter. I svensk debatt, konstaterade Gunnar Heckscher, be-

traktades det ofta »som närmast löjligt att anföra grundlagens ordalydelse och andemening som argument för eller emot en viss åtgärd«.

Det var detta problem som Författningsutredningen skulle lösa. Direktiven 1954 konstaterade att regeringsformen »endast mycket ofullständigt avspeglar våra dagars värderingar och strävanden« och att dess centrala delar »förlorat sitt reella innehåll«. Frågan var om Sverige över huvud taget hade en författning som motsvarade de krav som man kan ställa på en demokratisk konstitution. Utredningen fick därför i uppdrag att göra »en samlad översyn av demokratiens funktionsproblem och att på grundval därav genomföra en modernisering av vår författning«. Utredningens huvudsekreterare blev Jörgen Westerståhl, som redan tidigare kommit i kontakt med svensk författningspolitik.

En iögonfallande brist i 1809 års regeringsform var att den inte nämnde något om medborgarnas fri- och rättigheter. Tryckfriheten hade visserligen en egen grundlag och regeringsformen innehöll en ålderdomlig paragraf som inleddes med orden »Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda«. Men denna paragraf 16 gav strikt taget inga rättigheter till medborgarna utan innebar en uppmaning riktad till staten att utöva den offentliga makten utan godtycke och mannamån. Paragrafen harmonierar perfekt med den svenska grundlagens allmänna karaktär. Regeringsformen var väsentligen en förvaltningsstadga för statens myndigheter. Eftersom den svenska monarkin var mindre förtryckande än i många andra länder utgjorde Sverige en form av lagstat, men tvangs aldrig utveckla en mer långtgående rättsstat.

En riksdagsmotion 1938 konstaterade att Sverige till skillnad från flera europeiska länder saknade en grundlagsskyddad rättighetsförklaring. Ingenting i grundlagen hindrade därför att lagar infördes som allvarligt kränkte föreningsfrihetens, församlingsfrihetens, religionsfrihetens och äganderättens fundamentala principer. Konstitutionsutskottet höll med om att det behövdes en översyn av grundlagen. Den utredning som tillsattes fick Herbert Tingsten som ordförande och han engagerade sin student Jörgen Westerståhl för att göra en utredning om domstolarnas lagprövningsrätt. Utredningen blev klar 1941, men dess förslag att införa ett antal fri- och rättigheter i paragraf 16 kom aldrig att genomföras. Däremot hade frågan

om fri- och rättigheternas grundlagsskydd kommit upp för att stanna på den politiska dagordningen.

Jörgen Westerståhls undersökning, som publicerades som en bilaga till utredningen, tog upp det lika centrala som svårlösta problemet om domstolarnas makt i en demokrati. Frågorna om rättigheternas grundlagsreglering och domstolarnas lagprövningsrätt är nära sammankopplade. Ytterst gäller det om en domstol ska ha befogenhet att upphäva ett demokratiskt fattat beslut om domstolen anser att beslutet kränker en individs grundlagsfästa rättigheter. Jörgen Westerståhl gjorde en omfattande genomgång över den svenska doktrinen som den kom till uttryck i rättsfall och statsrättslig litteratur. Hans slutsats var att det var allmänt accepterat att domstolarna hade en viss rätt att pröva om myndigheternas beslut stod i överensstämmelse med grundlagen, men att åsikterna däremot gick vitt isär när det gällde omfattningen av denna lagprövningsrätt.

Ett antal år senare utvecklade Jörgen Westerståhl sin personliga syn på lagprövningsrätten: »Jag har alltid tyckt det vara något otillfredsställande med att frågan om grundlagsenligheten av de högsta statsorganens handlande i realiteten aldrig kan bli föremål för en definitiv prövning enligt vårt nuvarande system. Samtidigt hyser jag, liksom väl de flesta, mycket stora betänkligheter mot att politisera den dömande makten och mot att över huvud taget låta rent politiska frågor avgöras av juridiska instanser. Om man emellertid förutsätter, att man har en enda grundlag som är kortfattad samt väsentligen endast innehåller form- och kompetensföreskrifter, med uteslutande av rättighetsförklaringar och andra materiellt rättsliga regleringar, skulle jag kunna tänka mig en lagprövningsrätt, som närmast hade samma karaktär som prövningen av de allmänna kommunalbesvärerna. Jag utgår alltså från att institutet endast i undantagsfall skall behöva tillämpas och att några egentliga politiska avgöranden, dvs. ett avvägande av olika materiella intressen medborgarna emellan eller mellan stat och medborgare, knappast skall behöva ifrågakomma.» Jörgen Westerståhl accepterade sålunda att domstolar tillerkändes en lagprövningsrätt men bara inom en snäv och välavgränsad sfär.

För den tidens statsvetare var konstitutionella frågeställningar en del av ämnet och de statsvetenskapliga studierna inleddes med en omfattande genomgång av Sveriges grundlagar. Under docenttiden vid Stockholms

högskola var grundlagsundervisning en del av Jörgen Westerståhls vardag. Han följde också den författningspolitiska utvecklingen i omvärlden. Utöver den kritiska analysen av den sovjetiska författningen publicerade han en utförlig uppsats om den västtyska grundlagen. Förbundsrepubliken Tyskland hade 1949 konstituerats genom en grundlag som antogs i den nya huvudstaden Bonn. Rättighetskatalog, författningsdomstol, federalt statskick, valsysteem, konstruktiv misstroendeförklaring och andra delar i den tyska grundlagen skulle senare bli mönsterbildande för många andra demokratier och också tjäna som inspirationskälla för den svenska författningssutredningen.

Jörgen Westerståhl inledde också en specialundersökning av tolkningsparagrafers tolkning och ändringparagrafers ändring. I sin ansökan till professuren i Lund 1949 bifogade han ett oavslutat manuskript som var avsett att ingå som en del i en större undersökning av grundlagarna och deras tolkning. På grund av tidsbrist hade arbetet avbrutits mitt i det tredje kapitlet. Projektet kom aldrig att avslutas, men redan de inledande delarna innehåller principresonemang som behållit sin aktualitet. Av det bevarade manuskriptet framgår att det främsta syftet med studien var att undersöka de metoder som begagnas vid tolkning av grundlagarna. Huvudvikten skulle läggas på en undersökning av det faktiska förfarande som kommer till användning vid grundlagstolkning. Under sin tid som docent i Stockholm fick han ett anslag från samhällsvetenskapliga forskningsrådet för att kunna undersöka konstitutionsutskottets äldre handskrivna protokoll, vilka fram till 1860-talet hade karaktären av utförliga diskussionsprotokoll, vissa dechargefrågor och frågor rörande talmannens propositionsvägran. Detta projekt kom aldrig att slutföras men den första föreläsningsserie som Jörgen Westerståhl gav som professor i Göteborg handlade just om principer vid grundlagstolkning.

Under de kommande åren skulle Jörgen Westerståhl få rika tillfällen att ägna sig åt författningsfrågor, om än i en annan roll. Det gällde inte längre att tolka en gammal grundlag utan att skriva en ny.

Författningsverkstaden

Författningsutredningens ordförande blev socialdemokraten Rickard Sandler. Han var riksdagsman under ett halvt sekel, hade en gång efterträtt Hjalmar Branting som statsminister och dessutom varit utrikesminister och finansminister. För att vara en centralt placerad politiker hade Sandler ovanligt breda intressen. Han hade bland annat grundat Arbetarnas Bildningsförbund ABF, översatt Karl Marx »Kapitalet« till svenska, spelat fiol med Dan Andersson och fördjupat sig i kryptologi och matematisk heltals-teori. Jörgen Westerståhl satte stort värde på samarbetet med sin utredningsordförande. »Hans överlägsna intellekt, hans integritet, klarhet och rätlinjighet gjorde intryck på oss alla.« Det var vid ett sammanträffande den 10 september 1954 som Rickard Sandler frågade Jörgen Westerståhl om han ville bli utredningens huvudsekreterare. Sandler hade fått detta namnförslag från Elis Håstad, som också blev en av utredningens ledamöter.

Sandler och Westerståhl organiserade Författningsutredningen som ett seminarium. En översyn av demokratins rättsliga grundvalar krävde visserligen läsning och tolkning av lagtexter men det behövdes också aktuell och tillförlitlig kunskap om det politiska systemets funktionssätt. Författningsutredningen tog initiativ till en lång rad undersökningar och delade ut uppdrag och forskningsresurser till jurister, statsvetare och sociologer vid universitet och högskolor. Jörgen Westerståhl fick här tillfälle att förverkliga en del av sitt statsvetenskapliga forskningsprogram. Utredningen publicerade rapporter om bland annat majoritetsval, proportionella val, mandatfördelningsmetoder, partiernas kandidatnomineringar, personröstning, formerna för kontakt mellan staten och organisationerna, parlamentarisk beslutsteknik samt fri- och rättigheternas reglering i olika länders statsskick.

Folkomröstningar hade dittills haft en marginell plats i svensk politik. Omröstningen om ett alkoholförbud 1922 hade inte fått någon efterföljare förrän idén om folkomröstningar åter togs upp i början av 1950-talet. Omröstningen om högertrafik 1955 blev visserligen ingen framgång eftersom valdeltagandet blev lågt och folket röstade »fel« i den meningen att riksdagen tvärtemot folkopinionen beslöt att gå över till högertrafik. Men folkomröstningen i tjänstepensionsfrågan 1957 visade att folkets åsiktsytt-

ring kunde få en avgörande betydelse i det politiska spelet. Regeringen gav Författningsutredningen ett tilläggsdirektiv att på grundval av erfarenheterna från pensionsomröstningen överväga om folkomröstningar skulle kunna bli ett komplement till det parlamentariska statsskicket. Jörgen Westerståhl engagerade flera av sina unga medarbetare vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg för att studera olika aspekter av den politiskt betydelsefulla folkomröstningen om ATP.

En av institutionens studenter, Björn Molin, fick i uppdrag att göra en innehållsanalytisk studie av pressens behandling av folkomröstningskampanjen. Några dagar efter folkomröstningen presenterade han sina rön i en tidningsartikel. Analysen av de argument som framförts under kampanjen visade att de tre linjerna betonat olika saker. Därför hade de olika parterna argumentation »icke sinsemellan fått resonans«. Frågan är om man kunde tala om en verklig debatt: »något egentligt meningsutbyte har ej kommit till stånd«. Tjänstepensionsfrågan blev också ämnet för Björn Molins doktorsavhandling, som tillämpade en rationalistisk analys av det politiska spelet. Utgångspunkten var att partiernas ståndpunkter betingades såväl av politiska värderingar (intressen) som kalkyler för att nå eller behålla regeringsmakten (strategi). Avhandlingsförfattaren skulle senare få tillfälle att tillämpa sina teorier i rollen som handelsminister.

En annan av Jörgen Westerståhls medarbetare, Bo Särllvik, fick också i uppgift att studera folkomröstningen. Syftet var här att studera opinionsutvecklingen under folkomröstningskampanjen, propagandans räckvidd samt förändringar när det gällde kunskaper och information bland väljarna. För att kunna följa förändringarna under kampanjens gång lades undersökningen upp som en panelstudie. Ett representativt urval av röstberättigade intervjuades tre gånger med några veckors mellanrum och dessutom intervjuades kontrollgrupper för att få en uppfattning om eventuella intervju effekter. Resultaten publicerades som en SOU-rapport, som också blev Bo Särllviks licentiatavhandling.

Intervjuundersökningen vid folkomröstningen 1957 genomfördes som ett samarbete mellan Statistiska centralbyrån och statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. Den statliga myndigheten tog hand om urvalsdragning och fältarbete medan den statsvetenskapliga sidan svarade för undersökningens allmänna planläggning, utarbetandet av intervjuformulären

samt materialbearbetning och redovisning. Denna arbetsfördelning bildade modell för de väljarundersökningar som sedan dess har genomförts vid varje ordinarie riksdagsval.

En annan variant av intervjumetoden kom till användning när det gällde regeringsarbetet. En viktig del av Författningsutredningens uppdrag gällde regeringens ställning, organisation och arbetsformer. För att undersöka de faktiska förhållandena, och för att få fram olika uppfattningar om behovet av reformer, tog utredningen initiativ till en serie intervjuer med nuvarande och tidigare regeringsmedlemmar. Dessutom fick några ärrade statssekreterare tillfälle att vittna om sina upplevelser i maktens kulisser. Över trettio personer intervjuades av utredningen och dessutom lämnade några personer skriftliga redogörelser. Ett sammanfattande referat av utfrågningarna publicerades i en särskild utredningsvolym.

Detta källmaterial ger en unik inblick i regeringsarbetet under det demokratiska statsskickets första decennier. »Det var en utomordentligt intressant upplevelse att få se hela denna rad av tidigare statsråd, många med erfarenheter från 1920-talet, passera revy«, kommenterade Jörgen Westerstahl. Bland annat intervjuades Tage Erlander, Gunnar Hedlund, Karin Kock, Ulla Lindström, Gustav Möller, Bertil Ohlin, Gunnar Sträng, Ernst Wigforss och Östen Undén. Så till exempel berättade Karin Kock att hon hösten 1949 ville lätta på sockerransoneringen under konserveringsperioden. Efter att ha hört med den ansvariga myndigheten bestämde hon att helt släppa ransoneringen, även om hon var osäker på om beslutet kunde betraktas som ministerstyre. Gustav Möller tyckte att tjänstemännen i ämbetsverken hade för stort inflytande och att erfarenheterna från den nya arbetslöshetspolitiken 1932 talade för att varje departement borde förstärkas med en stab som prövade ämbetsverkens förslag. Ernst Wigforss klagade över den ökande arbetsbördan som gav för lite tid för regeringsledamöterna att tänka igenom den politik som regeringen förde och som man själv ville föra.

Med ett brett uppdrag och omfattande materialinsamlingar var det föga förvånande att utredningsarbetet drog ut på tiden. Rickard Sandler var dessutom upptagen av andra uppdrag och befann sig under höstarna i New York som svensk FN-delegat. Till en början var det inte givet att det skulle behövas en fullständig omarbetning av grundlagstexten. De partiella

och mindre ingripande reformernas väg låg närmast till hands och det var först så småningom som utredningen kom fram till att det behövdes en allmän grundlagsrevision.

En inblick i denna process ges i ett brev som Jörgen Westerståhl skrev 1965 till en student som hade intresserat sig för grundlagsreformen. Brevet bekräftade att kontakterna mellan utredningen och regeringen var »utomordentligt sparsamma«. Regeringen utövade inga påtryckningar: »Ingen som helst diskussion torde på något plan ha förts om utredningens beslut att inrikta sin verksamhet på en allmän författningsrevision.« Däremot fick denna uppfattning ett indirekt stöd i efterhand genom tilläggsdirektiv till utredningen. Vid 150-årsfirandet av den gamla regeringsformen 1959 pekade hyllningstalen på att »alla tycks ha utgått ifrån att en ny författning skulle antagas«. Uppfattningen att det behövdes en allmän författningsrevision mognade fram under hand i utredningen och blev tydlig när utredningen möttes i Lysekil sommaren 1957. »Några egentliga åsiktsdifferenser framträdde icke.« Jörgen Westerståhl döljer inte att han själv spelade en avgörande roll och hänvisar till sitt »mera yrkesmässiga sysslande med statsrättsliga frågor«. »Jag själv torde vara den som först kom fram till en bestämd ståndpunkt i denna sak«, konstaterade han och bekräftade därmed att det var Jörgen Westerståhl som initerade den process som ledde fram till att 1809 års regeringsform byttes ut mot en helt ny grundlag.

Det hade gått fyra år när denna uppfattning bekräftades vid sammanträdet i Falkenberg. Det skulle behövas ytterligare fem år innan utredningen blev klar. Författningsutredningen började ta alltmer av Jörgen Westerståhls tid i anspråk och han var periodvis tjänstledig från professuren i Göteborg.

Sverige skulle nu byta grundlag och Jörgen Westerståhl fick ett huvudansvar för att skriva en ny. Ytterst få statsvetare ges tillfälle att sätta sig med ett blankt papper framför sig och överst skriva »Regeringsform«. Så småningom bildades en arbetsgrupp bestående av tre personer inom utredningens sekretariat: Jörgen Westerståhl, statsvetarkollegan Nils Stjernquist och juristen Sten Rudholm. I Författningsutredningens arkiv finns över trettio olika versioner av grundlagsutkast. I en del avsnitt gällde det främst att kodifiera gällande rätt, men det fanns många öppna frågor som krävde politiska avgöranden.

Författningsreglernas huvuduppgift kan sägas vara att skapa en av alla respekterad grundordning för den statliga verksamheten eller, med andra ord, att lösa eller förhindra uppkomsten av konstitutionella konflikter.

Jörgen Westerståhl i »Några synpunkter på en allmän författningsrevision«, 1959, s. 177.

Partiernas representanter i utredningen försökte kompromissa ihop sig under en lång serie internat som ofta hölls på behörigt avstånd från huvudstadens vardagsadministration och voteringsklockor. Ett avgörande sammanträde ägde rum i februari 1961 på Voksenåsen, Norges nationalgåva till Sverige som tack för hjälpen under andra världskriget. Utredningen enades där om en kompromiss. Rickard Sandler och Jörgen Westerståhl tillhörde den majoritet som egentligen ville ha majoritetsval, men i kompromissens namn gick de med på att lägga fram ett förslag om ett proportionellt valsystem. I gengäld fick de igenom att den nya grundlagen inte skulle innehålla några bestämmelser om rådgivande eller beslutande folkomröstningar, med undantag av en möjlighet att hålla folkomröstning om grundlagsändringar. Medborgarnas fri- och rättigheter skulle anges i ett särskilt grundlagskapitel. Utredningen blev också enig om att domstolarna borde ha lagprövningsrätt, men att någon särskild författningsdomstol inte skulle införas.

Författningsutredningen lyckades visserligen nå samförstånd i flera kontroversiella frågor, men enigheten var inte total. När slutbetänkandet presenterades för offentligheten i mars 1963 visade det sig att utredningen fortfarande var splittrad när det gällde riksdagens organisation. Sandler och Westerståhl tillhörde den grupp som förespråkade en övergång till enkammarssystem, men några ledamöter ville ha en modifierad variant av den gamla tvåkammarriksdagen.

Författningsutredningen höll på i sammanlagt nio år, till en början i skymundan men efter hand under allt större offentlighet och yttre press. Till slut kom så ett förslag till ny regeringsform och ny riksdagsordning. Förslaget till ny regeringsform var uppdelat på tio olika kapitel, varav det första kapitlet behandlade statsskickets grunder och det andra innehöll en kortfattad katalog över grundläggande fri- och rättigheter. Monarkin be-

hölls, men som benämning för det organ som utövar riksstyrelsen infördes uttrycket »regeringen«. Parlamentarismen skrevs in i grundlagen genom en bestämmelse om misstroendeförklaring. Den nya grundlagen skulle nu få en moderniserad utformning. Avsikten var att markera den skrivna författningens roll för statsskicket och att stärka grundlagens ställning i folkmedvetandet.

Besvikelsen

Vissa delar av Författningsutredningens förslag kom så småningom att bli verklighet. Den grundläggande dispositionen med ett antal skilda kapitel, varav de två inledande behandlar statsskickets principer respektive medborgarnas fri- och rättigheter, återkommer i dagens regeringsform. »All statsmakt i Sveriges rike utgår från Sveriges folk« var den formulering av folksuveränitetsprincipen som Författningsutredningen ansåg borde inleda grundlagen och som inspirerat den nu gällande satsen »All offentlig makt i Sverige utgår från folket«. Ett par enskilda förslag från Författningsutredningen infördes redan 1965. Förslaget om folkomröstning vid grundlagsändring togs in i regeringsformen 1980.

Men Författningsutredningen ledde aldrig till någon proposition. Det blev i stället en ny utredning, Grundlagberedningen, som ett par år senare fick ta över uppgiften att reformera grundlagen. Det var dess förslag som blev utgångspunkt för den regeringsform som antogs 1974, men i detta arbete deltog inte Jörgen Westerståhl. Författningsutredningen var Jörgen Westerståhls allra största uppdrag men behandlingen av hans förslag blev hans livs besvikelse.

Det finns flera anledningar till att Författningsutredningens förslag inte genomfördes. Utredningen var oenig i den centrala frågan om folkrepresentationens sammansättning. Utredningens motiv var inte tillgängliga från början utan publicerades först efter tre månaders dröjsmål. Utkastet till ny regeringsform utsattes för stark kritik från olika håll. Förslaget visade sig också sakna tillräcklig politisk förankring.

Författningsutredningen skickades ut för en omfattande remissbehandling. Enligt en sammanfattning som senare återgavs i en propositionstext

utsattes förslaget för »hård kritik«. En del remissinstanser hade visserligen framhållt förslagets förtjänster men åtskilliga instanser, som Högsta domstolen och Regeringsrätten, ansåg »att förslaget var behäftat med så allvarliga brister att det i betydande delar måste omarbetas från grunden«. Det av utredningen skisserade valsystemet möttes av kompakt motstånd och även i andra delar fanns det »åtskilliga sakliga invändningar av stor tyngd« mot Författningsutredningens lösningar.

En svidande kritik av grundlagsförslaget formulerades av Herbert Tingsten. Han sköt in sig på Författningsutredningens sätt att skriva in parlamentarismen i författningen under en fortsatt monarkisk statsform. Utredningen ville byta ut ordet konung mot ordet regering på olika ställen i grundlagen, men kungen skulle få behålla vissa uppgifter. De politiskt viktigaste var befogenheterna att utnämna statsminister, att entlediga statsråd och att godkänna regeringsbeslut i konseljen. Enligt Tingsten skulle dessa befogenheter öka monarkens makt i förhållande till rådande praxis. »Skall kungamakten stärkas?«, frågade Tingsten i en uppmärksam debattskrift. Författningsutredningen hade brutit mot sina egna utgångspunkter och motiveringarna var »ursäktande, undanslingrande och självmotsägande«. Författningsutredningens underliga förslag kunde antas bero på tekniska svårigheter, önskan att nå breda uppgörelser, »den omedvetenhet om farorna som kännetecknar en om goda avsikter förvissad oskuld, kanske också slarv och tanklöshet i detaljer«, skrev Tingsten om den utredning där hans favoritelev varit huvudsekreterare.

Herbert Tingsten och Jörgen Westerstål möttes i en radiodebatt. Till utredningens försvar sade Jörgen Westerstål att bestämmelserna om statschefen hade utformats med tanke på statschefens uppgifter över huvud taget i en modern demokrati och utredningen hade därför inte fäst avseende vid om statschefen utgjordes av en monark eller en president. Tingsten försummade inte detta tillfälle att demonstrera sin polemiska överlägsenhet. Skulle utredningsförslaget, som var skrivet för en monarki, också vara tillämpligt på en republik? »Skall man på republikanskt håll vara tacksam för att en del av det skrivarbete, som republikens införande måste medföra, är undangjort genom utredningen?« Skall kungamaktens utökade befogenheter så småningom hamna hos en president, skall republikanerna mu-
tas med en stark kungamakt, »det är en fantastisk tanke«. »Vi kommer på

denna punkt närmare det rent befängda än i någon annan sfär av debatten, och det vill sannerligen inte säga litet.»

Författningsutredningens förslag när det gällde statschefens ställning blev politiskt omöjligt. Ett antal år senare enades Grundlagberedningen i stället om en annan lösning, som också blev riksdagens beslut. Monarkin finns kvar, men kungen har inte några maktbefogenheter. Visserligen erkände Jörgen Westerståhl i efterhand att Författningsutredningens förslag uppenbarligen legat fel eftersom det formellt gav monarken för stora befogenheter, men enligt hans uppfattning kunde Grundlagberedningens kompromiss »knappast karaktäriseras som något annat än en utmaning mot sunt förnuft«.

Den hårda kritiken mot Författningsutredningen hade kanske kunnat uppvägas av ett starkt inre stöd. Men grundlagsutredarna befann sig inte på samma våglängd som regeringspartiet. Några regeringsmedlemmar mötte utredningens ordförande och huvudsekreterare våren 1959 och Tage Erlander skrev efteråt i sin dagbok: »Författningsutredningen hade verkligen inte sin bästa dag.« »Det hela gav ett alltmer förvirrat intryck, ju längre diskussionen fortskred.« Det verkade som »om Sandler och Westerståhl satt och drev med oss«.

Enligt Rickard Sandler kunde utredningens socialdemokratiska ledamöter endast ta ställning som privatpersoner. Och även om de hade försökt att följa partiets linje hade de snart funnit att en sådan saknades. Inom det socialdemokratiska partiet rymdes vitt olika åsikter i författningsfrågorna. Författningsutredningens socialdemokratiska ledamöter hamnade på olika linjer. Vid 1960 års partikongress tillsattes en studiegrupp för att diskutera grundlagen. Tage Erlander blev ordförande i studiegruppen och efter övertalning accepterade även Sandler och Westerståhl att vara med. Erlander blev alltmer skeptisk till arbetet i Författningsutredningen. På viktiga punkter som kammersystem och valsystem hade han en avvikande uppfattning. Med all sannolikhet blir det nu en obehaglig konflikt med Författningsutredningens majoritet, noterade Erlander 1962.

en diskussionsklubb, där debatternas längd ofta stod i omvänd proportion till ärendenas vikt och där några väsentliga ställningstaganden aldrig kom fram

Jörgen Westerståhl om socialdemokratiska partiets studiegrupp, »Författningsutredningen«, 1976, s. 5.

Tage Erlander kom att allt starkare betona det kommunala sambandet. Enligt hans uppfattning vilade den svenska folkstyrelsen på två fundament: folkrörelserna och den kommunala självstyrelsen. Riksdagens första kammare, som valdes av landstingen och stadsfullmäktige i de största städerna, betraktade han som ett värdefullt värn för den kommunala självstyrelsen. Om man avskaffade första kammaren och skilde riks- och kommunalpolitiken åt skulle medborgarnas intresse för kommunalvalen minska. Enligt Erlander var det olyckligt att Författningsutredningens huvudsekreterare Jörgen Westerståhl inte lyssnade mer på de partivänner som hade kommunal erfarenhet och som var rädda för allt som kunde rubba den ena grundpelaren för den svenska demokratins välgång. Jörgen Westerståhl hade å sin sida föga förståelse för denna ståndpunkt utan talade i stället om »de skäliga bisarra utspel i kammarfrågan som Erlander gjorde«.

En tung kritik av författningsförslaget kom från tre unga socialdemokrater i en skrift som tillkommit i samförstånd med Tage Erlander. De tre författarna, Leif Andersson, Ingvar Carlsson och Agne Gustafsson, höll med om att det behövdes en total grundlagsrevision, men de avvisade Författningsutredningens förslag när det gällde statschefens ställning, kammersystem och valsätt. Det kommunala sambandet skulle i stället kunna bevaras om riksdagen fick en enda kammare där en del av ledamöterna valdes direkt av väljarna och en del utsågs av kommuner och landsting.

En dryg månad efter det att Författningsutredningen lagt fram sitt förslag möttes den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Rickard Sandler var föredragande med biträde av Jörgen Westerståhl. Författningsutredningens förslag till valsystem sågades av statsministern. Enligt Erlander hade utredningens modell ingen chans att gå igenom och skulle enligt hans uppfattning dessutom medföra rent slumpmässiga val. Han kritiserade också utredningen för att den inte tagit tillräcklig hänsyn till det kommunala sambandet. Jörgen Westerståhl har beskrivit detta avgörande möte som Författningsutredningens begravningsakt. Rickard Sandler var »dyster och besviken«. Jörgen Westerståhl höll ett anförande där han varnade för att nu slå sig till ro för att i ett senare, politiskt svagare läge behöva acceptera någonting som var sämre. Han övervägde att forma sitt inlägg som ett skarpt angrepp och att peka ut statsministern som ansvarig, men avstod från de skarpa formuleringarna. Några veckor senare beslöt den social-

demokratiska riksdagsgruppen definitivt att skjuta den stora författningsreformen på framtiden.

Det var inte bara Jörgen Westerståhl som blev besviken. En av Författningsutredningen ledamöter, Expressens chefredaktör Per Wrigstad, skrev i ett personligt brev till Jörgen Westerståhl att det var »djupt vemodigt« att bevittna »hur Erlander systematiskt saboterar utredningens arbetsresultat«. Enligt Wrigstad hade författningsfrågan »verkligen förstörts på ett sätt som väl ingen av oss runt arbetsborden under de många åren någonsin kunde drömma om och allra minst ana efter de första positiva reaktionerna när vårt slutbetänkande presenterades«.

Rickard Sandler avled 1964 och det blev Jörgen Westerståhl som kom att personifiera Författningsutredningen. Kritiken mot utredningen blev ibland också ett ifrågasättande av dess huvudsekreterare. Mitt i striden kring grundlagsförslaget publicerade Svensk Tidskrift ett infamt personporträtt. Författare var Gunnar Unger, en borgerlig kulturkritiker och lysande stilist som också varit elev till Herbert Tingsten. Gunnar Unger var den som förde seminariets protokoll när Jörgen Westerståhl lade fram sin uppsats om klassbegreppet 1936 och fungerade också som inledare när seminariet diskuterade Jörgen Westerståhls licentiatavhandling 1944. Jörgen Westerståhl, skrev Gunnar Unger nu, har vuxit upp och gjort karriär i skuggan av två stora namn: Hjalmar Branting och Herbert Tingsten. »I denna skugga har han varit näst intill osynlig.« Han har så länge omtalats som Brantings dotterson och Tingstens favoritelev »att man till slut kunnat undra om han till äventyrs håller sig med en alldeles egen personlighet«. Så är trots allt fallet, fortsatte Gunnar Unger. »Det har också sagts, halvt på skämt halvt på allvar, att om man berövar Branting hans mustasch och pondus och Tingsten hans briljans och kolorit så får man fram en bild, som i viss mån erinrar om den till synes något färglöse, lätt grämelerade Jörgen Westerståhl.« Gunnar Unger framkallade »bilden av en medelålders, ganska reserverad, ganska ironisk, högt begåvad professor i statskunskap, vars begåvning på något sätt aldrig riktigt kommit till sin rätt och som av allt att döma varken kommer att bli en stor statsman som sin morfar eller en lysande vetenskapsman och publicist som sin lärofader.«

I efterhand erkände Jörgen Westerståhl att en del enskilda detaljer i Författningsutredningens förslag kunde ha utformats annorlunda och att man

hade ägnat för mycket tid åt majoritetsval, men han fortsatte att försvara huvudlinjerna. Han genomförde på egen hand en kvantitativ innehålls-
analys av tidningskommentarerna kring utredningens förslag och fann att
opinionen i de flesta partiets press var övervägande positiv. Allra starkast
stöd hade Författningsutredningen i den folkpartistiska pressen. Jörgen
Westerståhl ansåg att mycket av kritiken var orättvis eller partipolitiskt
motiverad. De invändningar som formulerats i direktiven till Grundlagbe-
redningen ansåg han bestod av »konservativa ingredienser i remissorganens
kritik som piffats upp med kryddor från det republikanska köket«. Han
tillade att en »granskning av enskildheter i denna kritik kunde möjligen
locka mig, som sekreterare i den tidigare utredningen, men har knappast
något större allmänt intresse«.

I efterhand framstår Författningsutredningen som en klassisk utred-
ningsprodukt som genomförde grundläggande utredningar och tog upp
en antal konstitutionella principproblem till diskussion. Den efterföljande
Grundlagberedningen får däremot ses som en utpräglad kompromiss-
produkt som stod för de politiska förhandlingarna och uppgörelserna. Om
en del juridiska remissinstanser hade varit skeptiska till Författningsutred-
ningens förslag till en helt ny regeringsform så var det inget mot den kritik
som senare riktades mot Grundlagberedningens förslag. Svea hovrätt hade
intrycket att den nya lagtexten färdigställts »i stor hast« och ansåg att en
genomgripande överarbetning var nödvändig.

Den elastiska grundlagen

Det fanns ett djupare skäl till att Författningsutredningens idéer aldrig
blev verklighet. Utredningen och dess huvudsekreterare stod för en för-
fattningsfilosofi som gick på tvärs mot det i Sverige förhärskande synsättet.
Striden om grundlagen speglar olika uppfattningar om förhållandet mel-
lan politik och juridik, mellan demokrati och rättsstat.

Författningsutredningen innebar att Sverige väcktes ur en konstitutio-
nell dvala. Sverige tvingades nu ta ställning till vilken konstitution som
skulle läggas till grund för statsskicket. Med begreppet konstitution menas
här en samling rättsregler av överordnad juridisk dignitet. En demokrati

bygger på ett antal rättsregler som anger hur staten ska styras och hur den offentliga makten kan användas. Jörgen Westerståhl har påmint om att en konstitution schematiskt sett består av regler för statsorganens legitimation (som ger svar på frågor som »hur utses« och »vem är rätt innehavare till«), statsorganens kompetens (i förhållande till varandra, till medborgarna etc.), deras organisation samt deras verksamhetsformer.

Sedan det demokratiska genombrottet rådde en egendomlig situation. Sverige hade en konstitution som knappast var värd namnet. Författningsutredningen hade visserligen i uppdrag att modernisera författningen, men den gamla ordningen hade också sina försvarare. Det sågs som en fördel att det politiska systemet hade kunnat utvecklas inom den bestående ordningens ram. Konstitutionsutskottet skrev 1933 att regeringsformen »genom sin elasticitet visat sig väl fylla sin uppgift och möjliggjort en lycklig konstitutionell utveckling«.

Att hylla grundlagens »elasticitet« är inte uppenbart om man med en konstitution menar en samling rättsliga principer som anger fasta och förutsebara regler för statsorganens handlande. Men riksdagen fortsatte att framhålla elasticitet som den svenska konstitutionalismens värdegrund. Bakom den utredning där Jörgen Westerståhl år 1941 publicerat sin utredning om domstolarnas lagprövningsrätt låg ett riksdagsbeslut som varnade för att ändra den gamla ordningen. Konstitutionsutskottet hade bestämt påpekat att det inte var fråga om att införa några konstitutionella principer. »Ett för våra svenska grundlagar – och särskilt regeringsformen – karakteristiskt drag är elasticiteten. Grundlagarna har hittills icke varit inriktade på att trygga det vid någon viss tidpunkt levande svenska samhällets 'fundamentala principer'.« Utskottet ansåg att »denna elasticitet också bör för framtiden bevaras«.

Författningsutredningen stod därmed inför en till synes omöjlig uppgift. Å ena sidan var uppdraget att modernisera författningen, att komma med förslag till en ny konstitution för Sverige. Å andra sidan skulle utredningen hålla sig inom en etablerad tradition som byggde på en principiös och elastisk författning. Jörgen Westerståhl var klarsynt nog att fästa uppmärksamheten på denna motsägelse. En ny författning skulle få styrande normerande kraft. Svensk politik skulle inte längre bli sig lik. Kort tid efter mötet i Falkenberg skrev Jörgen Westerståhl att »om man antar en modern

grundlag som kan tillämpas, förutsättes också, att den skall tillämpas». »Grundlagen kommer att på ett helt annat sätt än nu kunna bli rättesnöret för statsorganens handlande.«

Frågan om grundlagens ställning ställdes på sin spets när det gällde fri- och rättigheterna. För att skapa ett verkningsfullt grundlagsskydd för medborgarna mot de politiska makthavarna, konstaterade Jörgen Westerståhl några år senare, fanns det egentligen bara två lösningar. Antingen regleras huvuddelen av rättigheterna i grundlagen, som i tryckfrihetsförordningen, eller också skrivs bara principen in i grundlagen och tolkningen överläts till domstolarna. »Den första vägen är tekniskt utesluten, och den andra kan föranleda en politisering av domstolsmakten som allmänt ansetts olycklig.«

Det blev sedan Grundlagberedningen som fick ta över frågan om grundlagens utformning och rättigheternas reglering, men Jörgen Westerståhl hade inte mycket till övers för dess uppdrag. »Bakom direktiven står gravitetiska men något desorienterade jurister – statsrätt är en specialitet på avskrivning – samt i grunden villrådiga politiker.« Utredningsuppdraget påminde om problemet med cirkelns kvadratur. Man vill skriva in ett antal fri- och rättigheter i grundlagen utan att ändra grundlagens nuvarande karaktär. Under de rådande förutsättningarna var uppdraget dömt att misslyckas. »Det är alltså i stort sett inte möjligt att bereda de medborgerliga rättigheterna något effektivt grundlagsskydd.«

Den springande punkten gällde domstolarnas ställning. Jörgen Westerståhl återkom senare vid flera tillfällen med reflektioner kring juridikens roll. Han konstaterade att den rättsliga sektorn i Sverige intar en extremt svag ställning i förhållande till andra jämförbara länder. Jörgen Westerståhl reserverade sig visserligen för att en viss förändring kunde börja anas, men det faktum att rättsliga aspekter fortfarande har mindre utrymme i det offentliga livet ansåg han bero på vissa speciella inslag i den svenska rättskulturen. Mest påtagligt är vad som traditionellt kallats besvärsrätten. När man i Sverige varit missnöjd med en myndighetsbeslut har man »besvärat sig« hos en högre myndighet för att söka en förmånligare behandling. Man har inte, såsom i många andra länder, vänt sig till allmän domstol. Man har haft ett klientförhållande i stället för ett kontradiktoriskt partsförhållande till myndigheterna.

Centralt i den svenska rättstraditionen är också den skrivna lagens överhöghet. Jörgen Westerståhl spårade denna idé ända tillbaka till landskapslagarnas tid. Därifrån härstammade föreställningen att samhällets rättsregler ska kunna sammanfattas i ett dokument. I bakgrunden har det funnits idéer om att lagen ska vara tillgänglig för alla, inte bara för ett specialiserat juristskrå. Följden har blivit att andra rättskällor aldrig fått samma dignitet som den skrivna lagen, något som minskat domstolarnas handlingsfrihet.

En annan konsekvens är att lagstiftningsproceduren blivit betydelsefull och omständlig. Om lagen görs så fullständig och systematisk som möjligt blir lagstiftningen så förutseende att domaren bara behöver följa lagen. Även lagtolkningen har påverkats, fortsatte Jörgen Westerståhl. I Sverige tillämpas i extremt hög grad vad som ofta kallats en subjektiv lagtolkningsmetod. Denna går ut på att efterforska lagstiftarens »vilja« som den kommer till uttryck i lagtext och förarbeten. På detta vis begränsas utrymmet för en systematisk och mer konstruktiv och därmed, i förhållande till lagstiftaren, mer fristående lagtolkning.

När man diskuterar frihetens villkor i vårt land, skrev Jörgen Westerståhl, måste man observera en väsentlig olikhet i förhållande till de flesta andra demokratier. Vi har mer eller mindre hoppat över det borgerligt liberala skedet i utvecklingen. »Vi har nästan omärkligt tagit steget direkt över från gammaldags överhetsstat till modern välfärdsstat. Länsmannen och prästen ersattes av socialtjänstemannen och ombudsmannen. Den gamla respekten för överheten fördes över på de nya folkrörelsernas företrädare.« När man talar om den urgamla svenska friheten, fortsatte Jörgen Westerståhl, så avser detta snarare ett faktiskt förhållande än en idétradition. Historiskt sett har förtrycket visserligen varit måttligt och enväldet var mer kortlivat i vårt land. »Men detta torde mera ha berott på att landet är vidsträckt och glest befolkat och att konung, högadel och ofrälse balanserade varandra under större delen av vår historia än på en livskraftig frihetsideologi.«

ett betydande mått av trygghet, men också frånvaron av individualistisk frihetstradition har utmärkt det svenska samhället

Jörgen Westerståhl, »Från överhetstro till individualism«, 1982.

I andra länder innebar det liberala skedet en opposition mot överheten. Mot staten ställdes individen, vars rättigheter det gällde att definiera och hävda. Med hjälp av självständiga domstolar skulle individen tillvarata sina intressen. I Sverige var vägen till eventuell ändring inte process utan underdånigt besvär. En överordnad myndighet skulle pröva visheten i det beslut en underordnad myndighet hade fattat. Först på senare tid kunde man skönja ett närmande till den gängse rättsstatstraditionen.

Frågan om grundlagens utformning och innebörd aktualiserades i samband med Sveriges medlemskap i Europeiska unionen (som då alltså bar namnet Europeiska gemenskaperna). En utredning hade föreslagit att den rättsliga innebörden av medlemskapet kom till tydligt uttryck i regeringsformen. Förslaget till ny grundlagsparagraf angav att de förpliktelser som följer av medlemskapet gäller »utan hinder av vad som föreskrivs i grundlag eller annan lag«. Det var Jörgen Westerståhl som fick uppdraget att formulera remissvaret från samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden vid Göteborgs universitet. Han förespråkade starkt att den systemförändrande innebörden av medlemskapet tydligt framgick av en ny kortfattad paragraf i regeringsformens inledande kapitel om statsskickets grunder. Att enbart stoppa in några specialstadganden i senare kapitel ansåg han inte vara acceptabelt. Generellt framstod de svenska grundlagarna »som alltför detaljerade«. För Jörgen Westerståhl var det principiellt viktigt att markera att EU-medlemskapet innebar något nytt. Regeringsformen var baserad på folksuveränitetens princip i monolitisk tappning: riksdagen är folkets främsta företrädare. Men genom anslutningen till EU fanns det nu vid sidan av den svenska riksdagen en annan inom vissa områden kontinuerligt verksam normkälla. »All offentlig makt kommer inte längre att utgå från svenska folket. Den monolitiska folksuveränitetsprincipen är genombruten.«

Ett sådant klarspråk var emellertid inte förenligt med svensk grundlagstradition. Jörgen Westerståhls synpunkter fick inget gehör och utredningsförslaget förkastades som en »plattläggningsparagraf«. Riksdagen beslöt i stället att smyga in EU-medlemskapet i några mer tekniskt formulerade tillägg till regeringsformen. Genom en grundlagsändring 2011 infördes visserligen en ny mening i regeringsformens inledningskapitel: »Sverige

är medlem i Europeiska unionen«. Men vad detta medlemskap närmare innebär framgår fortfarande inte.

Jörgen Westerståhls synpunkter på den svenska författningstraditionen har bevarat sin aktualitet. Sverige fick visserligen en ny regeringsform 1975, men debatten om statsskickets grunder har inte upphört. Grundlagen har reviderats ett stort antal gånger och Grundlagsutredningens förslag 2008 ledde fram till den omredigering av regeringsformen som trädde i kraft 2011. När Grundlagsutredningen tillsattes 2004 fick Jörgen Westerståhl återigen tillfälle att utveckla sina idéer. Vid denna tid hade SNS Demokratiråd utkommit med en rapport om den svenska grundlagen. Jörgen Westerståhl tog kontakt med Demokratirådets ordförande och resultatet blev två gemensamma debattartiklar, en om grundlagens innehåll och en om sättet att besluta om en grundlag.

Grundlagsutredningen hade fått i uppdrag att »stärka och fördjupa den svenska folkstyrelsen, att öka medborgarnas förtroende för demokratins funktionssätt och att höja valdeltagandet«. Artikelförfattarna satte visserligen frågetecken för valdeltagandet som problem, men höll med om att grundlagen behövde diskuteras. Modern forskning inom statskunskap, juridik och nationalekonomi hade nämligen visat att »konstitutionens utformning kan spela en viktig roll för demokrati, samhällsklimat och ekonomisk utveckling«. Mycket talade för att den nya utredningen borde inledas med en principiell debatt om grundlagens roll. I jämförelse med andra demokratier framstod Sverige som ett land med en svagt utvecklad konstitutionell kultur. Sveriges grundlagar uppfyller inte kraven på en normativ och styrande konstitution, ansåg artikelförfattarna. De svenska grundlagarna innehåller många detaljer och undantag och bildar en omfattande textmängd. »Syftet är att beskriva snarare än att normera den offentliga makten.«

Innan man börjar diskutera valsystem, regeringsbildning, domstolar och andra enskildheter borde man börja med den stora frågan om konstitutionens roll, påpekade de två statsvetarna. Frågan var om Sverige egentligen ville ha en konstitution som var värd namnet, en grundlag som i koncis form anger de överordnade rättsnormerna för det politiska livet. Att skriva en grundlag var inte samma sak som att skriva vanlig lagtext. En grundlag har till uppgift att skapa stabila och välkända spelregler för

den demokratiska processen. Samhället förändras så snabbt att en grundlag aldrig kan hållas aktuell som detaljerad beskrivning. Texten måste därför vara kortfattad och inriktad på de allra viktigaste kärnbestämmelserna. Men Sveriges regeringsform var i själva verket uttryck för en motsatt tanke. Man har strävat efter att texten ska hållas fräsch. Tanken är att man så långt möjligt ska slippa att tolka grundlagen så att man även i detaljfrågor ska kunna gå direkt till texten. Med en sådan ambition förlorar konstitutionen sin stabiliserande och normerande kraft: »En konstitution bör i stället koncentreras till medborgarnas grundläggande rättigheter och de offentliga organens huvuduppgifter. Man måste lämna utrymme för en praxis som undan för undan fyller ut grundlagens allmänna bestämmelser. En levande författningsutveckling ger utrymme för en successiv förskjutning inom grundlagens ram.«

Dessa synpunkter fick inget gehör. Grundlagsutredningens förslag ledde visserligen till att regeringsformen 2011 fick en lagtekniskt smidigare utformning. Men i allt väsentligt gick förändringarna i motsatt riktning än statsvetarnas förslag att ge den svenska grundlagen en mer normativ karaktär. Den nya grundlagstexten blev i själva verket ännu längre och ännu mer detaljerad.

Inte heller förslaget att diskutera grundlagsfrågor på ett nytt sätt föll i god jord. Grundlagsutredningen publicerade visserligen en serie underlagsrapporter och höll ett antal offentliga seminarier men de avgörande besluten togs bakom stängda dörrar vid förhandlingar mellan riksdagspartiernas företrädare. De två artikelförfattarna hade uttryckligen avrått från att bereda grundlagsfrågor på samma sätt som vardagspolitiken: »Grundlagsfrågor har en alldeles särskild karaktär. Författningspolitik handlar om demokratins grunder, om reglerna för det politiska spelet.« När partierna tilldelas huvudansvaret för att leda den författningspolitiska debatten hamnar de i en besvärlig dubbelroll. Partierna ska som grundlagsskapare försöka betrakta det demokratiska systemet i ett slags statsmannaperspektiv. Samtidigt är de aktiva spelare i matchen och frestas därmed att bevaka sina akuta intressen. Debattartikeln föreslog i stället att arbetet delades upp i två olika steg. Den första tiden borde ägnas åt konstitutionella principer och den stora frågan om Sverige ville ha en verklig konstitution med normerande kraft. Först därefter borde man gå in på praktiska frågor om

hur de olika delarna skulle konstrueras. Författarna tog till sist upp frågan hur debatten borde läggas upp när utredningen blev klar. De argumenterade för att medborgarna själva skulle få ta ställning till förslaget genom en folkomröstning. »Det är en djupt demokratisk tanke att medborgarna själva bör bestämma över demokratins grundläggande spelregler.« Men i själva verket togs grundlagsbeslutet under största möjliga tystnad. Riksdagen ställde aldrig den enligt de två statsvetarna avgörande frågan: »Vem äger egentligen grundlagen? Är det politikerna eller folket?«

MAR STRAND

Kommunerna

När klockorna ringde in det nya året 1971 upphörde Marstrand att existera. Hamnen, fästningen, trähusen och det medeltida gatunätet låg förvisso kvar, men Marstrand var nu inte längre en självstyrande stad. Liksom många andra svenska små städer och kommuner vid denna tid slogs Marstrand samman till en större förvaltningsenhet. I denna radikala omorganisering av den lokala självstyrelsen i Sverige avskaffades till och med själva begreppet stad. Marstrand blev en liten del av den nya stora kommunen Kungälv.

Marstrand hade varit en stad i nära 700 år. Den första bebyggelsen kan dateras till 1200-talet och Marstrand nämns som stad på 1300-talet. De politiska styrelseformerna ändrades endast långsamt under dessa sekel av krig, sillfiskeperioder, frihamnsstatus, bränder, badortsliv och regattor. Inte heller övergången från Norge till Sverige 1658 innebar några stora omvälvningar. Städerna i norra Europa styrdes efter i stort sett samma modell. Den centrala institutionen var ett råd med en borgmästare i spetsen. Ännu i slutet av 1800-talet samlades de röstberättigade invånarna till allmän rådstuga inför magistraten för att välja stadsfullmäktige. Sista valet i Marstrands stad ägde rum i september 1966, då 600 väljare gick till valurnorna för att rösta fram stadsfullmäktiges tjugo ledamöter. På nyårsafton 1970 stängdes kommunalkontoret i Marstrand och invånarna hänvisades i fortsättningen till nämndhuset i centralorten. Även det lokala föreningslivet berördes. Hem och skola-föreningen i Marstrand lades ner och medlemmarna överfördes till en ny enhet med Kungälv som bas. Sedan 1971 går Marstrandsbornas möjligheter att påverka sitt samhälle i stället via Kungälvs kommunfullmäktige. Numera anordnas också träffar mellan politiker och allmänhet två gånger om året.

Så när Jörgen Westerståhl hälsade sina europeiska statsvetarkolleger välkomna till Marstrand den 19 augusti 1974 kunde han hänvisa till att de befann sig mitt uppe i det som var föremålet för forskarkonferensen: den lokala självstyrelsens förändring. Denna »workshop on local government» markerade också en innovation i det europeiska forskarsamarbetet. Genom den nybildade samarbetsorganisationen ECPR (European consortium for political research) hade statsvetare i olika länder fått bättre

möjligheter att träffas för att jämföra resultat, diskutera slutsatser och planera gemensamma undersökningar. Jörgen Westerståhl var en av de första som tog initiativ till en sådan arbetskonferens. Att ämnet blev just lokal självstyrelse var ingen tillfällighet. Kommunalforskning hade under Jörgen Westerståhls ledning blivit ett stort och expanderande forskningsfält för svenska statsvetare. Konferensen visade också att Sverige inte var unikt. Trots skillnader när det gällde institutionella ramar, befogenheter och finansiering var kommunerna i flertalet av de länder som var representerade i Marstrand utsatta för utvecklingstendenser av likartat slag.

När det svenska statsvetarförbundet samlades till årsmöte i maj 1976 var det återigen Marstrand som blev mötesplats och än en gång var det kommunalpolitiken som var det centrala ämnet. På kvällen hölls en tre timmar lång paneldebatt om kommunal demokrati. På podiet återfanns Jörgen Westerståhl bredvid Marie-Christine von Sydow, folkpartistiskt kommunalråd från Göteborg, och Hans Gustafsson, socialdemokratisk kommunminister. Huvudföredraget vid årsmötet hölls av den norsk-amerikanske statsvetaren Robert Dahl, som just gett ut en bok om demokratins storleksproblem. Den centrala frågan var om medborgarnas självstyrelse har bäst förutsättningar att förverkligas inom ramen för små eller stora enheter. Underlagsmaterialet kom från olika länder, däribland Sverige i form av Jörgen Westerståhls kommunalforskning.

Demokrati och effektivitet

Kommunsammanslagningarna blev en av 1900-talets allra största förändringar i den svenska samhällsorganisationen. Det började i slutet av 1940-talet, i samband med de beslut som inledde en dramatisk expansion av den offentliga sektorn. Under några årtionden kom höjda skatter att finansiera välfärdsreformer och en snabbt växande kår av socialassistenter, bibliotekarier, förvaltningsekonomer och vårdpersonal. Inför denna reformperiod fanns en tvekan om hur expansionen skulle organiseras. Det naturliga hade varit att bygga på de gamla landskommunerna och städerna. Men frågan var om dessa lokala självstyrelseorgan skulle klara alla nya

och stora uppgifter. »Vi slår ihop de mindre kommunerna!«, var socialminister Gustav Möllers bud och så blev det.

En statlig utredning med landshövding Malte Jacobsson som ordförande kom 1945 med en plan för hur den kommunala organisationen skulle göras om. De gamla småkommunerna ansågs ha en alltför svag ekonomisk bärkraft. När nu allt fler uppgifter lades över på kommunerna var det inte ändamålsenligt med många små enheter. Utredningens perspektiv var den centrala statsmaktens. Splittringen i ett stort antal kommuner vållade merarbete för den statliga administrationen. Ekonomiska effektivitetsargument talade för en kommunsammanslagning. Syftet var att skapa en rationell organisation som kunde fylla sitt ändamål på mest effektiva sätt för minsta kostnad.

Dessa argument blev avgörande. Marstrands öde delades av det stora flertalet småstäder och landskommuner. I början av 1950-talet hade Sverige ungefär 2 500 lokala självstyrelseorgan. Sammanslagningarna ägde rum i två stora steg. Storkommunreformen under 1950-talets första hälft innebar att antalet kommuner halverades. Men det räckte inte. Kommunblocksreformen under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet ledde fram till dagens indelning med strax under 300 kommuner. Denna tidsepok har blivit känd som »Rekordåren«. Liksom gamla stadskärnor hade rivits för att ge plats åt Domus, Tempo och parkeringsplatser fick de medeltida självstyrelseenheterna nu ge vika för hypermoderna kommunblock.

Att en sådan radikal omorganisering skulle få stora konsekvenser för kommunernas inre styrelse stod klart från början. Utredningen 1945 erkände att den kommunala självstyrelsens allra största förtjänster låg på det politiska området, som ett medel för medborgerlig fostran, även om deltagandet i kommunalstämmorna ibland kunde vara sporadiskt. Det gemensamma sysslandet med allmänna angelägenheter i mer eller mindre direkt ansvarig ställning gav medborgarna ökad förståelse för allmänna och enskilda behov och intressen. Självstyrelsen gav folket i dess helhet ett mera moget politiskt omdöme.

Det offentliga utredningsmaterialet visar således att man var fullt medveten om att det rädde ett spänningsförhållande mellan demokrati och effektivitet. Det var effektivitetsargumenten som fick väga över, men en oro dröjde kvar för att kommunsammanläggningarna skulle gå ut över

demokratin. Det var denna oro som blev utgångspunkten för det stora forskningsprogram som initierades av Jörgen Westerståhl.

Just vid den tidpunkt då Författningsutredningen avslutades tog regeringen ett forskningspolitiskt initiativ. Våren 1963 begärde regeringens forskningsberedning, med statsminister Tage Erlander som ordförande, en redovisning av läget från de statliga forskningsråden. Jörgen Westerståhl grep snabbt tillfället och skisserade redan i juni 1963 ett forskningsprogram om kommunal självstyrelse och kommunal indelning. Det saknades kunskap om den snabba omvandling som kommunerna gick igenom. Ett enhetligt och välfinansierat forskningsprogram skulle kunna ge »praktiskt värdefulla resultat«. Samhällsvetenskapliga forskningsrådet accepterade idén och föreslog hösten 1963 en satsning på forskning om just den kommunala självstyrelsen och den kommunala indelningen. Detta förslag hade föregåtts av kontakter mellan de statsvetenskapliga ämnesföreträdarna runt om i landet. Forskningsprogrammet skulle få en sådan omfattning att ett samarbete blev nödvändigt. Våren 1964 började Jörgen Westerståhls institution i Göteborg att planera forskningsprogrammet och genomföra vissa förberedande undersökningar.

I slutet av 1964 formulerades de övergripande riktlinjerna. Bakgrunden var den pågående expansionen av den kommunala verksamheten som »medfört radikalt ändrade villkor för den kommunala självstyrelsen«. Man konstaterade att det var otillfredsställande att förändringarna i den kommunala indelningen genomförts utan tillräckligt kunskapsunderlag i form av vetenskapliga undersökningar. Från samhällsvetenskaplig synpunkt skulle en studie av den kommunala självstyrelsen ge bättre kännedom om en viktig del av den svenska demokratin. Det stora antalet kommuner med dess variationsrikedom erbjöd forskarna »något som liknar en experiment-situation«. Frågorna kring kommunernas indelning och självstyrelse var så komplexa att de krävde »omfattande undersökningar av tvärvetenskaplig karaktär«. Redan från början stod det klart att en sådan forskningsinsats krävde »stora finansiella och personella resurser«.

En ansökan om anslag lämnades in till Riksbankens Jubileumsfond i oktober 1965. Forskningsprogrammet »Kommunal självstyrelse – kommunal indelning« blev det första stora forskningsprogrammet som sjuöattes av Riksbankens Jubileumsfond och projektet skulle få betydelse inte bara på

grund av sina resultat utan också genom sin organisation. Samarbetet närmade de statsvetenskapliga institutionerna till varandra och bidrog till att gemensamma forskningsproblem, teorier och metoder spreds mellan universitetsorterna. Kommunalforskningsgruppen leddes av en styrelse som bestod av en representant vardera för landets statsvetenskapliga institutioner, vid den tiden fem till antalet. Förutom Jörgen Westerståhl som ordförande deltog också Pär-Erik Back från Umeå, Nils Elvander från Uppsala, Nils Stjernquist från Lund och Gunnar Wallin från Stockholm. De fungerade som »platschefer« för de lokala kommunalforskningsgrupperna. Jörgen Westerståhl var tidvis tjänstledig från sin professur och fungerade i praktiken som programmets direktör. Projektets chefsadministratör blev Lars Strömberg, medarbetare till Jörgen Westerståhl och senare förvaltningsprofessor i Göteborg.

Eftersom kommunalforskningsprogrammet skulle komma att engagera många forskare och alla landets statsvetenskapliga institutioner fick dessa strategiska vägval stor betydelse. På Jörgen Westerståhls inrådan valde man medvetet att inte tolka kommunalpolitiken i termer av makt. Visserligen fanns det en livaktig amerikansk forskning om »community power«, men just i detta fall blev det stopp för det amerikanska inflytandet över svensk statsvetenskap. Redan 1967 skrev han till en norsk forskarkollega: »sitter just nu och överväger att göra rent bord med begreppen makt och inflytande«. Jörgen Westerståhl hänvisade senare till att man »efter åtskilliga överläggningar« inom forskargruppen kommit fram att man inte skulle följa den amerikanska ansatsen. För det första skulle en maktanalys leda till att man endast studerade deltagandet i det politiska beslutsfattandet, vilket inte ansågs vara tillfyllest. I detta avseende framstod maktperspektivet som alltför snävt. För det andra var maktbegreppet så allmänt och vagt att svårigheterna att mäta makt tedde sig oöverstigliga.

Jörgen Westerståhl behöll sin skepsis gentemot maktbegreppet. »Försoken till mer generell teoribildning inom detta område kan väl knappast sägas ha varit särskilt framgångsrika«, skrev han. På inbjudan av Maktutredningen utvecklade han senare sin kritik. Maktstudier blir normalt aktörorienterade vilket enligt hans uppfattning medförde en otillfredsställande begränsning. Visserligen fanns det strukturella teorier om makt, men dessa innebar vanligen att makten betraktades som ett givet resultat

av en viss strukturell ordning, exempelvis makten över produktionsmedlen. Jörgen Westerståhls gamla kritik av marxistisk samhällsteori gjorde sig här åter påmind. De stora mätproblemen var också ett argument till maktansatsens nackdel. En skenbart enkel metod är att fråga folk om vilka som enligt deras uppfattning har makten i samhället, fortsatte Jörgen Westerståhl, men avvisade även denna möjlighet. Han hänvisade till tankeexperimentet att man under 1600-talet intervjuat ett antal personer om häxor och deras egenskaper. Man hade säkert fått många och detaljerade svar som kunde gett »intressant upplysning om existerande folklore« men som verklighetsbeskrivning var sådan kunskap »knappast användbar«.

'Makten' är som en djup brunn som många blickat ned i utan att se botten, åtskilligt har pytsats upp men ingen har kunnat länsampa.

Jörgen Westerståhl, »Om statsvetenskapens förträfflighet«, 1993, s. 286.

Den statsvetenskapliga kommunalforskningen valde att avstå från maktbegreppet. Kommunen betraktades i stället som ett politiskt system. Redan tidigt hade forskargruppen börjat att utveckla en systemanalytisk modell som teoretisk grund för projektet. Kommunens beslutsorganisation kunde ses som ett system med medborgarnas krav som »input« och den kommunala servicen till medborgarna som »output«. Huvudinspiratör var den amerikanske statsvetaren David Easton. Under några år skulle det bli svårt att finna en statsvetenskaplig avhandling som inte inleddes med något slags systemmodell, i enklaste fall en box där det gick en pil in och en pil ut. Demokratin kunde därmed beskrivas som ett informationssystem. Systemmodellen passade Jörgen Westerståhls demokratiuppfattning som hand i handske. Uppmärksamheten inriktades dels på inflödessidan i form av folkets önskemål, dels på utflödessidan i form av den offentliga sektorns serviceproduktion. Hur det politiska systemet närmare bestämt fungerade förblev däremot en lika svart som outforskad låda.

Till det kommunala politiska systemet knöts ett antal värden som var förbundna med den kommunala självstyrelsen. Dessa värden rekonstruerades på grundval av en genomgång av offentliga utredningar, propositioner, motioner och utskottsutlåtanden efter 1945 som innehållit mer

principiella resonemang om den kommunala självstyrelsen. Kommunalforskarna formulerade sin grundmodell i anslutning till Abraham Lincolns berömda tal i Gettysburg om »en styrelse genom folket, participation, en styrelse av folket, representation, och en styrelse för folket, anticipation«. Centrala begrepp blev identitet, deltagande, åsiktsöverensstämmelse och åsiktsrespekt.

Huvudslutsatserna grundades på undersökningar av ett statistiskt urval av Sveriges kommuner. Urvalet bestod av 36 kommuner, vilka valdes ut så att det gick att göra jämförelser avseende kommunernas storlek och tätortsgrad. Geografiska hänsyn spelade också in. Kommunerna fördelades efter närhet till universitetsorterna för att underlätta fältarbetet. Avhandlingsförfattarna fick samla in data både för eget behov och för kollegerna inom de andra delprojekten. Denna uppläggning av arbetet tvingade forskarna att samarbeta och visade sig bli en mycket effektiv forskningsorganisation.

Nils Elvander påpekar i sina minnen att Kommunalforskningsgruppen innebar något helt nytt: »aldrig förut hade landets samtliga universitetsinstitutioner inom ett ämne samlats kring ett stort forskningsprogram med hög potential, såväl inomvetenskapligt som sett ur samhällsrelevansens synpunkt«. Elvander såg här möjligheten att praktiskt förverkliga en av grundtankarna i den pågående forskarutbildningsreformen. Dittills hade kontakterna mellan doktorander och yngre lärare vid de statsvetenskapliga institutionerna varit så gott som obefintliga. Det nya forskningsprogrammet gjorde det möjligt »att skapa en kreativ forsknings- och forskarutbildningsmiljö kring väl samordnade avhandlingsämnen och med goda möjligheter till stimulerande konfrontation och samarbete med andra forskningsmiljöer än den egna institutionens«.

Det praktiska samarbetet organiserade Jörgen Westerståhl efter Författningsutredningens modell med längre internatseminarier. Kommunalforskarna sammanträdde sålunda i staden Marstrand 1967 och 1969. Projektledarens sparsamhet ledde till att deltagarna möttes på Sigtunastiftelsen, som minimerade reskostnaderna men som krävde närvaro vid middagsbönen. Kommunalforskarnas allra första internatseminarium förlades till Mallorca en höstvecka 1966. Charterflyget hade öppnat möjligheten till utlandsresande utan att förorsaka alltför stora hål i budgeten, men det vi-

sade sig att hotellet var mer inriktat på soldyrkare än på kommunforskare. Jörgen Westerståhl klagade efteråt över att de blivit »åtskilligt störda av musik och andra ljud från baren« och en av deltagarna har beskrivit den exotiska situationen: »Vi satt förmiddagar och eftermiddagar – mitt på dan var det sol och bad på den ännu ganska orörda Magalufstranden utanför Palma som gällde – i det lilla hotellets bar och dryftade kommunurval, demokratibegrepp och forskningsmetoder. Underliga och fantasieggande facktermer for genom luften: 'en pseudoexperimentell ansats' i form av ett slags 'Latin-Square design' för kommunurvalet kunde kanske göra det möjligt att 'förutsäga' vad som skulle hända med demokrativärdena.«

Inom ramen för kommunurvalet insamlades en mängd data om väljarnas och kommunalpolitikernas uppfattningar, massmediebevakningen i kommunerna, partiernas valkampanjer, partiernas kandidatnomineringar, nämndernas sammansättning, fullmäktigegruppernas arbete och det lokala föreningslivet. Uppgiften att skapa överblick över detta väldiga material föranledde till en början stora problem. Svenska statsvetare fick nu tillfälle att i stor skala tillämpa kvantitativ dataanalys. Ännu så länge fanns det få standardprogram för statistisk databearbetning och bristen på kompetenta programmerare visade sig vara den värsta flaskhalsen vid databehandlingen. Liksom valforskarna inledde man ett samarbete med Survey Research Center vid Michiganuniversitetet, som utvecklat ett eget programpaket för att analysera amerikanska väljardata. De tekniska missödena och de långa väntetiderna gjorde att en del av kommunalforskarna fann det mera tidsbesparande att använda den gamla tekniken med hålkort och räknande sorterare. Men allt eftersom den nya datatekniken blev tillgänglig förvandlades kommunalforskningsprogrammet till ett riksomfattande träningsläger i modern statsvetenskaplig metod.

Forskningsprogrammet resulterade i flera hundra seminarieuppsatser, ett trettiotal licentiatavhandlingar och ett tiotal doktorsavhandlingar. Flera avhandlingsförfattare fick sedan höga poster inom förvaltning, organisationer och näringsliv. Sven-Runo Bergqvist gick till regeringskansliet och blev senare VD för SOS Alarm. Bengt Owe Birgersson blev statssekreterare och VD för SABO. Dan Brändström blev universitetsdirektör i Umeå och VD för Riksbankens Jubileumsfond. Harry Forsell blev landstingsråd och länsråd i Västerbotten. Alf Gunnmo blev rektor för dåvarande högsko-

lan i Östersund. Sören Häggroth blev statssekreterare och generaldirektör för Fortifikationsverket. Lennart Myhlback blev departementsråd, statssekreterare och generaldirektör för Räddningsverket. Claes Örtendahl blev landstingsråd, statssekreterare och generaldirektör för Statskontoret och därefter Socialstyrelsen.

Kommunalforskningens samhällsnytta berodde inte bara på att projektet fungerade som en rekryteringsmaskin till chefspositioner i det svenska samhället utan också på att resultaten aktivt spreds till olika slags beslutsfattare. Forskargruppen samlade folk från departementen, kommunförbundet, de politiska partierna och kommunerna och redogjorde för sina undersökningar. Gunnar Wallin berättar att tillställningarna »gavs form av något som bra mycket påminde om nummerrevyn«. Forskare efter forskare äntrade talarstolen med tio, femton minuters mellanrum. Diabilderna och föredragningarna var samstämmiga och entydiga: »det var illa beställt med folkstyret på lokal nivå«.

Det hände också att forskningsresultaten fick genomslag i den politiska beslutsprocessen, inte minst genom att underblåsa oron för att den lokala demokratin höll på att förtvina. Ett statligt partistöd hade införts 1965 och nu bidrog kommunalforskningen till att riksdagen också beslöt att införa ett kommunalt partistöd. Regeringen konstaterade i en proposition 1969 att kommunsammanläggningarna hade medfört »att kommunmedlemmarnas möjligheter att utöva ett direkt inflytande på kommunala beslut har blivit mindre«. En förstärkning av den kommunala demokratin förutsatte att de politiska partierna hade möjlighet att informera väljarna och att de hade goda kontakter med medborgaropinionen. Genom en lagändring fick kommunerna och landstingen nu möjlighet att ge ekonomiska bidrag till de politiska partierna. Propositionen hänvisade bland annat till »den forskning som pågår på området med stöd av medel från riksbankens jubileumsfond«. Ett ögonvittne från en av kommunalforskarnas »shower« berättar att den berörde departementschefen »blev påtagligt skakad av vad han fick höra«. Enligt Jörgen Westerståhl blev de socialdemokratiska politikerna chockade när de fick reda på att partierna i de flesta kommuner spelade föga roll för politikens utformning. Jörgen Westerståhl har också berättat att när han föredrog resultatet för den ansvarige ministern Svante

Lundkvist »reste han sig bokstavligen från mötet och skyndade iväg för att införa det kommunala partistödet«.

Men redan innan alla forskningsrapporter hunnit publiceras hade verkligheten förändrats. Det tusental kommuner som hade varit utgångspunkten när forskningsprogrammet initierades i mitten av 1960-talet höll nu på att reduceras genom ytterligare en våg av sammanslagningar. Det var i detta andra svep som staden Marstrand försvann. Oron för att effektiviteten prioriterats på demokratins bekostnad stegrades ytterligare. Denna gång var det riksdagen som blev beställare av en statsvetenskaplig utvärdering av kommunindelningsreformen. Återigen var det Jörgen Westerståhl som blev forskningsledare. Uppdraget formulerades av en parlamentarisk utredning om den kommunala demokratin. Utredningens expert Bengt Owe Birgersson utarbetade ett forskningsprogram som låg till grund för en regeringsproposition. Riksdagen beslöt 1978 att anvisa medel för forskningsprogrammets genomförande. Denna gång samarbetade de statsvetenskapliga institutionerna i Lund, Göteborg, Stockholm och Umeå samt institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi i Lund. Den kommunaldemokratiska forskningsgruppen inledde sitt arbete 1979. Projektet utmynnade i femton separata rapporter. Den sammanfattande boken, redigerad av Lars Strömberg och Jörgen Westerståhl, kom ut 1983.

Även detta nya forskningsprogram utgick från en analysmodell där den kommunala styrelsen sågs som ett politiskt system baserat på representativ demokrati. Till fullmäktige, styrelse och nämnder leder ett antal kanaler, via partier, organisationer och massmedier, som förmedlar medborgarnas krav och önskemål. De kommunala besluten består främst av olika former av kommunal service till medborgarna. Demokratins överordnade mål blir därmed folkviljans förverkligande. Centrala demokrativärden är medborgerligt deltagande, åsiktsrepresentation och beslutsförverkligande. Återigen var det ett statistiskt urval av kommuner som låg till grund för materialinsamling och slutsatser.

Frågeställning och analysmodell påminner i grunden om Jörgen Westerståhls avhandling om svensk fackföreningsrörelse. Den representativa formen av demokrati tas som den givna utgångspunkten. De valda ledarna har till uppgift att fatta beslut som är till gagn för medlemmarna, men ledarna måste också ta hänsyn till relationerna till staten. Demokratiproblemet,

såväl inom frivilliga organisationer som lokala självstyrelseorgan, har därför två komponenter. Det ena problemet gäller de enskilda medlemmarnas relation till organisationens/kommunens ledning. Det andra problemet gäller organisationens/kommunens relation till staten.

Kommunerna och medborgarna

Kommunalforskningsgruppens undersökningar i mitten av 1960-talet gav ett tydligt utslag. Demokratin fungerade bäst i små tätorter, i politiska system av just Marstrands typ. Detta resultat kom som en överraskning för kommunalforskarna. Hypotesen när undersökningarna inleddes var i stället att demokratin skulle fungera bäst antingen i de små glesbygds-kommunerna eller i de största städerna och att de övriga kommunerna skulle ligga på en skala mellan båda dessa ytterligheter. Men när Jörgen Westerståhl sammanfattade de olika delundersökningarna fann han ett helt annat mönster än det förväntade. Det var den lilla tätortskommunen under 8 000 invånare, det vill säga den typiska småstaden, som framstod som den ideala kommunen från demokratisk synpunkt. Det var här som medborgarna var mest informerade, aktiva och intresserade av kommunala frågor. »Olyckligtvis innebär kommunblocksreformen att just denna typ av kommuner totalt skall försvinna«, kommenterade han.

Men detta blev inte kommunalforskningsprogrammets huvudslutsats. Det var också annat än medborgarnas intresse och aktivitet som räknades. Demokrati gällde inte bara, för att anknyta till Lincolns formulering, en styrelse genom folket utan också en styrelse av folket och för folket. Dessa andra delar av demokratimodellen talade för en mer positiv bedömning. När man följde förändringarna i medborgarnas och kommunalpolitikernas inställning till kommunindelningsreformen visade det sig att det ursprungliga motståndet hade försvagats, i vissa fall försvunnit. Och mätningarna av åsiktsrepresentativiteten gav inga alarmerande utslag. Kommuninvånarna var relativt nöjda med den kommunala servicen, även om det fanns kvar en del missnöje med servicefördelningen inom kommunen. Inom många politiska områden fanns det en relativt god åsiktsöverensstämmelse mel-

lan väljarna och kommunfullmäktiges ledamöter. De resultat som forskargruppen kunde redovisa var, enligt Jörgen Westerståhl, »oväntat positiva«.

Kommunreformen var omstridd i den politiska debatten, det statsvetenskapliga kommunalforskningsprogrammet var en av de största satsningarna någonsin i svensk samhällsforskning och det var Jörgen Westerståhls demokratimodell som låg till grund för forskningsprojektet. När resultaten började publiceras i bokform var det därför främst Jörgen Westerståhl som blev måltavla för den kritik som framfördes. Kommunalforskarnas utgångspunkter ifrågasattes av sociologen Sten Johansson, som på uppdrag av Låginkomstutredningen själv hade genomfört en statistisk kartläggning av den vuxna befolkningens levnadsförhållanden, däribland politiskt deltagande. Sten Johansson anklagade Jörgen Westerståhl för att reducera och renodla demokratins teori, »så att teorins rikedom gått förlorad«. Sten Johansson ifrågasatte särskilt Jörgen Westerståhls antagande att demokratins överordnade värde kunde sammanfattas som folkviljans förverkligande. Detta var, enligt Sten Johansson, en »naiv formulering« som inte tog hänsyn till den stora demokratidebatt som förts.

Sten Johansson hade i sin egen undersökning utgått från antagandet att demokratins överordnade mål är »folkets deltagande i de politiska beslutsprocesserna«. Han vände sig mot Jörgen Westerståhls betoning av representativ demokrati och av värden som åsiktsöverensstämmelse och åsiktsrespekt. Den springande punkten var alltså vilken betydelse som medborgarnas deltagande ska anses ha när man bedömer demokratins vitalitet.

Jörgen Westerståhl och Sten Johansson var ingalunda ensamma på barriaderna. Just synen på det politiska deltagandet bildade vid denna tidpunkt den avgörande skiljelinjen i den statsvetenskapliga demokratidebatten. Den amerikanska statsvetaren Carol Pateman gav vid denna tid ut en bok där hon pläderade för att medborgarnas deltagande åter borde sättas i centrum för demokratins teori. I Sverige publicerade Leif Lewin en undersökning av demokratins moderna teoretiker, vilka inplacerades i två läger: »normativisternas participationsmodell« och »funktionalisternas kompetitionsmodell«. Även senare demokratiforskning har utgått från en sådan uppdelning mellan »deltagardemokrati« och »valdemokrati«.

Jörgen Westerståhls starka betoning av demokratins representativa element väckte invändningar också från statsvetarkolleger. Två företrädare för finländsk kommunalforskning, Voitto Helander och Krister Ståhlberg, tog till orda i Statsvetenskaplig tidskrift. Liksom Sten Johansson ifrågasatte de kommunalforskningsgruppens starka tonvikt på representation och anticipation. De två finländska statsvetarna riktade den kraftigaste kritiken mot begreppet åsiktsrespekt, som de ansåg vara motsägelsefullt. Beslutsfattarna förväntades både ta hänsyn till väljarnas åsikter, även om dessa bygger på felaktig information, och samtidigt försöka påverka väljarnas åsikter i önskad riktning. Helander och Ståhlberg ansåg också att medborgarnas deltagande getts en alltför snäv plats och definierats på ett sätt »som i hög grad avviker från den klassiska demokratiteorins krav«.

Jörgen Westerståhl svarade utförligt på den framförda kritiken. Han höll med om att det var synen på det politiska deltagandet som var en viktig källa till oenigheten. För Sten Johansson hade deltagandet en avgörande betydelse, medan åsiktsöverensstämmelsen enligt kommunalforskarna var det centrala värdet för den representativa tekniken. Jörgen Westerståhl ansåg att Sten Johanssons standpunkt var »ganska naturlig« om man enbart höll sig till den anglosaxiska debatten. I länder som har majoritetsval i enmansvalkretsar blir det naturligt att uppmärksamheten koncentreras på ett värde som deltagande. Men i ett proportionellt valsysteem av svensk typ är det i stället avspieglingsteorin som diskuterats. Kravet här är att den valda församlingen ska spegla opinionen bland väljarna, menade Jörgen Westerståhl.

När det gällde Sten Johanssons syn på politiskt deltagande gick Jörgen Westerståhl till motangrepp. Låginkomstutredningen hade fått en uppgift som var »utomordentligt angelägen«, men utredningen hade delvis blivit »ett misslyckande«. Utredningens mätningar av medborgarnas deltagande i politiska beslutsprocesser, genom exempelvis intervjufrågor om man skrivit i tidningar eller gått på möten, var »ingalunda självklara«. Låginkomstutredningen hade till exempel skrivit att det var »alarmerande« att 18 procent av befolkningen inte själva kunde överklaga ett myndighetsbeslut eller kände någon som kunde hjälpa dem. Jörgen Westerståhl vände sig mot detta slags »moraliserande kommentarer«.

Också i sitt genmåle till de finländska kritikerna försvarade sig Jörgen Westerståhl med att åsiktsrepresentativitet och åsiktsöverensstämmelse brukar uppfattas som det centrala demokrativärdet i länder med proportionellt valsystem, inte minst i de skandinaviska länderna. När det gällde värdet »åsiktsrespekt« medgav han dock att det var »skäligen vagt presenterat« eftersom källorna i form av officiellt utredningsmaterial hade gett dålig ledning.

Kritiken gav alltså Jörgen Westerståhl tillfälle att försvara och utveckla kommunalforskningsgruppens teoretiska ställningstaganden, men svaren visar att positionerna inte var låsta. I själva verket kom nu signaler om en pågående omprövning. Jörgen Westerståhl höll med om att åsikts respekten nog var »det mest diskutabla« av värdena i kommunalforskarnas schema. En genomgång av kommunalforskarnas publikationer visar också att begreppen *anticipation* och åsiktsrespekt försvann alltmer i bakgrunden. I gengäld fick medborgarnas politiska deltagande en allt större uppmärksamhet. »Jag tror att deltagandevärdet bör ges en något mer framskjuten plats«, skrev Jörgen Westerståhl 1973 och så blev det. Någoting höll uppenbarligen på att hända i svensk statsvetenskap. De enskilda individerna hade dittills figurerat i form av anonyma väljargrupper, organisationsmedlemmar och massmediepublik. Nu gjorde de ifrågasättande, kritiska och självständiga medborgarna entré.

«Medborgarna och kommunen» blev den symptomatiska rubriken på den rapport som Jörgen Westerståhl och Folke Johansson publicerade 1981 på grundval av den kommunaldemokratiska forskningsgruppens undersökningar. Den centrala frågan var nu hur aktivt medborgarna deltog och vilka möjligheter de hade att utöva inflytande på den kommunala verksamheten. Bakgrunden var en oro för att »medborgarna i det moderna samhället känner sig hemlösa och utanförstående« och att den kommunala indelningsreformen hade bidragit genom att de många små kommunernas korta avstånd mellan medborgare och fullmäktige ersatts av stora avlägsna enheter.

Att färre medborgare nu hade kommunala förtroendeuppdrag var uppenbart; det var en helt förutsägbar konsekvens av att antalet kommuner hade reducerats. Men i övrigt fanns det få tecken på att medborgarna hade blivit mer utanförstående. Tvärtom hade kunskapsnivån i kommunala frågor inte sänkts utan snarare ökat. Valdeltagandet låg kvar på en hög nivå.

När det gällde andra former av politiskt deltagande, som att gå på möten och att ta kontakt med kommunalpolitiker eller tjänstemän i kommuner, visade mätningarna på »en påtagligt ökad aktivitet bland medborgarna«.

Ett orostecken fanns dock: aktiviteten i de politiska partierna stagnerade. Antalet aktiva partimedlemmar och mötesdeltagare hade inte ökat. Tvärtom fanns det en växande skara av politiskt intresserade som inte var partipolitiskt engagerade, vilket utgjorde ett allt allvarligare problem för partidemokratin. Partierna höll på att »förgubbas« i det avseendet att gruppen äldre män nu utgjorde ett oproportionerligt stort inslag bland de partiaktiva. Förändringsmönstret var »mycket oroande«: partierna hade fått svårt att rekrytera ungdomen. De svenska partiernas karaktär av medlemspartier höll på att försvagas. Om utvecklingen fortsatte kunde de politiska partierna »före sekelskiftet« ha spelat ut sin roll som organ för medborgarna.

I förlängningen skymtar en utveckling i riktning mot att partierna blir mera renodlade valmaskiner för rekrytering till politiska poster.

Jörgen Westerståhl och Folke Johansson, »Medborgarna och kommunen«, 1981, s. 134.

Jörgen Westerståhl och hans medarbetare hade här upptäckt en pågående förändring av central betydelse för svensk demokrati. Maktutredningen och senare medborgarundersökningar kunde bekräfta observationerna. Oron för att svenskarna höll på att »individualiseras« i den meningen att de vände sig bort från samhället och isolerade sig i sin privata sfär visade sig vara ogrundad. När Jörgen Westerståhl presenterade sina resultat i en populärvetenskaplig artikel inledde han med att fråga vad som händer med forskningsresultat »som går på tvärs mot gängse föreställningar eller fördomar«. Dagens medborgare visade sig vara minst lika kunniga, kritiska och aktiva som gårdagens. Människor tar egna initiativ, utnyttjar tillgänglig kommunikationsteknik och ställer större krav på insyn och delaktighet. Däremot tar sig engagemanget delvis andra vägar än tidigare. Allt färre går med i politiska partier.

Kommunalforskningen hade börjat med frågan om vad som skulle hända med demokratin när de små kommunerna slogs samman. När Lars

Strömberg och Jörgen Westerståhl blickade tillbaka drog de slutsatsen att förändringarna var av sådan art och omfattning att det var befogat att beskriva dem som ett »systemskifte«. Många av de förändringar som kommunerna hade gått igenom var alldeles entydiga och klara. Hit hörde den exempellösa expansionen av den kommunala verksamheten, partipolitiseringen av kommunalvalen och av fullmäktiges och nämndernas arbete, professionaliseringen av politikerkåren och en definitiv övergång från lekman- till tjänstemannaförvaltning.

Däremot ville inte kommunalforskarna säga om demokratin hade blivit »bättre« eller »sämre«. Slutsatsen blev i stället att en gammal form av demokrati hade ersatts av en ny. Den direkta styrelseform som innebar att de kommunala frågorna avgjordes på kommunalstämma eller allmän rådstuga hade inte någon plats för politiska partier. Övergången från direkt demokrati till representativ demokrati med fullmäktigeförsamlingar hade gått långsamt. Partipolitiseringen av kommunerna var ett sent inslag i den lokala självstyrelsens historia. Kommunsammanslagningarna påskyndade processen. När kommunalforskarna inledde sina nya undersökningar 1979 kunde de konstatera att situationen hade förändrats dramatiskt. Tidigare hade många partier nöjt sig med att presentera sina kandidater. Nu hade nästan alla lokala partier antagit kommunala handlingsprogram med partiskiljande punkter. Kommunalpolitiken liknade alltmer rikspolitiken: valet av parti hade blivit viktigare än valet av person.

Demokratin i de nya kommunerna hade alltså blivit en partidemokrati. De politiska partierna, i form av rikspartiernas lokalavdelningar, hade nu fått huvudansvaret för den politik som förs i kommunerna. Det var uppenbart, konstaterade kommunalforskarna, att denna partiernas ledande roll »ingalunda är oproblematisk« eftersom de lokala partiorganisationerna har svårt att engagera ungdomen och eftersom många nya slag av politiska aktiviteter inte längre kanaliserades genom partierna. Det kan tilläggas att partiernas problem hade förvärrats genom kommunsammanslagningarna på grund av att partiernas lokala organisering följer kommungränserna. När partiorganisationerna slogs samman till större enheter försvann många lokalavdelningar och förtroendeuppdrag.

»Det är alltså partierna snarare än den kommunala demokratin som står inför en kris«, skrev Jörgen Westerståhl i en kommentar 1981 och ställde

själv frågan vad man kan göra för att förbättra förutsättningarna för den representativa demokratin på lokal nivå. Han var skeptisk till idén att öka antalet kommunalpolitiker genom att inrätta nya organ som kommundelsråd och distriktsnämnder. Enligt hans mening hade man »ställt fel diagnos och därför också föreslagit fel medicin«. Detta slags lokala organ skulle förlänga beslutsprocessen, öka administrationskostnaderna och leda till att ansvarsfördelningen blev oklar. Medborgarnas möjligheter att veta vem det är som fattar de politiska besluten skulle försämrast.

Några år senare fick Jörgen Westerståhl tillfälle att pröva dessa motargument. År 1990 införde Göteborg ett tjugotal stadsdelsnämnder som tog över stora delar av de centrala facknämndernas uppgifter. En forskargrupp vid Göteborgs universitet fick i uppgift att följa och utvärdera stadsdelsreformen. Slutsatsen blev att omorganisationen hade fått flera positiva effekter. Stadsdelsnämnderna kunde effektivt genomföra målet om besparingar och skillnaderna mellan olika delar av staden hade blivit tydligare. Men när det gällde demokratin blev omdömet däremot betydligt mer blandat. Visserligen hade de förtroendevalda fått en bättre lokal anknytning och rollfördelningen mellan politiker och tjänstemän hade blivit klarare. Men för medborgarna hade stadsdelsreformen inte medfört några större förändringar. Stadsdelsnämnderna var inte särskilt populära bland göteborgarna, som heller inte var särskilt informerade om eller intresserade av de nya lokalorganens verksamhet. Eftersom reformen hade initierats under stor demokratiretorik kunde man tala om besvikelse.

Även om förhoppningarna om förbättrade medborgarkontakter inte hade infriats så blev slutsatsen av stadsdelsreformen inte entydigt negativ när det gällde demokratins ställning. Det viktiga för Jörgen Westerståhl var att den representativa demokratin hade stärkts. De förtroendevalda politikerna hade genom den lokala anknytningen fått bättre inblick i och ett fastare grepp om verksamheten. »Denna uppfattning bekräftades av tjänstemännen, av vilka dock många inte uppskattade denna utveckling«, kommenterade han syrligt. Stadsdelsreformen hade öppnat »en ny nivå eller ett nytt skikt« i den demokratiska organisationen. Detta innebar »en ökning av den representativa demokratins kapacitet men också en ökning av kraven på politiker, medier, organisationsföreträdare och andra samhällsaktörer liksom på medborgarna«.

Det stod klart att det rörde sig om ett fundamentalt skifte i den svenska samhällsorganisationen. En lång period av centralisering hade brutits. Under åtminstone ett halvt sekel hade utgångspunkten varit att utjämna skillnader mellan olika landsändar och olika sociala grupper. »Som det självklara medlet framstod att över hela riket tillämpa centrala normer.« Den stora kommunreformen hade innburit en långtgående homogenisering av den kommunala strukturen och en stark begränsning av kommunernas möjligheter att erbjuda skillnader i serviceutbud. Men nu vände politiken. Strävanden i decentralistisk riktning började framträda, allt oftare hördes krav på »lokala lösningar«. Därmed ökade behovet av jämförelser, kvalitetsbedömningar, genomlysning och transparens. Det fanns påtagligt positiva inslag i den nya utvecklingen: politikerna vet vad de har beslutat om, medierna har mer att rapportera och medborgarna har lättare att få inblick och utkräva ansvar. Nya problem kunde visserligen dyka upp, »den ökande rationaliteten i beslutsfattande och debatt har alltså ett pris, men det priset får den anses vara värd«. Utvecklingen ställde krav på systematiska utvärderingar av den kommunala servicens kvalitet. »Den demokrati vi känner står på rationell grund.«

Jörgen Westerståhls eget recept mot den kommunala demokratins åkommor gick ut på att ge de politiska partierna klarare kommunalpolitiska profiler. Eftersom folkstyrelsen på lokal nivå numera i allt väsentligt byggde på den representativa demokratin ansåg han att lösningarna borde sökas inom den representativa demokratins ram. Det gällde främst att förbättra medborgarnas möjligheter att vid kommunalvalen ta ställning till de kommunala frågorna. »Ingen åtgärd torde mera uppenbart tjäna ett sådant syfte än fristående kommunalval«, hävdade han bestämt. Valdeltagandet kunde visserligen sjunka vid separata kommunalval, men effekterna skulle enligt hans beräkningar bli måttliga. Jörgen Westerståhl fick här tillfälle att återkomma till författningsdebatten kring det kommunala sambandet. Separata kommunalval skulle enligt hans mening inte bryta sambandet mellan rikspolitik och kommunalpolitik. Garantin låg i att samma politiska partier uppträder på båda nivåerna. Detta förslag om att återgå till skilda valdagar har sedan dess diskuterats fram och tillbaka men eftersom partierna inte kunnat komma överens har frågan förlorat politisk aktualitet.

De problem som de statsvetenskapliga kommunalforskarna uppmärksammade har inte lösts utan snarare förvärrats. De politiska partierna har svårt att få nya medlemmar och medlemsutvecklingen har varit negativ under de senaste två årtiondena. Sverige befinner sig nu vid den punkt som Jörgen Westerståhl förutspådde för trettio år sedan. Partierna kan knappt längre betecknas som breda medlemspartier utan har förvandlats till valmaskiner för rekrytering till politiska poster.

Det innebär att allt färre svenskar har egen personlig erfarenhet av politiskt arbete. Dagens medborgare brukar visserligen beskrivas som relativt välinformerade och mediekunniga, men för de allra flesta utgör politik en fjärran sfär eller möjligen en arenasport. Kommunalpolitikens professionalisering och partiernas försvagning har fört Sverige längre bort från det demokratiideal som lägger vikt vid medborgarnas egen delaktighet i samhällets gemensamma beslut.

Kommunerna och staten

Sammanläggningen till större kommuner var bara en av de förändringar som påverkade den lokala självstyrelsen under 1900-talets senare hälft. Samtidigt ändrades också uppgiftsfördelningen mellan kommunerna och staten. Genom rättsliga och ekonomiska styrmedel fick staten ett bestämmande inflytande över vad kommunerna skulle göra, och inte göra, samtidigt som det praktiska genomförandet för många reformer överlämnades till kommunerna. Den statsvetenskapliga kommunforskningen hade koncentrerats till frågan om vad som hände med självstyrelsen inom kommunerna, men forskningsresultaten hade också relevans för frågan om kommunernas självstyrelse i förhållande till staten.

Rikets uppdelning i flera politiska nivåer, och därmed en viss decentralisering, är äldre än demokratin, konstaterade Jörgen Westerståhl och Folke Johansson i ett utkast till ett nytt forskningsprojekt. Men de kommunikationstekniska skälen, som förut varit så viktiga i det vidsträckta och glesbefolkade landet, förlorade nu betydelse genom den tekniska utvecklingen. I stället kommer de krav som är förbundna med den demokratiska beslutsprocessen. »Det viktigaste demokratiska argumentet för nivåuppdelning är

att den ökar den representativa folkstyrelsens kapacitet.« En nivåuppdeld demokrati kan hantera fler frågor genom att skapa fler mötesplatser där samspelet mellan väljare och valda kan utvecklas. I bästa fall kan de politiska besluten därmed vinna folkligt stöd.

Visserligen hade de territoriella banden i det nutida samhället försvagats men man stöter på en gräns. Demokratin har redan från antiken varit territoriellt uppbyggd. Territoriet var neutralt och alla som tillhörde kretsen av myndiga män i Aten hade lika rösträtt. Som neutral urvalsbas hade territoriet fortfarande inte någon egentlig konkurrens. Den nivådelade demokratin innebar en utbyggnad av den territoriella organisationen.

Den mångskiktade demokratin är en utmaning, ett äventyr.

Jörgen Westerståhl, »Demokrati i flera skikt«, 1997.

Den pågående omstöpningsen av den kommunala och regionala organisationen var resultatet av en serie delbeslut som fattats av riksdagen, landstingen och kommunerna. Men dessa beslut hade fattats successivt utan övergripande samordning och i de flesta fall utan allmän debatt. »Resultatet har blivit att medborgarnas kunskap om skedda förändringar och deras konsekvenser är liten eller obefintlig.« Rättsläget hade också blivit oklart. Situationen hade blivit »djupt otillfredsställande och i längden ohållbar«. Gällande lag var inte utformad med utgångspunkt från en klar gränslinje mellan vad som får och inte får variera mellan kommunerna.

Jörgen Westerståhl tog därför upp »en övergripande diskussion om uppgiftsfördelningen mellan stat, landsting och kommuner«. För första gången hade Sverige nu kommuner med så stora personella och materiella resurser att »en långtgående decentralisering kan övervägas«. Hans inlägg stannade inte vid analyser av det faktiska läget utan han linjerade också upp ett antal normativa utgångspunkter som kunde ligga till grund för politiska beslut. »En ny situation föreligger och dess möjligheter är ännu inte prövade«, skrev han i ett principiellt hållet inlägg.

Utgångspunkten var att ett stort och växande antal samhälleliga funktioner måste utföras på lokal nivå. Jörgen Westerståhl påminde om att alternativet till den kommunala självstyrelsen var en lokalt organiserad statlig förvaltning. Frågan var då vilka som varit de viktigaste motiven för

att välja den kommunala självstyrelsens modell. Enligt hans egen bedömning hade sparsamhetssynpunkter spelat en viktig roll när lokala uppgifter sköts av oavlönade förtroendemän, men detta argument hade nu fått väsentligt minskad aktualitet. Detsamma kunde sägas om den ovilja mot ämbetsmän och statlig överhöghet som tidigare hade funnits på lokal nivå. Ett viktigare och bestående argument var decentraliseringens möjligheter att anpassa samhälls- och servicefunktioner till lokala förhållanden. Det demokratiska motivet förutsatte också att medborgarnas vilja kommer till uttryck i besluten och att medborgarna är informerade om vad som händer i kommunen. Slutligen har den lokala självstyrelsen setts som en »medborgarskola« som gör att medborgarna kan »få sina perspektiv vidgade över den privata sfären och få erfarenheter av allmänna värv«.

Den lokala självstyrelsen kan bara bli meningsfull om kommunerna har ett betydande mått av rörelsefrihet. Svaret på frågan om den kommunala självstyrelsen totalt sett fått större eller mindre spelrum betingades i hög grad av den statliga styrningen i form av författningsbestämmelser, bidragsvillkor, kontroller, rådgivning och andra metoder. Jörgen Westerståhl hade intrycket att valet av styrningsteknik ofta skett på grund av ganska tillfälliga omständigheter. Att utforma statlig styrningsteknik som binder det kommunala handlandet just så långt som det anses vara ofrånkomligt, men inte längre, föreföll honom vara en utomordentligt viktig uppgift om man ville bevara den kommunala självstyrelsen.

Kommunalforskarnas undersökningar visade att både väljare och politiker hade en ambivalent inställning till den lokala självstyrelsen. Samtidigt som nästan alla ställde upp bakom det centrala argumentet för självstyrelsen, nämligen anpassningen till lokala behov, ansåg många att alla kommuner borde ha samma service och samma skatt, det vill säga att den kommunala självstyrelsen borde begränsas till ett minimum. Därför kunde det inte bli fråga om ett generellt val antingen—eller utan om »en medveten avvägning från fall till fall mellan olika hänsyn«.

Alla tycker att kommunal självstyrelse är något förträffligt, bara den inte får praktiska konsekvenser.

Jörgen Westerståhl, »Staten, kommunerna och den statliga styrningen«, 1987, s. 19.

Jörgen Westerståhl stannade upp inför ordet »likhet«. Att alla individer ska behandlas lika är utgångspunkten för den rättsstatliga samhällsideologin. Avsteg från likabehandlingsprincipen, »och sådana finns många, både i positiv och negativ riktning«, måste kunna motiveras. Det väsentliga motivet för att begränsa den kommunala självstyrelsen var kraven på »lika« service och »lika« standard i hela riket. Men likhetsbegreppet användes uppenbarligen i delvis skilda betydelser. »Egentligen är det två jämförelser eller likheter som här är aktuella: likheten i individernas behov av stöd från samhällets sida och likheten mellan de åtgärder som samhället vidtar för att tillgodose dessa behov.« Frågan om individen är berättigad till stöd borde avgöras efter generella linjer oberoende av bostadsort medan valet av stödåtgärder kunde vara olika beroende på de lokala förutsättningarna.

Jörgen Westerståhl pläderade för en mer enhetlig och klar terminologi och därmed en viss enhetlighet i synsättet. Utgångsläget var den olikhet som fanns mellan individer, grupper och kommuner. Förutsättningarna och behoven varierade. Den kommunala verksamhetens organisation och innehåll borde, enligt den terminologi som han föreslog, kännetecknas av viss »likformighet«, exempelvis likartade handläggningsrutiner. Men kommunerna skiljer sig i en mängd avseenden som kan ha relevans för den kommunala servicens utförande. Likformiga regler i olikartade kommuner kunde därför inte förväntas ge samma resultat. Velfärdsstatens service till medborgarna skulle bli effektivare om den anpassades till yttre omständigheter och verksamhetens behov och önskemål. Det väsentliga var att åstadkomma »likvärdighet« i resultat.

NDOLA

Medierna

För en svensk tidningsläsare i början av 1960-talet var gränserna ännu klara: inrikes var inrikes och utrikes var utrikes. Olika problem i det svenska samhället, verkliga eller upplevda, kunde lösas genom facklig organisering, grundlagsreformer, kommunsammanslagningar och andra inhemska åtgärder. Sverige framstod som ett lyckligt undantag i Europas utkant. Frankrike var indraget i ett blodigt kolonialkrig i Algeriet. De franska och brittiska truppernas nederlag i Suez 1956 visade hur svårt det kunde vara för länder att erkänna att deras stormaktstid var förbi. Även Belgien tvingades gå med på en avkolonisering. Kongo blev självständigt 1960, men ett inbördeskrig bröt ut då belgiska gruvintressen stödde en upprorsrörelse i den mineralrika provinsen Katanga. Det självständiga Kongos premiärminister Patrice Lumumba störtades efter kort tid och mördades i januari 1961.

Förenta Nationernas generalsekreterare Dag Hammarskjöld vände sig i juli 1960 till den svenska regeringen och begärde att en styrka skulle ställas till FN:s förfogande. Dag Hammarskjöld omkom i september 1961 då hans plan störtade i Ndola nära gränsen till Katanga. Medlingsförsöken blev resultatlösa och FN satte in fredsbevarande trupper. Under de följande fyra åren deltog över sex tusen svenska soldater i Kongokrigen. Det var genom morgontidningarna, kvällspressen, radion och den nya televisionen som den svenska allmänheten fick sin information om flygkraschen i Ndola och krigshändelserna i Katanga. Ndola står som en symbol inte bara för avkoloniseringens konflikter och en FN-chefs död utan också för massmediernas betydelse i den politiska opinionsbildningen.

Sverige hade nu dragits in i ett krig i centrala Afrika och Kongo blev en del av svensk politik. Statsminister Erlander erkände i efterhand att Sveriges deltagande i FN-styrkorna beredde honom stora bekymmer. Förlusten av unga svenskers liv var svår att bära. Det fanns tillfällen då han befarade att förlusterna skulle bli mycket större. Regeringen oroades över den bild som allmänheten fick av de svenska FN-soldaterna. Tidningarna rapporterade under svarta rubriker som »Skräckslagna svenskar vill lämna tjänsten i Katanga« och »Katanga: 30 svenska desertörer«. Regeringen hade fått underrättelser om att främmande intressen försökte vilseleda den svenska allmänheten. Den 6 oktober 1961 beslöt regeringen att låta un-

dersöka uppgifterna om »att nyhetsförmedlingen från Kongo i betydande utsträckning är inspirerad och präglad av en från FN-fientligt håll insatt psykologisk krigföring syftande till att undergräva FN:s aktionsmöjligheter genom försök att luckra upp och försvaga hemmafronten i de skilda länder, som förser FN med personella och ekonomiska resurser för dess aktion.« Uppdraget att genomföra en sådan utredning gav regeringen åt Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, som i sin tur överlämnade uppgiften till Jörgen Westerståhl. Det var ingen tillfällighet att det var just han som bedömdes vara mest skickad att undersöka frågor kring medier, propaganda och psykologiskt försvar.

Propaganda

«Är du propagandasäker?» Så lød rubriken på en artikel som Sonja Branting-Westerståhl skrev för en broschyr som ett antal socialdemokratiska kvinnor gav ut inför riksdagsvalet 1940. Hon försökte därmed föra in ett nytt ord i det svenska språket, för att poängtera vikten av att »man ej träffas av, förstöres av, släpper igenom, besmittas av propaganda«. Man kan pröva sig själv, fortsatte hon, och gav ett exempel. Hade man varit upprörd när Finland angreps av Sovjetunionen, frågade hon, och antog att alla skulle svara ja. Men hade man varit lika upprörd när Norge ockuperades av Tyskland? Den som svarade ja betecknade hon som propagandasäker, den som svarade nej var ett offer för propagandan.

När Jörgen Westerståhl senare gav ut en introduktionsbok i statskunskap tog han uttryckligen avstånd från den uppfattning som formulerats av hans mor. Propaganda, skrev han, är en term som ofta använts med starkt negativ värdeladdning. När en motståndare säger något betraktas det som propaganda, men när man själv säger något så kallas det upplysning. »En sådan begreppsbildning är givetvis inte möjlig att använda i vetenskapligt sammanhang«, fastslog han bister och valde i stället själv att definiera propaganda som sådan kommunikation där syftet är »organiserad påverkan av människors inställning i kontroversiella samhällsfrågor«.

Propaganda var just det exempel som Jörgen Westerståhl använde i den lärobok som han skrev för att orientera om det statsvetenskapliga forsk-

ningsfältet, särskilt för att illustrera den begreppsapparat som kan användas vid en analys av politiska företeelser. Han återgav ett propagandaexperiment som han hade varit med om att genomföra i några gymnasieklasser i Stockholm dagen före det amerikanska presidentvalet 1952. De två huvudkandidaterna den gången var Eisenhower för republikanerna och Stevenson för demokraterna. Experimentet utfördes på det viset att gymnasisterna delades upp i två grupper som fick höra var sin redogörelse om presidentvalet. Efter en gemensam del, som gav en del faktiska upplysningar om hur ett amerikanskt presidentval går till, fick de två grupperna höra var sin version. Denna redovisning av den amerikanska valpropagandan var partisk till förmån den ena respektive den andra kandidaten. Omedelbart efter föredraget fick åhörarna lägga i ett vikt papper i en valurna där de hade skrivit vilken av kandidaterna som de skulle ha röstat på om de hade varit amerikanska medborgare. Det enkla experimentet gav ett tydligt utslag. I den grupp som lyssnat på den prorepublikanska versionen röstade 69 procent på Eisenhower, medan motsvarande andel i den prodemokratiska gruppen bara var 34 procent.

Experimentet i gymnasieklasserna genomfördes i anslutning till ett radioprogram om propaganda. I detta studiosamtal om opinionsbildning och demokrati deltog förutom Jörgen Westerståhl också Gunnar Boalt, som grundade sociologiska institutionen vid Stockholms universitet, och Torsten Husén, pionjär inom svensk psykologi och pedagogik. Radioprogrammet leddes av Roland Pålsson, som sedermera skulle bli riksantikvarie. Det var Jörgen Westerståhl, Torsten Husén och Roland Pålsson som tillsammans hade genomfört propagandaexperimentet i gymnasieklasserna. Radiosamtalet utgick från ett idéhistoriskt perspektiv. Upplysningstidens klassiska teori om opinionsbildning hade förutsatt en ständig utveckling av jämförelsevis förnuftiga och humana åsikter som resultat av en fri diskussion där alla har rätt och möjlighet att komma till tals. Men uppkomsten av moderna massmedier som press, film och radio hade skapat problem. Oanade möjligheter att påverka den allmänna opinionen hade satts i händerna på de grupper som kontrollerade de nya kommunikationsmedlen.

Propagandans genomslagskraft var inte bara ett ämne för filosofiska diskussioner och akademiska experiment utan var vid denna tid också en central statsangelägenhet. Överbefälhavaren hade 1948 kontaktat regeringen och

föreslagit en utredning om informationsverksamheten i krig. Militärens erfarenheter från andra världskriget var att »uteblivna, ofullständiga eller till och med vilseledande informationer vid flera tillfällen kommit att i icke önskvärd riktning påverka motståndsviljan hos vårt folk«. Regeringen tillsatte en parlamentarisk utredning som 1953 kom med långtgående förslag om att stärka det psykologiska försvaret i Sverige. Koreakriget och atombombshotet hade bidragit till en dramatisk försämring av det utrikespolitiska läget. Risker för ett nytt europeiskt storkrig ansågs nu vara överhängande. Man räknade med att ett krig skulle komma överraskande genom blixtrangrepp och använda anfallsmetoder som skapade stark chockverkan.

Regeringen och riksdagen följde utredningens förslag och beslöt att inrätta en helt ny statlig organisation med uppgift att påverka opinionsbildningen i syfte att stärka befolkningens psykologiska motståndskraft. En till stora delar hemlig beredskapsorganisation stod klar att omedelbart träda i funktion i händelse av krig. I fredstid skulle en statlig myndighet ha i uppgift att leda och samordna det psykologiska försvaret och att förbereda krigsorganisationen. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar inrättades 1954 och leddes av en styrelse med Gunnar Heckscher som ordförande. En av styrelsens ledamöter blev Torsten Husén, som under kriget varit psykologisk expert vid arméledningen och som författat en bok om psykologisk krigföring. Till suppleant för Torsten Husén utsåg regeringen Jörgen Westerståhl, som skulle komma att ingå i det psykologiska försvarets ledning i trettio års tid, under åren 1971 till 1985 som ordinarie styrelseledamot. Jörgen Westerståhl hade som ung frikallats från värnpliktsjämbördighet men var krigsplacerad i det psykologiska försvaret fram till 1987.

Utredningen som låg till grund för det psykologiska försvaret fäste stor tilltro till forskningens möjligheter. Den centrala uppgiften att bevara och stärka befolkningens motståndskraft krävde ingående underlag för att kunna bedöma folkstämningen, påpekade utredningen. Den fientliga psykologiska krigsföringen måste också noggrant studeras till innehåll, spridning och verkan. Behovet av kunskapsunderlag belystes med en liknelse från den militära tekniken: ju bättre kännedom man har om målet och om de egna medlen desto bättre träffverkan kan man uppnå.

Samhällsforskare gavs viktiga uppgifter i det psykologiska försvaret. Vetenskapliga undersökningar fick stor betydelse i flera olika avseenden.

Radioavlyssning skulle ge besked om vilka propagandabudskap som främmande makter spred till svenska radiolyssnare. Opinionsmätningar behövdes för att följa den allmänna opinionen i Sverige; utredningen hade själv tagit initiativ till en intervjuundersökning om försvarsviljan. Propagandaanalys var av betydelse för att få kunskap om propagandistens avsikter, den teknik som användes och den grad av framgång som propagandan hade. Ryktesanalys skulle ge underlag för att bekämpa den flora av rykten som kunde utöva »en deprimerande verkan på motståndandsandan«.

Avsikten var att det svenska psykologiska försvaret i fredstid skulle knyta till sig sakkunniga experter vilka också avsågs ingå i krigsorganisationen. Jörgen Westerståhl krigsplacerades som chef för analyssektionen i den utlandsavdelning som ingick i den statliga upplysningscentral som skulle träda i funktion i en krigssituation. Bo Särilvik krigsplacerades som expert i samma grupp.

På Jörgen Westerståhls inrådan fick det psykologiska försvarets analyssektion en instruktion som också blev ett forskningsprogram. Analyssektionens allmänna uppgift sades vara att studera den propaganda som var förbunden med internationell politik och som var av intresse för Sverige. I första hand studerades propagandamaterial i etermedier och i tryckta publikationer av olika slag. Analyssektionen fick närmare bestämt tre olika uppgifter. För det första gällde det att analysera till Sverige riktad propaganda med syftet att fastställa propagandistens propagandamål. För det andra skulle man göra lägesstudier, både på grundval av mot Sverige riktad propaganda och annat motsvarande propagandamaterial, med syfte att söka ange propagandistens politiska (militära) mål. För det tredje gällde det att studera propagandateknik och propagandaorganisation.

Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg fick nu en viktig roll och var under några år den enda akademiska institution som hade ett organiserat samarbete med Beredskapsnämnden. Flera undersökningar initierades. En del av dessa forskningsresultat kom så småningom att publiceras, men det fanns också rapporter som endast spreds inom en mycket begränsad krets. Ett exempel är en stencilerad rapport på cirka hundra sidor som bär titeln »Propagandaanalys: studier utförda vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet«. Rapporten finansierades av Beredskapsnämnden genom ett anslag som bland annat skulle täcka kostnaderna för två och

en halv personer anställda på halvtid under 1955. Vid ett sammanträde uppmanade nämndens ordförande Gunnar Heckscher de närvarande representanterna för Radiotjänst, UD och Försvarsstaben att leverera befintligt material av värde för undersökningen. På Beredskapsnämndens vägnar skrev Gunnar Heckscher också till regeringen för att forskarna skulle få ta del av material som fanns hos Säkerhetspolisen.

Bakgrunden var att det psykologiska försvaret behövde testa nya metoder. Statsvetenskapliga institutionen hade nu åtagit sig att genomföra en pilotundersökning grundad på kvantitativ innehållsanalys. Under andra världskriget hade den amerikanska militären med framgång analyserat tyska tidningar för att utröna fiendens avsikter och för att förutsäga motståndarens politiska och militära åtgärder. En systematisk innehållsanalys av propagandamaterial ansågs fylla flera syften. Man skulle kunna dra slutsatser om propagandans sannolika effekt på auditoriet. Propagandaanalysen skulle också kunna ge besked om motståndarens avsikter. Innehållsanalysen kunde dessutom användas för att dra slutsatser om propagandaapparatens uppbyggnad och funktion.

Den återfunna undersökningen från 1956 är av allt att döma den första inom svensk statsvetenskap som bygger på kvantitativ innehållsanalys. De amerikanska influenserna är uppenbara. Jörgen Westerståhl hade fått tillfälle att på ort och ställe träffa de ledande kommunikationsforskarna och ta del av deras senaste forskningsresultat. Under de år som Jörgen Westerståhl skrev sin doktorsavhandling var Sveriges gränser i praktiken stängda. Först när taggtrådshindren lyfts bort och farlederna minsvepts blev det åter möjligt att resa utomlands, men en Amerikaresa krävde både omsorgsfull planering och betydande resurser. Jörgen Westerståhl var vid denna tid en måttligt avlönad docent med familj och två små barn.

I januari 1951 fick Jörgen Westerståhl besked från Rockefeller Foundation att han tilldelats ett resestipendium till USA. Han reste med Amerikalinjens »Stockholm« och kom fram till New York i slutet av mars 1951. De första två månaderna tillbringade han vid Yaleuniversitetet i New Haven. Hans värd var professor V. O. Key, som i valforskningens historia blivit berömd för att tidigt ha poängterat att väljare vanligen röstar rationellt och ansvarsfullt. »Voters are not fools!«, sammanfattade han sin tes. V. O. Key hade nyligen publicerat en stor undersökning om politiken i USA:s

sydstater. Denna bok blev en inspirationskälla för Jörgen Westerståhl, som här såg hur en kombination av statistisk och historisk analys kunde ge nytt ljus åt politiska institutioner. I efterhand karaktäriserade han Keys arbete som kommunalforskning på hög nivå.

Vid Yale fick Jörgen Westerståhl tillfälle att gå igenom amerikansk statsvetenskaplig litteratur och han koncentrerade sig på metodfrågor i samband med forskning om politiskt beteende. Under tiden vid Yale följde han regelbundet två seminarier. Det ena gavs av juristen Myres S. McDougal och det andra av statsvetaren och kommunikationsforskaren Harold D. Lasswell. Efter vistelsen i New Haven gjorde han en avstickare till Cambridge i Massachusetts där han träffade ett antal professorer vid Harvarduniversitetet, däribland Gordon W. Allport och Rupert Emerson.

Under hela juni månad 1951 var Jörgen Westerståhl vid Columbiauniversitetet i New York, där Paul Lazarsfeld gav honom tillfälle att följa forskningen inom Bureau of Applied Social Research. Paul Lazarsfeld, som kommit till USA som flyktning från Österrike, hade utvecklat nya forskningsmetoder och visat hur man rent praktiskt kunde organisera samhällsforskning i stor skala. Hans huvudsakliga forskningsintresse var hur opinionsbildning påverkar individerna. Lazarsfeld försökte medvetet kombinera vetenskapliga och kommersiella syften och åtog sig undersökningsuppdrag från både privata och statliga beställare. Jörgen Westerståhl intresserade sig framför allt för undersökningarna kring val och väljarbeteende. Paul Lazarsfeld var en av forskarna bakom en av de allra första valundersökningarna i USA.

Mellan den 22 och 25 juni 1951 deltog Jörgen Westerståhl i de amerikanska opinionsforskarnas årskonferens. Under dessa junidagar i Princeton fick han tillfälle att bekanta sig med den tidens ledande opinionsforskare. Flera av deltagarna hade själva medverkat i det amerikanska försvarets forskningsprogram under andra världskriget. De nya metoderna för propagandaanalys och socialpsykologisk beteendeforskning hade redan börjat sätta spår i samhällsforskningen. Ett seminarium, som leddes av Morris Janowitz vid Chicagouniversitetet, handlade om innehållsanalysens roll för opinionsforskningen. Här redogjorde Alexander George för sin undersökning av hur militären under andra världskriget använt innehållsanalys som ett redskap i underrättelseverksamheten. Daniel Lerner från Stanforduni-

versitetet visade hur politiska ideologier kunde analyseras i ett jämförande perspektiv, baserat på ett forskningsprojekt som han drev tillsammans med Harold Lasswell och Ithiel de Sola Pool. Attitydanalysens metodproblem togs upp i ett bidrag av Paul Lazarsfeld. Marie Jahoda presenterade sina undersökningar baserade på innehållsanalys av radioprogram. Ett seminarium ägnades helt åt opinionsforskningens roll i den psykologiska krigsföringen.

Därefter reste Jörgen Westerstähl till Michiganuniversitetet. Under de tre juleveckorna i Ann Arbor tillbringade han mesta tiden vid Survey Research Center, där han fick ta del av flera pågående undersökningar. Han fick tillfälle att diskutera både tekniska och teoretiska problem med flera av institutets forskare. Rockefellerstiftelsen skrev ett introduktionsbrev till institutets ledare, professor Angus Campbell. Denne hade studerat psykologi och introducerade begreppet partiidentifikation för att förstå varför flertalet väljare hade så stabila röstningsvanor. Psykologins betydelse för det politiska beteendet hade Angus Campbell tillsammans med en medarbetare undersökt i samband med presidentvalet 1948. Vid tidpunkten för Jörgen Westerstähls USA-resa höll han på att planera de intervjuundersökningar som skulle komma att ligga till grund för en av valforskningens stora klassiker: »The American Voter«. Jörgen Westerstähl träffade också James K. Pollock, professor vid statsvetenskapliga institutionen vid Michiganuniversitetet, som bland annat berättade om institutionens undervisning och fältforskning.

Sista veckan i juli och första veckan i augusti besökte Jörgen Westerstähl Chicago. Han hamnade där mitt i slutfasen av ett för flera universitet gemensamt seminarium som under Avery Leisersons ledning diskuterade forskning om politiskt beteende. Efter seminariets slut vistades Jörgen Westerstähl lika mycket vid sociologiska institutionen som vid Chicagouniversitetets statsvetenskapliga institution. Chicagoskolan var en inflytelserik riktning inom amerikansk statsvetenskap som formats redan i början av 1920-talet. Med naturvetenskapen som förebild skulle »political science« bygga på systematiska mätningar av observerbara förhållanden. Tidigare generationers vidlyftiga spekulationer skulle ersättas av metodmedvetenhet och praktisk användbarhet. Denna beteendevetenskapliga revolution («behaviorial revolution») förverkligades genom organiserat forskarsam-

arbete och storskaliga projekt. Detta forskningsprogram var helt i Jörgen Westerståhls smak.

Det efterföljande uppehållet i Minneapolis varade visserligen bara i en knapp vecka, men tack vare professor Charles Swansons förhandsplanering fick Jörgen Westerståhl snabbt en inblick i forskningsavdelningen vid universitetets journalisthögskola. Det var särskilt högskolans intensiva och systematiska pressforskning som gjorde intryck på Jörgen Westerståhl. Under resan i Mellanvästern gav han också några föreläsningar om svensk och nordisk arbetarrörelse.

Innan Jörgen Westerståhl reste tillbaka till Sverige i slutet av augusti 1951 fick han möjlighet att besöka den amerikanska huvudstaden och på ort och ställe se hur kongressen fungerade. Det blev också tid att besöka kongressbiblioteket och ett antal myndigheter som höll på med opinionsanalys. Men i sin reserapport gjorde han klart att syftet med resan inte primärt hade gällt det amerikanska samhället. Jörgen Westerståhls intresse var koncentrerat på den amerikanska samhällsforskningens metoder för opinionsanalys och massmedieforskning.

Kontakterna med Harold Lasswell och de amerikanska forskarna blev viktiga inspirationskällor men det fanns också en inhemsk förebild. En doktorsavhandling i Lund 1951 analyserade 1700-talets religiösa lärostrider med hjälp av systematisk innehållsanalys. De kyrkliga myndigheterna såg med allvar på de pietistiska och hernhutiska sångböcker som på 1740-talet spreds utanför kyrkans kontroll. Dessa sångtexter handlade mycket om Jesu sår och blod och striden gällde om innehållet var förenligt med kyrkans officiella lära. De teologiska tolkningsstriderna fördes med avancerade argument som påminner om den metoddiskussion som i dag pågår kring samhällsvetenskaplig innehållsanalys. Sångböckerna vittnade också om att det fanns grupper som sökte efter en egen personlig tolkning av den kristna läran. Här fanns ett embryo till fritänkande, yttrandefrihet, opposition, folkrörelser och demokrati.

Jörgen Westerståhl fick och läste avhandlingen, som hade författats av Karin Dovring. Hon hade tagit studentexamen och licentiatexamen i Göteborg, gjort studieresor till Italien, Frankrike och Schweiz och blivit medlem av Jean Jacques Rousseau-sällskapet i Genève. Hennes intresse för språk manifesterades bland annat genom artiklar i svenska tidningar

och ett pris i en världsnovellpristävling. Jörgen Westerståhl mötte Karin Dovring i Stockholm 1951 och han såg hennes avhandling som en förebild när det gällde systematisk innehållsanalys. Harold Lasswell inbjöd Karin Dovring till USA och 1953 lämnade hon Sverige. Karin Dovring blev Lasswells medarbetare ända fram till hans död 1978 och hon skrev senare en porträtt av Lasswell som forskare. Karin Dovring, som länge verkat som poet och propagandaanalytiker i USA, måste räknas som en av Sveriges mest briljanta kommunikationsforskare. Hennes bok om propaganda som snedvriden kommunikation inleds med ett förord av Harold Lasswell. Han påpekar att Karin Dovring genom sin förtrogenhet med det europeiska sjuttonhundratalets litteraturhistoria hade fäst uppmärksamheten på symboler och ideologiska faktorer i dagens propagandabudskap. Lasswell såg hennes undersökning som ett viktigt steg i användandet av innehållsanalys inom modern samhällsforskning. Karin Dovring har sagt att det var uppväxten i Göteborg som väckte hennes nyfikenhet på språkets dubbeltydigheter.

Intresset för ordets makt och opinionsbildningens genomslagskraft delades av flera universitetsämnen vid denna tid. Statsvetenskapliga institutionens undersökning 1956 inriktades på att analysera Östblockets propaganda. Eftersom propagandan i de kommunistiska diktaturerna var så starkt centraliserad var det inga svårigheter att fastställa vilka budskap som uttryckte statsledningens avsikter. Kalla krigets frontställningar spelade också in. Från början hade avsikten varit att som propagandatema välja en kommunistiskt understödd fredskonferens i Stockholm hösten 1954. En tanke var också att analysera ryska flottbesök från propagandasynpunkt. Bristen på material gjorde dock att man i stället valde atomvapnen som tema. Rapporten innehåller ett utförligt kapitel om den kommunistiska ideologin och atombombsproblemet. Analysen tar upp tråden från Jörgen Westerståhls tidigare studier av den sovjetiska doktrinen. Rapporten påpekade att marxistiska grundbegrepp som klass, stat och revolution omformulerats från tid till annan för att anpassas till den sovjetiska statsledningens faktiska politik. Analysen utmynnade i slutsatsen att atomvapnen hade lett till problem för den sovjetiska statsledningen. Den sovjetiska strategin för kommunistisk expansion förutsatte att användningen av atomvapen förhindrades.

Innehållsanalysen baserades på kommunistisk press och på en engelskspråkig sammanfattning av ryska radiosändningar. En hypotes som prövades var att propagandan kring atombomben intensifierades och avmatades i överensstämmelse med direktiv som gällde hela den kommunistiska propagandaapparaten. Materialet gav »starkt intryck« av att propagandakampanjernas variationer över tid hängde samman med signaler från den sovjetiska statsledningen. Hypotesen betraktades som verifierad. Man fann också att de kommunistiska medierna undvek att tala om atomkrigets skadeverkningar vid de tillfällen då Sovjetunionen genomförde egna atombombexperiment.

Propagandaanalys grundad på kvantitativa innehållsmätningar kunde förvisso ge exakta uppgifter om hur frekvensen av olika propagandabudskap skiftade över tid och varierade mellan olika slags medier. Men slutsatserna därutöver blev oftast indirekta. Sändarens avsikter var vanligen okända, även om propagandamaterialet kunde ge goda ledtrådar. En möjlighet att pröva metodens tillförlitlighet öppnades när de nazityska arkiven blev tillgängliga efter kriget. Man kunde då i efterhand mäta hur väl innehållsanalysen hade träffat när det gällde att tolka avsändarens avsikter. Alexander George, som Jörgen Westerstahl hade träffat på sin USA-resa, visade att man hade dragit korrekta slutsatser i fyra fall av fem. Slutsatsen blev att propagandaanalys genom systematisk innehållsmätning var en mycket användbar metod inom militär underrättelseverksamhet.

Det krävdes stora mängder data och noggranna analyser för att dra slutsatser om avsändarens avsikter. Det behövdes ännu mer avancerade metoder för att uttala sig om propagandans effekter när det gällde att påverka mottagarna. Statsvetenskapliga institutionens valundersökningar gav Jörgen Westerstahl en möjlighet att utnyttja intervjumaterialet för propagandaanalys. I den riksomfattande intervjuundersökning som på Författningsutredningens uppdrag genomfördes i samband med folkomröstningen 1957 såg han till att ta med ett antal frågor om civilförsvar. Undersökningen, som hade beställts av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och Civilförsvarsstyrelsen, utformades som ett experiment. Syftet var att studera effekten av den statliga informationen om atombombshotet, närmare bestämt att mäta effekten av två informationsbroschyrer. Den ena av broschyrerna förklarade vad som händer »om kriget kommer«

och redogjorde för planerna på utrymning av större orter. Den andra broschyren gällde »fakta om radiakbeläggning«. »Märker Du en atomdetonation« borde man uppsöka »bästa möjliga skydd«. Ett skyddsrum med täckning av en meter jord uppgavs ge ett praktiskt taget fullständigt skydd »om det är försett med dörr och (enkelt) luftfilter för lufttillförseln«.

Vid en intern konferens 1957 redogjorde Jörgen Westerståhl för intervjuundersökningen och berättade bland annat om ett svar som man fått på frågan »Antag att ni befinner er så nära en atombombsexplosion, att ni misstänker, att ni blivit utsatt för radioaktiv strålning; vet ni då något ni kan göra för att skydda er?«. En tillfrågad kvinna hade svarat att »man ska ta av sig sina kläder och sedan inställa sig till närmaste myndighetsperson för vidare order«.

Undersökningen utformades så att det skulle bli möjligt att isolera effekten av själva broschyrläsningen. Försökspersonerna delades slumpmässigt upp i två olika urval och båda urvalen intervjuades vid två olika tillfällen. Slutsatsen blev att utsändningen av upplysningsskrifterna medförde en påvisbar informationsstegring. Däremot påverkade broschyrerna inte de intervjuades bedömning av civilförsvarets värde. Det utsända materialet hade i särskilt stor utsträckning lästs av personer som redan hade en positiv förhållning till civilförsvaret. Undersökningens genomtänkta metod och tydliga resultat ledde till att en artikel antogs för publicering i en internationellt ledande facktidsskrift, »Public Opinion Quarterly«. Författare var Jörgen Westerståhl och hans medarbetare Bo Särllvik och Esbjörn Janson.

En parlamentarisk utredning, Försvarskommittén, vände sig också till Jörgen Westerståhl för att få underlag för sina ställningstaganden. Det gällde bland annat en undersökning av ungdomars intresse och kunskap och en mätning av innehållet i svensk press. Utredningen var särskilt intresserad av mediernas sätt att rapportera om den enskilda människans situation i krig, kriser och vid svåra olyckor och naturkatastrofer. Sådana undersökningar bedömdes vara av betydelse för landets säkerhet och sårbarhet.

Propagandaanalys blev på några få år det stora ämnet för statsvetarna i Göteborg. Samhällsvetenskapliga forskningsrådet gav upprepade anslag för studier av politisk propaganda med inriktning på systematisk, övervägande kvantitativ, innehållsanalys. Det var framför allt valundersökningarna och

det psykologiska försvarets behov som styrde frågeställningarna. Forskningsanslagen användes i första hand till tidningsprenumerationer och assistentarvoden. Genomgång, registrering och bearbetning av det stora pressmaterialet krävde stora resurser. Enligt Jörgen Westerståhl var erfarenheterna positiva. Han ansåg att den systematiska innehållsanalysen utgjorde en teknik som kunde »bli av avsevärd betydelse för den samhällsvetenskapliga forskningen och kanske framför allt för den statsvetenskapliga, eftersom den ur många synpunkter intressantaste propagandan är av politisk natur«.

Det var framför allt två typer av propaganda som intresserade Jörgen Westerståhl. Den ena var partiernas propaganda i valrörelserna, den andra var den kommunistiska propaganda som riktades till den svenska allmänheten. Statsvetenskapliga institutionen stod på listan över den begränsade krets av mottagare som fick läsa Utrikesdepartementets veckorapporter om Moskvaradios sändningar. Dessa samlades inom »den miniatyravdelning för sovjetstudier, som vi håller på och bygger upp«, skrev Jörgen Westerståhl till UD hösten 1964. Han anställde en av institutionens studenter, Gunnar Nordenstam, som assistent med uppgiften att följa den politiska utvecklingen i Sovjetunionen. Tillsammans med en ekonom skrev Gunnar Nordenstam några år senare en introduktion till Sovjetsamhället. Ekonomen var Göran Ennerfelt, som börjat forska om östhandeln och som skulle bli en framgångsrik företagsledare. När Gunnar Nordenstam efter några år bytte statsvetenskapen mot läkaryrket upphörde statsvetenskapliga institutionens avdelning för sovjetstudier.

Jörgen Westerståhl skulle fortsätta med propagandaanalys under många år, men inte längre som egen forskare utan som forskningsledare och organisatör. Han såg till att statsvetenskapliga institutionen blev bas för det psykologiska försvarets bevakning av utländska radiosändningar riktade till den svenska allmänheten. Redan tidigt stod det klart att sådan radiobevakning var av betydelse inte bara för Beredskapsnämnden utan också för myndigheter som Utrikesdepartementet och Försvarsstaben. I händelse av avbrutna kabelförbindelser skulle också nyhetsorganisationer som Sveriges Radio och TT bli beroende av utländska radiosändningar. Det förblev länge oklart vem som ytterst hade ansvaret för radiobevakningen och om det över huvud taget behövdes en central organisation för uppgiften. År

1962 och 1969 hölls övningar som gick ut på att samla in radiomaterial och analysera propagandan. I händelse av krig skulle Upplysningscentralens analyssektion ta över ansvaret för radiobevakningen och sektionens personal hade deltagit i 1960-talets övningar. Erfarenheterna hade lett fram till krav på att personalen redan i fredstid borde få en bättre utbildning än vad de fåtaliga och korta övningarna kunde ge. Beredskapsnämnden tog därför initiativ till och finansierade ett flerårigt forskningsprojekt, som fick namnet Propanprojektet («propan» var en förkortning av »propagandaanalys«). Uppdraget gick till Jörgen Westerståhl som lämnade det vidare till Rutger Lindahl, som 1969 engagerats i ett projekt som gällde avlyssning av utländska radiosändningar på svenska. Det blev Rutger Lindahl som ersatte Gunnar Nordenstam som statsvetenskaplig medarbetare i det psykologiska försvarets analyssektion.

Propanprojektets syfte var att kartlägga och analysera den utlandsbase-
rade propagandaverksamhet som riktades till svenskar. I uppdraget ingick också att utveckla propagandaanalysmetoder som skulle kunna användas inom krigsorganisationen. Arbetet inriktades främst mot internationella radio- och senare även TV-sändningar. Rutger Lindahl och hans medarbetare Claes Lundgren skrev ett antal rapporter om utländska makters allmänna syn på svensk inrikespolitik och på världspolitiska frågor samt militärmanövrer, ubåtsincidenter och oroligheter i Baltikum. Utskrifter av sändningarna från Radio Moskva, Radio Polen, östtyska Radio Berlin International och västtyska Deutschlandfunk låg till grund för Rutger Lindahls doktorsavhandling 1978. Avlyssningarna av utländska radiosändningar fortsatte ända fram till mitten av 1990-talet.

Eftersom de utländska stationernas program som riktades till Sverige sändes på regelbundna tider kunde man kontinuerligt avlyssna sändningarna »med personalbesparande metoder och modern teknik«. För Beredskapsnämnden blev Propanprojektet en modell för en utvidgad organisation. Jörgen Westerståhl och Rutger Lindahl skisserade hur krigsorganisationen placerades in i Upplysningscentralens totala verksamhet och de pekade på behovet av en fredsorganisation inom propagandaanalysverksamheten. De föreslog en permanent fredsorganisation uppbyggd på erfarenheterna från Propanprojektet.

Analysmetoderna kom också till användning vid övningar inom ramen för krigsorganisationen. En sådan övning hölls i Enköping i september 1980. Övningen leddes av Jörgen Westerståhl tillsammans med medarbetarna Rutger Lindahl, Claes Lundgren och Liss Karin Gedda från statsvetenskapliga institutionen. Utgångspunkten var att utländska radiosändningar antogs påverka förutsättningarna för det psykologiska försvaret i ett för Sverige allvarligt krisläge eller i en krigssituation. Bevakningen av utländska radiosändningar skulle ge underlag för lägesbedömningar och beslut om eventuella åtgärder från svensk sida. Syftet med övningen var att träna avlyssnare, översättare, tekniker och analytiker. För att verksamheten skulle kunna bedrivas i full skala under ett krigsläge införskaffades antenner, radiomottagare, bandspelare och annan utrustning som skulle användas i den anläggning för radiobevakning («rabevlokaler») som förbereddes på behörigt avstånd från huvudstaden. Så ledde Jörgen Westerståhls forskningsidéer till att Järntorgsskolan i Nora fick två fina flaggstänger vilka händelsevis också kunde fungera som antennmaster.

Mediernas objektivitet

Efter att ha fått uppdraget från regeringen och Beredskapsnämnden satte Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik omedelbart igång med en omfattande kartläggning av den journalistiska rapporteringen från Katanga. Ett urval svenska dagstidningar och material från ett antal nyhetsbyråer analyserades med hjälp av ett kodschema där varje nyhetsmeddelande klassificerades med hänsyn till redaktionell utformning, källor, tendens och olika slags omnämmanden. Materialet bearbetades sedan statistiskt och resultaten presenterades i form av tabeller och diagram. En första undersökning omfattade fem dagars nyhetsrapportering i september 1961. En andra mätning genomfördes under en tvåveckorsperiod i december samma år.

Septemberundersökningen tycktes bekräfta den allmänna bild som fått regeringen att oroa sig. Tidningarna innehöll nyheter om svåra motgångar för FN-förbanden. Det fanns också uppgifter om att FN-styrkorna hade åsidosatt humanitära hänsyn och överträtt folkrättsliga regler. Det samlade intrycket från medierapporteringen gav en allmänt ogynnsam bild av

FN-förbandens verksamhet. Huruvida någon fientlig psykologisk krigföring låg bakom de negativa nyheterna kunde undersökningen visserligen inte ge svar på, men Jörgen Westerståhl var skeptisk till påståendet om utländsk propaganda. Hans slutsats grundades på en finurlig analys av materialet. När han först jämförde tidningarnas totala rapportering med det tillgängliga nyhetsbyråmaterialet var balansen mellan positiva och negativa nyheter ungefär detsamma. Här fanns uppenbarligen ingen skevhet i tidningarnas redigering. Men såg man enbart till förstasidorna fanns en större andel negativa nyheter. Gick man därefter vidare och bara tog rubrikerna var den negativa tendensen ännu mer markerad. Slutligen visade det sig att de stora feta rubrikerna så gott som helt dominerades av negativa nyheter. Det visade sig alltså finnas en systematisk tendens som byggde på konventionell nyhetsvärdering: läsarens intryck av FN-operationen blev ofördelaktigt eftersom tidningarna främst uppmärksammade olyckor och katastrofer, särskilt sådana där svenskar var inblandade.

Utslagsgivande för tidningarnas rapportering var alltså de redaktionella principerna för nyhetsvärdering. Varken tillförlitlighetsbedömningar, hänsyn till opinionsbildande effekter eller tidningarnas politiska hållning spelade uppenbarligen någon roll. Denna slutsats bekräftades av decemberundersökningen. Under de tre månader som gått mellan de två mätningarna hade nyhetsrapporteringen blivit betydligt mer positiv, bland annat beroende på att svenska flygare hade genomfört framgångsrika flyg-angrepp. Det behövdes inga konspirationsteorier för att förklara mediernas rapportering. Den journalistiska nyhetsvärderingen hade »den enkla innebörden» att uppgifter om dramatiska händelser, exempelvis militära operationer, där svenskar var engagerade ställdes i förgrunden.

Katangaundersökningen skulle följas av en serie utvärderingar av mediernas nyhetsrapportering, sammanlagt tio olika undersökningar. Så småningom kom Jörgen Westerståhl att introducera »objektivitet» som ett paraplybegrepp och »objektiv nyhetsförmedling» blev ett uppmärksammat och omstritt uttryck i svensk mediedebatt. Undersökningarna kretsade oftast kring stora och kontroversiella nyheter och Jörgen Westerståhls objektivitetsmätningar kan läsas som kritiska samtidskommentarer till den bild som svenska medier gav av ett antal händelser som bidrog till att forma svensk samhällsdebatt under 1960- och 1970-talen.

Vietnamkriget hade pågått i fyra år om man räknar från den amerikanska upptrappningen 1964, fjorton år om man utgår från Frankrikes nederlag vid Dien Bien Phu 1954 och tjugotre år om man sätter inledningen till 1945 då Ho Chih Minh förklarade Vietnam som en självständig republik. Hur som helst blev 1968 det år då det blev uppenbart att USA trots massiva truppinsatser och intensiva bombningar inte lyckats besegra motståndsrörelsen FNL och den nordvietnamesiska armén. De amerikanska förlusterna under Tetoffensiven i början av året ledde också till att den amerikanska opinionen blev alltmer kritisk till landets politiska och militära ledning. Begreppet »trovärdighetsklyfta« (credibility gap) pekade på avståndet mellan retorik och verklighet. Krigsmotståndarna försökte genom demonstrationer och olika slags aktioner påverka opinionen både inom och utanför USA:s gränser. Också i Europa blev Vietnamrörelsen en samlingspunkt för studentprotester, ungdomsrörelse och vänsterpolitiker. Kampen om den svenska opinionen yttrade sig bland annat som en strid om mediebevakningen. Sveriges Radio hade vid denna tid ett sändningsmonopol med en enda tv-kanal och två radiokanaler som sände nyheter. Båda sidor angrep televisionen och radion för att ge en partisk och orättvis bild av Vietnamkriget. Radionämnden, den dåvarande granskningsmyndigheten, fick in flera anmälningar och tog initiativ till en totalundersökning av en månads programinslag i radio och television som innehöll nyheter och kommentarer om Vietnam. Frågan var om Sveriges Radio hade iakttagit radiolagens krav på saklighet och opartiskhet. Uppdraget gick till Jörgen Westerståhl.

Nyhetsmaterialet om Vietnam analyserades i flera avseenden, bland annat när det gällde informationskällor, sakinnehåll, positivt och negativt material för respektive parter samt sättet att presentera nyheterna. Genomgången av Sveriges Radios program kompletterades med motsvarande innehållsanalyser av texter från nyhetsbyråer och ett urval svenska dagstidningar. Jörgen Westerståhl fann ett antal exempel där journalisten haft bristande distans till materialet, vilket visade sig i ord som »angripare», »fiende», »kommunist» och »junta». Men Radionämnden lade störst vikt vid de mätningar som visade om programinnehållet kunde tänkas verka positivt eller negativt på auditoriet i förhållande till de olika parterna i Vietnam. Ungefär hälften av nyhetsmeddelandena bedömdes som neutrala och bland de återstående fanns en viss övervikt för det för FNL och

Nordvietnam positiva materialet och det för USA och Sydvietnam negativa materialet. Avgörande för Radionämndens bedömning blev jämförelsen med dagspressen. Radion och televisionens redaktioner hade behandlat materialet på ett sätt som visade en »i stort sett god överensstämmelse med den genomsnittliga bedömningen i de elva tidningarna«. Radionämnden drog slutsatsen att programmen inte stred mot kraven på opartiskhet och saklighet.

Jörgen Westerståhl hade inte mer än skickat iväg sin rapport om Vietnambevakningen förrän han fick ett nytt uppdrag, denna gång av radiochefen. På valnatten den 15 september 1968 stod det klart att socialdemokraterna gjort ett mycket starkt val. Tage Erlanders sista val som partiledare hade gett socialdemokraterna egen majoritet i riksdagens andra kammare. En av valets förlorare blev Högerpartiet, som nu blev det minsta av de tre borgerliga partierna. Högerpartiets ledare, Yngve Holmberg, skyllde på medierna. Socialdemokraterna hade enligt hans uppfattning haft »en oförtjänt hjälp av massmedia« och han pekade särskilt ut radio och televisionen som »ensidigt har gynnat den sittande regeringen«. Återigen fick uppsatsförfattarna vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg läsa programutskrifter och tidningsartiklar, föra över sina observationer på kodningsblanketter och göra tabeller med hjälp av räkneapparater. Jörgen Westerståhls rapport till radiochefen gav inget stöd för högerledarens anklagelse. Balanskraven hade tillämpats och undersökningen hade inte gett vid handen att nyhetsbevakningen haft någon genomgående tendens att gynna eller missgynna något visst parti.

Däremot oroades Jörgen Westerståhl av de tydliga tendenserna till en mer självständig journalistik. Undersökningen visade att Sveriges Radio i betydande utsträckning hade styrt rapporteringen från valfältet till vissa ämnesområden och partier. Ingenting tydde visserligen på att journalisterna vägletts av andra hänsynstaganden än nyhetsvärderingar. Men Jörgen Westerståhl ifrågasatte om det allmänna valmaterialet borde bedömas enligt vanliga nyhetsvärderingsprinciper. Valrapporteringen blev nämligen koncentrerad till vissa begränsade sektorer och därmed mycket ofullständig. Jörgen Westerståhl fann också att journalisternas egna kommentarer innehöll »anmärkningsvärt många inslag som går utöver en rent neutral kommentar«. Den mer kritiskt ifrågasättande form av journalistik som

blev allt vanligare under 1960-talet skulle bli ett återkommande ämne i Jörgen Westerståhls forskning.

I början av december 1969 inledde gruvarbetarna i malmfälten en vild strejk för att protestera mot sina arbetsförhållandena. Strejken riktade sig mot arbetsgivaren LKAB men också mot den fackliga organisationen. Eftersom de strejkande inte fick något understöd ur fackförbundets strejk-kassa blev de beroende av insamlingar och sympatityttringar från allmänheten. Information och opinionsbildning fick därför extra stor betydelse. Nyhetsrapporteringen från gruvstrejken blev mycket omfattande och innehöll dramatiska inslag från strejkmöten och demonstrationer. Styrelsen för Sveriges Radio beslöt att uppdra åt Jörgen Westerståhl att genomföra en undersökning av nyhetsbevakningens »omfattning, inriktning, saklighet och opartiskhet«. Ungefär samtidigt åtog sig Jörgen Westerståhl ett uppdrag från Arbetarrörelsens Arkiv att dokumentera den svenska dagspressens behandling av LKAB-konflikten. De båda undersökningarna genomfördes parallellt och redovisades i en gemensam rapport.

Innehållsanalysen av dagspressen visade att ledarskribenterna i de flesta fall var mer negativa till de strejkande jämfört med de perspektiv som förekom i nyhetsmaterialet. Slutsatsen blev att redaktionsledningarnas syn på parterna i konflikten inte satte sin prägel på nyhetsbevakningen i stort. Det fanns dock vissa variationer i perspektiven på konfliktens båda parter. Dels skilde sig olika tidningar från varandra, dels förändrades synen på de strejkande under konfliktens förlopp, från en mycket positiv behandling under de två första veckorna till en rapportering som blev mer och mer till arbetarsidans nackdel. En helhetsbedömning av nyhetsmaterialets omfattning och sammansättning visade emellertid på en god inbördes överensstämmelse mellan dagstidningarnas och Sveriges Radios rapportering. Jörgen Westerståhl drog samma slutsats som i Katangaundersökningen. Det var generellt verkande nyhetsvärderingsprinciper som vägledde nyhetsurvalet.

Med dessa fyra undersökningar hade Jörgen Westerståhl etablerat sig som en mer eller mindre officiell granskare av mediernas nyhetsrapportering. Han hade utarbetat en uppenbarligen användbar mätmetod och statsvetenskapliga institutionens forskarassistenter och studenter hade tränat upp tekniken att räkna spaltcentimeter och klassificera nyhetsbud-

skap. Det var nu tid för Jörgen Westerståhl att dra de mer vetenskapliga slutsatserna. Han fick ett anslag för metodutveckling från Riksbankens Jubileumsfond och publicerade de fyra undersökningarna i en bok med begreppet »objektiv nyhetsförmedling« som samlande tema.

Begreppet objektivitet var ingalunda nytt för Jörgen Westerståhl. Han hade gång på gång återkommit till objektivitetskravet under hela sin akademiska bana när det gällde att förstå samhällsforskningens speciella problem. Objektivitetsprincipen var också välbekant från myndighetsvärlden och den offentliga rättens grundläggande krav på saklighet och opartiskhet. Det nya var försöket att tillämpa objektivitetskravet på journalistisk nyhetsrapportering. Jörgen Westerståhl var angelägen att påpeka att det inte fanns någon generellt accepterad framställning av vad som ska utgöra objektivitetskravets grundkomponenter. Vad forskaren kan göra är att »utgå från de regler och föreställningar som finns om objektiv nyhetsförmedling, att systematisera och precisera dessa regler och att sedan föreslå och pröva därför lämpade mätmetoder och operationaliseringar«.

Utgångspunkten var i detta fall de regler som gällde för nyhetsförmedlingen i Sveriges Radio. Nyckelorden var här »saklighet« och »opartiskhet«. Jörgen Westerståhl införde begreppet »objektivitet« som det överordnade värdet, som en samlande beteckning för saklighet och opartiskhet. Ordet objektivitet infördes »helt enkelt därför att det finns ett påtagligt behov av en gemensam term för alla olika delkrav och att någon bättre term inte stått till buds«. Enligt hans uttolkning av gällande regelsystem kunde begreppen saklighet och opartiskhet dessutom delas upp i vardera två delkomponenter. Saklighet utgörs av sanning och relevans. Opartiskhet består av dels balans/icke-partiskhet, dels neutral presentation.

Undersökningarna hade enligt Jörgen Westerståhl lett fram till flera praktiska slutsatser. Det hade visat sig att objektivitetskraven i stor utsträckning var mätbara. Objektivitetskraven var dessutom ofta utbytbara. När det inte varit möjligt att tillämpa vissa krav, exempelvis neutral presentation av intervjufrågor till en politiker under en valrörelse, hade det gått att ersätta dessa krav med andra, såsom krav på balans. En annan erfarenhet var att det ofta krävdes kompletterande ställningstaganden för att undersökningarna skulle leda fram till en bestämd slutsats i objektivitetsfrågan.

Jörgen Westerståhl avslutade sin bok med några personliga synpunkter. Objektiv nyhetsförmedling framstod för honom som ett värde helt enkelt därför att han ville ha bästa möjliga information om vad som hände omkring honom. Han vädjade till »de enskilda journalisternas yrkesmoral«. Ville man ge medborgarna en chans till självständig åsiktsbildning eller ska de påverkas i den riktning som nyhetsförmedlaren själv ansåg vara den rätta? »Det är den fråga varje journalist i en demokrati får ta ställning till.«

Såsom medborgare i en demokrati vill jag ha möjlighet att själv bilda mig en uppfattning om vad som sker ... jag reagerar starkt, när nyhetsförmedlaren söker påtvinga mig sina perspektiv

Jörgen Westerståhl, »Objektiv nyhetsförmedling«, 1972, s. 162 f.

Boken om objektiv nyhetsförmedling ger inte intryck av att vara någon slutpunkt. Tvärtom skisserade Jörgen Westerståhl ett system för kontinuerlig granskning av allt nyhetsmaterial i svensk radio och television. En sådan överblick över det totala programutbudet skulle kunna ge en lämplig bas för den ständigt pågående debatten om mediernas vridningar och vinklingar i den ena eller andra riktningen. Ett sådant »mera fullständigt system av regler rörande objektiviteten i nyhetsförmedlingen« borde enligt hans bedömning leda till att objektivitetsvärdena tillgodosågs bättre.

Något sådant permanent granskningssystem kom aldrig till stånd, men Jörgen Westerståhl fick nya tillfällen att mäta massmediernas objektivitet i samband med uppmärksammade nyhetshändelser. Det gällde hur norsk radio och television bevakade Norges folkomröstning om EF-medlemskap 1972, hur svenska medier rapporterade kring det bankrån vid Norrmalmstorg som inträffade mitt under valrörelsen 1973 och hur pass objektivt medierna informerade om revolutionen i Portugal 1975. På uppdrag av 1974 års radioutredning genomfördes en undersökning av fem månaders utlandsrapportering i radio och television. På Volvos uppdrag utförde Jörgen Westerståhl senare en undersökning av medierapporteringen kring Volvos misslyckade försök att ingå ett avtal med Norge 1978. För Svenskt Näringslivs räkning undersökte han, med sin yngste son Olof som medarbetare, hur utländska medier bevakade EU-toppmötet i Göteborg 2001.

Jörgen Westerståhl skisserade också hur hans objektivitetsbegrepp skulle kunna tillämpas vid den statliga granskningen av skolans läroböcker. Sanningskravet var av central betydelse vid verklighetsbeskrivningar. Relevanskriterier borde grundas på »vetenskapens nuvarande ståndpunkt«. Balanskravet betydde att olika uppfattningar balanseras mot varandra. Neutral presentation innebar att författaren inte identifierar sig med någon kontroversiell uppfattning.

Granskningarna av massmediernas nyhetsrapportering väckte redan från början stor uppmärksamhet. Katangaundersökningen kommenterades av många tidningar och föranledde en debatt på Publicistklubben. Jörgen Westerståhl och hans medarbetare fick där försvara sig mot kritiska journalister. DN-journalisten Sven Öste ansåg att undersökningen givit »en artificiell bild av pressens problem« eftersom den inte tagit tillräcklig hänsyn till nyhetskällornas brister. Också Harald Wigforss, huvudredaktör vid Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, ansåg att undersökningen gett »en mycket begränsad bild« av vad den svenska pressens skrev. Leif Kihlberg, som disputerat i statskunskap och varit politisk redaktör vid Dagens Nyheter, höll med om att utredningen var »schematisk« och inte gav en rättvisande bild, men ansåg ändå att den varit »en tankeställare«.

Undersökningarna av Vietnam, valrörelsen 1968 och gruvstrejken hade inte utmynnat i någon särskilt stark kritik av radio- och tv-bevakningen och reaktionerna från Sveriges Radio blev relativt milda. En föraning om den kritik som skulle komma var ett inlägg från dåvarande medarbetaren vid radions Ekoredaktion, Olle Stenholm, som senare skulle utses till allmänhetens pressombudsman, PO. Olle Stenholm ansåg visserligen att studien av valbevakningen 1968 var »ett lika viktigt som välkommet inslag i den blygsamma massmediaforskning som bedrivs i Sverige«. Men på just den punkt där Jörgen Westerståhl haft invändningar gick han till motangrepp. Enligt Olle Stenholms uppfattning gick det inte att upprätthålla något balanskrav i nyhetsbevakningen under en valrörelse. Journalisterna skulle då tvingas ställa neutrala och »snälla« frågor som skulle leda till »radio- och tv-mässigt onjutbara produkter«. Det var en god regel, menade han, att det är reportern själv som refererar det faktamaterial som kommit fram i en intervju och att den utfrågade politikern endast kom till tals i kontroversiella frågor eller när bedömningar skulle göras. Olle Stenholm

gjorde sig till tolk för en mer aktiv journalistroll. Senare forskning har visat att det var just under dessa år som journalisterna tog över initiativet från politikerna när det gäller valbevakningen i radion och televisionen.

Undersökningen av Norrmalmstorgshändelserna 1973 utlöste ännu mer kritik. Jörgen Westerståhl hade här klandrat televisionens starka koncentration på råndramat, som han ansåg hade lett till att andra väsentliga nyheter hade försummats. Rapportchefen Oloph Hansson gick till motattack och ansåg att man också täckt andra nyheter genom att förlänga sändningarna. »Professor Westerståhls sätt att räkna bör bli ett klassiskt exempel på hur man ljugar med statistik«, yttrade han i en kommentar, som gav Jörgen Westerståhl tillfälle att förklara och försvara sin undersökningsmetod. Även en företrädare för radions Ekoredaktion angrep undersökningen och ansåg att Sveriges Radio har och måste ha en annan nyhetsvärdering än en nyhetsbyrå som TT. »Underkänn Westerståhls Norrmalmstorgsutredning!« löd rubriken på artikeln som publicerades i radions personaltidning.

Denna kritik var dock endast en liten vindpust jämfört med den proteststorm som bröt ut efter Portugalundersökningen 1975. Jörgen Westerståhl, »överobjektivarien« som han nu började kallas, fann att ljudradion haft en omfattande bevakning av Portugalhändelserna, men att Ekot hade fördelat sin bevakning på ett delvis annat sätt än övriga undersökta medier. Undersökningen pekade ut en enskild reporter, Mats Sundgren, som ansvarig för att rapporteringen fått en slagsida till förmån för kommunistpartiet och de revolutionära folkkommittéerna. Radiochefen Otto Nordenskiöld sände in ett långt yttrande till Radionämnden där han kritiserade undersökningen. Han ansåg att den mest diskutabla delen av Jörgen Westerståhls undersökning var utnyttjandet av perspektivmetoden och han avvisade rapportens slutsatser. Radionämnden beställde då en extern granskning av Jörgen Westerståhls undersökning. Uppdraget gick till Karl-Erik Rosengren, professor i sociologi vid Lunds universitet.

Jörgen Westerståhls objektivitetsmätningar ledde nu inte bara till debatt i medierna utan också i forskarkretsar. Lars Furhoff, rektor för Journalistinstitutet, sedermera Journalisthögskolan, i Stockholm, upptäckte snart att objektivitetskravet stod i strid med hans eget program för en samhällskritisk journalistik. Målet om objektivitet »är en orimlighet, ja, en farlig illusion«, skrev han i direkt polemik mot Jörgen Westerståhl. Sanningskravet

i form av källkritik kunde visserligen accepteras, men kraven på relevans, balans och neutral presentation var »i grunden omöjliga som objekt för en seriös analys«. Innehållsmätningar kunde på sin höjd mäta graden för konformitet mellan olika massmedier. Journalistiken borde i stället vara »en utomparlamentarisk maktfaktor« som oberoende av makthavarnas värderingar har möjlighet att skildra skeendet och »skapa nya opinioner«.

Replikens formuleringar tyder på att Jörgen Westerståhl njöt av detta tillfälle att excellera i raljant ironi och mästrande rationalism. Han placerade in Lars Furhoffs artikel som ytterligare ett inlägg i den breda strömmen av mediedebatt. Om »Furhoffs marxistiska vänner« gäller att de »normalt sett aldrig rapporterar för den egna sidan eller regimen oförmånliga nyheter«. Men de »västerländska konventionerna för nyhetsvärdering« innebär att de begränsar partsfärgning av nyhetsmaterialet. För att belysa nyhetsförmedlingens problematik »räcker det inte med ett mer eller mindre tillfälligt filosoferande utan en anknytning behövs till empiriska undersökningar«.

denna speciella publikationsform för människor som skriver
fortare än de tänker

Jörgen Westerståhl om debattböcker, »Att mäta objektivitet: replik«, 1970, s. 162.

Just filosoferande kring objektivitetsmätningar skulle Jörgen Westerståhl få uppleva mer av. En grupp lärare och doktorander i praktisk filosofi vid Stockholms universitet vände sig i flera artiklar mot Jörgen Westerståhls expertgranskningar. Metoden med kvantitativ innehållsanalys dög möjligen till att undersöka själva presentationen av nyheter, men »det väsentliga måste väl ändå vara vad som sägs, inte hur det sägs«. Filosoferna vände sig särskilt mot att undersökningarna i praktiken hade reducerat begreppet objektivitet till »icke-partiskhet«. Det väsentliga var i stället, ansåg de, att nyhetsförmedlingen var korrekt, men undersökningarna hade inte ägnat sanningsfrågan »ens ett förstrött intresse«. De parafraserade ett kontroversiellt tv-program från 1971 som drivit tesen att socialdemokratien hade svikit de marxistiska idealen. Programmet hette »Från socialism till ökad jämlikhet« och en av filosofernas artiklar om Jörgen Westerståhls innehållsmätningar fick nu rubriken »Från objektivitet till ökad genomsnittlighet«.

Jörgen Westerståhl replikerade i en avmått ton. Han ansåg att kritiken byggde på »ett antal enkla missförstånd«. Han medgav dock att sanningskravet »endast kunnat behandlas mer i förbigående«. Jämförelsen mellan medias behandling av positivt och negativt material gällde nämligen inte »sanningen« om Vietnam utan endast hur radion och televisionen »behandlade det till buds stående materialet«. Mot slutet av sin replik kunde han inte avhålla sig från att spekulera om de kritiska filosofernas motiv. Om man är känslomässigt engagerad och anser sig sitta inne med hela sanningen, till exempel om Vietnam, så måste en ordning som påbjuder att också den andra sidan sanning ska presenteras »te sig förhatlig«. I sitt gemäla svarade filosoferna i sin tur att objektivitetsexpertens »debattmetoder hör inte hemma i en saklig debatt«.

Lika lättvindigt kunde Jörgen Westerståhl inte avvisa den kritik som kort därefter formulerades av filosofen Göran Hermerén, som just hade utkommit med en bok om värderingar och objektivitet i historia och samhällsforskning. Hermerén hade där definierat en objektiv framställning som »saklig, icke missvisande och opartisk« och publicerade nu en artikel i Statsvetenskaplig tidskrift som jämförde sitt eget objektivitetsbegrepp med Westerståhls. Hans slutsats blev kritisk. Han ansåg att Jörgen Westerståhl »inte skiljer mellan olika balansbegrepp och olika typer av nyhetsförmedling och att en del av de metoder Westerståhl använder inte mäter objektivitet«. Hur skulle man då i stället mäta objektivitet, frågade Göran Hermerén, och gav själv svaret att det berodde på vilken typ av nyhetsförmedling som det var fråga om och vilken typ av sakfråga det gällde. För att undersöka om sanningskravet är uppfyllt måste man ofta använda vanliga historiska och samhällsvetenskapliga metoder, vilket är en mera arbets- och kostnadskrävande typ av undersökning.

I sitt svar till Göran Hermerén fick Jörgen Westerståhl åter tillfälle att korrigera ett antal »missuppfattningar« av vad hans mätningar egentligen gick ut på. Balanskravet var inte alls tillämplbart på alla nyhetssändningar och den kvantitativa innehållsmätningens metod var inte alls användbar för enskilda program utan bara för mer omfattande serier av program. När det gällde det centrala begreppet objektivitet gjorde Jörgen Westerståhl en halv reträtt. När termen objektivitet införs som en »tom hatt« över radiolagens och avtalets krav på saklighet och opartiskhet »så tillför jag därmed

ingenting nytt«. Han ansåg att det hade funnits »ett påtagligt behov av en gemensam term«, men efter de erfarenheter som han nu hade fått föreföll det honom »som om de negativa effekterna av att använda termen eventuellt överväger«.

Flera akademiker tog till orda i debatten om objektivitetsmätningarna. Historikern Klas Åmark menade att en genomsnittssposition på balansskalan också kan vara värdeladdad. Sociologen Ulf Himmelstrand hävdade att när verkligheten är obalanserad innebär ett balanserat framställningsätt en avvikelse från kravet på objektivitet. De danska pressforskarna Erik Lund och Karen Siune ansåg att balanskravet blev alltmer orimligt och oanvändbart i takt med utbredningen av undersökande journalistik i dagspressen. Finländska forskare som Dag Anckar och Pertti Hemánus kritiserade Jörgen Westerståhls objektivitetsundersökningar bland annat för att ha försummat sanningskravet och för att ha mätt enhetlighet snarare än objektivitet.

När en internationellt ledande medieforskare, Denis McQuail, senare tog upp massmediernas objektivitetsproblem anknöt han direkt till Jörgen Westerståhls analysmodell. McQuails slutsats blev att Westerståhls schema riktade uppmärksamheten mot det största problem som dagens journalister har att handskas med, nämligen att tillämpa den objektiva nyhetsförmedlingens ideal på dagens mångskiftande, förvirrande och motsägelsefulla världshändelser. Westerståhls schema var särskilt lämpat för att analysera public service-mediernas krav på neutralitet och balans. Däremot ansåg McQuail att analysmodellen var ofullständig som tolkning av objektivitetsbegreppet och föreslog själv en utvidgning som innebar att man också tog hänsyn till andra aspekter av den journalistiska arbetsprocessen. Därmed skulle det inte räcka att mäta mediernas innehåll.

Vid en konferens som anordnades av Tidningsutgivarna och Sveriges Radio 1977 fick Jörgen Westerståhl tillfälle att diskutera sina metoder med journalister och forskare, däribland Göran Hermerén. Debattinläggen publicerades senare som ett specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift, där Karl-Erik Rosengren också utvecklade sin rapport till Radionämnden. Rosengren upprepade den synpunkt som framförts av flera andra kritiker, nämligen att en värdering av sanningskravet vanligen kräver att man undersöker den verklighet som medierna rapporterar om. Men Rosengren

kritiserade också Westerståhls kritiker för en »fatal brist«. De hade inget att sätta i stället för det kritiserade förfaringssättet.

Antalet objektivitetsmätningar hade kunnat bli ännu större. Jörgen Westerståhl fick flera förfrågningar som han avvisade. Redaktören för Göteborgsstudenternas tidning Thomas Kinding hade blivit anklagad för att propagerat för vänsterstudenternas kårparti SDS, Studerande för ett demokratiskt samhälle. Kinding ansåg att hans tidning hade blivit beskylld för förljugenhet och opportunism och ville nu få saken klarlagd genom en »westerståhlsanalys«. Per Wrigstad, alljämt chefredaktör för Expressen, tog i november 1968 kontakt och frågade om möjligheten att låta göra en undersökning av det politiska nyhetsmaterialet i Expressen och Aftonbladet. Bakgrunden var att Sven Wedén under en riksdagsdebatt fört fram ett förslag om en opartisk utredning av nyhetsmaterialet i olika tidningar. Statsminister Erlander, stärkt av det stora segervalet som gett socialdemokraterna egen majoritet, avvisade propån och svarade folkpartiledaren raljant med att erbjuda honom något: »En årgång av Expressen till exempel, skulle säkert roa herr Wedén. En systematisk genomgång och en professur i 'expressologi' skulle säkert klargöra vad det är vi är ute efter.« Jörgen Westerståhl svarade Wrigstad med att hänvisa till sin pågående undersökning av mediernas bevakning av den gångna valrörelsen.

En annan undersökning som inte blev av gällde den kontroversiella filmen »Rekordåren« 1969. Filmen gjordes som ett elevarbete vid Filminstitutet och handlar om regionplanen för Storstockholm. Udden i filmen riktas mot strukturomvandling, företagskoncentration och affärsbankernas makt. Endast i ett socialistiskt samhälle kan folket få vara med och bestämma över utvecklingen, menade filmens upphovsmän. Två dagar efter premiären stoppades filmen av Filminstitutets chef Harry Schein, som ansåg att institutets villkor hade kränkts. I den hetsiga debatt som då utbröt försvarade vänsterradikaler med Jan Myrdal i spetsen en samhällskritisk, etablissemangsavslöjande och politiskt engagerad film. Harry Schein representerade den sida som stod för objektivitet, etik och kvalitet. Filmen släpptes för visning sedan hela det inspelade intervjumaterialet tryckts som en rapportbok. För att läsaren skulle kunna bedöma hur materialet hade redigerats kursiverades de avsnitt som hade tagits med i filmen. Harry Schein tog kontakt med Jörgen Westerståhl för att få en granskning av

filmens intervju- och urvalsteknik. Jörgen Westerståhl svarade att det inte behövdes någon tidskrävande systematisk undersökning. »För varje läsare måste redan vid ett hastigt genomgående av boken tendensen i urvalet för filmen framträda med full tydlighet.«

Jörgen Westerståhl ägnade mycket tid och kraft åt sina objektivitetsmätningar och de debatter som följde på publiceringen av rapporterna. Dessa studier blev ett centralt inslag i 1960- och 1970-talens svenska mediedebatt. Kraven på opartiskhet och saklighet finns alltså kvar i regelverket kring svensk radio och television och mediernas nyhetsbevakning analyseras och diskuteras alltså av både granskningsmyndigheter och forskare. Där- emot finns det ingen annan som senare tillämpat just Jörgen Westerståhls speciella metod för att studera objektiv nyhetsförmedling.

Världsbild

Om Jörgen Westerståhl sökte efter bevis för hur makthavare oroats över mediernas makt behövde han inte gå längre än till sin egen morfar. Hjalmar Branting dömdes 1888 för att som ansvarig utgivare för Social-Demokraten ha tryckt en religionskritisk artikel av Axel Danielsson. Det stora åtalsåret 1888 visade att arbetarrörelsen nu uppfattades som ett reellt hot. Justitieminister Axel Bergström förkroppsligade den hårda linjen mot socialister och fritänkare: »Gagnar det staten, så slå till!« Hjalmar Branting dömdes till tre och en halv månads fängelse på Långholmen. I en kommentar till juryutslaget skrev han att justitieministern ville använda åtal och konfiskering för att undertrycka och förbjuda den svagare att säga sin mening. Branting satte i stället sin tillit till den allmänna opinionens omdöme och upplysning.

»Pressfriheten är ett självklart demokratiskt ideal«, skrev dottersonen sju årtionden senare. Först och främst betyder den frihet mot statligt tvång, framhöll Jörgen Westerståhl i en tidningsartikel som byggde på ett uppmärksammat föredrag som han hållit vid norska pressveckan i oktober 1960. Positivt uttryckt innebär pressfriheten, fortsatte han, att olika politiska uppfattningar ska föras fram genom pressen.

Tidningen Social-Demokraten stod som en symbol för den symbios mellan tidningspress och partiväsande som hade grundläggande betydelse för såväl mediasystemet som det politiska systemet i Sverige. Vid denna tid gick det knappast att skilja mellan tidning och parti. Chefredaktören och partiledaren var tidvis samma person. Tidningen var en del av partiet och partiet fungerade som ett kommunikationssystem för kontakten mellan partiledning och sympatisörer.

Opinionsbildningens politiska betydelse var ett bärande tema i doktorsavhandlingen om svensk fackföreningsrörelse och redan när Jörgen Westerstähl tillträdde professuren i Göteborg hade han mer systematiskt börjat utforska dagspressens politiska roll. Pressforskning kan bedrivas efter flera linjer, påpekade Jörgen Westerstähl i en tidningsintervju som publicerades samma dag som han höll sin installationsföreläsning 1953. Vid sidan av ett traditionellt historiskt studium av pressen nämnde han särskilt kvantitativ innehållsanalys och »att söka studera det inflytande pressen har på läsarna«. Under sitt första år som professor höll han offentliga föreläsningar om pressens politiska inflytande.

Ett av det arbeten som Jörgen Westerstähl lämnade in när han sökte tjänsten i Göteborg var en uppsats med titeln »Dagspressen och valen: en studie rörande sambandet mellan den politiska dagspressens spridning och valresultaten under perioden 1945–1952«. Det rörde sig om en statistisk analys av ett antal lokalt begränsade områden i Sverige där man kunde följa dels partiernas röstsiffror och dels tidningarnas upplagesiffror. Slutsatsen blev att man kunde påvisa ett allmänt samband mellan partipressens upplagesiffror och partiernas röststyrka, eventuellt med undantag för Bondeförbundet. Som sakkunnig lovordade Gunnar Heckscher analysen och tillade att Jörgen Westerstähl här hade gett sig in på »ett för honom och svensk statskunskap nytt område«. Den statistiska undersökningen av sambandet mellan upplagesiffror och valresultat kunde dock inte fastställa vad som var orsak och vad som var verkan. Herbert Tingsten refererade till rapportens »intressanta påpekanden«, men tillfogade den kritiska anmärkningen att »en sådan undersökning knappast kan ge viktiga resultat, om inte hänsyn också tas till hur starkt vederbörande tidningar arbetar med propaganda«. Dagens Nyheter, där Tingsten nu blivit chefredaktör, kommenterade att det »räcker ju icke med att partipressen mera formellt

företräder ett visst parti, den måste kämpa för sin politiska övertygelse, om den skall avsätta direkta resultat i valsiffrorna».

Jörgen Westerstahl återvände några år senare till dagspressens betydelse för den politiska opinionsbildning, denna gång i samarbete med sociologen Carl-Gunnar Janson. Det blev nu tillfälle att vidareutveckla och fördjupa analysen av de geografiska sambandsmönstren. Undersökningen visade att det för samtliga partier fanns ett påtagligt samband mellan press och andel röster i tidningsområdena. Analysen kompletterades nu också med hjälp av intervjudata. I samband med undersökningar av veckopressens spridning 1953 och 1954 fick Jörgen Westerstahl tillfälle att formulera några tillägsfrågor om dagspressen. Dessutom gav statsvetenskapliga institutionens undersökning av 1956 års valrörelse ett tillfälle att direkt relatera individernas tidningsläsning med deras politiska sympatier.

Westerstahl och Jansons bok »Politisk press«, som kom ut 1958, får räknas som en svensk pionjärstudie i det avseendet att den kombinerade olika slags metoder för att undersöka sambandet mellan mediekonsumtion och politisk inställning. Redan totalsiffrorna över upplagor och röstandelar skvallrade om att sambandet inte var fullständigt. De tidningar som tillskrev sig en folkpartistisk partibeteckning hade en samlad upplaga som vida översteg folkpartiets röstetal. Det motsatta gällde för socialdemokratin med ett röstmässigt starkt parti men med en relativt svag press. Jörgen Westerstahl införde därför en distinktion mellan »överspridd« och »inomspridd« press. Den överspridda pressen hade en räckvidd som sträckte sig långt utöver de politiska meningsfrändernas krets. Den inomspridda pressen lästes däremot främst av de egna sympatisörerna, framför allt av partiets kärna av aktiva medlemmar.

Därmed komplicerades också orsaksförhållandet mellan tidningsläsning och röstning. Jörgen Westerstahl distanserade sig från medieforskningens primitiva effektmodell, som utgår från att medierna ensidigt formar människornas tankar. Utan att förneka dagspressens opinionsbildande betydelse pekade han på att orsaksriktningen också kunde vara den omvända. Under vissa betingelser var det de politiska sympatierna som styrde tidningsvalet.

Dagens Nyheter uppmärksammade den nya boken i en osignerad ledare, antagligen skriven av Herbert Tingsten. Pressundersökningarna var

visserligen präglade av »mönstergill omsorg och försiktighet«, men eftersom forskarna inskränkt sitt arbete till sifferuppgifter och korrelationer stannade de »i den statistiska undersökningens lufttomma rum«. De »torftiga resultaten« relaterades till resonemang som enligt den kritiske ledarskribenten var »exempel på cirkelbevisning«. För att nå resultat av större intresse »krävs ett helt annat slags undersökning än denna«. Några dagar senare gick Jörgen Westerståhl i svaromål. Recensentens resonemang baserades på väsentliga punkter »på missförstånd beträffande undersöknings-teknikens innebörd« och Jörgen Westerståhl antydde att ledarskribenten antagligen var obekant med korrelationsberäkningarnas innebörd. Den uppretade ledarskribenten genmålde då att Westerståhls inlägg nästan verkade »som ett skämt«. Han vände sig särskilt mot Westerståhls påstående att »kritikern inte förstår vad som sägs eller de metoder som begagnats« och avslutade med en elak artighet: »vad man än må säga om skriften i fråga, svårtillgänglig är den sannerligen inte«.

Synen på den kvantitativa innehållsanalysens metod skilde sig diametralt mellan lärare och elev. Herbert Tingsten var skeptisk till tabeller och kurvor som grundades på att räkna frekvensen av vissa ord och uttryck. I sin egen undersökning av svensk utrikesdebatt mellan världskrigen hade han avstått från att citera »flera tiotal högertidningar« eller att skriva »att 32 högertidningar stå på en linje, 19 på en annan«. Han hade i stället valt att åberopa ett fåtal typiska inlägg, snarare exemplifierat än dokumenterat. »I praktiken är det omöjligt att här nå tillnärmelsevis samma siffermässiga klarhet som då det gäller ett val eller en votering.« När ett par medarbetare till Jörgen Westerståhl senare angrep Herbert Tingsten för att ha underskattat ideologiernas roll, och som belägg anförde en egen mätning av som visade att ordet »jämlighet« ofta nämndes i 1960-talets politiska tidskrifter, fick Tingsten åter tillfälle att kritisera räknemetoden: »huvudintrycket av dessa spånor från vetenskapens verkstad blir anspråksfull knappologi«.

Oförtröttligt fortsatte Jörgen Westerståhl sina undersökningar av dagspressens roll för den politiska opinionsbildningen. Regeringen hade 1963 tillsatt en utredning om dagspressens ekonomiska villkor. Bakgrunden var att tidningsdöden och koncentrationen inom pressen befarades leda till allvarliga konsekvenser för tryckfrihetens praktiska utnyttjande. Jörgen Westerståhl fick i uppdrag att förse utredarna med ett vetenskapligt grun-

dat faktaunderlag. Undersökningsmetoderna var desamma som tidigare, men tyngdpunkten hade nu förskjutits ännu mer åt intervjumetoden. I valundersökningarna 1960 och 1964 fick de intervjuade besvara frågor om bland annat tidningsläsning, kunskap om tidningarnas politiska tendens, läsning av olika slags nyheter och bedömningar av olika mediers informationsvärde.

Mätningarna visade att något stort höll på att hända i det svenska medielandskapet. Sambandet mellan tidningsval och partival var på väg att försvagas. Dessutom hade nya medier börjat konkurrera med de gamla etablerade dagstidningarna. En genomgående tendens var att radio och television fick en ökad betydelse som informationskälla och att siffrorna för dagspressen visade en sjunkande tendens. De statistiskt intrikata försöken att isolera effekten av tidningsläsningens politiska betydelse gav i huvudsak ett negativt utfall. Det gick inte att påvisa något enkelt orsakssamband. För den politiskt intresserade gruppen gick orsakssambandet snarast från politisk ståndpunkt till tidningsval. För den större gruppen av mindre intresserade hade tidningarnas partipolitiska budskap inte någon synbar påverkan.

Medieforskningens eviga fråga handlar just om mediernas påverkan på mottagarna. Jörgen Westerstahl skulle åter få tillfälle att konstatera hur svårt det är att på vetenskaplig säker grund dra slutsatser om eventuella orsakssamband. I samband med sin undersökning av mediernas bevakning av Volvos Norgeavtal i slutet av 1970-talet slog han fast att medierna måste antas ha en betydelse, men att svårigheten låg i att precisera hur denna inverkan ser ut. I många frågor, som Norgeavtalet, kommer den väsentliga informationen för de flesta via massmedierna. Det är därför »naturligt att förutsätta att massmediedebatten påverkar människorna men att påverkan blir beroende av de olika föreställningar och värderingar som människorna har«. Även om innehållsanalyser och intervjuundersökningarna kunde ge viktiga ledtrådar har dessa metoder sina begränsningar, erkände Jörgen Westerstahl: »Längre än till att förutsätta ett allmänt samband mellan mediedebatt och opinionsutveckling, och till att skymta ett mönster när det gäller detaljförklaringar, kan man knappast komma utan att gå mycket djupare in i materialet.«

Även om det var vanskligt att utröna exakt hur medierna påverkade människorna var det ändå uppenbart att press, radio och television höll på att

utvecklas till en allt starkare maktfaktor i samhällslivet. Jörgen Westerståhl pekade på tre omständigheter som hade förändrat förutsättningarna för mediernas samhällsrapportering: partipressens försvagning, etermediernas allt starkare dominans samt en självständig och aktiv journalistroll. »En genom partierna kanaliserad kommunikation, inriktad på att skapa fasta lojaliteter, har trängts tillbaka till förmån för en allmän, principiellt parti-neutral kommunikation, i hög grad präglad av aktiv, kritisk journalistik.« Frågan var inte bara hur medierna påverkar medborgarnas världsbild. En lika viktig fråga var: Hur formas mediernas världsbild?

Jörgen Westerståhl hade i en uppsats 1960 lagt fram en plan över hur man skulle kunna mäta dagspressens totala innehåll. Sådana mätningarna kunde tjäna flera syften. Kvantitativa innehållsanalyser skulle kunna ge ett fast underlag för den allmänna debatten om pressen. En totalmätning av innehållet skulle ge fakta för att kunna bedöma debattens beskillningar för bristande objektivitet, sensationslystnad och allmän urartning. Ett annat syfte var att använda tidningarnas innehåll för att ge en tidsbild, en bild av hur människor betraktar sin omvärld. Utgångspunkten var att pressen hade »förmåga att påverka människornas världsbild«. Sifferuppgifter om tidningarnas innehåll skulle inte bara ha en omedelbar praktisk användning genom bättre kunskaper om pressen utan också kunna fogas in i en mer generell teori. Hur en sådan teori skulle se ut förblev osagt, men Jörgen Westerståhl tillfogade en allmän synpunkt om hur man borde bedöma vetenskaplig kvalitet. Han ansåg att man borde fästa uppmärksamhet vid »de utförda vetenskapliga undersökningarnas fruktbarhet, oavsett teoretisk nivå«. Vetenskap på ett mera teoretiskt eller abstrakt plan borde i och för sig inte vara mera meriterande än undersökningar med starkare empiriska inslag. Redan från början ville han gardera sig mot kritik för att hans medieforskning hade en stark empirisk slagsida.

Något årtionde senare tog Jörgen Westerståhl steget från idéskisser och pilotstudier till en fullskalig datainsamling. Forskningsprojektet om mediernas samhällsbild pågick i flera år och det krävdes ofantliga arbetsinsatser för att bearbeta och analysera källmaterialet. En undersökning av den svenska dagspressen inleddes i början av 1970-talet. Genom ett urval av tidningar och årtal blev det möjligt att följa de stora utvecklingslinjerna från tiden före första världskriget. En undersökning av radions och

televisionens nyhets- och samhällsprogram inleddes i början av 1980-talet. Sammanlagt registrerades fler än 70 000 artiklar och inslag. Textvolymen från pressundersökningen omfattade över 400 kvadratmeter. Enbart inspelningarna från televisionens nyhetssändningar motsvarade tre månaders oavbruten sändningstid. Det tidskrävande arbetet innebar att det inte längre var möjligt att enbart förlita sig på studenter som arbetskraft. I stället anställdes ett par personer som på heltid bearbetade det stora materialet. Undersökningen lades upp så att det skulle vara möjligt att mäta mediernas påverkan. Metoden skilde sig från objektivitetsstudierna i ett viktigt avseende. Journalisternas bild sattes nu i relation till verkligheten. Mediernas rapportering om samhället jämfördes med material hämtat från samhällsstatistik, expertbedömningar och opinionsundersökningar. Huvudslutsatserna sammanfattades av Jörgen Westerståhl och Folke Johansson i boken »Bilderna av Sverige«. Enligt planerna skulle svenska massmediers bild av utlandet behandlas i en andra etapp. En tidskriftsartikel publicerades visserligen, men planen att ge ut en heltäckande bok kom aldrig att förverkligas.

Det långa tidsperspektivet gjorde det möjligt att undersöka hur mediernas rapportering av det svenska samhället hade förändrats under det århundrade som blev Jörgen Westerståhls. Mediernas samhällsbild visade sig vara uttryck för olika nyhetsideologier. Under radions första skede dominerade en folkbildningsidealisk, harmoniserande ideologi. Därefter följde en speglande journalistik som innebar att samhällets ledande aktörer fick framträda inför publiken när och på det sätt som de önskade. Medierna blev då megafoner som förstärkte genomslagskraften hos dessa aktörer och nya budskap från nya aktörer hade svårt att komma fram.

Boken uppmärksammade särskilt den nyhetsideologi som tog sig uttryck i en aktiv och kritiskt granskande journalistik. Denna ideologi hade utvecklats till en »konfrontationsjournalistik« som enligt författarna kunde »försvara det politiska beslutsfattandet i den svenska demokratin«. Konfrontationsjournalistiken ledde till politisering, som ett resultat av den ständiga jakten på kombattanter, vidare till politikerförakt och en ständig mobilisering av sårbarheten emot allmänintresset. »Mer av raka nyheter, och mer av egentliga kommentarer förefaller att vara vägar, som leder ut ur den kritiska journalistikens återvändsgränd«, avslutades boken.

Journalisterna använder en stor del av sin tid till att få tag i opponenter och anordna debatter. Den skicklighet som härvid erfordras liknar ... den som krävs av en boxningspromotor

Jörgen Westerståhl och Folke Johansson, »Bilden av Sverige«, 1985, s. 230.

Jörgen Westerståhl medverkade också i ett danskt forskningsprojekt om mediernas roll i den politiska opinionsbildningen. Återigen fick han tillfälle att påpeka hur djupgående journalistiken hade förändrats. På partipressens tid kunde journalisternas roll beskrivas som »bandhundar« som, var och en vid sitt hus, skällde respektive viftade på svansen beroende på vem som uppmärksammades. Med den nya journalistideologin i ryggen blev det nu allt vanligare att journalisterna jagade i flock. Ledda av en gemensam nyhetsvärdering eller av förebilder bland kollegerna deltog journalisterna i »ett gemensamt drev vars inriktning är svår att förutsäga«. Forskningsresultaten tydde på »att mediebildens förändring bidragit till misstron mot politikerna«.

En del av de kritiska journalister som nu stod i blickpunkten var Jörgen Westerståhls egna studenter. Det skulle dröja innan journalistutbildningen fick egna institut och högskolor och statskunskap var ofta en akademisk etapp på väg till anställningen vid någon redaktion. Redan som docent i Stockholm deltog Jörgen Westerståhl i uppbyggnaden av en svensk journalistutbildning. Han blev ledare för den nya journalistkursen vid Stockholms högskola där han, som en tidning skrev, »tillsammans med experter ska drilla 40 journalistfrön genom föreläsningar, studiebesök och praktiska övningar«.

Före flytten till Göteborg var han sekreterare i den av Stockholms högskola och pressorganisationerna tillsatta kommittén för journalistutbildning samt administrativ föreståndare för den journalistutbildning som bedrevs vid Stockholms högskola. Ett av syftena med studieresan till USA 1951 var också att studera pressforsknings- och journalistutbildningsfrågor. Frågan om journalistutbildningens framtid ledde till en utdragen konflikt mellan å ena sidan publicisterna och å andra sidan staten och högskolorna. Bland tidningsägare och journalister fanns en utbredd uppfattning att journalistyrket var något som man antingen var född till eller fick lära

sig genom praktiskt arbete på en redaktion. »Vi har inget behov av herrar som går omkring på redaktionen och sprätter för att de har statskunskap«, yttrade tidningsmannen Axel Johansson vid en debatt 1944: »Tidningarna bör själva fostra sina journalister.« Jörgen Westerståhl stod på den motsatta barriaden. Han ansåg att »det är självklart att journalistutbildningen är något som inte bara pressen bör uppmärksamma utan även statsmakterna«.

Det skulle dröja innan en akademisk journalistutbildning blev verklighet i Sverige. När journalistinstitutet i Stockholm och Göteborg inrättades 1959 hade de Tidningsutgivarna, Journalistförbundet och Publicistklubben som ägare. Men till slut segrade staten och akademikerna. Journalistinstitutet förstatligades och omvandlades 1967 till journalisthögskolor. Tio år senare inlemmades journalisthögskolorna som institutioner inom universitetet. Jörgen Westerståhl tog aktiv del i denna akademisering av journalistutbildningen. Han var ledamot av styrelsen för Journalistinstitutet och Journalisthögskolan i Göteborg under 1960-talets senare hälft.

Jörgen Westerståhls undersökningar bildade grunden för massmedieforskningen vid Göteborgs universitet. Dagens institution för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet bedriver både utbildning och forskning. Bakgrunden är att journalisthögskolan 1990 slogs samman med avdelningen för masskommunikation vid statsvetenskapliga institutionen. Hösten 1965 hade Jörgen Westerståhl rekryterat historiedocenten Stig Hadenius till statsvetenskapliga institutionen. Stig Hadenius initierade egna undersökningar, undervisade och bidrog till att forma svensk mediepolitik genom sitt uppdrag som huvudsekreterare i 1972 års pressutredning. Både Jörgen Westerståhl och Stig Hadenius var engagerade i 1974 års radioutredning. Bland annat skrev de ett särskilt yttrande om hur televisionens nyhetsverksamhet borde organiseras. De ansåg att en för båda kanaler gemensam nyhetsorganisation skulle »öka allsidigheten och effektiviteten, göra nyhetsflödet rikare och minska riskerna för en snäv behandling«.

Jörgen Westerståhls intresse för massmedierna kretsade kring två problemställningar. Den ena var normativ och gällde innebörden av demokratis krav på fri åsiktsbildning. Det gällde här att precisera själva normen. Den andra frågan gällde massmediernas faktiska funktionssätt. Uppgiften här var att utreda i vilken mån som den fria åsiktsbildningens värde för-

verkligades i större eller mindre grad. Jörgen Westerståhl ville kombinera dessa två frågeställningar. Folkstyrelsens idé om att all offentlig makt utgår från folket förutsätter att de enskilda medborgarna får möjlighet att på egen hand bilda sig en uppfattning och välja bland olika politiska alternativ. »Ett rationellt politiskt ställningstagande kräver mångsidig och korrekt information.«

Vid mitten av 1950-talet hade Jörgen Westerståhl gjort sig känd som en ung och pålitlig professor som genom modern vetenskaplig metodik kunde bidra med användbar kunskap om massmedierna, detta växande och för de politiska makthavarna delvis hotfulla fenomen. Plötsligt ställdes han inför möjligheten att spela en aktiv och ledande roll i massmedie-Sverige. Radiochefen Elof Ehnmark hade 1954 fått reda på att hans förordnande inte skulle förnyas. Radiotjänst sökte nu efter en efterträdare och uppenbarligen förekom det underhandskontakter med landets politiska ledning. Flera personer uppges ha blivit tillfrågade, däribland historieprofessorn Ingvar Andersson, statsvetaren Gunnar Heckscher och TCO-direktören Valter Åman. Jörgen Westerståhl har berättat att också han fick detta erbjudande. Han tackade nej och ny radiochef blev i stället Olof Rydbeck. Jörgen Westerståhl återkom senare i sitt liv till frågan om han gjort rätt. I valet att flytta tillbaka till Stockholm för att bli beslutsfattare och att stanna i Göteborg för att fortsätta sin forskning valde han den akademiska banan. Jörgen Westerståhl fick därför aldrig tillfälle att som radiochef reflektera över hur medier bör bemöta forskares kritiska granskning.

BORÅS

Väljarna

Den första nyheten från den första statsvetenskapliga valundersökningen i Sverige presenterades av Jörgen Westerståhl vid ett möte med Borås och Sjuhäradsbygdens försäljnings- och reklamförening på Stadshotellet i Borås torsdagen den 2 december 1954. Valet av arrangör och mötesplats var ingen tillfällighet. Publiken kunde väntas vara speciellt intresserad av resultatet från denna undersökning som hade syftet att besvara frågan »Har valpropagandan någon effekt?«. Att mötet hölls just på denna plats hängde samman med att ett antal av de intervjuade bodde strax utanför Borås.

Undersökningen genomfördes i samband med kommunalvalet 1954 som en förstudie inför en större undersökning som planerades för riksdagsvalet två år senare. Lokalstudien 1954 byggde på väljarintervjuer inom två områden, dels Göteborgs stad, dels ett landsbygdsområde i närheten av Borås omfattande en del av Fristads storkommun och Bredareds valdistrikt i Sandareds storkommun. Ett särskilt skäl att välja Göteborgs stad var, förutom statsvetenskapliga institutionens lokalisering, att antalet partibytare här förväntades vara stort. Valet av landsbygdsdistriktet utanför Borås betingades av att det hade »en partipolitiskt någorlunda tillfredsställande struktur«, låg nära Göteborg och dessutom ganska lätt kunde besökas av Statistiska centralbyråns intervjuare.

Ett urval röstberättigade inom dessa områden utfrågades sammanlagt tre gånger: två gånger före valet och en gång efter valet. Genom statistisk bearbetning av svaren kunde man följa hur väljarna tog ställning. Jörgen Westerståhl berättade vid Boråsmötet att ungefär 80 procent av väljarna bestämt sig i god tid före valet. Resten hade varit tveksamma, men av denna rest påverkades ungefär hälften av valpropagandan och gick till valurnorna och röstade på sitt gamla parti.

Att sätta 1954 som den svenska valforskningens födelsedatum kan vara korrekt, men endast i ett mycket snävt västkustperspektiv. Lokalstudien detta år var visserligen den första i den långa och alltjämt pågående serie valundersökningar som genomförs av statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Men för Jörgen Westerståhl var detta bara en etapp i en forskning som hade sysselsatt honom sedan flera år tillbaka.

Redan som student vid Stockholms högskola kom Jörgen Westerståhl i kontakt med de frågeställningar och metodproblem som är förknippade med ett vetenskapligt studium av väljarbeteende. I sin installationsföreläsning 1935 hade Herbert Tingsten tydligt distanserat sig från den äldre statskunskapens ointresse för politikens sociala sammanhang. Tingsten ville bidra till förståelsen av samtidens politiska liv, bland annat genom de »statistiskt-sociologiska metoder, som utbildats i Amerika«. I sitt statsvetenskapliga forskningsprogram pläderade Tingsten för »en kartläggning av de politiska opinionernas utveckling och en analys av de korrelationsmöjligheter, som här erbjuda sig«. Det skulle inte dröja länge förrän han själv började förverkliga sitt program. Han samlade in och bearbetade valstatistik från Sverige och andra länder och publicerade 1937 boken »Political behavior«, som skulle väcka internationell uppmärksamhet med sina analyser av valdeltagande, kvinnors röstning och partiernas klassmässiga bas. Herbert Tingstens bok om politiskt beteende »slog för oss i hans närmaste omgivning ner som en bomb« berättar Jörgen Westerståhl. Detta var en bok »som både innehållsmässigt och metodiskt framstod som något alldeles nytt«.

Herbert Tingsten uppmärksammade också tidigt att opinionsundersökningar skulle kunna få inte bara vetenskaplig betydelse utan också kunna påverka den demokratiska processen. Ännu så länge hade den nya tekniken med intervjuundersökningar baserade på statistiskt representativa befolkningsurval främst kommit till användning i USA. Herbert Tingsten drog parallellen med folkomröstningar, som varit ämnet för hans egen doktorsavhandling. I amerikansk politik med dess speciella förhållanden kunde både folkomröstningar och opinionsmätningar ha sin plats men i ett svenskt system med proportionell representation fanns inte, menade han, samma behov att finna kompletterande uttryck för folkopinionen. I början av 1940-talet blev opinionsundersökningar och deras eventuella införande i Sverige en livligt omdiskuterad fråga. Alva Myrdal argumenterade entusiastiskt för detta nya »precisionsinstrument« i demokratins tjänst. Sociologen Fritz Croner, som flytt från nazitidens Tyskland, varnade för opinionsmätningarnas metodproblem och deras ofta enkelspåriga demokratisyn. Nationalekonomen Tord Palander, som hade åtagit sig att vara Gallupinstitutets vetenskaplige kontrollant, skrev 1942 att man visserligen

måste vara medveten om metodens olika felkällor men att den öppnade möjligheten för en »journalistisk sociologi«.

Ledande bland de amerikanska opinionsundersökarna var George Gallup, som också gjorde aktiva ansträngningar för att sprida sin metod till andra länder. Via Danmark importerades opinionsmätningarna till Sverige av reklammannen Sven O. Blomquist, som grundade Svenska Gallupinstitutet hösten 1941. Efter några metodexperiment genomfördes den första riksomfattande undersökningen av den svenska folkopinionen i februari 1942. Beställare av de regelbundet återkommande opinionsmätningarna var dagstidningarna Dagens Nyheter och Arbetet samt kooperationens veckotidning Vi. Artiklarna om folkopinionen slogs upp stort och blev ofta uppmärksammade. »Tror ni att Sverige även i fortsättningen ska lyckas hålla sig utanför kriget«, frågade intervjuarna i oktober 1942 och 58 procent svarade ja. I maj 1946 uppgav 51 procent att de hade avstått från ransoneringskuponger för att hjälpa grannländerna. En majoritet menade att motbokssystemet var nödvändigt och 75 procent uppgav att de inte kunde läsa något främmande språk. Begreppet Gallupmätning hade blivit en del av svensk samhällsdebatt.

Det var inte bara pressen som intresserade sig för opinionsmätningarna. Även samhällets beslutsfattare började använda den nya kunskapskällan. Partikanslierna fick tillgång till Gallupinstitutets valbarometrar mot löftet att de hölls strängt konfidentiella och inte fick publiceras. Näringslivets Fond, som grundats 1940, beställde opinionsmätningar som ett led i sin propagandakampanj mot arbetarrörelsens socialiseringsplaner och för de borgerligas mål att ta över regeringsmakten under Bertil Ohlins ledning. Statens informationsstyrelse använde opinionsmätningarna för att följa folkopinionen under andra världskriget. Statsvetardocenten Edvard Thurmænius höll regeringen underrättad om Gallups viktigaste undersökningar och förmedlade också uppslag till frågor från högsta ort.

Till Svenska Gallupinstitutet knöts ett råd där flera av medlemmarna tillhörde Jörgen Westerståhls bekantskapskrets. Där återfanns bland andra socialdemokraterna Alva Myrdal och Alf Ahlberg, rektor för Brunnsviks folkhögskola, nationalekonomen Torsten Gårdlund och filosofen Einar Tegen. Även Edvard Thurmænius, Herbert Tingsten och sociologen Torgny Segerstedt konsulterades av Gallupinstitutet. Opinionsundersökningar

blev en angelägenhet för flera av dåtidens ledande samhällsforskare, varav de flesta var knutna till Stockholms högskola. Redan under 1930-talet hade Herbert Tingsten skrivit sin bok om valdeltagande, klassröstning och kvinnors röstmönster. En av Tingstens studenter, C-H Hermansson, hade planer på att göra en valsociologisk avhandling om svenska valrörelser under 1920- och 1930-talen.

När Elis Håstad avlöste Herbert Tingsten som professor i statskunskap i Stockholm tog han också över intresset för samtida politik och moderna forskningsmetoder. Som lärarpersonligheter var de däremot olika. Medan Tingsten var böjd att betona forskarlivets svårigheter var Håstad optimistisk och entusiasmerande. Det statsvetenskapliga seminariet hölls under familjära former i Elis Håstads bostad. Under Håstads ledning blev seminarieverksamheten ett lagarbete som resulterade i flera publicerade skrifter. Det mest ambitiösa projektet gick ut på att granska opinionsundersökningarnas vetenskapliga värde och politiska betydelse.

Våren 1946 tog Elis Håstad upp opinionsmätningarnas problem vid sitt seminarium då Sven O. Blomquist och Sten Hultgren från Gallupinstitutet inbjöds att tala om »Gallupundersökningarnas värde för den statsvetenskapliga forskningen«. Till en början inskränktes diskussionerna till Gallupinstitutets metoder men snart vidgades intresset till olika undersökningar av den svenska opinionens ställningstaganden ur skilda synvinklar. Seminariedeltagarna gick igenom den amerikanska forskningslitteraturen och diskuterade olika teoretiska problem. Forskarna fick tillfälle till metodstudier när Gallupinstitutet åtog sig att göra specialundersökningar för statsvetarnas räkning. Projektet växte och fick ett anslag från Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd, som just inlett sin verksamhet. Resultaten publicerades 1950 i boken »'Gallup' och den svenska väljarkåren«, som innehöll bidrag av bland andra Jörgen Westerstahl, Torsten Husén och Sten Hultgren. I ett utförligt kapitel utnyttjade statsvetarlicentiaterna Hans Ingulfson och Rolf Hagman 1940-talets Gallupmätningar för att analysera partiernas väljargrupper. Denna uppsats får betraktas som den första statsvetenskapliga valanalysen i Sverige som baserades på en intervjuundersökning, även om den inte byggde på någon egen datainsamling. Ingulfson och Hagman fann exempelvis att kvinnor var jämförelsevis oenägna att rösta på kommunisterna och att äldre väljare röstade mer kon-

servativt än yngre. I slutet av boken trycktes ett stort antal av de mätningar som Gallupinstitutet genomfört under 1940-talet.

Som docent blev Jörgen Westerståhl en av de drivande krafterna i Elis Håstads seminarium om opinionsundersökningarna. Hans bidrag till den gemensamma boken var en grundlig diskussion av opinionsmätningarnas användbarhet i samhällsvetenskaplig forskning. Stort utrymme ägnades åt Gallupmätningarnas metodproblem och felkällor, särskilt frågeformuleringarnas betydelse. Genom Gallupinstitutet hade Westerståhl fått möjlighet att ställa frågor med delvis olika ordalydelse. Uppsatsen redovisar resultaten från dessa metodexperiment. Det visade sig att även små variationer i ordval och svarsalternativ kunde få en kraftig påverkan på svarsfördelningen. Problemet gick att bemästra om man gjorde mer omfattande undersökningar, ställde flera frågor och sammanfattade svaren med hjälp av attitydskalor. Slutsatsen blev att Gallupmetoden »kan utgöra ett värdefullt hjälpmedel vid samhällsstudier av olika slag«. Metoden hade öppnat en ny väg till kunskap inom områden som förut varit svåra eller omöjliga att penetrera. Det är »en löftesrik väg«, men den skulle endast leda till tillförlitliga resultat om metoden genomfördes »med den största omsorg och vaksamhet«.

Just detta intresse för opinionsmätningarnas metodproblem delades av åtskilliga andra forskare vid denna tid. Intervjuundersökningar baserade på statistiskt representativa befolkningsurval öppnade oanade möjligheter för samhällsforskningen, men det fanns en oro för att resultaten var behäftade med olika slags felkällor. I USA publicerade opinionsforskaren Herbert Hyman, som besökte Stockholms högskola just vid denna tid, en artikel om hur intervjufrågor kan styra svaren. Jörgen Westerståhl delgav omvärlden sina resultat bland annat genom ett föredrag vid en konferens som statistiska institutionen i Uppsala anordnade i slutet av mars 1950. Han tog också kontakt med en av de nya facktidskrifterna för opinionsundersökningar. Redaktör för »International Journal of Opinion and Attitude Research« var László Radványi. I ett brev i december 1950 svarade han Jörgen Westerståhl och sade sig vara mycket intresserad av att publicera en artikel.

Vid denna tidpunkt befann sig László Radványi i Mexiko. Hans levnadsöde ger en blyxtbelysning av den tidens vetenskapliga och kulturella

nätverk. Född i en judisk familj i Ungern 1900 kom han redan som ung att intressera sig för filosofi och deltog i ett seminarium som leddes av Georg Lukács. László Radványi disputerade i Heidelberg med Karl Jaspers som handledare, men flyttade snart till Berlin och blev där ledare för en marxistisk arbetarskola. Han engagerade bland annat Albert Einstein att föreläsa om vad en arbetare bör känna till om relativitetsteorin. I Tyskland gifte László Radványi sig med Anna Seghers, en radikal författare som företrädde den nya sakligheten i litteraturen. En av hennes mest kända böcker, som handlade om ett fiskaruppror, kom ut 1928. Det var denna bok som Erwin Piscator filmade i Sovjetunionen, i stället för Theodor Plieviers bok om matrosupproret. När nationalsocialisterna kom till makten flydde Anna Seghers och László Radványi till Paris, där de umgicks med Olof Aschberg och deltog i Willi Münzenbergs antifascistiska kampanjer. De undkom förföljelsen genom att fly via Marseille till Amerika 1941, på samma båt som antropologen Claude Lévi-Strauss och surrealisterna André Breton. De släpptes inte in i USA, men fick en fristad i Mexiko. Pablo Neruda, som då var chilensk generalkonsul i Mexiko, hjälpte den ungerske filosofen att etablera sig. László Radványi fick 1944 en anställning vid Mexikos nationaluniversitet, vilket gav honom möjlighet att utveckla sitt intresse för propagandastudier och opinionsundersökningar. Den tidskrift som han startade 1947 blev snabbt ett ledande forum för opinionsforskning, men han fick inte tillfälle att delta i de amerikanska opinionsforskarernas kongress 1948. Det amerikanska utrikesdepartementet vägrade att ge honom visum på grund av hans politiska radikalism.

Redan under åren som docent i Stockholm och under sin studieresa till USA hade Jörgen Westerståhl skaffat sig betydande insikter i opinionsforskning. Han hade satt sig in i Gallupundersökningarnas teknik och lämnat egna bidrag till diskussionen om opinionsmätningarnas metodproblem. Han hade genomfört den första systematiska studien av sambandet mellan tidningsläsning och röstning. Han hade på ort och ställe träffat USA:s ledande forskare inom området och efter hemkomsten formulerat ett statsvetenskapligt forskningsprogram. Han framstod nu som en av landets främsta kännare av den moderna demokratin och han började anlitas som politisk kommentator.

Vid Fredrika-Bremer-Förbundets årsmöte 1952 höll Jörgen Westerstahl ett föredrag om partierna i valrörelsen. Han påpekade att partiledarna kommit att framstå som symboler för partierna. Koncentrationen till partiledarna behövde emellertid inte betyda att partierna hade blivit mindre känsliga för folkviljan. Snarast hade denna känslighet ökat nu när man »börjat bottenskrapa reserverna inom valmanskåren och striden koncentrerat sig till marginalrösterna«. Huruvida väljarnas ställningstagande främst påverkades av partiernas vallöften om framtida insatser eller av deras aktivitet under den gångna perioden ansåg han vara svårt att avgöra. Valpropagandans främsta betydelse »torde ligga i att den aktiviserar de egna medlemmarna«. Familjen utgör en betydelsefull enhet i politiken, fortsatte Jörgen Westerstahl, och refererade till en amerikansk undersökning som visat att i gifta par röstade de allra de flesta på samma sätt. Men folkomröstningen 1922 om alkoholförbud bevisade att det fanns frågor där kvinnornas och männens åsikter gick isär.

Valforskning

Redan under sitt första år som professor i Göteborg drog Jörgen Westerstahl upp planerna på en valundersökning i egen regi. Tillsammans med sin nyrekryterade assistent Bo Särllvik formulerade han ett forskningsprogram som gick ut på att studera valpropagandans räckvidd och betydelse. Valundersökningens syfte var att »studera valpropagandan i dess olika former och den effekt den har på väljarna«. Det var opinionsbildningsprocessen som ställdes i centrum för intresset. »Vad händer under en valrörelse? Vilka väljare nås av vilka propagandamedel och av vilka argument och hur påverkas deras röstning?« Eftersom ett så stort och nytt projekt krävde en förberedande provundersökning bestämde de att gå fram i etapper. En första undersökning i samband med kommunalvalet 1954 skulle ge erfarenhetsmaterial för en undersökning i full skala vid riksdagsvalet 1956.

Ett så omfattande projekt fordrade inte bara teoretiskt och metodologiskt forskningskunnande utan ställde också krav på administrativt handlag. Finansieringen var ett stort problem i en tid då universitetsvärldens egna resurser var starkt begränsade. I mars 1954 tog Jörgen Westerstahl

kontakt med ett antal potentiella finansiärer, som alla ställde upp och gav bidrag. Startkapitalet för de statsvetenskapliga valundersökningarna i Sverige kom sålunda från de närmast berörda: Folkpartiet, Högerpartiet, Bondeförbundet och Socialdemokratiska partiet samt Radiotjänst och Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd. »Westerståhl här just nu för att söka få mitt stöd för en undersökning av vilka agitationsmetoder som ger resultat under valrörelsen«, antecknade Tage Erlander i sin dagbok den 12 mars 1954. Eftersom Bondeförbundet bara gav halva det utlovade beloppet, under hänvisning till att endast en mindre del av de intervjuade var bosatta på landsbygden, fick Jörgen Westerståhl skriva till forskningsrådet och begära tilläggsanslag.

Insamling och bearbetning av valrörelsens propagandamaterial, varav femtiotalet dagstidningar var den volymmässigt mest omfattande delen, sköttes av medarbetare, studenter och anhöriga i statsvetenskapliga institutionens lokaler. Klippinsamlingen från pressundersökningen fyllde mer än 50 pärmar. Jörgen Westerståhl utverkade ett extra anslag från universitetet med motiveringen att undersökningen skulle ge en fullständigare bild av valrörelsen och att studenterna skulle få »personlig erfarenhet av arbete med sociologiska metoder och sociologiskt material«. Vid denna tid fanns ämnet sociologi inte företrätt i Göteborg och statsvetenskapliga institutionen skulle därför kunna svara för »politisk-sociologisk« forskning och undervisning.

Urval av intervjupersoner och besöksintervjuer ombesörjdes av Statistiska centralbyråns nya utredningsinstitut. Bakgrunden var att ett antal socialdemokratiska riksdagsmän oroats över att det privatägda Gallup-institutet i praktiken hade monopol på de allt viktigare opinionsundersökningarna. I en motion hade de därför krävt att staten borde inrätta »ett forskningsinstitut för utförande av opinionsundersökningar«. Följden blev att ett utredningsinstitut inrättades inom SCB. I ett cirkulär i mars 1954 instruerade regeringen statsmyndigheterna att anlita Utredningsinstitutet för statistiska undersökningar, exempelvis stickprovsundersökningar och utarbetande av frågeformulär. Med den statsvetenskapliga valundersökningen som en av de första uppdragsgivarna markerade Utredningsinstitutet att staten och forskningen nu tagit ett grepp om svenskt opinionsmätande.

Intervjuundersökningen 1954 genomfördes i tre omgångar och vid dessa återkommande besök av Statistiska centralbyråns intervjuare fick de cirka 400 slumpmässigt utvalda personerna i Boråstrakten och i Göteborg svara på sammanlagt 168 frågor. De ifyllda frågeformulären sändes sedan till statsvetenskapliga institutionen där de förvarades i låsta skåp utom vid de tillfällen då intervjuvaren kodades för vidare numerisk bearbetning. Huvudresultaten från valundersökningen 1954 sammanfattades i två stencilerade rapporter, båda författade av Jörgen Westerstahl och Bo Särilvik. Rapporterna är märkta »Ej för publicering«, vilket av författarna motiverades med att resultaten var preliminära och avsågs ingå i ett kommande avhandlingsarbete, men framför allt därför att man ansåg att enstaka uppgifter och siffror i en pressdebatt »kan utnyttjas på ett mindre omdömesgillt sätt och i partipolitiska sammanhang«. Eftersom valundersökningen var »beroende av ett förtroendefullt samarbete mellan de politiska partierna och andra intresserade« var undersökningsledningen inte beredd att ta några risker.

Valundersökningen 1954 blev en angelägenhet för hela statsvetenskapliga institutionen. Intervjuundersökningen kompletterades av datainsamlingar som engagerade många av institutionens studenter. Röstlängderna i Göteborg användes för att undersöka hur valdeltagandet förändrades inom olika befolkningsgrupper. Det visade sig bland annat att andelen valskolkande förstagångsväljare var störst bland arbetarklassens män medan andelen valskolkande pensionärer var störst bland arbetarklassens kvinnor. Innehållsanalyserna av valpropagandan resulterade i flera mediestudier. Bland annat undersöktes hur tidningarna återgav partiledarnas valtal, radiodebatter och partiledarintervjuer och hur valrörelsen speglades på nyhetsplats och på ledarsidor. Under valrörelsens sista vecka skickades institutionens studenter ut för att bevaka alla valmöten i Göteborg. Politikernas tal refererades på ett särskilt formulär och studenterna antecknade »mötespublikens storlek och uppträdande m.m.«. Många möten hade bara något fåtal deltagare, men en del arrangemang var mer välbesökta. Särskilt publikdragande var socialdemokraternas möten där man visade valfilmen »Skattefria Andersson« med de populära skådespelarna Stig Järrel och Gaby Stenberg i huvudrollerna.

Valundersökningen 1956 lades upp på likartat sätt som den lokala provundersökningen två år tidigare, med den skillnaden att urvalet nu var större och representativt för hela landet. Denna gång intervjuades de utvalda personerna, omfattande cirka tusen individer, vid två olika tillfällen, dels under valrörelsens höjdpunkt veckorna före valet, dels omedelbart efter valet. Det sammanlagda bortfallet blev fem procent. Endast två procent vägrade helt att låta sig intervjuas. Det betyder att praktiskt taget alla som kontaktades släppte in Statistiska centralbyråns lokalombud i sitt hem och lät sig utfrågas om sina politiska vanor. Den höga svarsfrekvensen kan delvis förklaras av att opinionsundersökningar ännu var ett nytt och spännande fenomen, men också av att auktoritetstron alltså var utbredd. Man sa inte nej när myndigheter frågade. Under åren som gått sedan dess har svarsfrekvensen successivt sjunkit och ligger numera snarare under än över 50 procent. Den långa serien av valundersökningar visar på gräsrotsnivå hur mycket som samhället har förändrats. En stor del av dagens svenskar vägrar att medverka eller är oanträffbara.

Liksom pilotundersökningen finansierades också 1956 års valundersökning genom bidrag från alla politiska partier (fortfarande med undantag för kommunistpartiet, som det hade varit otänkbart att ens tillfråga) och av Radiotjänst, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, Centralkommittén för internationellt tekniskt bistånd samt Göteborgs universitet och samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Intervjufrågorna spände över ett brett spektrum och datamaterialet gav nu för första gången en detaljerad bild av den svenska väljarkåren på individnivå. De vetenskapliga ambitionerna var höga. Datamaterialet skulle användas för att pröva hypoteser och teorier. Det var nu fråga om en »generaliseringsprocess med syfte att ge ett bidrag till en teoribildning beträffande politiskt beteende» och man hänvisade till en kommande avhandling av Bo Särllvik. Undersökningsresultaten skulle också konfronteras med den demokratiska teorin. Denna frågeställning om »demokratiens faktiska funktionssätt» bedömdes ha en sådan angelägenhetsgrad att man kunde nödgas »gå utöver ramen för hypotesprövning i strikt mening». Men av dessa planer blev intet. Allt som publicerades från 1956 års valundersökning var en stencilerad tabellsammanställning, även denna markerad »Ej för publicering».

I sin ansökan till samhällsvetenskapliga forskningsrådet betonade Jörgen Westerståhl att »den propagandatekniska aspekten« visserligen skulle behållas men att 1956 års valundersökning också skulle få ett vidare syfte. Avsikten var nu att »de demokratiskt-principiella frågeställningarna« skulle uppmärksammas starkare. Det handlade om att undersöka demokratins faktiska funktionssätt. »Vad innebär ett 'val', vad är det, som folkrepresentanterna 'representerar', vilka förändringar inom valmanskåren är det som registreras genom valutgången?«

Datamaterialet från 1956 har visserligen sedan använts i andra undersökningar, men någon monografi om valet 1956 eller några mer övergripande teorier om politiskt beteende och demokratins funktionssätt blev det inte. Om svensk politik hade fortsatt sin jämna lunk skulle valforskarna i Göteborg haft fyra år på sig att analysera data, skriva artiklar och förbereda nästa undersökning. Men det sena 1950-talet var fyllt av politisk dramatik. Socialdemokraterna och Bondeförbundet bröt sitt regeringssamarbete, pensionsfrågan gick till folkomröstning 1957 och pensionsreformen kunde genomföras först efter ett nyval 1958. Jörgen Westerståhl blev alltmer upptagen av Författningsutredningen och Bo Särilvik fick ta hand om intervjuundersökningen i samband med folkomröstningen. Det blev Bo Särilvik som tog över ansvaret för de valundersökningar som skulle förbli en central del av statsvetenskapliga institutionens forskning.

Först senare skulle undersökningarna ges den samlande beteckningen »valforskningsprogram«. De första promemorierna talar om »undersökning av valrörelsen« där studiet av propaganda står i centrum. Källmaterialet bestod av både innehållsanalyser och intervjuundersökningar. Det finns flera samverkande förklaringar till att valundersökningar initierades vid denna tid och fick sin speciella utformning. De svenska valundersökningarna drevs fram av en kombination av tre intressen, vilka alla låg Jörgen Westerståhl varmt om hjärtat: forskningen, nationen och partiet.

Andra världskriget hade lett till att forskningen inom psykologi, sociologi och statskunskap fick en stark inriktning på propaganda och psykologisk krigföring. Teorierna om kommunikation och propaganda kom också att tillämpas på andra fenomen än militära. För statsvetare bidrog de nya forskningsmetoderna till att kasta nytt ljus över den representativa demokratins centrala del: valrörelser och väljarbeteende. Sverige blev ett av de

första länderna utanför USA som initierade valundersökningar med statsvetenskaplig inriktning.

Huvudintresset i 1954 års valundersökning var inriktat på valpropagandans betydelse för röstningsbeteendet. Det visade sig finnas ett allmänt samband mellan flera olika faktorer: kontakt med propagandan genom medierapportering, information om partiernas argument, samstämmighet med det egna partiets ståndpunkter i sakfrågor, den subjektiva bedömningen av sig själv som övertygad anhängare till sitt parti, personlig kontakt med valarbetare, politisk aktivitet genom diskussioner samt bedömning av valutgångens betydelse.

Flertalet väljare hade vid denna tid stabila partisympatier; av de intervjuade socialdemokraterna i Göteborg 1954 uppgav 86 procent att de alltid röstat på samma parti. Valpropagandan hade därför främst en förstärkande och mobiliserande roll. Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik fann att väljarkåren kunde delas i två ungefär lika stora delar. Den ena halvan berördes endast i liten utsträckning av valpropagandan, men den andra gruppen visade hög politisk aktivitet i alla avseenden. Jörgen Westerståhl fick här anledning att anknyta till sin kontakt vid Columbiauniversitetet. Rapporten hänvisar uttryckligen till Lazarsfelds tvåstegsteori: propagandan förmedlas via ett skikt av politiskt aktiva opinionsledare.

I själva verket är Paul Lazarsfeld den ende forskaren som citeras i 1954 års rapport. Tillsammans med två medarbetare genomförde Lazarsfeld en studie i samband med det amerikanska presidentvalet 1940. Forskargruppen tillbringade ett halvår i Erie County i Ohio och samlade in olika slags data medan valrörelsen pågick. Den viktigaste källan var en intervjuundersökning där ett slumpmässigt urval invånare intervjuades vid återkommande tillfällen under valrörelsen. Resultaten sammanfattades i boken »The People's Choice«, som blev en klassiker inom såväl medieforskning som valforskning. Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik hänvisar just till denna bok som sin förebild. Särskilt inspirerades de av paneltekniken med upprepade intervjuer med samma personer, en metod som gjorde det möjligt att följa hur de individuella väljarnas åsikter och uppfattningar förändrades under valrörelsens förlopp.

För Jörgen Westerståhl gav 1956 års valundersökning också viktiga ledtrådar till lösningen av ett centralt forskningsproblem när det gällde svensk

politisk kommunikation vid denna tid: sambandet mellan tidningsval och partival. Det var dessa intervjudata som gjorde det möjligt att skärskåda skillnaden mellan inomspridd och överspridd press. Den första riksfattande valundersökningen blev ett viktigt underlag för boken »Politisk press« 1958.

Innehållsanalys av valpropagandan förblev en väsentlig del av valundersökningarna. När Jörgen Westerståhl intervjuades i ett tv-program några dagar före valet 1962 kunde han stolt hänvisa till att hans institution hade följt 35 tidningar under sju valrörelser och kameran panorerade över en hel vägg med hyllor fyllda av tidningsklipp. När det gällde nyhetsförmedlingen visade undersökningarna att partipressen fortfarande var en realitet. Alla partiernas tidningar gav den egna partiledaren oproportionerligt stort utrymme. »Det här tyder på en bristande objektivitet i nyhetsförmedlingen«, konstaterade Jörgen Westerståhl torrt. Åsiktsmaterialet analyserades bland annat för att se vilka man angriper och vilka man går förbi. Så länge socialdemokraterna och bondeförbundet var i koalition undvek de två partierna att alls beröra varandra under valrörelserna, »man låtsades så att säga inte om det andra partiets existens«. De borgerliga partiernas svårighet att nå regeringsmakten berodde bland annat på att de ofta hellre angrep varandra än regeringen. Borgerlighetens interna debatt följde ett karaktäristiskt mönster: »två slår den tredje«. I valrörelsen 1956 var det bondeförbundet som kritiserades av högern och folkpartiet, 1958 var det folkpartiet som råkade illa ut, 1960 var det högern som var föremål för kritik från centern och folkpartiet och 1962 var det centern som blev måltavla för de två andra partierna.

Valundersökningarna svarade också mot ett nationellt säkerhetsintresse. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar inrättades samma år som Westerståhl och Särilvik genomförde sin provundersökning och när intervjumetoden användes i full skala 1956 och 1957 ingick en serie frågor om försvarsvilja och atombombshot. Det stora antalet undersökningar om svenskarnas försvarsvilja genomfördes emellertid i myndighetens egen regi. Från statsvetarhåll framfördes viss kritik mot dessa mätningar, bland annat från metodsynpunkt. Jörgen Westerståhl var angelägen om att upprätthålla rågången mellan propagandaanalys och propaganda. Forskarens uppgift

var att lägga fram ett analysunderlag men däremot inte att engagera sig i försvarspropanda.

Sociologen Bo Anderson fick tillgång till datamaterialet från 1956 års valundersökning för att på uppdrag av det psykologiska försvaret studera den svenska allmänhetens motståndsvilja. Intervjufrågorna handlade om FN:s möjligheter att förhindra ett stormaktskrig, Sveriges möjligheter att stå utanför ett sådant krig, Sveriges motstånd vid stormaktsangrepp samt kunskaper om atombomber. Analysen visade bland annat att det fanns ett samband mellan ledarläsning och motståndsvilja: bland dem som ofta läste tidningarnas ledare fanns det jämförelsevis fler som ansåg att Sverige borde göra motstånd även om det fanns ett atombombshot. Som så ofta vid tvärsnittsundersökningar visade det sig dock vara vanskligt att dra några slutsatser om orsakssamband. Det kunde vara så att de som ofta läste ledare utsattes för mer försvarsvänliga normer, men det kunde också förhålla sig så att det var de intresserade och försvarsvänliga som oftare läste tidningsledare. Ytterligare en möjlighet var att socialgruppstillhörighet förklarade både ledarläsning och motståndsvilja. Eller var det helt enkelt så att kunskaper om politiska frågor ledde till ökande motståndsvilja. Valundersökningen blev ytterligare ett exempel på forskning som leder till fler frågor än svar.

De tre borgerliga partierna medverkade visserligen i finansieringen av de första valundersökningarna, men det råder inget tvivel om att kopplingen till det socialdemokratiska partiet var särskilt stark. Båda undersökningsledarna var kända socialdemokrater. Jörgen Westerståhl var inte partipolitiskt aktiv, men från tid till annan delade han med sig av sina statsvetenskapliga råd. I en artikel i den socialdemokratiska tidskriften Tiden 1947 formulerade han ett antal synpunkter på det socialdemokratiska partiets ställning. Partiets efterkrigsprogram hade möjligen inte lästs av så många väljare, men hade gett argument till den borgerliga oppositionen. »Den huvudsakliga och mest verkningsfulla metoden att bemöta dessa angrepp måste enligt min mening vara att söka konkret uppvisa såväl i teori som praxis att dessa angrepp är ogrundade, ovederhäftiga«, skrev han.

Det synes inte helt ha undgått samma paradoxala öde som så många andra partiprogram, nämligen att med större uppmärksamhet studeras av vissa motståndare än av anhängarna.

Jörgen Westerståhl om socialdemokraternas efterkrigsprogram, »Några synpunkter på det socialdemokratiska partiets ställning«, 1947, s. 214.

Vid sitt besök hos Tage Erlander hade Jörgen Westerståhl betonat att valundersökningen skulle ge ny kunskap om vilka agitationsmetoder som gav bäst resultat. När undersökningen var klar fick partiledningen en återrapportering. Vid en socialdemokratisk ombudsmannakonferens redogjorde Jörgen Westerståhl för erfarenheterna från intervjuundersökningen vid 1954 års val och han dokumenterade sitt anförande med siffror och tabeller. Vid samma konferens talade två av partiets riksdagsledamöter under rubriken »Hur skall vi lägga upp propagandan?«.

Kontakterna mellan valundersökningen och socialdemokraterna gick framför allt via Bo Särllvik, som hade en central position som rådgivare till den socialdemokratiska partiledningen. Under 1953 rekryterade statsminister Tage Erlander två assistenter till statsrådsberedningen: Olof Palme och Bo Särllvik. »Jag har i dag engagerat en ung Göteborgsstudent«, skrev Tage Erlander i sin dagbok den 15 juni 1953 och tillade att den unge Bo verkade »utmärkt pigg«. Som sekreterare hjälpte Bo Särllvik till med att skriva tal, och Erlander gav honom beröm för underlaget till talet i remissdebatten januari 1954.

Erlander har berättat att Bo Särllvik och Olof Palme verksamt bidrog till uppläggningsen av 1954 års valrörelse. »Palme och Särllvik har varit på Harpsund i går och i dag för att hjälpa till med valbroschyrens färdigställande«, antecknade Tage Erlander den 31 juli 1954. En vecka senare var Palme och Särllvik tillbaka hos Erlander, som noterade att »vi har lagt upp våra valföredrag«. Efter valet 1954 redovisade Bo Särllvik valundersökningens huvudresultat genom en artikel i Tiden. Han kunde där visa hur viktiga de moderna massmedierna hade blivit för partiernas möjligheter att nå ut med sina valbudskap. Av de intervjuade i Göteborg uppgav 49 procent att radion var den viktigaste informationskällan, följd av tidningar med 38 procent. Radioprogrammen bidrog till att ställa »partiledarens person i

centrum för intresset». Kontakterna med den socialdemokratiska partiledningen fortsatte vid 1956 års riksdagsval. »Särilviks glimtar från sin undersökning visar ju hur högerens löftespolitik har vunnit terräng«, antecknade Erlander i oktober 1956.

Bo Särilvik tog alltså aktiv del i uppläggnngen av socialdemokraternas valrörelse och medverkade själv i utformningen av de valbroschyrer och mötesanföranden som blev en del av valundersökningens källmaterial. Jörgen Westerståhl såg inte problemet med dubbelroller utan betonade i stället den ömsesidiga nyttan. Ett politiskt parti fick ett bättre faktaunderlag och den statsvetenskapliga forskningen fick en bättre verklighetsförankring. Bo Särilvik hade en fördel av sin ingående kännedom om politiskt arbete på olika nivåer, skrev Jörgen Westerståhl senare. »Den kom till nytta, när det gällde att formulera relevanta politiska attitydfrågor till allmänheten, vilka senare kunde återkomma från val till val.«

Även om amerikansk samhällsforskning hade varit den viktigaste inspirationskällan för det svenska valforskningsprogrammet var Jörgen Westerståhl tidigt angelägen om att markera den nationella särarten. Det gällde både teoretiska skillnader i synen på den politiska demokratin och praktiska arrangemang kring undersökningarnas organisation och finansiering. Redan från början blev de svenska valundersökningarna en angelägenhet inte bara för forskningen utan också för partierna och staten.

Också i andra europeiska länder visade det sig att nationella särdrag påverkade valundersökningarnas uppläggnng. Skillnaderna blev tydliga då europeiska valforskare samlades vid Nuffield College i Oxford för att diskutera ett framtida samarbete. Konferensen inleddes måndagen den 25 mars 1957, vilket råkade vara exakt samma dag som fördraget om Europeiska ekonomiska gemenskapen undertecknades i Rom. En av de tio som inbjudits för att redogöra för sitt lands valforskning var Jörgen Westerståhl. Men han hade också ett annat ärende under sin Englandsresa.

Jörgens mor sökte efter brev som Hjalmar Branting skrivit till sin vän, författaren Hugo Vallentin, som hjälpt Branting under dennes besök i London. Branting hade tagit intryck av engelsk parlamentarism, imponerats av talekonsten i underhuset och fått uppleva dramatiken i engelsk politik. En dag försommaren 1913 satt Branting och Vallentin på parlamentets åhörarläkare då en projektil passerade över deras huvuden. Det

var en manlig förkämpe för kvinnlig rösträtt som kastade ner en mjölpåse mot premiärminister Asquith men som dock missade med en dryg meter. Sonja Branting-Westerstahl hade nu anledning att tro att Brantings brev fanns hos en lady Ebba Low i London. Denna engelska adelsdam som ung hette Ebba Cecilia Byström, hade gift sig med den engelske historikern Sidney Low och arbetade som författare och översättare. Det var Ebba Low som hade tagit över Hugo Vallentins uppgift som svensk översättare av George Bernhard Shaw. Jörgen Westerstahl fick nu i uppdrag att bedriva källforskning. Ebba Low gav emellertid det nedslående beskedet att hon inte hade hittat någon sådan korrespondens bland sina papper. Hon förklarade att sedan Hugo Vallentin hade flyttat till London kom första världskriget som innebar att man inte kunde skriva något av betydelse eftersom breven censurerades. Dessutom var det olyckligtvis så att det hus som Ebba Low bodde i hade bombats under andra världskriget och en hel del av hennes saker hade då förstörts. Men hon bjöd Jörgen Westerstahl till sin klubb, Sesame Club på Dover Street, och han skrev efteråt och tackade för den underbart trevliga och utsökta lunchen.

De flesta av de valforskare som samlats i Oxford för att diskutera ett framtida samarbete var i trettio-fyrtioårsåldern. Bland deltagarna fanns några som under de närmaste årtiondena skulle spela en ledande roll i internationell samhällsforskning, däribland norrmannen Stein Rokkan och italienaren Giovanni Sartori. Vård för seminariet var Norman Chester, specialist på brittiskt statsliv. De livliga diskussionerna under dessa marsdagar visade hur mycket som de nationella perspektiven skilde sig från varandra. Den franska valforskningen var alltså djupt influerad av ett territoriellt perspektiv där politiska åsikter framstod som en produkt av ett historiskt och geografiskt arv. En tysk deltagare berättade att ordet »propaganda« fortfarande var oanvändbart i hans hemland ett drygt årtionde efter krigsslutet. Engelska forskare hade påbörjat en serie analyser som baserades på insidesrapporter från valrörelsen. Jörgen Westerstahl gjorde ett inlägg där han framhävde skillnaden mellan länder där två partier växlar vid makten och länder där flera partier är representerade i parlamentet: tvåpartisystem ger upphov till mer dramatiska valrörelser.

Besöket i Oxford bekräftade att ett internationellt jämförande perspektiv är fruktbart för att förstå ett lands säregenheter. Det svenska valforsknings-

programmet kunde dra nytta av europeiska men också av amerikanska erfarenheter. Jörgen Westerståhl upprätthöll flera av de kontakter som han knutit under USA-resan 1951. Angus Campbell kom på besök till Göteborg flera gånger och han sände manuskriptet till »The American Voter» innan det hade publicerats. Han följdes snart av andra i Michigangruppen. Philip Converse reste till Göteborg 1960 eftersom han var intresserad av Jörgen Westerståhls och Bo Särilviks planer på att analysera väljarkårens rörlighet i samband med det stundande riksdagsvalet. Warren Miller kom senare att bli djupt engagerad i Bo Särilviks stora projekt om politisk representation i Sverige.

Jörgen Westerståhl höll också nära kontakt med Morris Janowitz. Denne sociolog och statsvetare hade växt upp i industristaden Paterson i New Jersey och som barn till polska invandrare blivit nära vittne till de etniska och sociala motsättningarna under 1930-talets depression. Han började läsa samhällsvetenskap och rekryterades direkt efter sin doktorsexamen till armén för att analysera masskommunikation och krigspropaganda. Efter kriget ägnade han sin forskning just kring opinionsbildning, propaganda och militärens roll. Under en Europaresa 1955 besökte han Göteborg och föreläste för statsvetarna om det senaste presidentvalet i USA. I Stockholm fick han inblick i den nya svenska organisationen för psykologiskt försvar och han gav råd om undersökningsuppläggning och förmedlade kontakter med amerikanska myndigheter. Han inbjöd Jörgen Westerståhl att medverka i en nystartad årsbok för politisk beteendeforskning, men något svenskt bidrag inflöt aldrig i denna volym om lokalpolitik. Jörgen Westerståhl förklarade i ett brev att det inte fanns mycket att analysera eftersom kommunalvalen var så dominerade av rikspolitik. Han hänvisade till sin valundersökning 1954 där 49 procent av de tillfrågade inte ens visste vilken typ av val som skulle hållas tre veckor senare. Jörgen Westerståhl hade ännu inte blivit kommunalforskare. Däremot accepterade han att vara med i redaktionskommittén för denna »International Yearbook of Political Behavior Research», som under 1960-talet blev en central publikation i det snabbt växande området för jämförande studier av politik.

Valforskningen i Göteborg utvecklades alltså från början i ett nära samspel med forskare i Europa och USA. Men de internationella kontakterna var inte symmetriska. Andra länders erfarenheter utnyttjades för att analy-

sera svensk politik. Däremot var det sällan som svenska statsvetare bidrog till förståelsen av andra länders politik. Den komparativt inriktade statsvetenskapen var, och har förblivit, svagt utvecklad i Sverige.

Representation

Skillnaden mellan ett proportionellt valsystem av allmän europeisk typ och ett majoritetssystem som det amerikanska var grundläggande för Jörgen Westerståhls syn på den representativa demokratin i Sverige. Han var ingalunda ensam. Herbert Tingsten hade redan i sin avhandling pekat på de unika dragen i det amerikanska folkomröstningsinstitutet. Bland sentida statsvetare har Arend Lijphart och Leif Lewin också framhåvt skillnaden mellan konfliktorienterade majoritetssystem och samförståndsinriktad proportionalism. Men Jörgen Westerståhl skapade ändå sin egen profil genom att ständigt och ihärdigt hävda tesen att svensk folkstyrelse var representativ och proportionell.

Den politiska demokratin är »nästan helt representativ«, skrev Jörgen Westerståhl, och irriterades över alla forskare och debattörer som i stället kommit att intressera sig för »medborgarnas aktivitet eller deltagande«. Eftersom en modern stat eller en modern kommun inte kan styras genom direkt demokrati får debatten »ett drag av bristande realism«. Man koncentrerar uppmärksamheten på »kringaktiviteter« och inte på kärnan. Den representativa demokratis överordnade mål är »folkviljans förverkligande«. Väljarnas yttersta maktmedel gentemot de valda representanterna är att rösta bort dem. Om väljarna ger förnyat förtroende innebär det att de i efterhand accepterar de väsentliga beslut som fattas under den gångna valperioden. Valen blir det yttersta kriteriet på folkviljans förverkligande. Den moderna demokratin innehåller dessutom avstämningar, tester och prov genom exempelvis debatter, nyhetsrapportering och opinionsmätningar. De allmänna valen framstår som »kontrollstationer i en bredare demokratisk process«.

Eftersom folkstyrelsen vilar på en idé om det goda samhället är det fullt naturligt att demokratisk teori innehåller starkt normativa inslag. Den centrala tanken bakom det proportionella systemet är att den valda

församlingen ska avspegla valmanskåren och där förekommande grupperingar i »rätta proportioner«. Denna avspeglingsstanke var grundläggande för den svenska folkstyrelsen, menade Jörgen Westerståhl och gjorde den i landet förhärskande normen till sin egen: »från svensk utgångspunkt är det otillfredsställande att debatten genom att i så hög grad vara anglosaxisk knyts an till ett system med majoritetsval i enmansvalkretsar«. Det proportionella valsystemet avser att tillgodose andra mål än majoritetsvalsystemet och »den anglosaxiska debatten har därför inte mycket att ge på detta område«.

Jörgen Westerståhl framhävde i stället de speciella egenskaper som utmärkte ett system som det svenska. I ett proportionellt valsystem med partier som företrädar olika åsiktsriktningar eller ideologier blir det möjligt att representera åsikter. Den valda församlingen ska återspegla åsiktsfördelningen inom befolkningen sådan som den kommer till uttryck genom fördelningen av partisympatier vid valen. »Det centrala värdet för det representativa systemet kan då bli åsiktsrepresentativitet.« Detta begrepp var centralt i Jörgen Westerståhls demokratisyn. Åsiktsrepresentativitet var det medel som tillgodoser demokratins övergripande mål, folkstyrelsens förverkligande.

Hela resonemanget om åsiktsrepresentativitet bygger på förutsättningen att det finns väl inarbetade ideologier bland väljarna. Partiröstningen ses som ett uttryck för stöd för ett sammanhängande åsiktspaket eller allmänna riktlinjer som sedan successivt konkretiseras i särskilda beslut. Genom de politiska partierna översätts allmänna ideologier till konkreta åtgärder. Jörgen Westerståhl påpekade själv att utvecklingstendenserna kunde leda till växande problem för denna demokratimodell. Valundersökningarna hade visat att väljarna blivit alltmer välorienterade i politiska sakfrågor, att de i allmänhet känner till partiernas ståndpunkter och allt oftare låter sitt partival påverkas av ställningstagandet i enskilda frågor. Denna ökande åsiktsröstning kunde visserligen leda till att åsiktsrepresentativiteten förbättrades i ett mindre antal uppmärksammade frågor men också till att väljarna blev allt mindre benägna att acceptera partiernas allmänna åsiktspaket. »Paradoxalt nog kan alltså en ökad åsiktsröstning komma att begränsa betydelsen av den allmänna åsiktsrepresentativiteten som instrument för

folkviljans förverkligande», menade Jörgen Westerståhl. Den ideologiska fullmakt som väljarna ger partierna får en mera begränsad räckvidd.

För att förstå den representativa demokratis funktionssätt räckte det därför inte längre att enbart undersöka själva valtillfällena. De politiska partierna hade inte längre ensamrätt på den politiska opinionsbildningen och medborgarna blev alltmer självständiga när det gällde att söka information och bilda sig egna uppfattningar. I några omstridda frågor blev debatten så intensiv att folkliga kampanjer bildade grund för nya partibildningar. Den kyrkliga rörelsen för att bevara kristendomens ställning ledde så småningom till ett kristdemokratiskt parti. Kampanjen mot kärnkraft blev embryot till ett miljöparti. Invandringen och utvecklingen mot ett mångkulturellt samhälle bildade grogrund för ett protestparti som Ny demokrati.

Ett tillfälle att undersöka dessa nya former för åsiktsbildning öppnades i samband med den stora debatt som bröt ut när Gymnasieutredningen 1963 föreslog att kristendomsämnet skulle ersättas med det mer neutrala ämnet religionskunskap som dessutom skulle få minskat utrymme i läroplanen. Statskyrkan och flertalet frikyrkor bildade Samkristna skolnämnden, som organiserade en landsomfattande namninsamlingsaktion. Hösten 1963 skrev över två miljoner svenskar under ett upprop för att behålla det kristet konfessionella inslaget i skolundervisningen.

Tillsammans med en sociolog och två statsvetare genomförde Jörgen Westerståhl snabbt en undersökning av denna opinionsrörelse vid sidan av de etablerade politiska organisationerna. Med stöd av ett anslag från Samhällsvetenskapliga forskningsrådet kunde de genomföra en Sifundersökning och därmed bedöma namninsamlingens representativitet. Det visade sig att bland dem som inte kontaktats av aktionen var det bara en minoritet som stödde uppropet. Av dem som faktiskt hade skrivit under var däremot flertalet positiva. Skillnaden kunde förklaras på två sätt. Det fanns en selektionsfaktor: namninsamlarna hade främst sökt upp de kyrkligt aktiva. Men framför allt fanns det en situationspåverkan: namninsamlarna hade påverkat många som man träffade under sin dörrknackningsaktion. Forskargruppens eget försök att klarlägga befolkningens åsikter om religionsundervisningen visade hur vanskligt det var att mäta opinioner. Frågan vad allmänheten egentligen tyckte visade sig vara svårbesvarad. Det rörde sig

här ett opinionsläge där tillfälliga omständigheter, som situationspåverkan och sättet att presentera frågeställningen, hade avgörande betydelse för de tillfrågades reaktioner. Med skilda metoder kunde man få starkt skiftande resultat när det gällde befolkningens åsikter. Begreppet »åsiktsfördelning« hade därför ingen entydig innebörd.

Resultatet bekräftade Jörgen Westerståhls negativa inställning till folkomröstningar. Under 1950-talets hade det i debatten ställts stora förhoppningar på folkomröstningar som ett sätt att vitalisera demokratin och det hade till och med lagts fram ett förslag att ändra grundlagen för att underlätta folkomröstningar. Som huvudsekreterare och ledamot av Författningsutredningen engagerade sig Jörgen Westerståhl för att motarbeta sådana förslag. Enligt hans uppfattning var det »en väsentlig uppgift att göra slut på illusionen att ett rådgivande folkomröstningsinstitut skulle vara mera harmlöst och acceptabelt än bestämmelser om beslutande folkomröstning«. Visserligen föreslog utredningen att grundlagsändringar skulle kunna göras till föremål för negativt beslutande folkomröstning, men man avvisade bestämt att ett folkomröstningsinstitut skulle bli något mera normalt återkommande inslag i det politiska beslutsfattandet. »Den svenska folkstyrelsen är väsentligen representativ och bör så förbli«, löd Författningsutredningens kärva budskap.

Desto större blev Jörgen Westerståhls fascination inför att en av de allra största stridsfrågorna i svensk inrikespolitik skulle avgöras genom folkomröstning. Kärnkraftens betydelse vid valet 1976 hade redan varit ämnet för en bok som han skrivit tillsammans med Sören Holmberg och Karl Branzén. Jörgen Westerståhls del av detta projekt var att undersöka 1976 års valrörelse i pressen och bland väljarna. Han kunde där avvisa uppfattningen att det funnits två olika valrörelser, en i massmedierna och en bland väljarna. Tvärtom tydde resultaten på en »märklig överensstämmelse« mellan valdebatten som den speglades på tidningarnas ledarsidor och i väljarnas uppfattning av de olika valfrågornas betydelse. Undersökningen bekräftade att kärnkraftsfrågan gick på tvärs mot den vänster–högerdimension som under lång tid hade dominerat svensk politik. Nytt var också att det inte längre var det socialdemokratiska partiet som initierade de ideologiska diskussionerna. Analysen av pressmaterial och väljarbedömningar visade

att valrörelsens förlopp utvecklades på ett sätt som var ofördelaktigt för socialdemokraterna.

Ju längre kärnkraftsdebatten led desto mer missnöjd blev Jörgen Westerståhl med argumentationen. Några månader före folkomröstningen 1980 tog han till orda i en debattartikel. Bedömningen av kärnkraftens risker hade blivit den centrala frågan för medborgarnas ställningstagande. Han frågade varför det verkade vara lättare att acceptera att tusentals personer förkortar sina liv genom tobaksrökning eller omkommer i trafiken än tanken på ett motsvarande antal offer för en härdsmläta. Han jämförde med 1950-talets atomvapendebatt. Vad var eventuella reaktorrisker att tala om i jämförelse med kärnvapenkrigets totala förödelse? Valet av riskperspektiv hade stor betydelse för valet av ståndpunkt. Väljer man ett perspektiv som begränsas endast till kärnkraften kan frågan om dess risker framstå som den helt dominerande. Väljer man däremot ett vidare perspektiv uppfattar man i stället riskerna »med att använda en knallpulverpistol, när den verkliga faran hotar från en riktig pistol«.

Kärnkraftsolyckan i Tjernoby 1986 påverkade den svenska allmänhetens inställning till kärnkraften i negativ riktning, åtminstone för en tid. På uppdrag av Styrelsen för psykologiskt försvar gjorde Jörgen Westerståhl och Folke Johansson en undersökning av hur myndigheternas information hade behandlats av lokala medier under den akuta krisen. De fortsatte med en mer allmän studie av forskares och experters roll i kärnkraftsdebatten. Genom enkätundersökningar fann de att den övervägande majoriteten av forskarna hade en positiv inställning till kärnkraften men att allmänheten felaktigt trodde att forskarna var mer negativa. Westerståhl och Johansson pekade ut medierna som boven i dramat. Den mer aktiva och kritiska journalistiken, inte minst det faktum att journalisterna själva hade en negativ inställning till kärnkraften, hade gett en missvisande bild av forskarnas inställning till kärnkraften. Slutsatsen blev att en korrekt information om forskaropinionen »skulle ha påverkat allmänhetens inställning«.

Så hände det som inte fick hända. Det fanns ett fel i undersökningen. Som i all annan mänsklig verksamhet förekommer misstag också i forskarvärlden. Ovisshet är forskningens livsluft. Hypotesprövning innebär att iakttagelser av verkligheten kan leda till att idéer förkastas som felaktiga. All mätning är förknippad med osäkerhet och det finns vedertagna me-

toder för att beräkna reliabilitet och andra mått på tillförlitlighet. Ibland upptäcks felen och kan korrigeras, som när fem fall lades åt sidan i 1956 års valundersökning eftersom intervjuerna misstänktes vara falsifikat.

Men ibland får misstagen större konsekvenser. Just i detta fall handlade undersökningen om experternas roll i opinionsbildningen. Kärnkraftsolyckorna i Harrisburg 1979 och Tjernobyl 1986 hade lett till att delar av allmänheten börjat ifrågasätta många experters tvärsäkra uttalanden och skenbart exakta sannolikhetsberäkningar. Utgångspunkten för Jörgen Westerståhls och Folke Johanssons undersökning var däremot att experter har rätt och förtjänar tilltro. Men när rapporten publicerades förhöll sig en tidning avvaktande. Svenska Dagbladet instämde visserligen i de allmänna slutsatserna men ifrågasatte metoden. Sättet att beräkna positiva och negativa budskap hade nämligen lett till påståendet att Svenska Dagbladet på ledarplats spritt ett övervägande negativt budskap när tidningen i själva verket var positiv till kärnkraft. Opinionsexperterna Westerståhl och Johansson tvingades nu erkänna att »den mänskliga faktorn« hade fungerat på »ett lika ovanligt som olyckligt sätt«. En hel serie artiklar från den kärnkraftsnegativa Hallands Nyheter hade felaktigt hänförts till Svenska Dagbladet. Rapporten försågs nu i efterhand med ett rättelseblad. Så ledde undersökningen till en lika stark som oavsedd slutsats. Experter kan göra misstag.

Kampanjen för att behålla kristendomsämnet i skolan och motståndet mot kärnkraft var två olika stridsfrågor men de hade vissa gemensamma drag. Båda var uttryck för motreaktioner och båda gav upphov till nya partibildningar. Den kristna mobiliseringen riktade sig mot samhällets fortgående sekularisering. Antikärnkraftskampanjen var en motreaktion mot teknikoptimism och storskalighet. Dessa två rörelser innebar slutet för det fempartsystem som dominerat svensk politik i ett halvt århundrade. Den förste kristdemokraten kom in i riksdagen 1985, efter en valteknisk samverkan med centern, och partiet passerade fyraprocentsspärren 1991. Miljöpartiet kom in i riksdagen första gången 1988 och har sedan 1994 varit representerat i riksdagen. Under dessa år fick Sverige också ett åttonde parti.

Även Ny demokrati var uttryck för en politisk motreaktion. Partiet kom in i riksdagen 1991 efter en kort och intensiv kampanj som innehöll två huvudbudskap. Det ena vände sig mot de stigande skatterna och den växande

byråkratin. Det andra riktade sig mot den ökande invandringen. Fram till andra världskriget hade invandringen legat på några få tusen personer per år. Efter kriget innebar flyktingar, arbetskraftsinvandring och asylsökande att det homogena Sverige försvann. »De äldre kan ännu minnas den tid då åsynen av en svart på en gata i första rummet associerades till ett tillfälligt besök av en amerikansk jazzorkester«, konstaterade Jörgen Westerståhl.

»Invandringspolitiken är till stora delar ett tabubelagt område i svensk samhällsdebatt«, skrev Jörgen Westerståhl i en debattartikel när Ny demokrati hade valts in i riksdagen. Han menade att tystnaden var betingad av opinionsklimatet: »Så fort någon uttalar en åsikt som kan tolkas gå i restriktiv riktning eller över huvud någon anför argument för eller emot riskerar vederbörande att betecknas som rasist. Och därmed upphör all diskussion.« Detta var »ett oefterrättligt tillstånd«. Tystnaden hade fått till följd att opinionsläget var »okänt men antagligen instabilt«. »Vanliga opinionsundersökningar blir i detta läge osäkra och utfallen beroende av tillfälligheter.«

Men nu behövde Sverige en debatt om invandringspolitiken, fortsatte Jörgen Westerståhl. Det hade ägt rum »ett antal otäcka invandrarfientliga incidenter«, inte minst i andra europeiska länder, och Ny demokrati hade fångat upp en invandrarnegativ opinion. Europeiseringen och det växande globala befolkningstrycket skulle »snart ställa oss inför problem av helt andra dimensioner än tidigare«. En bred debatt borde omfatta många frågor och avse både mål och medel. Hemspråksundervisningen aktualiserade exempelvis konflikten mellan assimilationsidén och tanken på ett mångkulturellt samhälle. Även närhetsargumentet måste beaktas: »Ju mer närstående, framför allt i kulturellt avseende, desto lättare går integrationen.«

För sin egen del var Jörgen Westerståhl inte alls främmande för en massinvandring. Det fanns nämligen framtidsfrågor som det kunde vara skäl att spekulera över: »Hur mycket folk skall det egentligen bo i Sverige?« Han nämnde siffran 40 miljoner som en riktpunkt. Resonemanget om en mångdubbelt större befolkning kunde verka utopiskt, men det var egentligen ännu mer utopiskt att anta att »det om hundra år fortfarande skall finnas bara omkring tio miljoner människor på denna stora yta, medan vågorna av den stora befolkningsexplosionen rullar fram«. Så varför inte »omlokalisera några miljoner sydeuropéer till Norrland?« »Nya städer får

byggas, där svenska inte blir vardagsspråket, fårfarmare från Spanien och Grekland åstadkommer 'en levande landsbygd' och hjälper effektivt till att skydda 'det öppna landskapet'.

Kvinnorepresentation

Av de många dramatiska samhällsförändringar som inträffade under Jörgen Westerståhls livstid är kvinnofrigörelsen en av de allra största. När han föddes saknade kvinnorna rösträtt till riksdagens andra kammare och vägen till högre utbildning var i praktiken helt stängd. När han tillträdde som professor i början av 1950-talet hade den första kvinnan nyligen kommit in i regeringen, andelen kvinnor i riksdagen var 7 procent och Göteborgs högskola hade fått sin första kvinnliga doktor i statskunskap (Brita Skottsberg). Under de trettio professorsåren i Göteborg var det ingen kvinna som blev doktor i hans ämne. Läget var inte mycket bättre i resten av landet; andelen kvinnor bland dem som disputerade i statskunskap under denna period var fem procent. Under sin yrkesverksamma tid hade Jörgen Westerståhl aldrig någon kvinnlig professorskollega i Sverige. Det skulle dröja ytterligare några år innan Gunnel Gustafsson utnämndes till professor i Umeå och det var hon som tog över ansvaret för det statsvetenskapliga kommunalforskningsprogrammet. När Jörgen Westerståhl gick i pension i början av 1980-talet hade andelen kvinnliga riksdagsledamöter stigit till 27 procent. När han gick bort 2006 bestod riksdagen av 47 procent kvinnor, kvinnliga professorer hade börjat bli en del av den statsvetenskapliga vardagen och andelen kvinnliga studenter vid universitet och högskolor hade blivit större än antalet manliga, både totalt och bland nybörjarna i statsvetenskap.

Många faktorer ligger bakom kvinnornas intåg i politik, vetenskap och andra samhällssfärer men en av de allra viktigaste är politiska beslut. Det var staten som hade satt upp hinder för kvinnors tillträde till politiska beslutsorgan, utbildningsplatser och offentliga tjänster och det skulle krävas många år av politisk kamp innan kvinnor fick samma rättigheter som männen. Jörgen Westerståhl kunde följa kvinnofrigörelsen på nära håll. Hans farmor var en självständig och skarp kvinna med en framskjuten plats i då-

tidens offentlighet. Om någon förtjänar benämningen kvinnoakskvinnor så var det hans egen mor: Sonja Branting-Westerståhl var under flera årtionden en drivande kraft i den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Hans dotter blev en feministiskt engagerad läkare som forskar och undervisar om genus och sexualitetsfrågor i vården. Från sin egen undersökning av svensk arbetarrörelse var Jörgen Westerståhl väl förtrogen med betydelsen av organisering, mobilisering och opinionsbildning för att eftersatta grupper skulle kunna hävda sina rättigheter.

Men Jörgen Westerståhl blev själv aldrig någon aktiv förkämpe för kvinnoaksen, inte i det praktiska livet och inte i den egna forskningen. Han skulle antagligen protesterat mot historieskrivningen. Han varnade för »benägenheten att läsa in modern feministisk syn i äldre tids historia«. Enligt hans mening gick det inte att parallellställa kvinnornas rösträttskamp med kravet på att införa lika rösträtt för män. »Att beskriva genomförandet av kvinnlig rösträtt som en kamp, jämförlig med borttagandet av den 40-gradiga skalan vid valet till första kammaren, är knappast rimligt. Det var ett mycket begränsat antal personer som var aktiva i kampen för kvinnlig rösträtt och likaledes var motståndet svagt. Under press kunde säkert åtskilliga karlar producera ett antal enfaldiga argument mot kvinnlig rösträtt. När högern till slut gav upp motståndet mot förstakammarreformen på hösten 1918, kom den kvinnliga rösträtten med på köpet.«

Jörgen Westerståhls åsikt om kvinnornas politiska representation hängde samman med hans syn på den representativa demokratin. Kraven på fler kvinnor på politiska poster var ett uttryck för »grupprepresentation«. Men enligt hans uppfattning var det i stället »åsiktsrepresentation« som var huvudsaken. För det politiska beslutsfattandet, menade han, spelade det mindre roll om olika befolkningsgrupper var mer eller mindre proportionellt representerade. Det avgörande var om beslutens innehåll stod i överensstämmelse med folkets åsikter och krav.

Ingen torde förneka att åsiktsöverensstämmelse kan vara en väsentlig del av den representativa demokratin. Under i övrigt lika omständigheter måste ett land där de folkvalda försöker tillgodose sina väljares åsikter fungera bättre än ett där politikerna fattar beslut som direkt strider mot väljarnas uppfattning. Men att ensidigt koncentrera sig på åsiktsöverensstämmelse som demokratikriterium kan leda till egendomliga konsekvenser. Man kan

exempelvis ställa en testfråga: Kan ett land som utestänger ena halvan av befolkningen från rösträtt betraktas som demokratiskt? Jörgen Westerståhl gav ett svar som i praktiken innebar att svaret berodde på vilken befolkningshalva det var som saknade rösträtt. Om det är arbetarna som saknar rösträtt kan landet inte betraktas som demokratiskt. Om det är kvinnorna som saknar rösträtt kan landet ändå vara demokratiskt.

Resonemang återfinns i en lärobok som Skolöverstyrelsen gav ut i början av 1950-talet för att användas i seminarieundervisningen, annan högre undervisning och det fria bildningsarbetet. Jörgen Westerståhl svarade för stora delar av denna bok, däribland de centrala avsnitt som behandlade demokratin. Han kom där in på frågan om Schweiz, där kvinnorna då fortfarande inte fick rösta, var att betrakta som en demokrati. Hans svar blev att det ändå var möjligt att tala om demokrati. Som försvar hade anförts att kvinnorna sällan framträtt som en grupp med speciella önskemål beträffande de stora politiska stridsfrågorna. Männen hade därför kunnat »representera» kvinnorna. Annorlunda förhöll det sig när nya kategorier av manliga medborgare fått rösträtt, eftersom den politiska åsiktsbildningen följt sociala och ekonomiska skiljelinjer i högre grad än könsskillnaden.

Under tiden som uppmärksammas ung docent i Stockholm fick Jörgen Westerståhl tillfälle att föreläsa för en kvinnlig publik. Han anlätades av Fredrika Bremer-Förbundet för att tala inför valet 1952. Samma år höll han ett föredrag om »Kvinnan och politiken» på inbjudan av Yrkeskvinnornas samarbetsförbund och Kvinnliga kontoristföreningen. Han intervjuades i Dagens Nyheter apropå den allt livligare diskussionen om »kvinnans dilemma». Han resonerade kring frågan om varför kvinnor är underrepresenterade på viktigare poster. En förklaring kunde vara att män och kvinnor är i grunden lika men att de genom anpassning till manssamhället drivits åt olika håll. En annan förklaring kunde vara att män och kvinnor är i grunden olika, vilket i så fall »måste medföra en viss resignation». Men problemet kunde också ses i ett vidare samhällsperspektiv, fortsatte Jörgen Westerståhl. »Man måste då konstatera att familjen i regel har svårt att tillåta att mer än en person frikopplas i full utsträckning för att göra karriär utanför hemmet. Som ett tillspetsat exempel på fall där sådana spänningstillstånd lätt uppstår kan man ta de akademiskt utbildade kvinnorna, som ju i regel också gifter sig med akademiker.»

Detta exempel måste ha varit högst personligt relevant för Jörgen Westerståhl, som i intervjun presenterades med tillägget att han var »gift med en fil. mag.«. Att Märta Westerståhl var en väsentlig förutsättning för Jörgen Westerståhls karriär var ingen hemlighet. Redan i doktorsavhandlingens förord hade han erkänt sin tacksamhetsskuld: »Till slut är det mig en kär plikt att tacka min hustru för det bistånd hon på mångfaldiga sätt, bland annat vid korrekturläsningen, givit mig.« Överflyttningen till Göteborg var Jörgens projekt men Märta Westerståhl gjorde sin egen yrkeskarriär som språklärare och översättare. Hon uppfattades som en värdig och sträng lärarinna som tog sig an sina ambitiösa elever. Märta Westerståhl överlät ferierna i sommarstugan till Jörgen, barnen och barnskötare och ägnade själv somrarna åt språkutbildning i Frankrike.

I de efterföljande generationerna skulle utbyggnaden av barnomsorgen bli ett sätt att lösa de praktiska problemen för dubbelarbetande småbarnsföräldrar. »Ropen skalla, daghem åt alla«, var en av de paroller som demonstranter skanderade under det 1970-tal då Jörgen Westerståhl höll på med sina undersökningar av medier och opinionsbildning. Han gjorde barnomsorgen till ett testfall och kom fram till att det var en liten medieelit som drev daghemskraven på tvärs mot folkopinionen. Tillsammans med Folke Johansson hade han undersökt befolkningens åsikter i ett antal frågor 1979 och då bland annat funnit att två tredjedelar helst ville ha vårdnadsbidrag medan resten delade sina sympatier jämnt mellan kommunala daghem och familjedaghem. Däremot speglade nyhetsrapporteringen främst en daghemspositiv opinion. Den majoritetsopinion som hellre ville ha bidrag än daghem kom inte till synes i medierna, vilket författarna ansåg vara uppseendeväckande. De ansåg att mediernas rapportering var snedvriden och hänvisade till en intressefaktor: journalisterna tillhörde en högutbildad medelklassgrupp som föredrog daghem. Författarna gick så långt som att tala om »elitstyre«. Att en liten minoritet går före och visar vägen kunde visserligen vara acceptabelt i en demokrati, men bara under två förutsättningar. Dels måste majoriteten så småningom komma efter, dels måste minoriteten vägledas av oegennyttiga motiv. »Enligt vår analys är det tveksamt, om handläggningen av barntillsynsfrågan uppfyller något av dessa villkor.« Författarna utgick, förvånande nog med tanke på alla tidigare metodvarningar, från att deras enda intervjufråga gav en rättvisande

bild av opinionsläget och drog den långtgående slutsatsen att mediebilden vilseledde politikerna och den politiska debatten.

Service demokrati

Eliter är ofrånkomliga i en demokrati. Medan många andra föreställer sig maktens absolut lika fördelning som demokratins yttersta mening återkom Jörgen Westerstahl ständigt till folkstyrelsens behov av starka ledare. Men det ställdes särskilda krav på en demokratisk elit. Ett välfärdssamhälle med politiska ledare i folkets tjänst gav Jörgen Westerstahl namnet servicedemokrati.

Det var under arbetet på doktorsavhandlingen som han stötte på de tankar som ligger till grund för denna syn på demokratin. Den viktigaste impulsen kom från Beatrice och Sidney Webb. Makarna Webb var det sena 1800-talets intellektuella förgrundsgestalter inom den engelska arbetarrörelsen. De förenade ingående undersökningar av arbetarklassens sociala och politiska situation med aktivt reformarbete. De grundade bland annat Fabian Society, som kan beskrivas som en tidig form av tankesmedja, och London School of Economics. Beatrice och Sidney Webb hade i sina studier av den engelska fackföreningsrörelsen observerat att den interna demokratin ofta fungerade bristfälligt. En del fackföreningar styrdes närmast genom något slags personlig diktatur och när organisationerna växte verkade de ha en automatisk tendens att byråkratiseras.

För makarna Webb var det stora problemet hur man skulle kunna kombinera demokrati med effektivitet. Direkt demokrati genom stormöten och medlemsomröstningar betraktade de som en praktisk omöjlighet eftersom sådana procedurer förr eller senare skulle leda antingen till ineffektivitet och sönderfall eller till okontrollerat envælde. En fungerande demokrati måste därför vara representativ. Så länge det var medlemmarna själva som valde sina ledare fanns det en gräns för hur långt ledarna kunde avlägsnas sig från medlemsopinionen. Organisationernas elit tvingades till lyhördhet. Makarna Webb framhöll att demokratiproblemet var detsamma inom såväl en fackförening som en demokratisk stat. I båda fallen gällde det att förena administrativ effektivitet med folklig kontroll. Om man ska söka

efter en historisk förebild för den svenska välfärdsstatens demokratimodell så är det alltså de engelska bomullsspinnarnas fackförening på 1890-talet.

Jörgen Westerståhl tog till sig den speciella demokratisyn som formulerats av Beatrice och Sidney Webb. Grundidén använde han inte bara i avhandlingen om fackföreningsrörelsen utan också i undersökningarna av hur demokratin fungerar inom såväl kommuner som samhället i sin helhet. Till skillnad från andra demokratiteorier, som betonar självbestämmande, deltagande och egenmakt, utgår Webbs modell från ett strikt representativt styrelsesätt. Denna demokratimodell består egentligen bara av två element: dels en kraftfull ledning som handlar på medlemmarnas uppdrag, dels regelbundet återkommande tillfällen för medlemmarna att påverka ledningens sammansättning. Det är värt att notera att Jörgen Westerståhl i sin avhandling använde ordet »elit« i en neutral, närmast positiv, betydelse. En demokratisk elit utgörs av de mest hängivna och aktiva medlemmarna.

När doktorsavhandlingen publicerades hade det bara gått några månader sedan andra världskriget slutat. Den följande tiden blev en period av intensiv demokratidebatt, inte minst i Norden. Frågan var vilka lärdomar som man skulle dra av demokratins krisår och hur folkstyrelsens utsikter tedde sig inför efterkrigstidens återuppbyggnad. Jörgen Westerståhl fick tillfälle att ge sin syn 1947 när han för en norsk tidskrift recenserade tre nyutkomna demokratiböcker, författade av dansken Alf Ross, norrmannen Frede Castberg och svensken Herbert Tingsten. De tre författarna var eniga om att den demokratiska föreställningsvärlden utgjorde ett sammanhängande helt, ett system av idéer. Tingsten hade påpekat att dessa idéer utgjorde en överideologi som kunde vara gemensam för helt olika politiska åskådningar.

Alf Ross hade visserligen tagit upp olika invändningar mot demokratin, men hade enligt Jörgen Westerståhl försummat »ett högst väsentligt problem«, nämligen det motargument som gick ut på att bestrida själva möjligheten av en verklig demokrati. Dessa kritiker hävdade att i alla stater och i alla tider är det en liten grupp personer, en härskande elit, som har den verkliga makten. Det är bara maktutövningens former som växlar men en verklig folkstyrelse är och förblir en illusion. »I sin generella form är denna kritik oberättigad«, invände nu Jörgen Westerståhl. Det är förvisso så att det även i demokratin är ett begränsat antal personer som utövar

ett ojämförligt mycket större inflytande på statens angelägenheter och på opinionsbildningen än medborgarna i allmänhet. Men denna »elit« tillhör olika samhällsklasser och partier och står öppen för alla i demokratin. Dessutom innehåller demokratin mer direkta garantier mot elitens maktmissbruk än i andra statsskick.

Jörgen Westerståhl fortsatte med att ifrågasätta att en stigande folkupplysning och ett ökat medborgarintresse skulle leda till en vidgning av de aktivas krets. I minst lika snabbt tempo pågick nämligen en utveckling som innebar att de politiska frågorna blev »alltmer komplicerade och svårbedömbare för gemene man«. Om man accepterade en sådan »mer relativistisk eller pessimistisk uppfattning om möjligheten att realisera det hundra procentiga folkstyrets ideal« framstod demokratins frihetsvärden i ännu skarpare dager. Det väsentliga i demokratin är att man regerar »utan tvång och terror«. Han återgav Herbert Tingstens expressiva formulering: »Politisk frihet utan rösträtt är en halv demokrati; rösträtt utan politisk frihet har intet med demokrati att skaffa.«

När Jörgen Westerståhl två år senare återkom till frågan om demokratins situation var det också i ett nordiskt sammanhang. Kort efter andra världskrigets slut samlade sig några av Nordens ledande forskare för att analysera den nordiska demokratins historia och den moderna demokratins problem. Boken »Nordisk demokrati« redigerades av Hal Koch och Alf Ross, som båda hade skrivit uppmärksammade böcker om demokratins problem. Det stora bokverket fick en officiell prägel av att statsministrarna Tage Erlander, Einar Gerhardsen och Hans Hedtoft skrev var sin inledning.

Jörgen Westerståhl bidrog med ett kapitel om det svenska partiväsendet. Efter en historisk tillbakablick avslutade han med några mer allmänna synpunkter på partiernas utveckling. Det moderna partiväsendets uppkomst hade gett den spontana folkliga aktiviteten ett vida större utrymme än tidigare. Men nu märktes tendenser i motsatt riktning, menade han. Utvecklingen hade stärkt den centrala partiledningen och själva partiapparaternas ställning. Det hade medfört en ökad vikt för strömningen uppifrån och nedåt inom partierna. Denna centralisering hängde intimt samman med statsmaktens expansion. Dessutom, tillade han, har tempot i den statliga verksamheten stegrats så »att man ofta helt enkelt inte hinner invänta att

en verklig opinion bland medborgarna växer fram«. Carl Arvid Hessler skrev i en recension att Westerståhls iakttagelser var så intressanta och betydelsefulla »att författaren gärna kunde ha utvecklat dem litet mera«.

Snart skulle denna demokratidebatt vidgas utanför specialisternas krets. Under sin tid som chefredaktör för Dagens Nyheter försummade Herbert Tingsten inte att från tid till annan påminna om demokratins grundfrågor. Sommaren 1952 publicerade han tre artiklar som gick ut på att den lyckliga demokratin hade problem. Det politiska engagemanget hade svalnat: »valen är snarast att likna vid en folkräkning, och man uppger sin partifärg med samma slöa tillmötesgående som då det gäller att deklarerat ålder, yrke och civilstånd«. Elis Håstad och Carl Arvid Hessler skrev därefter var sitt inlägg med förslag om hur demokratin skulle kunna vitaliseras.

Jörgen Westerståhl, som fick avsluta debatten, tog upp Tingstens förslag till reformer som hade syftet att skapa »mer av eggelse, allmänt och livligt intresse, principiell diskussion och personliga medborgerliga insatser«. Jörgen Westerståhl ville i stället »vända på resonemanget« och välja en annan utgångspunkt. I stället för »det romantiska, idealistiska motivet för demokratin«, en utopi där alla deltar i politiken, pläderade han för ett »elitperspektiv«.

I stället för det stötande ordet »elit« kunde man, menade Jörgen Westerståhl, tala om en arbetsfördelning. »Vissa personer sysslar med att företräda andra, att agera å deras vägnar.« »Partipolitiken kan beskrivas som ett samspel mellan en liten partiledning och den breda opinionen, varvid mellanledet, de aktiva medlemmarna, väsentligen tjänstgör som ledningens propagandister.« Kriteriet på en demokrati, fortsatte han med en hänvisning till Abraham Lincoln, »skulle då inte vara en styrelse genom folket, endast i begränsad mån en styrelse av folket, men däremot en styrelse för folket«. Styrelsens demokratiska form får väsentligen karaktären av en garanti. Tillträdet till den styrande eliten måste vara öppet för »alla med vilja och förmåga« och »om eliten missbrukar sin ställning skall den kunna avsättas«. Men för bedömningen av demokratin måste huvudvikten läggas »vid statsverksamhetens innehåll och inte dess form«.

När Jörgen Westerståhl fyra år senare återkom i denna demokratidebatt var det återigen på Dagens Nyheters debattsidor. Han upprepade att makten även i en demokrati ofrånkomligen var koncentrerad till en elit och att

förhoppningen om »den absoluta jämlikheten i fråga om makt« var orealistisk. Nu riktade han också uppmärksamheten på mellanskiktet inom de demokratiska organisationerna, de aktiva och intresserade medlemmarna, »de många små ledarna«. Centraliseringstendensen inom partier och andra organisationer innebar att makten höll på att förskjutas från denna mellanelit till en toppelit. För Jörgen Westerståhl var det en vinning för demokratin att »de åskådningsaktivas aristokrati« pressades tillbaka. »I stället framträder partiledningarna som de agerande, men i ständigt samspel med de stora passiva väljarmassorna.« Detta »samspel mellan den smala toppen och den breda basen i elitpyramiden, vilket utförs delvis över det aktiva mellanskiktets huvuden och delvis med hjälp av dess huvuden, detta samspel utgör själva nerven i den nya servicedemokratin«.

Parlamentarismen och den allmänna rösträtten hade införts bara några årtionden tidigare men redan hade stora förändringar uppenbarligen inträffat. »Den demokratiska debatten är inte längre principiell, utan övervägande teknisk«, konstaterade Jörgen Westerståhl. De ideologiska striderna hade ersatts av partier som vädjar till alla medborgare. Det mest anmärkningsvärda var tempot och initiativet i politiken. Förr tog det årtionden innan folkligt missnöje ledde till politiska beslut. »Nu tävlar politikerna om att lösa olika gruppers problem, och stundom har man intrycket av att förslag till botemedel föreligger redan innan de berörda själva blivit medvetna om problemen.« Forna tiders avvisande eller utopiska syn på kraven inom samhället hade »ersatts av en allmän serviceanda«.

Herbert Tingsten var genast med på noterna. I två stora ledare tog han upp Jörgen Westerståhls analys, som fick omdömet »obestridligt riktig«. »Ideologier och program i stor stil har vissnat«, skrev Tingsten och fann här stöd för sin tes om ideologiernas död. Efter genombrotts- och kristidernas patos och storslagna appeller kommer »den lugna vardagens avspänning, då detaljreformerna och en hygglig förvaltning blir det väsentliga«. Men Tingsten fann också oroande drag i den nya servicedemokratin. Det lugna samförståndet riskerade att leda till »brist på vitalitet«, politikerna föredrog nu »tystnaden eller ett trögt mummel«. Det gällde därför att »bygga upp opinioner utanför partier och organisationer, att komplettera kollektiviteternas åsikter« med privata opinioner, »medborgaropinioner«.

Begreppet servicedemokrati är typiskt för Jörgen Westerståhls sätt att föra teoretiska resonemang. Han värjde sig mot att torgföra egna teoretiska konstruktioner. I stället ställde han sig uppgiften att »precisera, systematisera och, i vissa fall, operationalisera officiellt angivna mål och värden«. Ett begrepp som servicedemokrati bör därför inte bedömas efter någon normativ måttstock, eller ens i förhållande till statsvetenskaplig teoribildning. Det avgörande är i stället om ett begrepp fångar de officiella målen eller den förhärskande uppfattningen vid en given tidpunkt. Jörgen Westerståhl namngav det socialdemokratiska välfärdsprojektets demokratisyn. Servicedemokratin innebär att handlingskraftiga politiker genomför sociala reformer till gagn för lojala men passiva väljare.

Graden av åsiktsöverensstämmelse blir det centrala sättet att kontrollera hur servicedemokratin fungerar. Det är ingen tillfällighet att kommunalforskningsprojektet, som initierades just under den offentliga sektorns mest expansiva år, gav så stort utrymme åt mätningar av serviceattityder och åsiktsrepresentation. I en debattartikel 1974 polemiserade Jörgen Westerståhl mot alla som kritiserat politikerna för att vara pampar som negligerade folkets önskemål och som främst såg till sina egna intressen. Han hänvisade till Lars Strömbergs just utkomna avhandling om väljare och valda i kommunerna. Bristerna i personrepresentativitet, det faktum att kvinnor, ungdomar och låginkomsttagare var kraftigt underrepresenterade i fullmäktige, visade sig vara i stort sett betydelselösa för åsiktsrepresentativiteten. Påståendet att den som inte aktivt deltar i den politiska beslutsprocessen saknar inflytande gällde inte den svenska partidemokratin. »Det tycks räcka med att de flesta begränsar sin huvudsakliga insats till valen.« Samma budskap förmedlade Jörgen Westerståhl i ett brev till statsminister Olof Palme. Journalisterna hade försökt vinkla kommunalforskningens resultat så att en kritik mot »pamparna« skulle komma fram. Men nu visade undersökningarna »att det vanliga elitesonemanget inte håller«. Även om fullmäktiges sammansättning avviker från valmanskårens »ger partirepresentationen en meningsfylld avspiegling«. Eliten hade inte åsikter som svarade mot dess förutsatta elitintresse, »snarare tvärtom«.

Servicedemokratin varade i sextio år. I mitten av 1990-talet kunde Jörgen Westerståhl konstatera att den epok som inletts med Per Albin Hanssons valseger 1936 nu var till ända. Den sociala reformpolitiken hade med

överväldigande kraft byggt det svenska välfärdssamhället. Expansionen pågick ända fram till 1980-talets slut. »Då kom ett abrupt avbrott. Kassen är tom.« Besparingar genomfördes och nya medel var inte i sikte. Allt fler tycktes också vara övertygade om att man nått en gräns, där ökad samhällsservice hotar de välfärdsproducerande krafterna i samhället. »Service-demokratins epok tycks vara till ända.« Den var »ett lyckligt mellanspel« då politikerna inom nationalstatens ram kunde fördela vad industrisamhället skapade under ett ytterst dynamiskt skede.

Men att servicedemokratien nått en slutpunkt betydde inte att idéerna om service och demokrati hade förlorat. Tvärtom levde både välfärdssamhället och folkstyrelsen. Det som tagit slut var servicedemokrati i betydelsen elitstyre i kombination med passiva och lojala väljare. Om servicedemokratien kunde betraktas som ett kontrakt mellan elit och folk så var det folket som nu hade sagt upp avtalet. Att en unik epok i Sveriges moderna historia nu var till ända betydde »givetvis inte att samhällets service till medborgarna kommer att upphöra« eller ens att den politiska striden kring servicens omfattning och utformning upphörde. Dessutom tydde många tecken på att demokratins hälsotillstånd var bättre än någonsin. Jörgen Westerståhl återgav valundersökningarnas och kommunalforskningens bild av de allt mer välinformerade och självständiga medborgarna. Men han oroades över att partier och politiker inte anpassade sig till de nya förhållandena.

Problemet var, menade Jörgen Westerståhl, att den befintliga politiker-generationen hade vuxit upp och verkat under servicedemokratins glansdagar. Förhoppningen att man skulle kunna återgå till den tidigare ordningen var »en farlig illusion«. Politikerna måste i stället »lägga av den gamla jultomteklädnaden«. Säcken med gåvor var tom. Ytterst gällde det »att radikalt lägga om den politiska stilen«. Det behövdes nu i stället en »mer kärv och verklighetsnära retorik«. Politikerna kan inte längre ställa ut löften om allehanda goda ting utan kan lova att söka lösa uppkomna problem efter bästa förmåga i enlighet med sin vision om samhället. »Vad väljarna sedan får bedöma är handlaget och visionernas realism.«

Samtidigt pågick det stora förändringar bland väljarna. Det fanns, skrev Jörgen Westerståhl, tydliga indikatorer på att gamla lojaliteter mot olika samhällskollektiv försvagas och att »den tysta respekten ersätts av individuell åsiktsbildning och kritisk distans«. Urbaniseringen, den högre ut-

bildningen och det ekonomiska välståndet hade skapat förutsättningar för en mer individuell livsstil. Vad som ingav Jörgen Westerståhl bekymmer var att denna nya livsstil saknade »förankring i en motsvarande moral eller ideologi«. En sådan individualism utan moral skulle i krislägen kunna utgöra »en grundval för politiska riktningar som samlas kring en ledare som saknar respekt för den representativa demokratin«. I så fall hotas folkstyrelsens grundvalar, varnade Jörgen Westerståhl.

Han gick emellertid inte närmare in på frågan om det ömsesidiga sambandet mellan välfärdssystem och demokratimodell. Utgångspunkten var att det svenska välfärdssamhället betingats av servicedemokratiens speciella modell. Väljarna hade där förpassats till en huvudsakligen passiv roll. Servicedemokratin var, med Jörgen Westerståhls ord, en demokrati primärt för folket, inte av folket eller ens genom folket. En viktig förklaring till servicedemokratiens fall var uppenbarligen att medborgarna nu blivit mer individualistiska och kritiska, vilket i sin tur till stor del berodde på att det ekonomiska välståndet gjort dem mer självständiga. Det socialdemokratiska välfärdsprojektet blev framgångsrikt men underminerade sin egen politiska bas.

Jörgen Westerståhls reflektioner över den representativa demokratiens problem löper som en röd tråd genom hela hans forskarliv. Det är sällan fråga om några mer ingående teoretiska utredningar och han kommer aldrig i närheten av något eget systembygge. Utgångspunkten var den hävdvunna uppfattningen att ett demokratiskt statsskick består av två element: dels en apparat som låter folkviljan komma till uttryck, dels förekomsten av medborgerliga friheter och rättssäkerhet. Jörgen Westerståhls egna tankar om folkstyrelsen ansluter till systematiska observationer grundade på omfattande datainsamlingar. Begreppsbildningen blir därmed ett slags destillat av svensk politisk historia. Detta tillvägagångssätt påminner om Max Webers idealtypsmetod: ett teoretiskt begrepp framstår som en abstrahering och en tankemässig stegring av verkligheten. Från 1930-talets folkhemsidé till 1990-talets omprövningar kan man i Jörgen Westerståhls analyser avläsa hur djupgående och omfattande förändringarna faktiskt varit i den svenska demokratiens praktiska gestaltning. I centrum för hans intresse stod folket, i skepnad av organisationsmedlemmar, kommuninvånare, tidningsläsare och väljare.

**GÖTE
BORG**

Forskningsfabriken

Många som kommer till Korsvägen viker av till vänster, mot Svenska Mässan och Liseberg, men fortsätter man Södra vägen rakt fram kommer man först till Universeum och därefter till Världskulturmuseet. Universeum, vars syfte är att intressera ungdom för naturvetenskapliga och tekniska studier, ligger i en byggnad som invigdes 2001. På dess plats låg tidigare ett gammalt patricierhus. Denna villa vid Södra vägen 46 blev statsvetenskapliga institutionens första egna lokal och det var där som den nytillträde professorn Jörgen Westerståhl började bygga upp vad som skulle utveckla sig till en statsvetenskaplig forskningsfabrik.

När Jörgen Westerståhl kom till Göteborg på nyåret 1953 var statskunskap ett litet ämne som sköttes av professorn, ett par timanställda lärare och några stipendiater. Företrädaren på professorstolen, Georg Andrén, hade långa tider varit tjänstledig för riksdagsmannaskap och andra offentliga uppdrag. Georg Andrén, som tillträtt redan 1929, hade trots sin frånvaro ändå präglat den statsvetenskapliga miljön i Göteborg och Jörgen Westerståhl har i ett porträtt tecknat en bild av Georg Andrén som vittnar om såväl sympati som respekt. Det var intellektualiteten, medvetenheten och den suveräna behärskningen av både framställningsform och material som enligt Jörgen Westerståhl hade gjort föregångaren till en så skicklig forskare, fängslande föreläsare och glänsande debattör.

Vid 1950-talets början bestod Göteborgs högskola av ett antal olika ämnen men få institutioner. Till en början hade Jörgen Westerståhl en amanuens, ett kanslibiträde och några deltidslärare som Edvard Thermænius och Arne Wählstrand. Statskunskap var inhyst i högskolans huvudbyggnad, i ett litet rum som ämnet delade med nationalekonomi. Rummet fungerade som kombinerat bibliotek och föreläsningssal, något tjänsterum fanns inte. Jörgen Westerståhl tenterade sina studenter i den egna bostaden. Det var endast de ämnen, främst naturvetenskapliga och medicinska, som behövde stor apparatur och utrustning som var belägna i separata institutionslokaler. Ett av Jörgen Westerståhls första initiativ var att ta kontakt med högskolans rektor Hjalmar Frisk för att få egna lokaler och redan 1953 kunde statsvetarna tillsammans med nationalekonomerna flytta in i villan vid Södra vägen.

Det var ett halvt förfallet hus som blev statsvetenskapliga institutionens hemvist. Dess historia speglar Göteborgs och forskningens förändringar. Under 1870-talet beboddes den nybyggda villan i stadens utkant av Johan Edvard Gadelius, kaptenlöjtnant i flottan och föreståndare för Navigationsskolan. Han var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg och hade bland annat författat en bok om populär astronomi. Huset fick senare namnet Hasselbladska villan efter en av innehavarna, disponent Carl David Hasselblad.

Flytten till Södra vägen 46 speglade Jörgen Westerståhls expansiva forskarplaner. Tidigare hade statsvetare liksom humanister kunnat klara sig med böcker och en och annan kortlåda. Men propagandaforskning och valundersökningar krävde plats för stora mängder dagstidningar och intervjuformulär. Före datorernas tid behövdes skåp och sorteringsfack för att hantera det statistiska underlagsmaterialet. Verksamheten expanderade snabbt. Under det första året ökade institutionens teletekniska kommunikationskapacitet med 100 procent: antalet telefoner fördubblades från en till två. När Jörgen Westerståhl 1954 blivit huvudsekreterare i Författningsutredningen, fått uppdrag från det psykologiska försvaret och dragit igång det stora valforskningsprogrammet behövde han en egen telefonlinje. Institutionens bibliotek växte i rask takt. Den socialdemokratiska riksdagsmannen Edgar Sjö Dahl, som också gav en kurs i kommunalkunskap, donerade sin uppsättning av det inbundna riksdagstrycket. Vid mitten av 1950-talet uppgick institutionens personal till fem personer: professor Westerståhl, assistenten Bo Särilvik, förste amanuens Sven-Olof Håkansson, andre amanuens Esbjörn Janson och skrivbiträdet Brita Hegelius.

I ett kåseri i studenternas tidning gav Esbjörn Janson en insidesskildring från statsvetarmiljön i Göteborg 1957. »Om någon så beskaffad person gives, att han med njutning ägnar sig åt riksdagstryck, då bör Statsvetenskapliga institutionen vid Södra vägen bereda honom stor gamman. Där finner han riksdagstryck i sådana myckenheter, att det måst placeras i skänkar och skåp, i källaren och vinden, på kryddhyllorna i köket, i nischer på väggarna, på expeditionen och – fast i mycket begränsad utsträckning – i biblioteket.»

Visserligen brottas institutionen med ekonomiska problem, fortsatte Esbjörn Janson, och visst händer det ibland »att valda delar av huset kommer en till mötes i form av taktappning, och visst händer det, att fåkunni-

ga recentiorer blir något demolerade efter att ha använt trappans ledstång». Men problemet var inte lika påträngande som på många andra håll. Den relativt goda standarden berodde på professor Westerståhls sätt att hantera uppgiften. Där andra blott högljutt lamenterat »där har han i stället systematiskt analyserat olika anslagschanser, ett tillvägagångssätt, som med nästan kuslig precision lett till utdelning«.

Redan vid denna tidpunkt hade Jörgen Westerståhl uppenbarligen utvecklat sitt speciella framställningssätt. Esbjörn Janson skriver: »Har man hela sitt liv varit van vid att säga 'det är bra', när man menar 'det är bra', så har man kanske någon svårighet att anamma hans tes att det heter 'det är verkligen utomordentligt tillfredsställande att kunna konstatera'.« »Hans eleganta retorik består av meningar, som i sig förenar den rubbestadska längden, den hammarskjöldska oklarheten, den andrénska formfulländningen och – det kanske inte minst viktiga – det lasswellska innehållet.«

Den 6 februari 1953 höll Jörgen Westerståhl sitt första kandidatseminarium i Göteborg. Han diskuterade uppläggningsen av studiearbetet, förutspådde att institutionens lokalfråga »inom en snar framtid skulle ordnas mer tillfredsställande« och redogjorde för avsikten med grundlagskursen. Under den första terminen behandlade seminariet ämnen som innehållsanalys av tidningar, andrakammarvalen i Göteborg, valrörelsen 1952, presidentmakten i USA och Frankrike, jämförande analys av valmetoder, landshövdingeutnämningarna 1920–1953 samt Bertrand Russell som samhällsreformator. Vid seminariet den 17 april 1953, ett år före utnämningen till författningsutredare, redogjorde Jörgen Westerståhl för nya grundlagsändringar och konstitutionella motioner. Samma månad reste seminariet på studiebesök till Stockholm. Först besöktes arbetsmarknadens huvudorganisationer. Jörgen Westerståhl såg till att SAF bjöd på lunch medan LO fick svara för middagen. En dag ägnades åt riksdagen där Stockholmskollegan Elis Håstad demonstrerade lokalerna och berättade om arbetet och om fritidsverksamheten. Under sista dagen tog Ragnar Edenman emot på Ecklesiastikdepartementet och Karin Kock var värd vid Statistiska centralbyrån.

Vid sidan av den traditionella undervisningen om politiska institutioner och svenska grundlagar inledde Jörgen Westerståhl och Bo Särilvik en politikkurs under den från Harold Lasswell lånade devisen »Politik eller

vem får vad, hur och när?». Tanken var, skrev Jörgen Westerståhl senare, »att skaka om de studerande och för en stund flytta deras blick från det formella regelverket till politiken som en dynamisk process.« Jörgen Westerståhls föreläsningar kunde göra bestående intryck på åhörarna. Efter att ha invigts i statsvetarnas krets såg man på det politiska livet med nya ögon och med en distanserad blick. En introduktionsföreläsning började med de allvarsmättade orden: »Avsikten med den här undervisningen är att göra er politiskt sofistikerade.« Jörgen Westerståhl framhöll ständigt att statsvetenskapen var en vetenskap om politik, inte en vetenskap i politik.

Lars Tobisson började läsa statskunskap i slutet av 1950-talet och har i sina memoarer gett en minnesbild från studieåren. Institutionen var inhytt i en rivningsmogen patriciervilla i lokaler som var »charmiga men föga lämpade för undervisning«, i synnerhet som antalet studerande var under stark tillväxt. Jörgen Westerståhl »gav ett mycket förnyat intryck« när han på introduktionsmötet tog emot de nya studenterna. Vid mötet presenterade han sina närmaste medarbetare. Särskilt stora förhoppningar knöts till Bo Särilvik. Som assistent hade Björn Molin, sedermera statsråd och landshövding, hand om mycket av undervisningen på lägre nivå. Amanuensen Esbjörn Janson »kunde allt om pågående intriger och maktspel« och gav gärna goda råd om bästa taktik vid studiernas uppläggning och bedrivande. En annan originell person var Ingemar Lindblad som skrev en avhandling om Kommunalarbetareförbundet och som med sitt sifferminne kunde redogöra för amerikanska valresultat i det förgångna.

Gruppen studerande var mera brokigt sammansatt än vad jag hade förväntat, fortsätter Lars Tobisson. Det fanns ett stort inslag av äldre folkskollärare som vidareutbildade sig för att undervisa på grundskolans högstadium. Som student var Lars Tobisson inte imponerad av de traditionella föreläsningar som bjöds, men han stimulerades desto mer av de pro-seminarier som hölls på kvällstid. Den politiska diskussionens vågor gick höga vid institutionen. Lars Tobisson fick intrycket att socialdemokraterna dominerade, eller i alla fall hördes mest. Majoriteten av lärarna ansågs vara socialdemokrater.

Efter några år hade den gamla villan blivit för liten och statsvetarna lämnade plats för filosoferna. Ett antal år senare var det Jörgen Westerståhls äldste son Dag, sedermera professor i filosofi, som hade sitt tjänsterum

på Södra vägen 46. Statsvetenskapliga institutionen flyttade 1959 längre söderut, till modernare lokaler på Mölndalsvägen 36. Fem år senare var det dags för statsvetenskapliga institutionen att flytta igen, till lokaler i andra våningen över ett köpcentrum på Gräddgatan vid Mjölktorget, granne med en stor mejerianläggning. Efter ett årtionde av studentexpansion och stora forskningsprojekt fick statsvetarna rum i Stadsbibliotekets lokaler vid Götaplatsen och på adresser som Berzeliigatan och Storgatan. En mer permanent lösning öppnade sig när Göteborgs universitet började koncentrera sina utspridda lokaler till färre platser. Ett samhällsvetenskapligt centrum i Haga blev hem inte bara för statsvetenskapliga institutionen utan också socialhögskola, förvaltningshögskola, journalistutbildning och massmedieforskning.

Utöver de vanliga inventarierna i form av seminariebord, bokhyllor och arkivlådor fick statsvetenskapliga institutionen också för den tiden avancerad utrustning för databearbetning. Tillgången till datakraft var länge starkt begränsad och under en period fick statsvetarna utnyttja statistiska institutionens hålkortsanläggning. Att överlåta dataanalysen till IBM i Göteborg visade sig bli för dyrt och möjligheten att få körningstid på Göteborgs stads statistiska byrå var begränsad till kvällstid vissa dagar i veckan. I början av 1960-talet lyckades Jörgen Westerstahl utverka ett anslag så att institutionen till slut fick en egen datautrustning i form av hålkortsstans och räknande sorterare.

Denna räknande sorterare av modell IBM 082 skulle förändra statsvetarnas liv. Maskinen var helt mekanisk, detta var databehandling utan elektronik. Man travade en hålkortsbunt i inmatningsfacket, ställde sorteringsmekanismen på önskad kolumn, tryckte på en knapp och några sekunder senare hade korten hamnat i något av de tretton facken samtidigt som ett räkneverk visade antalet kort i respektive fack. Därefter kunde kortbuntarna sorteras vidare och i sin tur räknas. Successivt växte tabellerna fram. Uppgiften att räkna fram en korstabell kunde ta en kvarts timme, inklusive procentberäkningar och kontroller. Maskinen användes till en början främst för valundersökningens behov men det visade sig att många andra forskningsuppgifter kunde lösas genom hålkortsbearbetning. I en redovisning till forskningsrådet kunde Jörgen Westerstahl stolt redovisa en rad olika tillämpningar: sambandet mellan valdeltagandevariation och

televisionens spridning i 1962 års val, valdeltagandet i Göteborg vid folkomröstningen om högertrafik 1955, voteringar i FN:s generalförsamling, den sociala och politiska rekryteringen till Göteborgs stadsfullmäktige 1897–1910, pressens behandling av nyheter från Kongo samt valdeltagandets variationer under 1950-talet.

Hålkortet med dess 80 kolumner blev en sinnebild för det moderna genombrottet i den statsvetenskapliga föreställningsvärlden. Hålkorten stod för »analysenheter» såsom väljare eller tidningsartiklar, kolumnerna för »variabler» där olika egenskaper kodats i form av siffervärden. Jörgen Westerståhl ansåg att hålkortssorteringen gav upphov till ett nytt sätt att se på statsvetenskapliga problemställningar. Variabeltänkandet och operationaliseringstekniken tvingade fram »en grundläggande klarhet i tänkandet om vad man sysslar med i undersökningarna». I språket kunde man däremot, enligt hans uppfattning, lika gärna dölja som att klarlägga sina problem. De göteborgska statsvetarna fortsatte att betrakta omvärlden genom hålkortets rutmönster även efter det att den räknande sorteringen i början av 1967 ersatts av universitetets nya stordator av modell IBM 360-50.

ett komplement till de luddiga och ibland oklara slutsatser
som enbart tolkning och historisk analys kan leda till

Jörgen Westerståhl om dataanalys och variabeltänkande, intervju i Politologen,
nr 2, 1986, s. 9.

Nya lokaler och nya maskiner återspeglar en kraftig expansion av universitetet i allmänhet och statsvetenskapliga institutionen i synnerhet. Då Jörgen Westerståhl tillträdde hade högskolan ett tjugotal professorer. När Göteborgs universitet bildades genom en sammanslagning med medicinnarna 1954 fördubblades visserligen antalet professorer, men det var ändå inte fler än att alla kände alla. Statsvetarna ingick som en del av den filosofiska fakulteten ända fram till 1964, då det tillkom en samhällsvetenskaplig fakultet vid universitetet. Höstterminen 1965 hade institutionen drygt 200 förstaterminsstudenter och över 100 studenter på högre nivåer. Den fasta lärarstaben hade också expanderat.

Studenterna blev inte bara flera utan började också ställa andra krav. Generationsskillnaderna blev tydliga. I Jörgen Westerståhls ungdom var den po-

litiska situationen i omvärlden katastrofal men i grund och botten enkel att analysera och ta ställning till. Diktaturerna var angripare och demokratierna var försvarare. Men redan under 1950-talet började bilden kompliceras. Kulturlandet Frankrike torterade motståndskämpar i sin algeriska koloni. Mot slutet av 1960-talet blev omvärldsanalysen ännu mer invecklad. Många unga väcktes politiskt och en del började läsa statskunskap. Men vetenskapen om politik hade inget svar på frågan varför världens största demokrati fällde napalmbomber över en fattig bondebefolkning i sydöstra Asien.

Studentrevolten vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg tog sig jämförelsevis beskedliga men ändå uppmärksammade uttryck. Under visst buller framförde ämnesgruppen krav på bland annat mer vänsterlitteratur och mer gruppundervisning. Uppropet överlämnades av en studentrepresentant som efter att ha väntat i sekreterarrummet släpptes in när entrésignalen slog om från rött »upptaget« till grönt »stig in«. Professor Westerståhl tog emot enmansuppvaktingen under tystnad, lutade sig tillbaka i skrivbordsstolen, blickade ut genom fönstret, tog av de svartbågade glasögonen och strök sig långsamt med handen över ansiktet. Jaha. När blickarna möttes blev rollerna plötsligt oklara. Professorn hade en gång varit radikal student och vem visste vilket öde som väntade den unge studenten. Resten av samtalet blev kort och närmast rituellt.

Om vänsterstudenterna inte förmådde rubba de statsvetenskapliga maktstrukturerna så lyckades de i alla fall mobilisera de annars så letargiska högerstudenterna. En traditionsbevarande statsvetarstudent, Leif Pålsson, tog i december 1968 initiativ till ett upprop som inleddes med att de undertecknade studenterna »få härmed med anledning av vissa aktioner innevarande hösttermin från en viss minoritetsgrupps sida uttrycka sitt fulla förtroende för institutionsprefekten, professor J. Westerståhl, och övriga vid institutionen tjänstgörande lärare«. De sextioalet studenterna vände sig mot att universitetet förvandlades till »lek- och plantskolor för debattörer och demagoger«. Och om kritik nu skulle framföras »skall det ske i höviska former och i en positiv anda«, ansåg dessa »emot ledningen lojala studenter«.

Jörgen Westerståhl lättade sitt hjärta i några brev till sin egen gamle professor. Herbert Tingsten hade på sin ålders höst dragit sig tillbaka till Roquebrune Cap Martin på franska Rivieran. Dit rapporterade Jörgen

Westerståhl att institutionen »i realiteten inte haft några större problem med studenterna även om en liten grupp har burit omkring plakat och skrivit i tidningar att jag är 'reaktionär'«. Han tillade: »Men det får man ju ta med jämnmod och det är väl möjligt att det i en annan mening än den de har tänkt sig också ligger något i det.«

När Jörgen Westerståhl hösten 1970 skickade sin lärobok »Att studera politik« till Herbert Tingsten bifogade han ett brev där han förklarade att det rörde sig om »ett litet bidrag till kampen på barrikaderna mot en ideologisk, dvs. väsentligen marxistiskt färgad statsvetenskap«. Så följde en frontrapport. »I stort sett har vi väl lyckats hålla positionerna här i landet. I själva verket har med utgångspunkt här i Göteborg den behavioristiskt betonade skolan vunnit insteg för att inte säga dominans på flertalet ställen. Endast i Uppsala är majoriteten av lärarna fortfarande negativa. Där är i stället marxismen stark bland de yngre lärarna, Hessler studerar Mao och Lewin håller som alltid god min. Hessler är naturligtvis inte riktig maoist, men han sympatiserar med 'de unga' och har ägnat mycket tid åt Maostudier. Vad institutionerna beträffar så har väl vi hittills haft det allra lugnast. I Stockholm startade studentaktiviteten på statsvetenskapliga institutionen. Läget är väl nu någorlunda tillfredsställande men tyvärr har Meijer tröttnat och dragit sig tillbaka som rektor vid Linköpings universitet och institutionen saknar en sammanhållen ledning. Efter vad jag hört har Back i Umeå fått vissa problem efter att ha begåvats med en maoistisk institutionsstyrelse. I jämförelse med läget på kontinenten och i USA är dock våra förhållanden helt idylliska.«

I detta brev till Tingsten beskrev Jörgen Westerståhl sig som alltför engagerad i empirisk forskning, främst det stora kommunalforskningsprojektet, »för att kunna fullgöra någon mera allmän bevakningsuppgift«. Men han påpekade att hans objektivitetsstudier inte var helt betydelselösa i sammanhanget och att han planerade ett par artiklar »om det hot mot demokratin som den nuvarande begreppsupplösningen innebär«. Han intygade att det var »numera väsentligt besvärligare och ur många synpunkter tristare att vara professor än tidigare«. Omorganisationer hade lett till en »oerhörd formalisering av beslutsfattandet och ett oändligt antal sammanträden och långa diskussioner«.

Under dessa år av tillväxtpsproblem, organisationsplaner och studentprotester var Jörgen Westerståhl engagerad på olika nivåer i det akademiska systemet. Han invaldes 1957 i Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg och blev dess ordförande 1982. Jörgen Westerståhl inträdde 1973 som ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien. Under några år i början av 1960-talet satt han i socialvetenskapliga sektionen av samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Redan efter några år i Göteborg valdes han till prodekanus för den historisk-filosofiska sektionen och blev där senare dekanus. Som ledamot av Statsstipendienämnden var han med om att fatta beslut om studielån till studenter. Han var också ordförande i styrelsen för Journalisthögskolan och för Socialhögskolan och under några år innehade han samtidigt dessa nyckeltjänster inom den samhällsvetenskapliga utbildningen i Göteborg. Han var givetvis ordförande för Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg och ingick också i styrelsen för Sociologiska föreningen.

När Jörgen Westerståhl gick i pension behövdes det fem professorer för att ersätta honom, brukade hans yngre kolleger säga. Bo Särilvik utsågs 1982 till ny innehavare av August Röhss professur i statskunskap. Karl-Erik Rosengren blev samma år professor i massmedieforskning och efterträddes några år senare av Lennart Weibull. Lars Strömberg utnämndes 1986 till statsvetarprofessor med inriktning på offentlig förvaltning. År 1991 fick Sören Holmberg en professur i statsvetenskap, särskilt valforskning. Året därefter utnämndes Kent Asp till professor i journalistik.

Den statsvetenskapliga expansionen i Göteborg innebar en tilltagande arbetsdelning och specialisering. Massmedieforskarna öppnade eget. Kommunalforskningsprojektet bildade en egen grupp. Valforskningen huserade tidvis i egna lokaler. I efterhand kan det framstå som egendomligt att valforskningen inte anpassades till valsystemets förändringar. Den gemensamma valdagens införande 1970 öppnade en unik möjlighet att samla forskningen om riksdagsval, kommunval och landstingsval. Men forskningsresurserna var nu låsta av projektplaner, anslagsvillkor, avhandlingsarbeten och inomvetenskapliga gruppbildningar. Valforskningen fortsatte för sig, kommunforskningen startade ett nytt projekt och landstingen förblev lika outforskade som förut.

Statsvetenskapliga institutionens forskningsinriktning är en av Jörgen Westerståhls bestående och mest påtagliga insatser. Ett årtionde före sin

pensionering tänke han gå vidare genom att bygga upp en institution kring studiet av »jämförande politisk kommunikation«. Göteborgs universitet anger i dag »Demokrati och samhällsutveckling« som en av sina fem fakultetsövergripande forsknings- och utbildningsprofiler. Ett av universitetets åtta »styrkeområden« är »Demokrati och opinion«. Bland landets statsvetenskapliga institutioner är Göteborg sedan över ett halvt århundrade förknippat med kvantitativ analys av opinionsbildning och politiskt beteende.

Men går man tillbaka i historien framgår det att det var en serie tillfälligheter som ledde till att det var just Göteborg som blev platsen för denna forskningsinriktning. Jörgen Westerståhls första val var filosofi i Uppsala. Det var en excentrisk Anders Karitz som gjorde att Jörgen Westerståhl tröttnade på Uppsala och det var en spännande Herbert Tingsten som lockade honom till Stockholm. Där hade Jörgen Westerståhl antagligen förblivit om det hade funnits lediga tjänster. Efter Uppsala och Stockholm stod hans önskan i stället till Lund och om tillsättningsärendet avgjorts någon vecka tidigare så hade det ännu inte funnits någon bondeförbundare i regeringen som stoppat utnämningen. Det fjärde och sista alternativet blev i stället Göteborg.

Jörgen Westerståhls sejour i Göteborg hade dessutom kunnat bli kort. Hösten 1957 öppnades en möjlighet att återvända till Stockholm. Elis Håstad hade utnämnts till landshövding i Uppsala och Hierta-professuren i Stockholm skulle bli ledig. Gunnar Heckscher skrev i ett förtroligt brev att han själv gärna avstod från att söka och att han aktivt skulle verka för att Jörgen Westerståhl kallades till professuren. Också andra Stockholmsakademiker, som nationalekonomen Ingvar Svennilson, försökte locka Jörgen Westerståhl att flytta. Även Elis Håstad var invigd i planerna och det var i ett gratulationsbrev till den nye landshövdingen som Jörgen Westerståhl gav besked om sin egen framtid. »När jag bestämt mig för att trots allt stanna i Göteborg har huvudmotivet varit hänsyn till min egen forskning och någon kännedom om mina personliga svagheter: den stora strömmen av studerande, de många studerande på högstadiet skulle ha förhindrat mig att inom rimlig tid – intervjuundersökningar får ej bli för gamla – fullfölja det väl ambitiösa program jag här lagt upp. Stockholm lockar, men det skulle ge mig, svaga skäl, ständiga motiv för att syssla med

annat och andra. Därför har jag, med tungt hjärta, avstått från 'världen' och jag kan endast hoppas att jag gjort klokt.»

Det fordras ... en ganska hög arbetsmoral för att kunna få något själv gjort i Stockholm.

Jörgen Westerståhls motivering att inte flytta från Göteborg, brev 15 oktober 1957.

När Jörgen Westerståhl beskrivs av sina kolleger så är det »institutionsledaren« och »forskningsdirektören« som träder i förgrunden. Efterträdaren Bo Särllvik tecknar bilden av Jörgen Westerståhl som »institutionsbyggare, forskningsledare och forskare«. Nils Stjernquist ser Jörgen Westerståhl som »den store samarbetsingenjören« och menar att grundläggningstiden inom svensk statskunskap i hög grad bär Jörgen Westerståhls signum. Minnes-teckningen i Statsvetenskaplig tidskrift framhåller att statsvetenskapen i Göteborg under Jörgen Westerståhls ledning växte till en av de större samhällsvetenskapliga institutionerna. Elin Naurin skriver att han »byggde upp en tradition av gedigen empirisk forskning«. Leif Lewin kallar honom nestorn i svensk statskunskap.

En internationell forskargrupp fick i början av 2000-talet i uppdrag att utvärdera svensk statsvetenskap. Resultatet blev att Göteborgsinstitutionen placerades på första plats, strax före Uppsala. Utvärderingsgruppen pekade på den dynamiska utveckling som ägt rum i Göteborg under de gångna femtio åren. Jörgen Westerståhl, och hans student och efterträdare Bo Särllvik, hade introducerat beteendevetenskapliga studier och gjort Göteborg till ett centrum för valforskning och intervjuundersökningar i stor skala.

Utvärderingsgruppens helhetsomdöme om statsvetenskapen i Sverige blev överlag positivt, men slutsatserna innehöll också några förbehåll och kritiska synpunkter. Svensk statskunskap kunde med rätta beskrivas som gedigen och präglad av gott hantverk, men däremot förekom sällan om-dömen som enastående eller banbrytande. När det gällde teoribildning var Sverige en nettoimportör snarare än ett land som var med om att forma den statsvetenskapliga dagordningen. Atmosfären vid en och annan statsvetarinstitution präglades av en viss förnöjsamhet. Utvärderarna gjorde reflektionen att svensk statsvetenskap skulle ha kunnat prestera bättre.

Ett statsvetenskapligt forskningsprogram

Dagens akademiska värld är full av forskningsprogram. Vanligen utgörs de efterhandskonstruktioner, anslagsstrategiska försök att samla disparata avhandlingsarbeten, datasamlingar och karriärambitioner under ett anslående teoriparaply. Också Jörgen Westerståhl skrev ett forskningsprogram, men han var enastående i två avseenden. Dels var han den förste som formulerade ett samlat program för svensk statskunskap, dels skrev han originellt nog sitt program redan före forskningsarbetets start.

Idéerna till detta forskningsprogram utvecklade Jörgen Westerståhl under sin docenttid i Stockholm och planerna konkretiserades vid kontakterna med Rockefellerstiftelsen inför USA-resan 1951. Redan som ung student hade Jörgen Westerståhl fått möjlighet att delta i ett forskningsprogram finansierat av Rockefellerstiftelsen. Strax före andra världskriget var stiftelsen intresserad av krig, fred och neutralitet. Tanken var att få fram modeller som kunde hålla USA utanför det krig som man misstänkte skulle komma. Herbert Tingsten frågade Jörgen Westerståhl om han ville syssla med den Rockefellerfinansierade verksamheten. Projektet var välfinansierat och försörjningen skulle vara tryggad för flera år framåt. Men Jörgen Westerståhl tackade nej eftersom han var skeptisk till grundidén. »Fredsfrågan kan inte lösas genom forskning«, yttrade han i en intervju långt senare.

Men 1950 tog han själv kontakt med Rockefellerstiftelsen. I ett brev motiverade han sina resplaner med att han upplevde att statsvetenskapens traditionella metoder inte räckte till för att begripa det moderna samhällets komplexitet. När han i juli 1952 skickade in sin reserapport till Rockefellerstiftelsen i New York bifogade han också en tjugosidig projektansökan. De två första av forskningsprogrammets tre avsnitt publicerades på svenska i Statsvetenskaplig tidskrift samma år. Rubriken var: »Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram«.

Jörgen Westerståhl inledde sitt forskningsprogram med vissa »kritiska anmärkningar mot den nuvarande statsvetenskapliga forskningen«. Den traditionella inriktningen var juridisk och historisk och hade kommit att täcka allt mindre av »statslivets realiteter«. Typiskt nog, konstaterade han, saknades det »en större sammanfattande lärobok om Sveriges faktiska

statsskick». Redan under studieåren i Stockholm hade han konstaterat att skolböckerna i samhällskunskap inte höll måttet. Läroboksförfattarna höll på ett olyckligt sätt fast vid den föråldrade grundlagen. Läroböckerna var oftast »synnerligen otillfredsställande ur rent sakliga synpunkter» och resultatet blev en bristande kunskap om vår politiska demokrati. Partierna och parlamentarismen behandlades knapphändigt och eleverna fick inte veta något om folkopinionens inflytande på riksstyrelsen. Författarna kritiserades för att inte behärska sitt ämne och de kunde därför inte ge något »välavvägt perspektiv».

Det var just sammanfattningen, helhetsperspektivet som var viktigt för Jörgen Westerstähl, som kritiserade den alltmer specialiserade amerikanska statsvetenskapen för att ha »desintegrerats». Detaljerade studier var förvisso angelägna, men om de allmänna sammanhangen var bättre klarlagda »skulle man börja med det centrala och därifrån gå ut på specialområdena».

Svensk statskunskap kritiserades också för »bristande metodmedvetenhet». Undersökningar och avhandlingar hade »en i hög grad deskriptiv karaktär» som omspände ett stort antal »fakta». Juridisk och historisk metod hade i och för sig sin givna plats, men det gällde nu att »utfinna de nya metoder, varigenom samtidshistorien kan bemästras». Eftersom det fanns så mycket statistiskt material »måste kvantitativa metoder komma till användning i en helt annan utsträckning än tidigare». En större metodmedvetenhet innebar att undersökningarna skulle läggas upp »efter delvis nya linjer». I stället för att välja ett allmänt »ämne» borde forskaren nu inrikta sig på bestämda »problem». Först skulle forskaren ställa upp ett antal hypoteser och göra en undersökning för att pröva dessa hypoteser.

Forskningsprogrammets mål var att »på basis av en metodisk forskning ge en samlad framställning av det svenska statsskicket». Jörgen Westerstähl skisserade vilka metoder och aspekter som borde uppmärksammas för att leda fram till en sådan analys av »hur Sverige styrs». Institutioner som riksdag, partier, press, radio, regering, förvaltning, organisationer och kommuner skulle mer systematiskt än tidigare studeras för att »utreda den väsentliga maktfördelningen» inom institutionerna och dessutom institutionernas inbördes maktrelationer. Den skeptiska syn på maktbegreppet som Jörgen Westerstähl senare utvecklade märks inte i hans forskningsprogram. Tvärtom upprördes han över »hur ofta den grundläggande makt-

aspekten brukat försvinna i mängden av tekniska och formella detaljer». I efterhand kallade han sitt forskningsprogram ett förslag till »maktutredning«.

För att kunna kartlägga »de faktiska maktrelationerna« gällde det att komma åt »det dynamiska och konkreta elementet i politiken«. Den politiska beslutsprocessen borde därför läggas upp som fallstudier av exempelvis socialpolitik, jordbrukspolitik, skattepolitik och annan »intressepolitik« liksom av utrikes- och försvarspolitik. Forskningsprogrammet innehöll också en plan för att skriva »den senaste tidens politiska idéhistoria«, inte minst för att ge en fullständigare bild av den politiska propagandan. Det gällde också att undersöka folkopinionens inflytande i den politiska beslutsprocessen. Frågan var vilken roll som »folkets stora massa« spelade i demokratin: »fungerar den väsentligen som klangbotten eller dirigent för politiken?«. Under alla styrelseformer har vissa personer större inflytande än andra. I en demokrati vore det av »utomordentligt intresse« att undersöka denna elits rekrytering, struktur och roll. Jörgen Westerstähl ansåg att laborerandet av »elitmodeller« skulle utgöra en av de mest fruktbara metoderna vid försöken att tolka det politiska skeendet.

Avsikten var att forskningsprogrammet skulle sammanfattas genom ett större bokverk om svensk demokrati, en framställning av hur Sverige styrs. Ett sådant omfattande forskningsprogram skulle varken kunna planeras eller förverkligas av en enda person. Jörgen Westerstähl tänkte därför samla representanter för den statsvetenskapliga forskningen i landet till en gemensam överläggning. Man skulle där peka ut vilka forskningsområden som var mest angelägna och inom dessa områden diskutera vilka problemställningar som i första hand skulle uppmärksammas. Ett sådant stort och samlat forskningsföretag skulle uppenbarligen förutsätta ett betydande mått av centralstyrning. Det rådde inget tvivel om att Jörgen Westerstähl såg sig själv i den centrala ledningspositionen. Han var beredd att »i någon mån« begränsa avhandlingsförfattares frihet att välja ämne för att intresset skulle koncentreras på de uppgifter som projektledningen pekade ut.

Forskningsprogrammet diskuterades vid en statsvetenskaplig ämneskonferens i april 1952 och mötte delvis positivt gensvar, åtminstone bland de yngre kollegerna. »Programmet är väl ännu något vagt på vissa punkter«, skrev Carl Arvid Hessler och fortsatte: »Men det kan omöjligen bestridas,

att docent Westerståhl har pekat på svagheter i vår kunskap om statslivet och att hans uppslag skulle kunna leda till en förnyelse av forskningen.« Jörgen Westerståhl träffade den nyttnämnde Nils Stjernquist under 1952 och de drog upp riktlinjerna för sin kommande yrkesverksamhet. De ville skapa bättre kontakter och ett vidgat samarbete mellan de statsvetenskapliga institutionerna. Förhållandet mellan de gamla universitetsstäderna hade länge varit kyligt. Fredrik Lagerroth i Lund och Axel Brusewitz i Uppsala hade brutit all kontakt genom sin strid kring frågan om 1809 års regeringsform hade formats av svenska eller utländska impulser. De unga efterträdarna Nils Stjernquist och Jörgen Westerståhl inledde ett samarbete som innebar att dessa två professorer i praktiken innehade makten över svensk statskunskap under tre decennier.

I sin ansökan till Rockefellerstiftelsen preciserade Jörgen Westerståhl sina planer. Slutresultatet av forskningsprogrammet »How Sweden is Governed« skulle presenteras i ett engelskspråkigt bokverk på mellan 2 000 och 2 500 sidor med utgivningsår 1960. Under tiden fram till dess skulle flera specialundersökningar publiceras. Budgeten på totalt 60 000 dollar avsåg kostnader för forskararvoden, redaktionella insatser, konferenser, utländska forskare, översättning och tryckning. Dessutom förutsatte Jörgen Westerståhl att svenska institutioner skulle ställa upp med kompletterande finansiering. En styrgrupp skulle ha ansvaret för genomförandet av forskningsprogrammet.

Men Rockefellerstiftelsen beviljade inte anslaget och forskningsprogrammet stannade vid ett dokument över en storslagen plan att modernisera svensk statsvetenskap. Jörgen Westerståhl flyttade i stället till Göteborg och initierade valforskningsprogrammet, engagerades i det psykologiska försvaret och blev författningsutredare. I efterhand kan man emellertid se Jörgen Westerståhls forskning som en målmedveten strävan att steg för steg förverkliga forskningsprogrammets olika delar. Studier av partier, press, radio, val, kommunal självstyrelse, propaganda och medborgarnas information, opinion och aktivitet fanns alla upptagna på 1952 års lista över angelägna forskningsuppgifter. Kommunalforskningsprogrammet blev ett sätt att samla landets statsvetare kring en gemensam forskningsuppgift.

I 1952 års forskningsprogram fanns också aspekter som han inte kom att ta upp, däribland studier av den politiska beslutsprocessen och »laboreran-

det med elitmodeller». Jörgen Westerståhl skrev visserligen, tillsammans Bengt Owe Birgersson, en översiktlig lärobok om svensk folkstyrelse som kom ut i flera upplagor, men den motsvarar knappast den grandiosa planen att ge ut ett flertusensidigt bokverk om de faktiska maktrelationerna i Sverige.

Forskningspolitik

Det samhällsvetenskapliga arbetet måste bli av stigande betydelse för det allmänna. Dessa ord stod att läsa i direktiven till en statlig utredning som tillsattes 1943. Regeringen hänvisade till de genomgripande förändringarna i samhällsbygget. Sysselsättningspolitik och finanspolitik krävde national-ekonomiskt kunskapsunderlag och socialpolitiken behövde demografi. Ämnen som kulturgeografi, sociologi och statskunskap kunde också ge viktiga bidrag. Samhället höll på att bli alltmer vetenskapsberoende men svensk samhällsforskning släpade efter. Utredningen föreslog därför att staten skulle inrätta ett samhällsvetenskapligt forskningsråd. Men förslaget mötte kritik. Från universiteten och högskolorna fruktade man att ett statligt forskningsråd skulle inkräkta på forskningens frihet.

Förslaget om ett forskningsråd återkom snart i en ny utredning. Initiativet togs av Georg Andréén, Jörgen Westerståhls företrädare på professorsstolen i Göteborg. Georg Andréén, som varit ledamot i den första utredningen, hade nu blivit ecklesiastikminister i samlingsregeringen. Han ville sätta in frågan om ett forskningsråd i ett större sammanhang som gällde samhällsvetenskapernas ställning över huvud taget vid landets universitet och högskolor. Det blev Andrééns efterträdare i regeringen, Tage Erlander, som i september 1945 utformade direktiven och tillkallade utredningens ledamöter.

Ordförande i Socialvetenskapliga forskningskommittén blev Thorwald Bergquist, generaldirektör för Socialstyrelsen och ett av Folkpartiets statsråd i samlingsregeringen. En av utredningens ledamöter var nationalekonomen och senare folkpartiledaren Bertil Ohlin, en annan sociologen Torgny Segerstedt som då alltjämt uppehöll en professur i filosofi i Uppsala. Även Herbert Tingsten utnämndes till ledamot, men han lämnade snart utred-

ningen och ersattes av Gunnar Heckscher. Till sekreterare i utredningen förordnades Stockholmsdocenten Jörgen Westerståhl. »Det visade sig vara ett mycket lyckat val«, skrev Torgny Segerstedt senare. Utredningens ordförande Thorwald Bergquist gav en lektion i förhandlingskonst. Han lät ledamöterna prata på under förmiddagen och när lunchtröttheten bredde ut sig passade han på att summera inläggen och kompromissa ihop utredningens förslag. Eftersom han anade att de goda konjunkturerna snart skulle vara förbi skyndade han på arbetet. I slutet av 1946, inom mindre än ett år, låg utredningen klar.

Det blev Jörgen Westerståhls uppgift att presentera utredningen i statsdepartementens nyhetsbulletin. Utredningens förslag gick ut på att få tillstånd »en väsentlig förstärkning av socialvetenskapernas ställning«. Det behövdes fler professurer och lärarbefattningar. Nya licentiant-, doktorand- och docentstipendier borde inrättas. Sociologin skulle bli ett eget universitetsämne. Samhällsforskningen behövde också »forskarplatser, bibliotek, teknisk materiel av olika slag«, med andra ord välutrustade institutioner med arbetskraft för att utföra »expeditions-, räkne- och skrivgöromål«. Förr eller senare borde de samhällsvetenskapliga ämnena föras samman till samhällsvetenskapliga fakulteter eller sektioner vid universitet och högskolor. Sist, men inte minst, återkom förslaget om ett samhällsvetenskapligt forskningsråd. Forskningens frihet skulle värnas genom att majoriteten av ledamöterna utsågs av universiteten och högskolorna.

De flesta av förslagen blev verklighet. Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd sammanträdde första gången i januari 1948 och beviljade då bland annat ett anslag till nationalekonomen Johan Åkerman för en undersökning av sambandet mellan ekonomiska konjunkturer och politiska val. Samme forskare fick också bidrag för »konstruktion av en komparator«. Under de kommande årtiondena skulle forskningsrådet få en nyckelroll när det gällde att initiera samhällsforskning i större skala.

Jörgen Westerståhl inledde sin presentation av utredningen med ett framtidsperspektiv på den samhällsvetenskapliga forskningen i Sverige. Kravet på en förstärkning av denna forskning »kan sägas vara något karaktéristiskt för nutiden«. Området för statens och kommunernas verksamhet befann sig i snabb tillväxt. De privata sammanslutningarna med ideella och ekonomiska syften fick dessutom allt större betydelse. Dessa föränd-

ringar berodde inte bara på att »nya uppfattningar trängt igenom på det politiska och ideologiska planet«. En grundläggande betingelse låg i det materiella framåtskridandet. De tekniska framstegen, inte minst de förbättrade kommunikationsmedlen, hade gjort människorna mer beroende av varandra och bringat dem närmare samman. Hela denna utveckling, som lett till »en utvidgning av den samhälleliga sfären och en intensifiering av de samhälleliga relationerna«, var det främsta motivet för ett ökat samhällsvetenskapligt intresse.

Denna grundsyn tillhörde inte bara Socialvetenskapliga forskningskommittén utan också Jörgen Westerstahl personligen. Han bar den med sig till Göteborg och blev vägledande för hans institutionsbyggande. I ett enkätsvar 1955 betonade han att samhällsvetenskaperna studerar »hur teknikens resultat, de materiella resurserna utnyttjas i samhället«. Samhällsforskningens samhällsnytta borde vara vägledande för forskningspolitiken. »Kunskap, och just aktuell kunskap om samhället blir alltmer oundgänglig i samma mån som den tekniska utvecklingen allt påtagligare och snabbare påverkar samhället«.

Samhällsvetenskapernas ökande betydelse blev nu ett tema i den allmänna samhällsdebatten. I Landsorganisationens tidskrift »Fackföreningsrörelsen« skrev journalisten Ivar Ivre, som senare skulle bygga upp televisionens samhällsbevakning, att »samhällsvetenskaperna själva är sina bästa reklamare«. Ju mer de klarlägger människans samhällsvillkor »ju oundgängligare blir deras rön och tjänster«. Men Ivar Ivre oroades över att »det samhällsvetenskapliga initiativet« nu hade överlåtits på företagar- och arbetsgivarsammanslutningar. Han pekade särskilt på Studieförbundet Näringsliv och Samhälle som kommit ut med böcker om bland annat konjunkturer, industrisamhället, tjänstemännen och kvinnorna. Dessa böcker var som informations- och kunskapskällor lika värdefulla för löntagare som för arbetsgivare: »alla är de av hög vetenskaplig halt och av vidsträckt betydelse«. »Men mot detta initiativ finns knappast ett enda från löntagarhåll«, fortsatte Ivar Ivre och föreslog att löntagare och konsumenterna genom sina organisationer borde skaffa sig ett eget forskningsråd. Jörgen Westerstahl var genast med på noterna, detta var »ett utmärkt uppslag«. »Över huvud taget kan SNS i många avseenden tjäna som förebild«, ansåg Jörgen Westerstahl och drog också en parallell med de ekonomiska experternas

roll inom LO. »De anställdes därför att man inom LO:s ledning ansåg, att avtalspolitiken borde betraktas i ett större ekonomiskt sammanhang. Det har självfallet aldrig varit på tal om att dessa experter skulle bestämma LO:s ekonomiska politik, men de har heller aldrig fungerat som rena beställningsskräddare.« Genom fortlöpande kontakter mellan LO-ledningen och de ekonomiska experterna hade ett nytt perspektiv på den fackliga ekonomiska politiken kunnat växa fram. »Något sådant skulle man hoppas på av en kontakt mellan representanter för andra samhällsvetenskaper och med deras arbetsresultat.«

I takt med att samhällsforskningen blev praktiskt utslagsgivande ställdes allt högre krav på forskningens kvalitet. Vetenskapens växande betydelse för samhällsutvecklingen föranledde Jörgen Westerstahl att som nybliven pensionär teckna ett historiskt och filosofiskt perspektiv. Att människor iakttar och tänker kring samhället är något som är lika gammalt som samhället självt. Med detta konstaterade inledde han en artikel i den tidskrift som bär det självsäkra och i detta sammanhang passande namnet »Forskning och framsteg«. Vad som utmärkte det äldre samhällstänkandet var att slutsatserna inte stod i proportion till iakttagelserna, fortsatte Jörgen Westerstahl. »På basis av mycket begränsade iakttagelser drog man de mest långtgående slutsatser.« Den moderna samhällsforskningen var tvärtom empirisk och därmed annorlunda. »I stället för begränsade observationer och väldiga spekulationer har trätt väldiga datamängder och begränsade teorier.« Eftersom kraven på prövbarhet har blivit så strikta har slutsatserna kommit att begränsas till teorier på låg nivå eller teorifragment. De vetenskapliga framstegen hade således skapat sina egna problem. »Det fragmentariska skick, i vilket samhällsforskningens resultat föreligger i dag, utgör ett påtagligt och grundläggande problem när det gäller att utnyttja samhällsforskningens resultat.«

Det finns helt enkelt mycken dålig samhällsforskning

Jörgen Westerstahl, »Samhällsforskningen och samhället«, 1983, s. 50.

«Min grundsyn», skrev Jörgen Westerstahl, är att samhällsforskningen är »oumbärlig för samhället och för beslutsfattare av olika slag«. Men han insåg att samhällsforskarna inte bedrev bästa tänkbara samhällsforskning

och att beslutsfattarna inte heller utnyttjade forskningsresultaten på bästa sätt. Problemen var många. Den samhällsforskning som bedrivs i dag »är av växlande värde«. De som ska ta lärdom av samhällsforskningen har heller inte alltid förmåga att bedöma dess värde. Massmediernas presentation av forskningsresultat är ofta okritisk. Den stora tillströmningen av forskare och den delvis dåliga utbildningen bidrog till problemet. Ideologiska inslag som en källa till att samhällsforskningen var »relativt tvivelaktig till sin natur«.

Forskningens problem var ett problem för hela samhället. »Jag skulle vilja göra gällande att i hela vår syn på hur samhället fungerar i dag och i vår uppfattning om aktuella samhällsproblem ingår resultat av samhällsforskning som väsentliga förutsättningar och pusselbitar. Aktuell samhällsyn och modern samhällsforskning går helt enkelt inte längre att skilja från varandra.« Det fanns ingen återvändo. Beslutsfattare och forskare var ofrånkomligen bundna till varandra.

Detta nära samband ställde stora krav på både forskare och beslutsfattare. »Men över huvud taget skall man ha klart för sig att samhällsforskning är en mycket vanskelig och svår hantering«, slog Jörgen Westerståhl fast. Och det händer att politiker bara använder forskningsresultat för att botanisera i, det vill säga plocka ut sådana resultat som stämmer med de egna fördomarna. Relationerna mellan beställare och forskare är ett viktigt område och Jörgen Westerståhl avstod därför från att förorda någon generell lösning. »Men jag föreställer mig att den som beställer forskning i första hand skall tala om precis vad vederbörande vill ha reda på.« Om beställaren således fick avgöra vad som skulle undersökas («den beroende variabeln») var det däremot forskarens sak att bestämma över vilka förklaringar som skulle prövas («de oberoende variablerna»). Uppdragets tidsram borde forskaren och uppdragsgivaren komma överens om gemensamt. Att Jörgen Westerståhl betonar värdet av en bestämd tidsram »beror inte bara på att jag är äldre och därför inser att livet är kort« utan också på att samhället förändras så hastigt att forskningsresultat snabbt förlorar aktualitet.

Statsvetenskapen kunde vara samhällsnyttig på flera olika sätt, inte bara genom att leverera bästa möjliga beslutsunderlag för politikerna. Uppgiften var väsentligt vidare än så, ansåg Jörgen Westerståhl. »För varje forskningsresultat som förefaller någorlunda säkert, ryckes samtidigt grunden

undan för ett okänt antal alternativa tolkningar.« Till det goda kunskapsunderlaget hör »avslöjandet av falska teorier«. Statsvetenskapens kritiska uppgift var därför ofta praktiskt mer betydelsefull än dess positiva bidrag till ny kunskap. Denna kritiska funktion »hänger nära samman med den värderelativistiska och ideologikritiska synen«. En värderelativistisk grundsyn utgjorde rentav en förutsättning för »ett långsiktigt förtroendeförhållande mellan politiker och statsvetenskapliga forskare«. Förebilden var hans egen lärare: »Det är knappast någon tillfällighet att den medvetet värderelativistiska Herbert Tingsten också var en person som utnyttjades för ett stort antal offentliga utredningsuppdrag, och kanske är det avsaknaden av en sådan tradition som gjort att många statsvetare i andra länder inte engagerats på samma sätt.«

Sin forskningspolitiska grundsyn fick Jörgen Westerstahl tillfälle att utveckla som sakkunnig vid tillsättningen av en norsk statsvetarbefattning. Valet stod mellan två sökande som båda var kompetenta till den ledigförklarade tjänsten men som hade helt olika forskningsprofil. Den ene stod för en internationellt orienterad samhällsvetenskap, inspirerad av modern amerikansk sociologi och beteendeforskning. Den andre hade begränsat sig till norska förhållanden och använt traditionell historisk metod. Valet mellan de två, menade Jörgen Westerstahl, blev »främst av universitetspolitisk innebörd, d. v. s. man får helt enkelt lov att bestämma sig för vilken inriktning man vill ge åt den nya forskar- och lärarbefattningen i statsvetenskap och därmed också i hög grad åt själva ämnet«.

I detta forskningspolitiska val satte Jörgen Westerstahl det nationella framför det internationella. Visserligen skulle den nya politisk-sociologiska forskningen komma att spela en allt större roll inom statsvetenskapen, men under överskådlig tid var det »det traditionella och ur allmänbildningssynpunkt så värdefulla« innehållet som dominerade undervisningen. Dessutom, tillade han, skiljer sig ämnet från sociologin därigenom att »statsvetenskapen arbetar på en lägre generaliseringsnivå«. Man »ställer större krav på en statsvetenskapsman än en sociolog i fråga om konkret orientering, kännedom om hela det osystematiserade kunskapsstoffet«. Vad som förväntades av norsk statsvetenskap var forskning om norsk politik, slog han fast.

statsvetenskapen är en mera 'nationell' vetenskap än t. ex. sociologin och nationalekonomin, just därför att man i så stor utsträckning har dessa osystematiserade kunskaper om det egna landet till skänks

Jörgen Westerståhl vid tillsättningen av en norsk statsvetartjänst 1956, Universitetet i Oslo, Årsberetning 1956–1957, s. 86 f.

Jörgen Westerståhls val i detta tillsättningsärende kan verka överraskande men speglar hans forskningspolitiska prioriteringar. Av allt att döma hade han allra helst velat ge tjänsten till en forskare som förenade samhällsnytta och metodmedvetenhet, en kombination som motsvarade hans eget forskarideal. Nu stod en internationellt orienterad forskare som tillämpade moderna metoder mot en nationellt inriktad forskare som använde traditionella metoder. Att valet föll på den senare visar vilken betydelse som han tillmätte statsvetenskapens nationella nytta.

Att Jörgen Westerståhl distanserade sig från sociologins generaliserande ambition betydde inte att han ansåg att historietvetenskapen kunde fylla behovet av statsvetenskap. Tvärtom vände han sig häftigt mot ett förslag om att överlåta skolans undervisning i samhällskunskap till historielärarna. Historikerna sysslar med att fastställa individuella skeenden och förklara varför en viss utveckling kommit till stånd, menade han. Statsvetarnas målsättning är däremot att förstå det politiska systemet som sådant och hur ett visst system fungerar, framför allt genom komparativ metod. »Statskunskapen är på glid ifrån historien och skillnaden blir för varje dag allt större.« Enligt hans uppfattning var den enda lösningen att samhällsläran gjordes till ett eget ämne där lärarna hade statskunskap och nationalekonomi som huvudämnen.

Jörgen Westerståhl återkom många gånger till förhållandet mellan forskare och uppdragsgivare, också i sin egen forskning. När han 1963 drog upp de första riktlinjerna för ett kommunalforskningsprojekt betonade han forskningens praktiska nytta. Redan då projektet sätts igång bör »en energisk ansträngning göras att föra in önskemålen hos berörda intressenter – företrädare för staten och kommunerna – i själva forskningsplaneringen«. Genom ett organiserat samarbete mellan intressenter och forskare skulle man söka precisera de praktiskt betydelsefulla frågeställningarna och

dessutom söka skapa garantier »för att forskningen verkligen genomföres på det sätt och inom den tid som avsetts«.

Ett tillfälle att diskutera dessa tankar med sina kolleger fick Jörgen Westerståhl då en nordisk statsvetarkonferens hölls i augusti 1971 i Göteborg med hans egen institution som värd. I denna tid av kraftig expansion av forskning och högre utbildning handlade ett av mötets huvudteman om forskningsstrategi. Två forskare inledde debatten: Stein Rokkan och Jörgen Westerståhl. Rokkan talade om behovet av dataarkiv och om förutsättningarna för teoretisk innovation. Han sade sig sätta stort värde på detta tillfälle att diskutera forskningsstrategi med Jörgen Westerståhl, som han menade var den av de nordiska kollegerna som hade den mest omfattande erfarenheten av att organisera kollektiva forskningsprogram.

Redan i sin första mening slog Jörgen Westerståhl fast att samhällsforskningen väsentligen motiveras av att den kan bidra »till lösningen av praktiska samhällsproblem«. I första hand gällde det information som underlag för beslut. Eftersom forskningsresurserna alltid är knappa gällde det att välja uppgifter »som ter sig väsentliga ur samhällets synpunkt«. Därför behövde forskningsstrategin läggas om. Han menade att personliga och tillfälliga omständigheter borde spela en väsentligt mindre roll vid val av ämne än vad som nu ofta var fallet.

Forskningsråd och andra fonder borde ändra sin policy. Finansiärerna borde i första hand inrikta sig på att stödja forskning som var värdefull från samhällets synpunkt. Anslagsframställningar borde motivera forskningsuppgifter i termer av betydelse och fruktbarhet. Här kom Jörgen Westerståhl med ett praktiskt förslag. När det gällde att bestämma vilka forskare som ska få större beställningar förordade han ett förfarande liknande arkitekttävlingens. »Beställaren talar om vad han önskar, olika forskargrupper kan komma in med principskisser och sedan får en eller flera grupper ett mindre anslag för att utarbeta en mera fullständig forskningsplan.« Forskarna skulle här kunna utnyttja möjligheten till internationellt, i första hand nordiskt, samarbete.

Jörgen Westerståhl ställde upp ett antal krav på denna nya typ av stora beställningar. Forskningsuppdragen borde vara så generellt formulerade som möjligt. Forskarna måste här uppträda på enad front och avvisa springpojksjobb i form av insnävade och styrda frågeställningar. Den nöd-

vändiga preciseringen av de vida uppdragen borde äga rum i samarbete mellan forskare och beställare. Tanken var att värna forskningens självständighet samtidigt som resultaten var relevanta för de allmänna frågeställningar som beställaren ville ha belysta. Ett annat krav var att forskarna måste bli väsentligt mera medvetna både när det gällde kostnadsfrågor och tidsramar. Jörgen Westerstahl utgick från att en sådan ambition grundades på »övertygelsen om att forskningen verkligen har någonting att ge samhället«.

Medarbetare vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet har velat ställa forskningsresultat till förfogande som underlag för den offentliga debatten i en aktuell fråga.

Jörgen Westerstahl i »Person och parti«, 1993, s. 5.

Jörgen Westerstahls inlägg provocerade flera kolleger till genmälen och invändningar. Vem skulle bedöma forskningsförslagen i arkitekttävlingens modell? Riskerade inte beställningsforskning att leda till statsvetenskapligt perifera ämnen? Vem definierar samhällsnyttan i samband med internationella frågeställningar? Innebär inte beställningsforskning att resurserna bara koncentreras till den synliga delen av politiken? Kan inte beställningsforskning leda till att man fick ge upp idén om grundforskning inom statsvetenskapens område?

Några av frågorna fick svar från Jörgen Westerstahl. Om forskningsprojekten blir tillräckligt stora kan de bli både kumulativa och innovativa. Forskningsråd och fonder förutsattes fungera som komplement och ge pengar till områden som beställare inte intresserar sig för, exempelvis internationella frågor. Syftet med tävlingen var att åstadkomma en spridning av uppdragen på flera forskare. »Tävlingsmomentet ger större chanser till konkurrens.« Däremot förblev en stor fråga obesvarad. Att samhällets beslutfattare behövde samhällsforskning var Jörgen Westerstahl övertygad om, men däremot är det oklart om han också menade att samhällsforskningen alltid behövde beslutsfattarna. I hans egen forskning fanns hur som helst föga plats för ämnen som inte var knutna till dagsaktuella samhällsproblem.

I sitt inlägg vid den nordiska statsvetarkonferensen återkom Jörgen Westerståhl också till ett annat kärt ämne: sambandet mellan forskning och forskarutbildning. Hans syn på den statsvetenskapliga forskningens inriktning hade stora konsekvenser för utbildningen av framtida statsvetare. Forskarutbildningen borde enligt hans uppfattning målmedvetet inriktas på att få fram för dessa uppgifter »användbara forskare«. Att utbilda för »kvalificerade utredningsmän« tedde sig för honom som ett rimligt mål för den nya svenska doktorsexamen.

I början av 1970-talet gav Fordstiftelsen ett anslag på 100 000 dollar till Jörgen Westerståhl, som använde pengarna till att samordna den statsvetenskapliga forskarutbildningen i Sverige. Tillsammans med företrädare för de fyra övriga universiteten som bedrev forskarutbildning i statskunskap utformade Jörgen Westerståhl ett övergripande program. Begränsade resurser innebar att de fem universiteten tillsammans motsvarande ett enda stort amerikanskt universitet. Ämnesföreträdarna samlades till en konferens i Sigtuna hösten 1973 och bestämde att samordna sina forskarkurser.

Jörgen Westerståhls tid som professor sammanföll med en period av genomgripande förändringar av det svenska utbildningssystemet. Omläggningen av den akademiska forskarutbildningen, där en ny doktorsexamen avlöste den gamla doktorsgraden, var bara ett steg i en lång reformprocess. En ny gymnasieskola ersatte läroverk och fackskolor och 1968 tog den sista årskullen studentexamen enligt den gamla ordningen. Jörgen Westerståhl deltog som expert i flera av de utredningar som utarbetade förslag till utbildningsreformer. Han var inte imponerad över alla dessa utredningar: »Av alla eländiga utredningar under senare tid som jag haft kännedom om synes mig U 63 inta en första plats: bundna direktiv, felaktigt formulerade frågeställningar, godtyckliga och tillfälliga resultat.«

Som ledare för den samhällsvetenskapliga arbetsgruppen i en av utredningarna drev Jörgen Westerståhl uppfattningen att universitetens examensämnen skulle hållas samman och inte splittras upp. Den fortgående specialiseringen av undervisning och forskning borde alltså enligt hans mening inte leda till nya specialämnena. I detta avseende kan den faktiska utvecklingen knappast sägas att ha gått Jörgen Westerståhls väg. Flera nya ämnen bildades som avknoppningar från den statsvetenskapliga stammen, däribland medie- och kommunikationsforskning, förvaltningskunskap

och freds- och konfliktforskning. Vad som därigenom vanns i specialisering förlorades genom en nedsatt förmåga att analysera sambanden mellan de olika delarna av samhällets maktsystem och beslutsprocesser.

Lokalbrist och underbemanning plågade universitetsvärlden när Jörgen Westerståhl tillträdde som professor. I en debatt 1955 drev han på regeringen: »Vi behöver en omedelbar översyn av den högre undervisningen, och många tjänster måste skapas för att behålla begåvningarna vid universiteten.« Den expansion som följde ledde till många nyanställningar av forskare och universitetslärare. Sättet att utforma den akademiska karriären blev ämne för flera utredningar och debatter. I ett inlägg drev Jörgen Westerståhl uppfattningen att makten över professorstillsättningarna borde ligga hos universitet och högskolor. För att garantera ett likformigt förfarande skulle Universitetskanslern kunna stadfästa utnämningarna, men regeringen borde inte befatta sig med de akademiska tjänstetillsättningarna.

Jörgen Westerståhl hävdade också att den centrala befordringsgrunden »vetenskaplig skicklighet« inte borde tolkas alltför snävt, som en absolut egenskap som endast kunde mätas genom forskarens vetenskapliga produktion. Han ansåg att skicklighet i stället borde avse skicklighet för tjänsten i fråga och därmed även inbegripa egenskaper som ålder, förmåga att undervisa, förmåga att leda och samordna forskningsarbete och specialinriktning i förhållande till andra forskare. Just denna synpunkt blev ett bärande argument i ett inlägg där Jörgen Westerståhl också uppträdde i rollen som grundlagsexpert och författningsutredare. Den svenska regeringsformen hade under åren ändrats och omtolkats så att dörren till de akademiska tjänsterna långsamt öppnats för utländska medborgare. Men fortfarande kunde kravet på »vetenskaplig skicklighet« missgynna utländska forskare på grund av deras bristande kunskaper om svenska förhållanden. Jörgen Westerståhl påpekade nu att kravet på vetenskaplig skicklighet inte borde bedömas isolerat »utan i direkt förhållande till befattningen i fråga«. Med denna tolkning skulle »den i princip helt fria konkurrensen om de akademiska tjänsterna kunna bli en realitet«.

Det totala antalet statsvetare i konungariket Sverige uppgår till nära 800, om man med statsvetare menar en person som tagit doktorsexamen i statsvetenskap och om man avser tiden från 1890. Fram till den tidpunkt

då Jörgen Westerståhl blev professor hade ett 90-tal personer doktorerat i statsvetenskap. Det innebär att ungefär nio av tio svenska statsvetare utexaminerats under den period som direkt och indirekt stod under Jörgen Westerståhls inflytande.

Statsvetare blev ett yrke. Att döma av det vacklande namnskicket kännetecknades denna nya profession av vissa identitetsproblem. När Jörgen Westerståhl tillträdde sitt ämbete hette hans ämne »statskunskap«. Namnet »statsvetenskaper« hade tidigare använts som ett samlande begrepp för ämnen som statskunskap, statistik och nationalekonomi, vilka alla utgick från en statsidealistisk filosofi om staten och dess välsignelsebringande ingrepp i samhällslivet. I början av 1900-talet fanns förslag om en »statsvetenskaplig examen« för statens blivande ämbetsmän. I mitten på 1930-talet förverkligades denna tanke genom införandet av en »pol(itices) magisterexamen«.

En person som tagit examen i statskunskap gick under flera namn. Herbert Tingsten skriver i sina memoarer genomgående om »statskunskapare«. I sin introduktionsbok »Att studera politik« från 1970 använder Jörgen Westerståhl beteckningen »statsvetenskapsmän«, obekymrad om den vind av könsneutralism som började blåsa genom svensk språkpolitik. Bo Särilvik identifierar sig med kåren av »statsvetenskapare«. Ordet »statsvetare« är belagt från 1919. »Statsvetaren« var också namnet på den medlemstidning som gavs ut av pol. mag.-studenterna i början av 1950-talet. »Statsvetare« började användas mer frekvent under 1960-talet och har numera blivit den gängse benämningen.

Under det sena 1960-talets strukturrationalisering av den högre utbildningen omstöptes flera gamla universitetsämnen. Inom en del områden berövades skolans blivande lärare rätten att läsa ett ämne under en hel termin utan förvisades till komprimerade snabbkurser inom ramen för blockämnena som svenska och biologi. Det statsvetenskapliga näringsintag som lärarstudenterna hädanefter fick sig till livs kom att bestå av några inslag i blockämnet samhällskunskap. Vid denna tid bytte flera universitetsämnen namn. Parallellt med att »litteraturhistoria med poetik« förvandlades till »litteraturvetenskap« bytte »statskunskap« namn till »statsvetenskap«. En del ville gå ännu längre för att markera ämnets modernisering och expansiva ambitioner. En term som »politologi« skulle svara bättre mot det innehåll som redan nu är statskunskapens och ännu mer väntas bli det i en

framtid, skrev Olof Ruin 1968. Ett annat namnförslag, framfört av Daniel Tarschys, var »politik och administration«. Jörgen Westerståhl trodde att ämnet snart måste byta namn till »politikvetenskap«.

Utbyggnaden och rationaliseringen av statsvetenskapen i synnerhet och universitetet i allmänhet var på sitt sätt en triumf för Jörgen Westerståhls vision om ett planmässigt inrättat forsknings- och utbildningssystem i samhällets tjänst. Men han hade en kluven inställning till byråkratiseringen av den högre utbildningen. Efter pensioneringen fick han syn på sitt universitets nya verksamhetsplan. Under läsningen förnam han en doft som han inte omedelbart kunde identifiera. Då slog det honom plötsligt att han i sin hand höll »ett pekoral, ett ädelpekoral«. Göteborgs universitet hade utarbetat en »Vision«, med stort »V«.

»Visionen« talade om Människors Universitet, ett universitet som är till för människorna: »för vilka annars, möjligen kan veganerna tycka att uttalandet kan innebära diskriminering av djuren«. Visionen talar vidare om Det lärande universitetet och »efter en stunds begreppsexercis får man reda på att lärandet omfattar såväl forskning som utbildning«. Dessa två traditionella och välkända begrepp hade alltså ersatts av »ett som måste förklaras utan att detta synes tillföra något sakligt nytt«. Jörgen Westerståhl hade också beräknat frekvensen av populära nyckelord som utvärdering, uppföljning, avrapportering och, inte minst, kvalitet. Det är synd om människorna hade Strindberg sagt och Jörgen Westerståhl tyckte nu synd om universitetets vicerektorer. »Vad som avtecknar sig är alltså en hiskelig byråkrati, som garanterar att de viktiga besluten fattas av personer som har minst kontakt med den faktiska verkligheten.« Verksamhetsplanen beskrev sin vision som unik i universitetsvärlden och Jörgen Westerståhl tillade: »när man läst visionen hoppas man innerligt att den förblir unik«.

Samhällsforskningens objektivitet

Jörgen Westerståhls forskningsperspektiv, både i svensk och i internationell skala, utgick från en tro på samhällsforskningens praktiska nytta. Men en forskning som helt låg i beslutsfattarnas händer skulle upphöra att vara fri forskning och därmed inte längre vara användbar som kunskapskälla.

När de sakkunniga bedömde Jörgen Westerståhl för professurerna i Lund och Göteborg lovordade de hans oväld, klokhet och omdömesförmåga. Dessa utlåtanden vittnar om att Jörgen Westerståhl redan från början av sin vetenskapliga bana själv tillämpade en idé som var ett centralt ämne i hans undervisning och forskning: objektivitet. Följer man hans distinktioner kan objektivitetsbegreppet delas upp i två komponenter: saklighet och opartiskhet. Både saklighet och opartiskhet är generella begrepp som förekommer inom flera områden, såsom nyhetsjournalistik och förvaltningsrätt. För en forskare i Jörgen Westerståhls generation fick dessa begrepp en alldeles särskild innebörd av den tidens strömningar inom filosofi, kulturliv och politik.

Saklighet var ett ledord som riktade sin polemiska udd mot spekulationer, metafysik och »feltänkande«, för att använda ett uttryck som både Tingsten och Westerståhl ofta använde. Den riktning inom konst, litteratur, fotografi, film och arkitektur som i 1920-talets Tyskland kom att sammanfattas under beteckningen »Neue Sachlichkeit« förebådade en långt driven form av rationalism och funktionalism, som senare tog sig uttryck i exempelvis Bauhausskolan och Stockholmsutställningen 1930. Strävan efter saklighet blev också ett stilistiskt ideal, riktat mot det banala och pompösa. Liksom Herbert Tingsten hade Jörgen Westerståhl en avdelning »Pek.« i sin bokhylla, en samling pekorall som emellanåt kunde högläsas under ironiska leenden. Den lekfulle och oförutsägbare Olle Strandberg, som var Jörgen Westerståhls rumskamrat i Uppsala, blev en av landets främste pekoralsamlare. Olle Strandberg har sagt att vad som utmärker den äkta pekoralisten är inte hans språk utan hans anspråk. Brist på verklighetssinne gör »att han ej upptäcker sin begränsning och ytlighet«. Enligt Jörgen Westerståhls erfarenhet »avnjuts pekorall bäst vid högläsning i en mindre krets, där deltagarna sedan själva kan gå ut och söka vidare«.

Denna inställning var också filosofiskt grundad. I Uppsala hade Axel Hägerström gjort rent hus med den boströmska skolans konservatism, idealism och subjektivism. Den efterföljande generationen av Uppsala-filosof, med Ingemar Hedenius som ett ledande namn, introducerade den analytiska filosofin av anglo-saxiskt snitt. Anders Karitz gästspel i Uppsala blev bara en kort parentes. Genom seminarier och intensiva diskussioner spreds de nya filosofiska idéerna till samhällsforskare som Herbert Ting-

sten, Gunnar Myrdal, Torsten Gårdlund och Jörgen Westerståhl. Myrdal gick snart sin egen väg men för de övriga blev »mammutsseminarierna« vid Stockholms högskola en intellektuell samlingspunkt. Tidskriften Tiden var ett viktigt forum för att sprida analyserna till en vidare krets. Vetenskapsideal och samhällssyn sammansmälte i en legering av förnuftstro och kulturradikalism.

Opartiskhet behövde vid denna tid inte uppfattas som passiv neutralitet eller defensiv försiktighet. Tvärtom var opartiskhet som vetenskapligt ideal en appell för en kämpande minoritet. I land efter land hade vetenskapsmän, särskilt samhällsforskare, enrullerats av de maktägande. I många fall av tvång, i åtskilliga fall genom frivillighet, hade forskare varit i Hitlers och Stalins sold. Också i samhällen som inte led under diktaturens tryck hade forskare inordnat sig i intressegruppers eller det allmänna etablissemangets led. Opartiskhet var en nödvändig förutsättning för en självständig och kritisk samhällsforskning.

Jörgen Westerståhl hade stött på frågan om samhällsforskningens objektivitet redan i mötena med Herbert Tingsten. I sin installationsföreläsning 1935 talade Tingsten om statsvetenskapens förhållande till den politiska utvecklingen. Att föreställningen om absolut objektivitet var oklar och motsägelsefull var en sak, menade Tingsten, men medvetenheten om en ofrånkomlig subjektivism var inget försvar för bristande vilja till sanning, klarhet och fullständighet. På varje punkt måste en forskare ställa frågan om inte de egna värderingarna har influerat och om man inte kan anstränga sig att vidga sitt perspektiv. Den 19-årige Jörgen fick tillfälle att diskutera saken redan samma kväll eftersom föräldrarna bjöd hem Tingsten och ett antal vänner till en nattgrogg efter installationsmiddagen.

Jörgen Westerståhl behövde inte leta länge efter tänkare som hade en helt annan uppfattning om objektivitet. I sin seminarieuppsats om den materialistiska historieuppfattningen kunde han konstatera att föreställningen om en objektiv vetenskap var främmande för en marxism som ansåg att all kunskap var klassbunden. En vetenskapsman tillhör en viss klass och därför blir hans vetenskap klassbestämd. Jörgen Westerståhl kritiserade denna uppfattning på grund av dess motsägelser och tog upp en nyare variant av kritiken av vetenskapens objektivitet. Kritiken gick ut på att värderingar obönhörligen smyger sig in i alla steg i en vetenskaplig under-

sökning. Men, invände Jörgen Westerståhl, denna generella åsikt berodde på en förväxling. Att ett vetenskapligt arbete kan värderas betyder inte att det vetenskapliga arbetet består i värderande. Tanken att ett subjektivt moment kommer in när man värderar sina källor bygger bara på en ordlek. Man följer ju inte sina känslors ingivelse när man kritiserar en historisk källa som otillförlitlig, slog han fast.

Flera andra forskare gav sig in i debatten om samhällsforskningens objektivitet. Gunnar Heckscher ansåg att samhällsforskaren, till skillnad från naturvetaren, inte kunde ställa sig utanför. Den som studerar valmanskårens beteende i sitt eget land »kan svårigen helt befrias från de värderingar som härröra från att även han själv är röstberättigad«. Gunnar Myrdal hade diskuterat objektivitetsproblemet i flera olika sammanhang, särskilt i en bilaga till den stora boken om rasfrågan i USA, »An American Dilemma«. Full objektivitet är ett ideal som vi strävar mot men som vi aldrig kan nå, ansåg Myrdal. Samhällsforskaren lyckas aldrig frigöra sig från sitt samhälls fördomar och förutfattade meningar. Forskarens enda sätt att sträva efter »objektivitet« är därför att själv lyfta fram sina värderingar i dagsljuset. Jörgen Westerståhl hade också varit med i Stockholm den 29 oktober 1937 när statsvetaren Herbert Tingsten, filosofen Einar Tegen och nationalekonomen Gunnar Myrdal samlade sina studenter till ett gemensamt seminarium för att diskutera objektivitetsproblemet inom samhällsvetenskaperna.

Det var just objektivitetsproblemet som blev ämnet för den installationsföreläsning som Jörgen Westerståhl höll i Göteborg lördagen den 28 februari 1953, i närvaro av bland andra ecklesiastikminister Ivar Persson i Skabersjö och landshövdingarna Georg Andrén och Per Nyström. För det musikaliska inslaget vid högtidligheten svarade en grupp Göteborgssymfoniker under ledning av Sixten Eckerberg. Högskolans rektor Hjalmar Frisk hälsade gästerna välkomna med ett litet tal där han betonade betydelsen av forskningens frihet men där han också påpekade att forskningen inte bara kan leva av frihet. Längre hade det varit det enskildas frikostighet som sörjde för högskolans behov, sedan övertog kommunen en del av det ekonomiska ansvaret och nu ryckte staten alltmera in.

Den nyutnämnde statsvetarprofessorn gick upp i talarstolen och förklarade att det inte var förvånande att objektivitetsproblemet tilldrog sig så stort intresse. Samhällsvetenskapens nära anknytning till samhällslivet

har betydelse för forskningsresultaten, som på olika sätt kan användas i samhällsdebatten. Samhällsforskaren är också en medborgare som kan gilla eller ogilla de förhållanden som studeras. Samhällsvetenskapernas objekt, teorier, resultat, liksom forskarens egen ställning: allt kan aktualisera objektivitetsproblemet. Han utvecklade så sina synpunkter i sitt tal som en tidning efteråt refererade som »ledigt« och som »gick in i publiken«.

Grundläggande för hans egen uppfattning var den lära som han fått sig till livs under filosofistudierna i Uppsala. Arvet från Axel Hägerström blev tydligt. Jörgen Westerståhls utgångspunkt var »att man kan göra en skillnad mellan å ena sidan verklighetsomdömen, sådana omdömen som utsäger något om hur det faktiskt förhåller sig och som kan vara sanna eller falska, mer eller mindre sannolika, samt å andra sidan så kallade värdeomdömen, vilka inte säger något om de faktiska förhållandena, utan om hur en sak bedömes såsom god eller dålig, önskvärd eller icke önskvärd och så vidare«. Senare i livet skulle Jörgen Westerståhl precisera arvet från Hägerström, som intagit en »extrem ståndpunkt«, nämligen en värdenihilism som innebär att värdesatser inte tillmätts något teoretiskt innehåll. Men, fortsatte Westerståhl, det som fick genomslagskraft var inte dessa speciella teorier »utan kritiken av värdeobjektivismen«. Uppsalaskolans värderelativism, som starkt påverkade både samhällsvetenskap och juridik, utgick från distinktionen mellan värderingar och utsagor om faktiska förhållanden och hävdade att det inte fanns några objektiva värden: värderingar kan varken vara sanna eller falska.

Frågan om samhällsvetenskapens objektivitet blev ett tillfälle att undersöka värderelativismens praktiska konsekvenser. Huvuddelen av installationsföreläsningen blev en kritisk genomgång av de invändningar som formulerats av Gunnar Heckscher och, särskilt, Gunnar Myrdal. I förbigående påpekade han att Myrdals rekommendation aktualiserade det filosofiska problemet med en sats som säger något om sig själv: »jag är ej objektiv, när jag säger att jag ej är objektiv«.

Jörgen Westerståhl drog slutsatsen att åsikten att samhällsvetenskapen måste vara färgad av värderingar inte var övertygande. Han menade också att det fria spelrum som finns för värderingar är direkt beroende av de uppställda teoriernas och hypotesernas prövbarhet. Faran för bristande objektivitet var störst vid det slags forskning som är minst kontrollerbar. Vad

honom själv beträffade förklarade han att han, på något enda undantagsfall när, »inte uppfattat eller känt problemet om subjektiva värderingar, om sympatier och antipatier, som något stort problem«. Hans erfarenhet var att eventuella fördomar »tenderar att förflyktigas under arbetets gång«. Ökade kunskaper och vidgad överblick tycktes honom »normalt verka avideologiserande«. De väsentliga svårigheterna låg inom andra områden: »man känner begränsningen i sin egen förmåga att vara tillräckligt uppslagsrik«.

Han avslutade sin föreläsning med att konstatera att den samhällsvetenskapliga arbetsmiljön i viktiga avseenden hade förändrats. Både bland fackmän och inom samhället i stort hade man förstått »att det är ett livsvillkor för vetenskapen att få bedriva sitt arbete fritt från ovidkommande inflytanden«. Detta blev hans huvudbudskap: forskarens objektivitet är en förutsättning för forskningens frihet. »Objektiviteten utgör inte bara en självklar målsättning för fackmannen utan också en lika självklar förutsättning för att den vetenskapliga verksamheten skall respekteras av samhället.«

Skulle man sammanfatta Jörgen Westerståhls forskningsfilosofi i en enda paroll eller slogan, en tankeövning som skulle varit honom djupt främmande, så vore det: »korstabeller för en bättre värld«. Resonemanget byggde på flera led. En bättre värld byggde på demokrati. Demokratin måste vara representativ. Den representativa demokratin styrdes av en folkvald elit. För att kunna fatta kloka beslut behövde demokratins ledare ett fullgott kunskapsunderlag. Samhällsvetenskapens uppgift var att förse beslutsfattarna med användbara forskningsresultat. Samhällsforskningen måste uppfylla höga krav på opartiskhet och saklighet. Mätbarhet, kvantifiering och variabeltänkande minskade utrymmet för godtycke. Procenttabeller kunde sålunda leda till en lyckligare tillvaro.

Det är inte svårt att placera in denna position i sitt vetenskapsteoretiska sammanhang. En positivistisk vetenskapssyn framhäver betydelsen av logiskt klara teorier, mätbarhet, systematiska observationer och hypotesprövning. Redan vid sitt studiebesök i Chicago hade Jörgen Westerståhl sett hur samhällsforskningen kunde göras nyttig genom att inriktas på observerbara beteenden och kvantifierbara fenomen. Men han kallade sig aldrig själv för »positivist«. Uttrycket »positivism« skulle nämligen ge intrycket att det rörde sig om en skolbildning vid sidan av många andra.

En sann positivist anser att metoden med prövbara hypoteser och empirisk mätning är det enda godtagbara sättet att bedriva vetenskaplig forskning.

På sin egen institution lyckades Jörgen Westerståhl hålla de positivistiska ställningarna men inom många andra delar av samhällsforskningen var det motståndarna som tog över. Uppsalaskolans analytiska filosofi utmanades av kontinentala strömningar och positivismkritik blev det förenande bandet mellan riktningar som kritisk teori, hermeneutik, kunskapsanarkism och postmodernism. När Jörgen Westerståhl mitt under studentrevolten skrev sin grundbok om statsvetenskapliga studier formulerade han sin syn på objektivitet i en mer defensiv anda. Han inledde sin genomgång av kritiken mot tanken på objektiv samhällsforskning med ett citat ur ett tal som Hitlers medarbetare Göring hållit våren 1939: »Jag tackar min skapare för att jag ej vet vad objektivitet är.«

Läroboken gav Jörgen Westerståhl tillfälle att granska den argumentation »som går ut på att det skulle vara i princip omöjligt att bedriva meningsfylld samhällsvetenskaplig forskning utan att forskarens egna värderingar sätter sin prägel på forskningsresultaten«. Enligt kritikerna kom värderingar in i tre olika stadier av forskningsprocessen: valet av forskningsobjekt, valet av forskningsmetod och forskningens effekt på samhället.

Självfallet är det riktigt att ett beslut om att bedriva forskning på ett visst område grundades på något slags värdering. Så långt höll Jörgen Westerståhl med om kritiken. Men när han själv gått igenom listan över forskningsprojekt som fått statliga anslag så hade han fått »det överväldigande intrycket« att det var mycket speciella och tillfälliga omständigheter som föranlett att forskningsprojekten satts igång. Och även om valet av forskningsprojekt är bestämt av samhällsvärderingar följer inte nödvändigtvis att forskningen behöver vara värderande eller att forskningsresultaten tillgodoser de bakomliggande värderingarna. När forskningen initieras av en beställare, som i Sverige ofta varit staten, brukade forskarna i praktiken få stor frihet att lägga upp sitt arbete. Visserligen kunde en beställare ha mer manipulativa syften, men det blev då ytterst en fråga om forskarnas egen moral, om de var beredda att medverka i manipulativt inriktad forskning eller inte.

Nästa led i argumentationen mot en objektiv samhällsforskning gällde forskarens val av forskningsmetoder och modeller för sina undersökningar.

När det gällde val av forskningsteknik i begränsad mening avfärdade Jörgen Westerståhl kritiken. Tanken att en forskare skulle välja en viss statistisk beräkningsmetod för att tillgodose sina egna värderingar föreföll honom »utomordentligt främmande«. En mer svårbedömd fråga var om värderingar kunde smyga sig in genom forskarens val av modeller eller föreställningsram. Den enda lösningen på problemet med en sådan skevhet var att »operationalisera modellen och empiriskt pröva« dess förklaringsförmåga. Fakta har en tendens att »slå bakut«.

När det gäller samhällsforskningens effekt på samhället ansåg Jörgen Westerståhl att farhågorna var överdrivna. I de flesta fall fick forskningsprojekten inget genomslag alls och av de få exempel där samhällsforskning faktiskt hade påverkat samhällsutvecklingen hade det varit mycket vanskligt att i förväg bedöma forskningsresultatens inverkan. Han var missnöjsksam mot talet om »kritisk forskning«. Om man med kritisk forskning menade en forskning »som inte förlitar sig på en gång för alla godtagna auktoriteter utan ständigt är beredd att pröva nya metoder och ifrågasätta de forskningsresultat som har framkommit« då måste all forskning, om den ville göra skäl för namnet, vara kritisk. Men om forskningen skulle vara kritisk genom att kritisera de bestående samhällsförhållandena var det något helt annat. En sådan uppgift förutsatte att forskaren gav uttryck för en speciell värdering »och detta är inte en forskningsuppgift«.

om de allra flesta forskningsinsatser torde gälla att de –
tyvärr, kan man säga – inte haft någon påvisbar inverkan på
samhället över huvud taget

Jörgen Westerståhl, »Att studera politik«, 1970, s. 92.

Enligt Jörgen Westerståhl fanns det därför inga hållbara argument mot idealet om en objektiv samhällsforskning. Men därmed var inte sagt att all forskning uppfyllde kraven på saklighet och opartiskhet. Han satte sin tillit till yttrandefriheten och det offentliga samtalet. »Ytterst blir forskningens offentlighet, forskningsresultatens tillgänglighet för alla intresserade den väsentliga garantin för att effekten av samhällsforskningen inte blir ensidig och att forskningsresultaten inte missbrukas till förmån för någon speciell grupp.«

**MANN
HEIM**

Forskarvärlden

Den som vandrade omkring i Mannheim och betraktade människorna våren 1973 kunde märka att det fanns fler kvinnor än män i medelåldern. Befolkningsstatistiken bekräftar intrycket. Bland de tyskar som fötts 1916, och alltså fyllde 57 år detta år, gick det tre kvinnor på två män. Världskrigen hade gjort djupa hugg i befolkningspyramiden. Tusentals kvinnor i denna stad hade vid denna tid tvingats inse att de aldrig skulle få någon man eller några barn.

Bland besökarna i Mannheim i april 1973 fanns ett par hundra statsvetare från olika delar av Europa. Universitetet i Mannheim stod som värd för det första av vad som skulle bli ett årligt återkommande forskarmöte, en sammanhållen session bestående av statsvetenskapliga arbetsseminarier («joint session of workshops»). Initiativtagare var en nybildad samorganisation under namnet European Consortium for Political Research, ECPR. Den statsvetenskapliga forskarvärlden hade fått en europeisk samlingsplats. Initiativet till denna organisation hade tagits ett par år tidigare av sex europeiska statsvetare, däribland Jörgen Westerståhl.

Ett europeiskt konsortium

Idén till ett europeisk statsvetarkonsortium hade växt fram under slutet av 1960-talet. Den statsvetenskapliga forskningen var inne i ett expansivt skede med nya projekt och planer på stora datainsamlingar. Men forskningen bedrevs inom snävt nationella ramar. Normmännen samlade in historiska data om sina kommuner och byggde upp en stor databas i Bergen. De svenska kommunerna analyserades genom intervjuundersökningar, mediastudier och andra källor. Det fanns ett stort behov av att samordna undersökningarna för att underlätta internationella jämförelser.

Europeisk statsvetenskap var inget enhetligt begrepp. Nationella särdrag präglade både utbildning, forskning och syn på statsvetenskapens plats i samhället. I Storbritannien var ämnet övervägande historiskt och inriktat på individer. Brittiska statsvetare var därför måttligt intresserade av att göra jämförelser med andra länder. I Frankrike och Italien var statsveten-

skapen mer juridisk, vilket hade att göra med en legalistisk politisk kultur i dessa länder. Tyska statsvetare var främst intresserade av statsbegreppet och andra filosofiska problem. Forskning med sociologisk och beteendevetenskaplig inriktning fanns som enskilda fläckar på den statsvetenskapliga Europakartan.

I maj 1969 skrev tre europeiska statsvetare till ett dussintal kolleger och skisserade ett nätverk av institutioner och forskningscentra inom området för jämförande analys av politik. Brevets avsändare Serge Hurtig, Jean Blondel och Stein Rokkan föreslog ett möte för att diskutera idén. En av brevets mottagare var svensk, närmare bestämt professor vid Göteborgs universitet.

Initiativet 1969 skulle så småningom leda fram till en europeisk statsvetarorganisation, men inledningsvis var entusiasmen inte helt översvalande. Några av de inbjudna var skeptiska till de ambitiösa planerna på en gemensam tidskrift, en europeisk databank och gemensamma forskningsprojekt. Parismötet utmynnade i en försiktig kompromiss som gick ut på ett mer informellt och begränsat samarbete. Men de tre ursprungliga initiativtagarna gav inte upp utan tog kontakt med en mindre krets bestående av tre personer. De utvalda professorerna hade en ledande ställning inom sina länder och stod för en modern, metodmedveten syn på statsvetenskaplig forskning. Dessa sammanlagt sex statsvetare förenades också av sin gemensamma bakgrund. De var alla män i medelåldern och de hade formats av sina upplevelser under andra världskriget.

Jean Blondel (f. 1929) kommer från Toulon i södra Frankrike. Under skolgången hos jesuiterna utvecklade han sin franska förkärlek för ordning, logik och formalisering. Han var 13 år när Vichyregeringen sänkte sina krigsfartyg i flottbasen Toulon. Efter en statsvetenskaplig examen i Paris 1953, där han särskilt inspirerades av sin lärare Maurice Duverger och dennes forskning om politiska partier, utnyttjade Jean Blondel Europas öppnade gränser och fortsatte sin statsvetenskapliga bana i Storbritannien. Han grundade statsvetenskapliga institutionen vid universitetet i Essex, en institution som snabbt skulle bli ledande när det gällde kvantitativ dataanalys av politiskt beteende. Det var vid denna institution som Bo Särilvik ledde det brittiska valforskningsprogrammet under ett årtionde, innan han återvände till Göteborg för att efterträda Jörgen Westerståhl. Jean Blon-

dels egen forskning byggde på jämförelser mellan olika europeiska länder för att undersöka variationer i politiskt ledarskap. Hans eget akademiska ledarskap tog sig bland annat uttryck i en aldrig sinande entusiasm över möjligheten till forskarsamarbete över gränserna och han blev senare en av de tongivande professorerna vid Europauniversitetet i Florens.

Hans Daalder (f. 1928) härstammar från den del av det nederländska samhället som hyllar pacifism, vegetarianism, nykterhet och en individualistisk form av socialism. Hans första politiska minne var riksdagshusbranden i Berlin 1933 och ungdomsupplevelsen av den tyska ockupationen ledde till en livslång oro över det demokratiska styrelseskickets bräcklighet. De tyska trupperna i västra Holland kapitulerade på Hans Daalders sjuttonårsdag och 1946 skrev han in sig vid den nya statsvetenskapliga institutionen i Amsterdam. En av hans undersökningar handlade om en tidning som gavs ut av den nederländska motståndsrörelsen under kriget. Efter ett år vid London School of Economics och ett år som Rockefellerstipendiat i USA startade han ett stort forskningsprojekt om politisk stabilitet i små europeiska demokratier. Som ledare för statsvetenskapliga institutionen vid universitetet i Leiden blev Hans Daalder en pionjär när det gällde kvantitativ analys av politiska data och han var också med om att introducera det statistiska programpaketet SPSS i Europa.

Serge Hurtig (f. 1927) växte upp i Bukarest och kom som tolvåring till Paris. Under den tyska ockupationen av Frankrike bodde Serge Hurtig i Argentina där han 1946 tog studenten vid franska läroverket i Buenos Aires. Efter statsvetenskapliga studier vid Georgetown University i Washington och vid Institut d'Études Politiques i Paris fick han flera uppdrag inom International Political Science Association, IPSA, särskilt vid dess statsvetenskapliga dokumentationscentral i Paris. Under 1950-talet började han samarbeta med den franske socialisten Alain Savary, som deltagit i den franska motståndsrörelsen och som senare blev utbildningsminister när François Mitterrand valts till president 1981.

Stein Rokkan (1921–1979) har beskrivits som en kosmopolit från periferin. Han föddes i Vaagan i Lofoten men tillbringade större delen av sin barndom i närbelägna Narvik. Hans far var lärare, tidningsredaktör och »altmuligmann«. Stein Rokkan ärvde båda föräldrarnas intelligens, tog studenten två år i förtid och började läsa språkvetenskap vid Oslo uni-

versitet. Under de tyska bombningarna av Narvik 1940 förstördes hans föräldrahem och när tyskarna stängde universitetet i Oslo 1943 tog han sin tillflykt i Lofotens övärld. Efter kriget assisterade han filosofen Arne Naess som hade fått i uppdrag av Unesco att kartlägga hur begreppet demokrati användes i olika delar av världen. Ett Rockefellerstipendium gav Stein Rokkan tillfälle att vistas i USA 1948–1950 och mesta tiden tillbringade han hos Paul Lazarsfeld vid Columbiauniversitetet. Liksom Jörgen Westerstahl inspirerades Stein Rokkan av Lazarsfelds valundersökning i Erie 1940. Tillsammans med statsvetarkollegan Henry Valen drog Stein Rokkan upp planer på en norsk valundersökning. De norska röstningsmönstren, särskilt de frapperande konfliktlinjerna mellan centrum och periferi, ledde honom att söka förklaringar i det förflutna och i jämförelser mellan Europas olika regioner. Med stöd av omfattande datainsamlingar kom han att teckna de stora utvecklingslinjerna i europeisk politik. När han dog i förtid hade han mer än någon annan bidragit till att bygga upp en internationell infrastruktur för komparativ statsvetenskap.

Rudolf Wildenmann (1921–1993) tog studenten i ett kanadensiskt läger för tyska krigsfångar. Barndomen i Stuttgart hade varit harmonisk med vänliga släktingar som väckte hans lust att läsa böcker. Men efter det nationalsocialistiska maktövertagandet djupnade skuggorna. Grannar började försvinna och fadern blev arbetslös när nazisterna konfiskerade den judiskt ägda ägghandel där han var anställd. Rudolf Wildenmann försökte skaffa sig en yrkesutbildning, men inkallades som värnpliktig och deltog i Rommels nordafrikanska armé i striderna mot britter och australier. Han tillfångatogs, fick sjukhusvård i Egypten, transporterades till Sydafrika och hamnade i maj 1942 i ett fängslager vid porten till Klippiga bergen, i en dal mellan Banff och Calgary i delstaten Alberta. Där förblev Rudolf Wildenmann till krigets slut, i ett läger som var ett miniatyr-Tyskland med bland annat organiserad undervisning. Läsningen under fängstiden väckte hans intresse för samhällsvetenskap och 1952 disputerade han i statskunskap vid universitetet i Heidelberg. Som ledare för statsvetenskapliga institutionen i Mannheim var Rudolf Wildenmann en av de forskare som förde in nya metoder och tänkesätt i tysk samhällsforskning. Hans forskningsintresse kretsade kring den stora frågan varför en kulturellt högt utvecklad nation som Tyskland hade kunnat falla ner i totalitärt barbari. Som samhällsfors-

kare ville han bidra till en förståelse för demokratins institutioner som kunde förhindra en upprepning av katastrofen. I en intervju förklarade han senare att han var en del av den statsvetargeneration som praktiskt ville hjälpa politikerna att bygga upp Europa efter andra världskriget. Men se på dagens statsvetare, fortsatte han. Visst, de är briljanta forskare, de kan hitta på ett spännande ämne, samla data och ge ut en bok. Men vad vet de om politik?

Jörgen Westerståhl var den sjätte och äldsta personen i denna lilla grupp som utgjorde kärnan i det blivande ECPR. Kretsen utvidgades snart med två företrädare för brittisk statsvetenskap, Norman Chester från Oxford och Richard Rose vid University of Strathclyde i Glasgow. ECPR:s grundargeneration visar att tyngdpunkten för det europeiska forskarsamarbetet låg i norra Europa. Först senare skulle medlemskretsen utsträckas i sydlig riktning. Östutvidgningen kom att dröja till efter 1989 års politiska omvälvning eftersom grundarna redan från början hade bestämt att den nya organisationen endast skulle stå öppen för fria forskare.

I bakgrunden fanns ännu en person som spelade en avgörande roll för det europeiska statsvetarkonsortiets tillkomst. Det var Peter de Jánosi från Ford Foundation. Han hade växt upp i den ungerska staden Pécs, en mångkulturell stad där ungrare, kroater, serber och tyskar levt sida vid sida under århundradenas lopp. Hans farfars far Adolf Engel de Jánosi deltog i den ungerska frihetskampen 1848, skapade sig en förmögenhet inom trävarubranschen, engagerade sig i sociala frågor och var föreståndare för den judiska församlingen i Pécs. En av Adolfs söner var József Engel de Jánosi, författare och musikkritiker som korresponderade med Richard Wagner och Ivan Turgenjev och som influerade Thomas Manns författarskap. Peter de Jánosi minns fortfarande sin farfars bror József, en äldre gentleman som växt upp i den österrikisk-ungerska dubbelmonarkin. Det europeiska statsvetarkonsortiets rötter leder således via Amerika tillbaka till Centraleuropas kulturella och politiska värld.

Efter andra världskrigets slut drog Peter de Jánosis föräldrar den realistiska slutsatsen att Ungerns närmaste framtid såg dystert ut. Den 18-åriga Peter flyttade därför till Amerika och han disputerade 1956 vid Michigan-universitetet på en nationalekonomisk avhandling om efterfrågan på nya bilmodeller. Peter de Jánosi anställdes 1962 vid Ford Foundation med upp-

gift att stärka den nationalekonomiska forskarkåren. Senare utsträcktes hans intresse även till statsvetenskap och till europeisk samhällsforskning. Han medverkade till att stiftelsen bestämde sig för att gå in med anslag för att höja standarden på europeisk samhällsforskning. Peter de Jánosi reste runt till ett antal lovande institutioner i Europa, däribland statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, och fick nu kontakt med Jean Blondel i Essex. Det var dessa två entusiaster som, tillsammans med Stein Rokkan, utarbetade de närmare planerna för det nya konsortiet.

ECPR föddes vid ett sammanträde i Ford Foundations glasbyggnad på Manhattan i slutet av april 1970. Jörgen Westerståhl och de andra gästerna inkvarterades på Biltmore Hotel. Det råkade vara i just detta klassiska New York-hotell som bilmagnaten Henry Ford inrättade högkvarteret för ett initiativ med syfte att stoppa första världskriget. Henry Ford hade blivit en av Amerikas rikaste män genom sin massproduktion av bilar. Hans rationellt organiserade fabrikssystem kom att gå till socialhistorien genom begreppet »fordism«. Det löpande bandet skapade en förmögenhet som så småningom bildade grund för Ford Foundation som i sin tur skulle komma att finansiera den europeiska statsvetarorganisationen. Henry Ford var motståndare till första världskriget och han lärer sig med fredsvänner för att försöka avbryta krigshandlingarna. Hösten 1915 samlade han ihop en stor delegation som under bred publicitet skeppades över till Europa på ett inhyrt fartyg, Skandinaviska Amerikalinjens atlantångare Oscar II. Mottagandet i Norge blev kyligt i alla avseenden och modet sjönk på den svårt förkylde Henry Ford som reste hem. Resten av delegationen for vidare till Stockholm och inkvarterades på Grand Hotel. Fredsinitiativet fick en del stöd i Europas neutrala länder, inte minst av en entusiastisk grupp svenska supportrar med Elin Wägner som en drivande kraft. I det amerikanska eftermälet framstår fredsskeppet som löjligt och misslyckat. Men det var inte sista gången som amerikaner försökte hjälpa européerna att skapa fred och demokrati.

Fordstiftelsens anslag på 272 500 dollar blev grundplåten för det europeiska statsvetarkonsortiet. Inför det avgörande mötet i New York hade Peter de Jánosi bett deltagarna att göra en lägesbeskrivning av statskunskapens ställning i det egna landet. Jörgen Westerståhl svarade med en översiktlig inventering av Sveriges statsvetenskapliga resurser vid den aktuella tiden:

fem universitetsinstitutioner plus fyra filialer, ett tiotal professorer, drygt 200 doktorander och underdimensionerade resurser för forskarutbildning. I sin ansökan till Fordstiftelsen betonade initiativtagarna behovet av att trygga en fast infrastruktur för att dela erfarenheter, kunskaper och data mellan ledande forskningscentra inom europeisk statsvetenskap.

Så snart ECPR:s åtta grundare fått klartecken från Ford Foundation satte de igång att förverkliga planerna. På Stein Rokkans initiativ möttes de i samband med den statsvetenskapliga världskongressen i München i augusti 1970. Man gjorde en grov arbetsfördelning som bland annat innebar att Leiden fick hand om partisystem och koalitioner, Bergen om indikatorer på nationsbyggande och Göteborg om lokal självstyrelse och massmedier. Till detta möte hade Rokkan också skisserat hur medlemskretsen kunde utvidgas. Han föreslog ett fyrtiotal europeiska institutioner som han menade borde bjudas in. Det europeiska konsortiet skulle nu få en geografiskt vidare och statsvetenskapligt mer blandad sammansättning.

ECPR inledde verksamheten nyåret 1971 under ledning av en »executive committee« med Stein Rokkan som ordförande och Jörgen Westerståhl som en av ledamöterna. Jörgen Westerståhl var en av de första som Stein Rokkan tagit kontakt med när det gällde att sätta samman kärngruppen. Rokkan hänvisade till att Westerståhl antagligen var den som gjort mest för att utveckla program i syfte att kontinuerligt samla forskningsdata och forskningskunnande. Det var visserligen mycket som förenade initiativtagarna när det gällde bakgrund och vetenskapssyn men skillnaderna i personlighet var påtagliga. Medan Jean Blondel var den yviga idésprutan och Stein Rokkan en diplomatisk nätverksbyggare förhöll sig Jörgen Westerståhl skeptiskt avvaktande. Hans inflytande var därför inte mindre. Han bidrog inte i första hand genom prat utan genom handling. Jörgen Westerståhl såg till att planerna var realistiska och kunde genomföras. Han hade en stabiliserande inverkan och de andra i gruppen litade på hans omdöme.

Jörgen Westerståhl och Stein Rokkan kände varandra sedan länge och de var också vana vid att samarbeta. De hade båda varit Rockefellerstipendiater i USA och de hade mötts i Oxford 1957 i samband med försöket att samordna Europas valforskare. De höll kontinuerlig kontakt under åren men deras relation utsattes för stora påfrestningar i slutet av 1956. Det var Stein Rokkan som var den internationellt inriktade av de två huvud-

konkurrenterna till den nya tjänsten vid statsvetenskapliga institutionen i Oslo. Till allmän förvåning placerade Jörgen Westerståhl som sakkunnig den andre forskaren på första plats. Eftersom medbedömaren Nils Stjernquist gjorde samma bedömning blev det den mer traditionellt orienterade Thomas Chr. Wyller som fick tjänsten. Den ende norrmannen i sakkunnigruppen, historikern Jens Arup Seip, ansåg inte ens att Wyller var kompetent till tjänsten och gav sitt otvetydliga förord till Rokkan. Men universitetsledningen valde de två svenskarnas förslag. Oslo gick därmed miste om Stein Rokkan, som i stället bidrog till att göra Bergen till metropol för den följande guldåldern i norsk och skandinavisk samhällsforskning.

Stein Rokkan och Jörgen Westerståhl spelade en viktig roll för att initiera ett organiserat samarbete mellan statsvetare i Norden. Vid den första nordiska statsvetarkonferensen i juni 1966 var det Stein Rokkan som inledde, med ett föredrag om modeller i komparativ valforskning, och Jörgen Westerståhl var ordförande för den av de tre arbetsgrupperna som handlade om lokal självstyrelse. Konferensen gav också tillfälle att planera den nya årsboken, *Scandinavian Political Studies*, med Jörgen Westerståhl som en av medlemmarna i redaktionskommittén. Konferensen hölls på Voksenåsen, på den plats där Författningsutredningen fem år tidigare kompromissat fram ett nytt valsystem för Sverige. Det nordiska samarbetet började försiktigt, med en årsbok och en konferens vart tredje år. Först efter några år bildades ett formellt förbund och årsboken expanderade till en kvartals-tidskrift. Det europeiska samarbetet startade med högre ambitioner.

Det var inte bara amerikanska pengar utan också amerikanska förebilder som låg bakom ECPR. De amerikanska statsvetarna hade redan byggt upp en infrastruktur i form av ett konsortium (*Inter-University Consortium for Political Research, ICPR*) med bas vid Michiganuniversitetet. Peter de Jánosi började redan tidigt arbeta vid *Survey Research Center*. Där fick han kontakt med en av de drivande krafterna bland Michiganforskarna, Warren Miller, och kunde inifrån följa hur det amerikanska valforskningsprogrammet växte fram. De europeiska statsvetarna, inte minst Jörgen Westerståhl, hade också blivit väl insatta i denna verksamhet eftersom de amerikanska valforskarna börjat samarbeta med europeiska kolleger i stor skala. Warren Miller tog aktiv del i det svenska valforskningsprogrammet och var ofta på besök i Göteborg. Det var särskilt han som förmedlade de

amerikanska erfarenheterna när det gällde att bygga upp dataarkiv för de svällande mängderna av källmaterial och att anordna intensiva sommarkurser för att lära ut forskningsmetodik till doktorander.

Utåt höll Michiganforskarna masken men bakom kulisserna fanns en påtaglig irritation över att de europeiska kollegerna höll på att sätta upp konkurrerande dataarkiv och sommarskolor. I efterhand framstår det därför inte alls som självklart att det europeiska samarbetsprojektet skulle lyckas. Åtskilliga av Europas mer traditionellt lagda statsvetare förhöll sig avvaktande och i valforskningens Mekka i Michigan befarade man att strömmen av europeiska pilgrimer skulle ebba ut.

På en viktig punkt valde européerna att gå en egen väg. I stället för den vanliga typen av vetenskapliga konferenser, där deltagarna snabbt presenterar sina uppsatser, utväxlar några kommentarer och sedan skiljs åt, kom ECPR att utveckla en mer arbetsintensiv mötesform. Tanken var att forskarmötet skulle bli som en verkstad där aktiva forskare utbyter erfarenheter under en period av flera dagar, ända upp till en vecka. Av praktiska skäl skulle flera sådana seminarier kunna löpa parallellt vid samma tillfälle på samma plats. Det var det första försöket med denna modell av »joint session of workshops« som hölls i Mannheim mellan den 12 och 18 april 1973.

Försöket blev lyckat och denna typ av forskarkonferens har därefter hållits varje vår vid olika universitet runt om i Europa. Antalet institutioner som anslöt sig till ECPR ökade i en takt som överträffade förväntningarna. Verksamheten är i dag lika omfattande som väletablerad och ECPR har blivit en integrerad del av den statsvetenskapliga forskningen i Europa. Konferensen 1973 fick också stor betydelse för värdinstitutionen. Högskolan i Mannheim hade bara några år tidigare upphöjts till universitet och den nya statsvetenskapliga institutionen höll på att etablera sig som ett centrum för kvantitativt baserad forskning. Det var därför en stor stund för Rudolf Wildenmann när han hälsade de 178 deltagarna välkomna vid mottagningen i den stora riddarsalen i Mannheims centralt belägna slott. Detta väldiga barockslott hade på 1700-talet varit ett centrum för kultur och upplysning. Det var samma slott som under andra världskriget hade blivit så gott som totalt sönderbombat och som nu nästan trettio år efter krigsslutet höll på att byggas upp på nytt. Det skulle dröja ytterligare lika lång tid innan slottet slutligen återinvigdes 2007.

Medlemmarna i Statsvetenskapliga förbundet i Sverige fick en rapport från konferensen i Mannheim genom en artikel i förbundets tidskrift *Politologen*. Redaktören Anders Mellbourn, då doktorand och sedermera bland annat chefredaktör för *Dagens Nyheter*, skrev att ECPR:s första år nog måste betraktas som en succé. Visserligen hade kritiker hävdat att konsortiet var ett försök att ta upp konkurrensen med USA på amerikannernas villkor, »ett instrument för statsvetenskaplig kulturimperialism från Ann Arbor och andra den amerikanska beteendevetenskapens högborgar». Men konferensdiskussionerna gav besked om att den nya samarbetsorganisationen blivit »något av ett pluralistiskt varutorg vad gäller vetenskapsteoretiska grundsyner och forskningsansatser». Mötet i Mannheim visade också att de europeiska statsvetarna kunde inordnas i rangordningar och nätverk. Anders Mellbourn illustrerade sin artikel med ett sociogram där kärnan, »the international jet set», utgjordes av en statsvetenskaplig maktelit bestående av tio män. I denna innersta krets befann sig två nordbor: Stein Rokkan och Jörgen Westerståhl.

Statsvetarnas international

Statsvetare i alla länder förenas i IPSA, International Political Science Association. IPSA har nationellt baserade statsvetarorganisationer som medlemmar och verkar genom dokumentation, publikationer och de världskongresser som hålls med tre års mellanrum. Organisationen bildades 1949 och var ett utflöde av Unescos ansträngningar att främja vetenskapligt och kulturellt utbyte i enlighet med FN:s idé om fred genom samarbete.

Ett drygt år efter andra världskrigets slut träffades en Unesco-kommitté för att dra upp riktlinjerna för en satsning på samhällsvetenskaper. Vid mötet i december 1946 deltog en filippinsk historiker, en polsk författare, en kinesisk lingvist, en amerikansk sociolog och en dansk historiker. Utgångspunkten var ett yttrande av Franklin D. Roosevelt: Om civilisationen ska överleva måste vi odla vetenskapen om mänskliga relationer. Gruppen ansåg att samhällsvetenskaperna skulle kunna bidra till att förbättra förståelsen mellan folken och att lösa problem som nationalism, befolkningsomflyttningar och politiskt vanstyre. Efter ytterligare diskussioner

och förberedelser kunde den nya statsvetarorganisationen bildas vid ett möte i Paris 1949.

Sverige blev medlem 1950 och Elis Håstad invaldes i IPSA:s exekutivkommitté. Den nya organisationen gav svenska statsvetare möjligheter att knyta internationella kontakter efter andra världskrigets isolering. Förbindelserna samordnades av Stockholms högskola, i praktiken av Elis Håstad, Gunnar Heckscher och Jörgen Westerståhl. Gunnar Heckscher fick samordningsansvaret för det av IPSA:s forskningsområden som handlade om jämförande analys av statsskick och politik. Efter några år valdes Gunnar Heckscher till en av IPSA:s vicepresidenter.

Jörgen Westerståhl deltog som Heckschers ersättare när IPSA:s exekutivkommitté sammanträdde i Paris i juni 1953. Vid detta möte medverkade också Alva Myrdal i egenskap av chef för Unescos samhällsvetenskapliga avdelning. Alva Myrdal besjälades av en tro på forskningens möjligheter att förändra människor och en övertygelse om att politiska beslut borde fattas på vetenskapligt underlag. Hon såg sitt uppdrag i Unesco som en chans att stärka den samhällsvetenskapliga forskningen. Ytterst handlade det om folkstyrelsens framtid. Demokratin uppnår inte tillräcklig slagkraft, ansåg Alva Myrdal, eftersom kunskapen om ekonomiska, sociala och mänskliga relationer inte hade samlats och kristalliserats.

Det nya förbundet för världens statsvetare utgjorde en viktig del av Unescos plan att genom samhällsforskning bekämpa fattigdom, krig och fördomar. Men under de första åren hade det internationella statsvetarförbundet en stark europeisk och nordamerikansk slagsida. IPSA:s första kongress hölls i Zürich 1950 och ägnades bland annat åt ämnen som statsförbundens framtid, valsystemets betydelse och medborgarens roll i samhällsplaneringen. Den andra kongressen anordnades i Haag 1952, då lokal självstyrelse, ideologiernas betydelse, kvinnornas politiska roll, statsvetenskaplig undervisning och andra teman stod på dagordningen. År 1955 var Stockholms högskola värd för IPSA:s tredje kongress.

Jörgen Westerståhl deltog i världskongressen 1952 och valde då att medverka i den sektion som diskuterade kvinnornas roll i politiken. Ansvarig för detta ämne var den franske statsvetarprofessorn Maurice Duverger, som i förväg hade gett i uppdrag åt ett antal rapportörer att sammanställa faktauppgifter från olika länder. Duverger hade poängterat att man visserligen

skulle redogöra för olika formella regler, såsom eventuella begränsningar i rösträtt och valbarhet, men att tyngdpunkten skulle ligga på kvinnornas faktiska deltagande i politiken. Dessa uppgifter låg senare till grund för en av Duverger redigerad bok, som blev en pionjärstudie inom området kvinnor och politik.

Även under sitt fortsatta statsvetarliv fortsatte Jörgen Westerstähl att vara engagerad i den internationella statsvetarorganisationen. Vid världskongressen i Bombay 1964 medverkade han med en uppsats om komparativ politisk kommunikation. Han deltog bland annat i 1970 års kongress som också fungerade som mötesplats för det nya europeiska statsvetarkonsortiet. Vid denna kongress i München blev Stein Rokkan IPSA:s ordförande och Jörgen Westerstähl invaldes i exekutivkommittén för en treårsperiod tillsammans med statsvetarkolleger som Karl Deutsch, Carl Friedrich och Giovanni Sartori.

Den statsvetenskapliga världsorganisationen var bara ett av Unescos många försök att främja mellanmänsklig förståelse genom internationella konferenser. Det var dock ingalunda självklart att en sammandragning av deltagare från olika länder omedelbart skulle leda till positiva effekter. Det fanns goda och dåliga konferenser och mycket hängde på hur mötena förbereddes och genomfördes. Här fanns uppenbarligen ett problem som behövde utforskas. Alf Ross rekommenderade Jörgen Westerstähl, som var en av de få svenska statsvetare som behärskade moderna undersökningsmetoder. Så hände det att Jörgen Westerstähl kom att delta i en internationell konferens som handlade om internationella konferenser.

Bakgrunden var att Alva Myrdal hade tagit över ett Unescoprojekt som gick ut på att finna fram till den bästa tekniken för att anordna internationella konferenser. Samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning skulle läggas till grund för hypoteser som sedan skulle prövas på ett stort material bestående av olika slags konferenser. Det visade sig dock snart att projektet var förenat med stora metodproblem. Försök att tillämpa psykoanalytiska metoder lämpade sig uppenbarligen inte för denna typ av mänskliga möten. Man behövde i stället metoder som tog hänsyn till språkproblem, kulturella olikheter och andra faktorer som mer direkt kunde avgöra om en konferens blev framgångsrik eller inte. Det var i detta läge som Unesco kallade samman ett antal vetenskapliga rådgivare för att

diskutera hur projektet kunde slutföras. Mötet hölls i New York i början av maj 1951 och då Jörgen Westerståhl befann sig i Amerika utsågs han till svensk expert. Engagemanget ledde till att han i oktober samma år även deltog i det efterföljande mötet, som hölls på Unescos högkvarter i Paris. Forskarnas främsta rekommendation blev att det behövdes mer forskning.

Ett tillfälle att i praktiken studera internationella konferenser erbjöds när FN:s ekonomiska och sociala råd bjöd in Jörgen Westerståhl att medverka i ett möte om regional utveckling. I december 1970 träffade han så i Genève ett antal europeiska samhällsforskare för att ge råd om utbildningens betydelse för utvecklingen på regional nivå. I denna stund för- enades några av Jörgen Westerståhls centrala intressen: lokal och regional självstyrelse, internationellt forskarsamarbete och vetenskapens praktiska användbarhet.

**SANKT
PETERS
BURG**

Politikens växlingar

Sällan har en stads namnbyten bättre speglat politikens växlingar. »Sankt Petersburg« blev namnet på den stad som Peter den store grundade år 1703 vid Nevas utlopp, en symbol för det självmedvetna tsarväldets öppning mot väster. »Petrograd« blev namnet när Tyskland blivit Rysslands huvudfiende 1914 och Petersburg klingade alltför tyskt. »Leningrad« blev namnet efter Lenins död 1924. »Sankt Petersburg« blev namnet åter 1991 när kommunismen fallit och Sovjetunionen upphört att existera.

Det var i det gamla Sankt Petersburg som Jörgen Westerståhls morfar träffade revolutionära studenter. Det var med Petrograd som familjen hade sina politiska och privata kontakter när Jörgen Westerståhl föddes och det var till staden med detta namn som Branting reste i april revolutionsåret 1917. Det var i Leningrad som den artonårige Jörgen släpade runt sin tunga väska i väntan på utresevisum. Det var när staden återfick namnet Sankt Petersburg som den pensionerade Jörgen Westerståhl hade svårt att behärska sin rörelse: »Detta trodde jag inte att jag skulle få uppleva.«

När Jörgen Westerståhl var ung drevs han av en iver att förändra världen. När han nu blickade tillbaka på sitt liv och sitt 1900-tal var det just förändring som blev det dominerande intrycket. Alla tider kan säkerligen ha upplevt sina egna epoker som omvälvande men när det gäller det politiska livet finns det knappast någon tid som sett så stora och genomgripande förändringar inom loppet av en enda generation. När Jörgen Westerståhl föddes fanns det inget land som var demokratiskt i nu vedertagen mening. När han som emeritus blickade tillbaka konstaterade han att demokratin hade segrat i en omfattning som ingen hade kunnat förutse.

Som ung stod Jörgen Westerståhl inför valet mellan politik och vetenskap. Hans morfar Hjalmar Branting hade i motsvarande livsval gett upp sina studier i astronomi och i stället engagerat sig i arbetarrörelsen. Jörgen Westerståhl valde vetenskapen, men övergav inte sitt intresse för politik. Hans livsgärning blev vetenskapen om politik.

Jörgen Westerståhl kom aldrig att förverkliga sina planer på att sammanfatta sin forskning och summera de många undersökningarna. Hans statsvetenskapliga forskningsprogram från 1952 kom visserligen att genomföras i enskilda delar, men eftersom det stora forskningsanslaget uteblev

försvann också möjligheten att skriva det stora bokverket om demokrati och makt i Sverige. Eftersom han var upptagen med Författningsutredningen blev han tvungen att tacka nej till ett erbjudande från James Pollock att komma till Michiganuniversitetet läsåret 1959–1960 för att forska och undervisa om politiska partier och väljarbeteende. Ett nytt tillfälle öppnade sig då han fick en inbjudan att bli gästforskare vid Stanforduniversitetet. Under läsåret 1972–1973 tog han tjänstledigt från professuren och reste iväg för att få forskarro. Men annat kom emellan. Sjukdom i familjen krävde hans uppmärksamhet och ett antal mindre projekt behövde avslutas. Månaderna rann iväg och den stora boken om demokratisk representation blev aldrig skriven.

Men de skilda avdelningarna står där var för sig, läsaren lär sig mycket av olika saker men kunskapsstoffet är otillräckligt samordnat, han får ingen enhetlig bild.

Jörgen Westerståhl i »Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram«, 1952, s. 207

Jörgen Westerståhl sådde mer än han skördade. Hans inflytande i dag märks främst i den statsvetenskapliga infrastrukturen. Hans sätt att organisera forskning, undervisning och vetenskapligt samarbete har fått bestående verkningar. Forskningen om demokrati och opinionsbildning vid Göteborgs universitet går i allt väsentligt tillbaka på Jörgen Westerståhls idéer. Däremot tillhör han inte de mest citerade i dagens statsvetenskapliga publikationer. En del av det som han skrev bestod av inlägg i debatter som nu fallit i glömska. Många gånger vände han sig hellre till en icke-akademisk publik än till sina statsvetarkolleger och det blev han också kritiserad för. »Man tycker inte att en så fin vetenskaplig begåvning borde offra tid och kraft på så elementära ting«, skrev Carl Arvid Hessler.

Jörgen Westerståhl var den förste statsvetaren men blev på sitt sätt också den siste. Han var den som, tillsammans med sin lärare Herbert Tingsten, introducerade den moderna formen av »political science« i Sverige. Men han saknar numera motsvarighet i sin förening av bredd och djup.

Jörgen Westerståhl var den förste statsvetaren på grund av sina ämnesval. Den äldre typen av statskunskap hade en snäv inriktning på juridik och historia. Det var statens formella institutioner som stod i blickpunk-

ten. Redan som avhandlingsförfattare blev Jörgen Westerståhl kontroversiell genom att skriva om fackföreningarna och han fick kritik för att han inte respekterade ämnets traditionella revirgräns. Han utvidgade målmedvetet det statsvetenskapliga ämnesområdet genom sina undersökningar av väljarbeteende, opinionsbildning och lokal självstyrelse.

I efterhand är det lätt att se att mycket vanns men också att en del förlorades. Brottet med det förflutna blev abrupt. Det gamla kärnområdet övergavs. Jörgen Westerståhl lovordade själv hur Herbert Tingsten hade anknutit till denna svenska specialitet och frågade om inte detta var »det mest självständiga bidraget till den statsvetenskapliga forskningen som vi överhuvudtaget åstadkommit«. Forskningen om politikens institutioner karaktäriserades av att man »smälter samman de två traditionella forskningsmetoderna, den rättsliga metoden i statsrätten och den historiska metoden i den politiska historien«. Dessa undersökningar var systematiska och komparativa och utmynnade i slutsatser om hur institutionerna faktiskt fungerade. När Jörgen Westerståhl deltog i det internationella statsvetarförbundets möte i Paris 1953 fick han lyssna på kanadensaren C. B. Macpherson som i en rapport satte in svensk statsvetenskap i ett internationellt sammanhang. Macpherson kritiserade svenskarna för att de inte hade utvecklat en systematisk teori om den politiska processen som integrerade det äldre juridiska och historiska materialet med de nya data som nu kunde samlas in om politiskt beteende. Denna uppgift återstår alltjämt.

Jörgen Westerståhl blev den förste statsvetaren på grund av sina forskningsmetoder. Han vände sig mot godtycke, spekulationer och tyckande. Han var humanist i mänsklig mening men inte i akademisk. Centralt i de humanistiska universitetsämnena är begreppet tolkning och det var just tolkning som han till nästan varje pris ville undvika. Utvägen blev de nya forskningsmetoder som uppställde naturvetenskapen som förebild. Strikta definitioner, explicita hypoteser, systematisk datainsamling och en objektiv forskarroll skulle ge statsvetenskapen en kliniskt neutral inriktning.

Det är alltså Jörgen Westerståhl som bär huvudansvaret för de många trista tabeller som plågat ett drygt halvsekel statsvetenskap. Han gjorde tråkigheten till en metod. Men för sin egen del höll han datamaskinerna på armlängds avstånd. Han överlät det statistiska hantverket på fingerfärdiga assistenter och föredrog själv diktafon och sekreterare framför skrivmaskin

och ordbehandlare. Även om han inte var statistiker hade han en osviktig känsla för att upptäcka fel och egendomligheter i beräkningarna. Hur mycket statistik som än måste beledsaga texten hade han också förmågan att ge sina analyser en principiell och stilistisk lyftning.

Jörgen Westerståhl blev den förste statsvetaren på grund av sitt sätt att organisera forskningen. Författningsutredningen, valundersökningarna och kommunalforskningsgruppen visade hur forskare, anslag, lokaler, utrustning, databaser och kommunikationsteknik kunde samordnas för att åstadkomma forskningsresultat som ingen ensam statsvetare någonsin hade varit i närheten av.

Jörgen Westerståhl levde i de stora programmens tid. Den då förhärskande samhällsfilosofin har kallats »den radikala rationalismen«. Den moderna välfärdsstaten krävde en politik som var långsiktig och övergripande. Den offentliga politiken skulle vara välgrundad, förnuftig och effektiv. Enskilda insatser inordnades i en rationellt uttänkt plan. Om socialingenjören förkroppsligade detta allmänna samhällsideal så var Jörgen Westerståhl dess statsvetenskapliga motsvarighet.

Jörgen Westerståhl blev den siste statsvetaren eftersom samhället förändrades. Statsvetarna har visserligen blivit fler och mer synliga men spelar i dag en mindre roll än på Jörgen Westerståhls tid. Efterfrågan på statsvetenskaplig forskning har minskat. Från slutet av 1940-talet och drygt tre årtionden framåt kännetecknades den politiska kulturen i Sverige av samförstånd, saklighet och samhällsvetenskaplig förankring. Forskare, politiker, ämbetsmän och organisationsföreträdare samverkade inom ramen för stora utredningar. När Jörgen Westerståhl inbjöds av samhällsvetenskapliga forskningsrådet i Storbritannien att tala vid en konferens om forskarutbildning 1966 så var det just det svenska kommittéväsendet som han lyfte fram. Åtskilliga doktorsavhandlingar hade tillkommit som ett led i någon offentlig utredning. Enligt hans mening hade de svenska utredningarnas koppling mellan forskning och politik varit till ömsesidig nytta.

Men 1982 blev en vändpunkt. Jörgen Westerståhl gick i pension samma år som Olof Palme återkom till regeringsmakten. Som nytilträdad statsminister förklarade Palme att det nu skulle bli slut med de utdragna och kostnadsdrivande utredningarna. Längre utredningstid än två år skulle endast få förekomma undantagsvis. Flera pågående utredningar lades ner eller

fick kortare tyglar. Utredningsuppdrag skulle oftare läggas ut på ämbetsverk och andra myndigheter. Omläggningen markerade ett betydelsefullt skifte i svensk inrikespolitik. Besparingskrav, ökat tempo, försvagat samförstånd och snävare politisk styrning är några av de faktorer som förklarar varför den gamla svenska modellens tid nu var förbi. Därmed minskade statsmakternas intresse för kvalificerad samhällsforskning.

Jörgen Westerståhl blev den siste statsvetaren eftersom statsvetenskapen förändrades. Att skriva en bok genom att inleda varje kapitel med en plats och en tidpunkt är inte enbart ett stilistiskt grepp utan avser också att fånga ett väsentligt inslag i Jörgen Westerståhls forskningsfilosofi. Det var hans eget samhälle och hans egen tid som var utgångspunkten för valet av forskningsproblem. Han anslöt därmed till en lång tradition i det politiska tänkandets historia. Aristoteles hade visat hur människan på basis av systematiska observationer kunde reflektera över sitt eget samhälle. Herbert Tingsten var en del av denna tankelinje genom sina skrifter om demokratis födslovänder. Jörgen Westerståhl ägnade sitt forskarliv åt att bidra till den svenska debatten om välfärdsstatens demokratiproblem.

Dagens samhällsforskning har i flera avseenden slagit in på en motsatt väg. Inomakademisk meritering väger numera tyngre än samhällsrelevans. Forskningsuppslag härleds hellre ur abstrakt teori än från praktiska samhällsproblem. Specialisering gynnas framför överblick. Engelska språket blir vanligare än det svenska. Ingen av dagens handledare skulle med gott samvete rekommendera en ung doktorand att följa i Jörgen Westerståhls spår. Frågan är om Jörgen Westerståhl skulle ha kunnat bli professor i dag, eller ens ha kommit in på forskarutbildningen. Dagens universitetsvärld har i praktiken stängt dörren för en forskare som på en gång vägrar specialisera sig, tror på objektivitet, hyllar rationalismen, vill hjälpa politikerna att fatta kloka beslut och, det kanske allra värsta, som skriver på begriplig svenska.

Det är alltså flera omständigheter som förklarar varför Jörgen Westerståhls forskning har hamnat i skymundan. Hans skrifter är delvis svåråtkomliga och endast ofullständigt katalogiserade. Han publicerade sig bara undantagsvis i internationella facktidsskrifter. Hans forskning spänner över många olika fält och han kan inte reduceras till någon bestämd skola eller specialinriktning.

Härtill kommer att Jörgen Westerståhl ibland kan verka motsäga sig själv. Vissa av hans skrifter andas förståelse för fackföreningarnas maktanspråk, andra fördömer facket politiska inflytande. På det ena stället framhåller han betydelsen av självständiga massmedier, på det andra kritiserar han den journalistiska eliten. Han medverkar aktivt till att bygga upp svensk forskningsadministration men tar också avstånd från en härsklysten forskningsbyråkrati.

Jörgen Westerståhls forskning utgår från vad man kunde kalla platsbundenhetens och tidsberoendets teoribildning. Han utgick från demokratins allmänna idé men formulerade inte själv någon bestämd samhällsteori: »Den roll jag som forskare ikläder mig blir dock på detta sätt mer blygsam. Forskaren/författaren blir mer av en barnmorska än en fader eller upphovsman.» Samhällsforskningen utvecklas därmed i samspel med samhället. Jörgen Westerståhls forskning reflekterar politikens förändringar under 1900-talet.

Det är detta dynamiska perspektiv som ger en nyckel till Jörgen Westerståhls författarskap. Eftersom han inte sammanfattade sin egen forskning vet vi inte hur han själv skulle ha tecknat en bild av politikens förändringsmönster. Men han stod uppenbarligen inte främmande för att sätta in sina slutsatser i ett tidsperspektiv. Mot slutet av sitt liv filosoferade han över politikens fluktuationer. »Livet har lärt mig att det enda man kan vara säker på är att det aldrig blir som vi tror med framtidsvisioner. Kanske går utvecklingen för snabbt i Europa just nu. Det kan komma bakslag, det är svårt att sia om.» På ett efterlämnat anteckningsblad har han skisserat hur den enskildes makt och frihet kan växla över tid.

Uppgiften att utveckla denna tankegång lämnade han vidare. Det kan förefalla vara en omöjlig uppgift att i efterhand rekonstruera en så omfattande forskningsinsats. Jörgen Westerståhls vetenskapliga livspussel bestod förvisso av många små bitar men de bildar ändå ett tydligt mönster. Huruvida han själv skulle ha accepterat en sådan efterhandstolkning går aldrig att veta, men han avslutade sin introduktionsbok med en för honom ovanligt frivol formulering: »Fältet är fritt för andra värderingar och spekulationer!«

Demokratins århundrade

Demokratin har sin egen dynamik. Politiska förändringar orsakas inte bara av yttre händelser utan drivs också av ett inre kraftspel. Svängningar mellan ytterligheter ger det politiska livet ett karaktäristiskt förändringsmönster. Sådana utvecklingsförlopp kan skildras både som en kamp mellan idéer och som en strid om makten. I båda fallen handlar det om en pendelrörelse mellan två poler: i det ena avseendet mellan två motsatta idéer, i det andra fallet mellan två aktörer med motsatta intressen. Jörgen Westerståhls forskning ger en inblick i såväl idédebatt som maktpolitik under det gångna århundradet.

Fackföreningsrörelsens etablering ledde inte bara till en strid mellan socialistiska och borgerliga idéer utan också till en principiell diskussion om särintressen i förhållande till allmänintresset. Till en början var det arbetsgivarsidan som använde statsnyttans allmänintresse för att angripa fackföreningarna. Den fackföreningsrörelse som Jörgen Westerståhl skildrade i sin avhandling var en mäktig kraft som hade gjort sig till en lika-berättigad partner på arbetsmarknaden och som höll på att erövra den politiska makten i Sverige. Ett kvartssekel senare stod Landsorganisationen på höjden av sin makt. Det var nu fackföreningsrörelsen som hänvisade till allmänintresse och ansvarstagande för att motivera sin dominerande position. De årtionden som därefter följde är en historia av ifrågasättanden, motangrepp och försvagning. Fackföreningsrörelsens reträtt utspelades också på idéernas plan. Facket började betraktas som ett särintresse med otillbörligt mycket politisk makt.

När Jörgen Westerståhl först drogs in i debatten om den svenska grundlagens framtid spelade konstitutionella argument en försumbar roll i det offentliga livet. Inom den politiska sfären härskade ett kompakt motstånd mot förändringar. Politikens beslutsfattare hade vant sig vid att kunna regera ostörda av bråkiga medborgare och principfasta jurister. Motreaktionen kom i form av offentliga utredningar. Jörgen Westerståhl deltog aktivt i den långa process som ledde fram till att Sverige åtminstone fick en moderniserad grundlag och ett rättighetsskydd av normaleuropeisk rättsstandard.

Välfärdsstatens expansion fick motivera den omvälvande förändring av den svenska samhällsorganisationen som innebar att många små kom-

muner omvandlades till färre och större enheter. Oron för att denna strukturrationalisering skulle gå ut över den lokala självstyrelsen blev utgångspunkten för Jörgen Westerståhls initiativ till statsvetenskaplig kommunalforskning. Under projektets gång kunde forskarna följa hur centraliseringen i sin tur ledde till en motreaktion och en våg av decentralisering. Efter sin pensionering ägnade sig Jörgen Westerståhl åt att analysera vad som sedan hände när storstäder styckades upp i stadsdelsnämnder.

Under 1900-talets första hälft var utrymmet för självständig journalistik så gott som obefintligt. De framväxande massmedierna hölls under strikt kontroll. Dagspressen styrdes av sina ägare, vanligen i egenskap av politiska partier, och staten hade monopol på radiosändningar. Den process som ledde fram till en mer kritisk och ifrågasättande journalistik fick Jörgen Westerståhl tillfälle att följa som journalistutbildare, objektivitetsmätare och utforskare av mediernas världsbild. Ju längre utvecklingen gick, desto mer ifrågasättande blev han.

När den svenska välfärdsmodellen sjösattes i mitten av 1930-talet hade Jörgen Westerståhl just börjat läsa statskunskap. När han två årtionden senare genomförde sin första riksomfattande väljarundersökning fann han otvetydiga belägg för den variant av representativ folkstyrelse som han benämnde servicedemokrati. De politiska besluten fattades av auktoritativa ledare på grundval av experternas rekommendationer och de lojala väljarna lämnade i efterhand sitt samtycke. Men de allt mer självständiga och ifrågasättande medborgarna utmanade efter hand denna elitdominerade demokratimodell. På sin ålders höst kunde Jörgen Westerståhl konstatera att servicedemokratins epok hade gått till ända.

Det sena 1940-talets universitet och högskolor var illa rustade för den typ av storskalig samhällsforskning som Jörgen Westerståhl linjerade upp i sitt statsvetenskapliga program. Han deltog personligen i bygget av den samhällsvetenskapliga infrastrukturen i Sverige, framför allt genom tillkomsten av ett forskningsråd, utbyggnaden av den statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och initiativen till samhällsnyttiga forskningsprojekt. Men han blev med tiden också bekant med det välorganiserade forskarsamhällets baksida och reagerade starkt mot tendenserna till byråkratisering.

Det är i grund och botten samma rörelsemönster som kännetecknar utvecklingen inom områden som intresseorganisationer, grundlagar, kommuner, massmedier, partisystem och forskning. Uppbyggnad, framgång, dominans, kulmination och motreaktion bildar faserna i det politiska livets böljegång. Jörgen Westerståhls forskning skulle därmed kunna inordnas som ytterligare ett exempel på de cykliska fenomen som förekommer både i natur och samhälle. Stormaktsväldens uppgång och fall, långa ekonomiska vågor, konjunktursvängningar och regeringspartiers popularitet bildar samma regelbundet växlande grundmönster.

Men detta vore ett alltför snävt sätt att betrakta Jörgen Westerståhls undersökningar. Han nöjer sig inte med att registrera politikens växlingar för att passivt redogöra för pendelrörelsernas mekanik. Han tar också aktivt ställning och blir synbarligen upprörd över vissa av de tendenser och omsvängningar som han observerar. Statsvetaren fungerar därmed som ett korrektiv till samhällsutvecklingen. Forskningen är inte endast beskrivande utan får också ett normativt inslag.

Eftersom politikens pendel rör sig mellan extrempositioner skulle en normativ utgångspunkt kunna vara att välja någon av dessa yttersta poler. En möjlighet vore att ensidigt ställa sig på fackföreningarnas sida, en annan att välja den motsatta parten. På motsvarande sätt skulle man antingen kunna utgå från decentraliseringens lokalmaktsperspektiv eller från centralstyrningens statsmaktssyn. Inget av dessa alternativ är dock Jörgen Westerståhls. Tvärtom reagerar han mot ensidigheten och ytterligheterna.

Jörgen Westerståhl söker i stället en pragmatisk avvägning mellan motsatta intressen och motstridande idéer. Han vill se starka fackföreningar inom ramen för en stark representativ demokrati. Han vill ha en konstitution som förenar rättsstatens juridik med folkstyrelsens politik. Han vill ha en kraftfull statsmakt som respekterar den lokala självstyrelsen. Han vill ha fria och självständiga medier som följer kraven på saklighet och opartiskhet. Han vill ha en politisk elit som står under folklig kontroll. Han vill ha en samhällsforskning som är både nyttig och fri.

Herbert Tingsten yttrade en gång att när han bestämt sig till 51 procent så argumenterade han sedan till 100 procent. Han gjorde sig därmed till förebild för den ensidiga åsiktsjournalistiken men distanserade sig samtidigt från politikens vardagsliv. I detta avseende gick eleven en annan väg

än läraren. Jörgen Westerstahl var till 100 procent övertygad om att demokratins jämviktspunkt låg kring 51 procent.

Svårigheten är att finna ett passande namn på detta förhållningssätt. »Kompromiss« kan associera till principlöshet och halvmesyryr. »Syntes« leder tanken antingen till kemilaboratoriet eller till den hegelianska dialektiken, två världar som var lika främmande för Jörgen Westerstahl. »Balans« har alltför starka övertoner av mekanik och orörlig slutgiltighet.

»Sammanjämkning« är antagligen det bästa namnet. Att jämka samman är en del av demokratins vardagsarbete och uttrycket används i samband med utskottsarbete, förhandlingar och intressekonflikter. Jörgen Westerstahl åtog sig våren 1950 att inleda en diskussion vid det statsvetenskapliga seminariet om ett grundproblem i varje tvåkammarsystem: sammanjämkning av skiljaktiga kammarbeslut. Sammanjämkning hänger samman med något som är pågående, ofärdigt och ändå eftersträvarsamt.

Arvet från 1900-talet innehåller en lösning av demokratins problem. Maktkamp och idédebatt utspelades länge mellan till synes oförenliga poler. Individuell frihet stod mot kollektiv ordning. Kapitalism stod mot socialism. Efter hand blev det emellertid tydligt att dessa idéer och strävanden inte behövde vara oförenliga. Den liberala demokratin kan förverkligas genom institutioner som sammanjämkar individens fri- och rättigheter med kollektivets solidariska gemenskap. Socialdemokratin kan förverkligas genom ett välfärdssamhälle som sammanjämkar marknadsekonomi med statligt garanterad trygghet. Så framgångsrika har dessa sammanjämkningar blivit att idéerna om liberal demokrati och socialdemokrati numera har anammats av flertalet politiska åsiktsriktningar.

Fullständig yttrande- och pressfrihet: »Vollständige Rede- und Pressefreiheit«. Så lyder ett av de krav som formulerades av arbetar- och soldatrådet den 6 november 1918. Texten återfinns på ett plakat i det nyligen ombyggda marinmuseet i Wilhelmshaven. I detta ögonblick sammanfaller de stora teman som formade det demokratiska genombrottets tidevarv och som också blev ämnet för en svensk statsvetares livsverk. Organiserad arbetarrörelse. Grundlagsskyddade rättigheter. Lokal självstyrelse. Opinionsbildning. Demokrati.

Matrosernas myteri i den tyska högsjöflottan signalerade att en ny epok hade inletts. Folket hade oåterkalleligen gjort sin entré på den politiska

arenan. Under de närmast följande årtiondena blev det visserligen diktaturens bakslag som dominerade bilden, men vid 1900-talets slut hade demokratin segrat över hela Europa. Statsvetaren Jörgen Westerståhls århundrade blev, trots allt, utomordentligt tillfredsställande.

Referenser

Jörgen Westerståhls skrifter anges här med titel och årtal.

Socialismen (s. 11–12)

Om händelserna i Wilhelmshaven och Kiel, se Dähnhardt (1984). »Ein Zurück gibt es nicht mehr!«, citerat i Habeck, Paluch och Trende (2008), s. 37.

Uppror (s. 12–38)

Theodor Plievier (1892–1955) stavade sitt efternamn Plivier fram till 1933. Plieviérs liv skildras av Wilde (1965), om matrosupproret s. 76 ff. Plievier berättar själv: »Im November 1918 wurde ich in den Soldatenrat der Nordsee-Vorposten-Flotille gewählt. Dann trat ich in die Redaktion des Organes des Arbeiter- und Soldatenrates Wilhelmshaven ein«, i »Lebenslauf«, *Der Zuschauer: Blätter des Lessing-Theaters*, Berlin, 6, Heft 31, 1930. Se även Stein (1998) och Müller och Schernus (1987), s. 7 ff. Plievier (1930), citat från den svenska översättningen, s. 279 ff. Plieviérs verk förtecknas i *Bibliothek verbrannter Bücher*, www.verbrannte-buecher.de. Ankomsten till Paris: H. Plievier (1957), s. 27, Aschberg (1947), s. 53.

Händelserna i januari 1916: *Social-Demokraten*, 24, 25 och 26 januari 1916. Anna Branting, sign. René: »Intima teatern. Gustaf III skådespel i 4 akter av August Strindberg«, *Social-Demokraten*, 26 januari 1916. På andra punkter var recensionen mer kritisk. Flertalet övriga skådespelare »verkade nästan så petrifierade av Strindberg och svenska historien, att de inte vågade tala som människor«. Hågkomster i A. Branting (1945), s. 192 f. Jörgen Westerståhls egen minnesbild i Enander (2011). Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 28 januari 1932, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, *Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*. Kontakterna mellan Anna Branting och Olof Aschberg: Aschberg (1946), s. 110, Svanberg (1987), s. 353. Uttalande av Anna Branting återgivet i Aschberg (1955), s. 188 ff.

Om Olof Aschbergs bakgrund, se Aschberg (1946), s. 91 ff. *Svenska Bankmatrikel* 1916, s. 671. Aschberg (1946), s. 102. Radius: »Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia, 2, 1906–1925« (1948). Kontakterna med Ryssland: Aschberg (1946), s. 132, Kilbom (1954). Elsa Triolet: Desanti (1983), Koch (1995), s. 230 f.

Georg Brantings politiska engagemang speglas i två av hans böcker (1943, 1947). Norge 1945: Höglund (1947), s. 16. Kontakterna mellan Georg Branting och Olof Aschberg skildras av Aschberg (1946), s. 136 och 282. Sacco och Vanzetti: G. Branting (1927). Willi Münzenberg: Gross (1967), Koch (1995), McMeekin (2003), Aschberg (1947), s. 48 f. Koestler (1966b), s. 182 (originalet publicerat 1954). Om Bruna boken, se Rabinbach (2008). Aschberg (1947), s. 50. Brev från Münzenberg till Branting 6 oktober 1933, Georg Brantings samling, *Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*. Hatje (2003), s. 10. Koestler (1966b), s. 178.

Sonja Branting-Westerståhl: »Min pappa Hjalmar: Sonja Branting-Westerståhl berättar om sin far Hjalmar Branting för Märta de Laval«, *Sveriges Radio* 5 juni 1971 06.40, smdb.kb.se/catalog/id/002663305. Aschberg (1955), s. 158. Riksdagens protokoll, FK 1948:40, s. 103 ff., AK 1948:40, s. 174 ff.

Jörgen Westerståhl i Paris: Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 16 maj, 2 juni och 10 juni 1933, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Olof Aschberg skriver i sina memoarer: »I vårt hem sammanträffade han med två unga studenter, Krister Reuterswärd och Jörgen Westerståhl. Det var 1933 och när Plievier kom till Moskva besökte de honom där. Unge Krister stupade fyra år senare i kampen mot Franco i Spanien och Jörgen blev med tiden professor i statskunskap vid Göteborgs universitet« (Aschberg 1955, s. 172). Gästboken förvaras numera i Kungliga Bibliotekets handskriftssamling (sign. Ia.27a). Ett fotografi visar Theodor Plievier med en dedikation från Plievier till Aschberg daterad den 19 juni 1933. I Aschbergs memoarbok anges att fotografiet är taget i Paris denna dag, men av originalet i KB:s handskriftssamling framgår att fotografiet härstammar från fotoateljén Semo i Berlin. Aschberg (1947), s. 53. Av Albert Schweitzers efterlämnade papper framgår att han vistades i Paris under våren 1933, upplysningar från Syracuse University Library, Special Collections. Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 22 juni 1933, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek.

Flyktingar i Paris: Weiss (1978), s. 7, omtryck 2006, s. 383. Se även Bergh (2003). Aschberg (1955), s. 145 ff. Wilde (1965), s. 334. Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 24 juli 1933, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek.

Plievier i Sverige: Sveriges kommunikationer, nr 8, augusti 1934, tabell 973. Wilde (1965), s. 340 f. Tingsten (1962), s. 66, 70. Enander (2011). Skagerack: »Wir haben die weite Welt gesehen. Und haben die Welt nich verstanden«, Radiotjänst, 3 juli 1934, 17.40–18.00, smdb.kb.se/catalog/id/002691796. Theodor Plievier, »Vägen till Compiègne«, Social-Demokraten 11, 13, 15, 18, 21 och 23 november 1934.

Resan till Moskva: Wilde (1965), s. 341. Jörgen Westerståhl, odaterat brev; av brevs hänvisningar till pågående studentskrivningar torde brevet ha skrivits i april 1934, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Båt till Leningrad: »Skeppsfarten på Stockholm«, Dagens Nyheter 15 juli 1934 (omnämns under avgångna fartyg 13–14 juli som »Ängf. Balhash till Leningrad«). Pravda 17 juli 1934. www.shipbuildinghistory.com, www.schiffswrackliste.de. Theodor Plieviens hustru Hildegard berättar i en bok om resan över Leningrad till Moskva, men nämner inte Jörgen Westerståhl. Boken handlar främst om Hildegard Plieviens möten med olika hundar, H. Plievier, (1957), s. 7 ff. Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 20 juli 1934, 23 juli 1934, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek.

Författarkongressen i Moskva: Clark (2007), s. 162 ff, citat av Valerian Pravdukhin, s. 169. Pravdukhin avrättades 1938. Gorkijs tal: Ny Dag 29 september 1934. Talet återges i Clarté nr 9 1934, s. 18 ff. Blomberg (1940), s. 59 ff. Moa Martinson i Stockholms-Tidningen 11 november 1934. Harry Martinson i Pravda 3 september 1934, Ny Dag 22 september 1934 och H. Martinson (1941). För skilda tolkningar om Moa och Harry Martinson, se Holm (1960), s. 179 ff. och Witt-Brattström (1988). Tyska författare: Graf (1977), s. 31, 33, Mann (1949), s. 368 ff. Jörgen Westerståhls minnesbilder i Enander (2011). Författarkongressen skildras i Pravda 17 augusti, 27 augusti, 3 september. Mötet i Gorkijparken hölls den 26 augusti 1934, referat i Pravda 27 augusti och Ny Dag 29 augusti 1934. H. Plievier (1957), s. 12

ff. Paret Plievijs resa pågick mellan 15 september och 8 oktober 1934. Graf (1977), s. 109 ff. Lena Jonson, Utrikespolitiska institutet, har varit behjälplig med översättningen från ryska.

Upplevelser i Ryssland: Wilde (1965), s. 344. Enander (2011). Enligt Jörgen Westerståhls minnesbild stod Stalin på läktaren men enligt referatet i Pravda 2 september representerades regeringen och kommunistpartiets centralkommitté av Molotov, Kaganovitj, Andrejev, Zjdanov, Mikojan, Kosariov, Gorkij, Sjvernik och Jenokidze. Lena Jonson, Utrikespolitiska institutet, har varit behjälplig med översättningen från ryska. Jörgen Westerståhls minnesbilder i Enander (2011). Brev från André Leprévost den 21 oktober 1934, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/2, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Jörgen Westerståhls minnesbilder i Enander (2011).

Paret Plievijs fortsatta öden: Theodor Plievijs vistelse i Sverige har inte satt några spår i Säkerhetspolisens arkiv och register (Säkerhetspolisens AD 189-687-10, Riksarkivet dnr RA 43-2010/353). Inte heller Jörgen Westerståhl förekommer med egen registrering i Säkerhetspolisens akter eller register (Säkerhetspolisens AD 189-12525-10, Riksarkivet dnr RA 43-2010/4810). Ett par brev från slutet av 1934 visar att Sonja Branting-Westerståhl och Hildegard Plievier stod i förbindelse med varandra. Däremot tyder inget på att Jörgen Westerståhl fortsatte att upprätthålla kontakterna med paret Plievier. Hildegard Plievier ber om hälsningar till svenska vänner, »auch Hans-Jürgen natürlich«, brev den 25 november 1934, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/3, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Wilde (1965), s. 394 f. Plievier (1946), s. 423. Wilde (1965), s. 332 f.

Krister Reuterswärd: Artikel i Kulturfront, nr 2 1936, tryckt i G. Branting (1947), s. 200. Foto av Sonja Branting-Westerståhl i G. Branting (1947), s. 32. Branting-Westerståhl (1936), citat s. 2, 15 och 16. Slaget vid Jarama: Beevor (2006), s. 247 ff. »Maud Reuterswärd: radiolegend ännu 30 år efter sin död«, Sveriges Radio P1, 23 juli 2010, 18.15. Reuterswärd (1956), s. 6. Tidskriften Clarté skrev om Krister Reuterswärds död i nr 3 1937, s. 2. Ledarartikel av John Takman (1956), s. 2.

Omprovning (s. 38–43)

Ungdomsradikalism: Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 9 augusti 1932, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Artikel i Clarté: »Samtal med Madame Palencia« (1937), se även Elgström (1944), s. 146 ff. Clarté-uppdrag: Enander (2011). Av uppgifter i tidskriften Clarté framgår att Jörgen Westerståhl var ordförande och kassör i Uppsala Clartésektion under åtminstone större delen av 1935. Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 14 augusti 1933, brev från Agnes Westerståhl till Sonja Branting-Westerståhl 28 augusti 1933, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Koestler (1966a), s. 242, 260 ff (originalet publicerat 1952), se även Tingsten (1961), s. 290 f. Koestler (1966a), s. 246, 258.

Samarbete med Herbert Tingsten: Tingsten (1961), s. 286. Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 9 januari 1931, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Tingsten (1930, 1933). Herbert Tingstens hägkomster i Tingsten (1962), s. 65 f. Om påstådd lättja: intervju i KommunAktuellt, nr 9, 16 mars 2000, s. 15, intervju i Svenska Dagbladet, 22 januari 1996. Åsiktsbyten: Tingsten (1962), s. 231 f, 235, jfr Tingsten (1961), s. 254 ff.

Politik och vetenskap (s. 43–51)

En skrivande familj: A. Branting (1945), s. 133 f. Intervju med Jörgen Westerståhl, Politologen, nr 2, 1986, s. 13, jfr Dagens Nyheter 9 februari 1951. Högre Latinläroverket å Norrmalm 1934, fotografier 1934, Stockholms stadsarkiv, H 1, 12. Spinoza: Larsson (1931), Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 28 januari 1932 och 24 januari 1933. Olof Westerståhl, brev till hustrun Sonja 7 oktober 1933, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Avbrott i läxläsning: Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 19 januari 1932, Olof Westerståhl, brev till hustrun Sonja 17 oktober 1933, 10 april 1934, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Sjöörvar-Jennys visa: text Bertolt Brecht 1928, svensk översättning Ebbe Linde 1957.

Gymnasiestudier: Betygstabell till protokollet över de muntliga proven för studentexamen vid Högre Latinläroverket å Norrmalm vårterminen 1934, Stockholms stadsarkiv, D 2, 5. »Studentbetyg och universitetsstudier« (1964). »Blygsamt om studentbetygen«, intervju, Dagens Nyheter 20 februari 1964. Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 28 januari 1932, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Enander (2011). Rättstavning, t.ex. Svensk Läraretidning, årgång 52, nr 17, 1933, s. 389. Studentuppsatsen bedömdes med betyget Ba, »Prov i modersmålet vårterminen 1934«, Högre Norra Latinläroverket å Norrmalm, Stockholm, Stockholms stadsarkiv, F 1 A, 56. Julius Swenning i Svensk Läraretidning, årgång 49, nr 9, 1930, s. 200.

Från student till professor: »Filosofistudier i Uppsala«, 1977, s. 161 ff. Spår från litteraturläsningen finns bevarade i form av av handskrivna anteckningar på folioark, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Tjänstgöringsintyg, Stockholms högskola, 18 oktober 1949, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Sandberg (1957), s. 158. Anställningen som notarie med sekreterargöromål i konstitutionsutskottet avsåg huvudsakligen ett särskilt utredningsuppdrag rörande dechargeförfarandets reformering, handskriften anteckning i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Tentamensbok, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Förutom Westerståhl och Stjernquist var även Edvard Thermanius och Arne Wahlstrand sökande till tjänsten i Lund. Se »Sakkunnigutlåtanden rörande ledigförklarade professorsämbetet i statskunskap vid Lunds universitet«, Statsvetenskaplig tidskrift, 53, 1950, s. 447–520. Regeringsbeslut: Erlander (2001), s. 380. »Sakkunnigutlåtanden rörande sökandena till August Röhs' professur i statskunskap vid Göteborgs högskola«, Statsvetenskaplig tidskrift, 55, s. 452–469. Ett enigt läraréråd vid Göteborgs högskola röstade den 14 november 1952 att föreslå Westerståhl till befattningen. Styrelsen vid Göteborgs högskola utsåg Westerståhl den 17 november och Universitetskanslern tillstyrkte den 26 november. Utnämningen stadfästes av regeringen den 28 november 1952 att gälla från den 1 december samma år. Kungl. fullmakt är daterad den 4 juni 1954 och gäller från och med den 1 juli samma år. Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 28 november 1952, Riksarkivet RA/1210/01/E1A. Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Se även Sandberg (1957), s. 158. Sakkunnigutlåtanden: Tingsten (1952), s. 469, Hessler (1952), s. 465 f, Lagerroth (1950), s. 488, 510, Heckscher (1950), s. 461. Om

partipolitiskt engagemang, se Enander (2011). Socialdemokraternas idéutveckling: Tingsten (1941a). »Redan i dag har han gått i arbete – en sorts excerptskrivning, som han gör för Tingsten mot rätt god betalning«, Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 27 juni 1938, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Jörgen Westerståhl har senare berättat att han gick igenom »flera socialdemokratiska tidningar, från första nummer fram till slutet på 30-talet, liksom också Stormklockan, Folkets Dagblad, Politiken och Ny Dag (en fascinerande upplevelse av successiv intellektuell utarmning och övergång till träaktigt testuggande)«, »Herbert Tingsten: statsvetenskapsmannen« (1992).

Socialism och frihet (s. 51–60)

Debatt om marxismen: »Herbert Tingsten: statsvetenskapsmannen« (1992), s. 213 f., Tingsten (1962), s. 230. Clarté nr 4–5 1937, s. 31. »Den materialistiska historieuppfattningen« (1937). Intervju med Jörgen Westerståhl, Politologen, nr 2, 1986, s. 4 ff. Sakkunnigutlåtande: Heckscher (1950), s. 462. Protokoll från statsvetenskapliga seminariet 27 oktober 1939, Stockholms universitets arkiv, A 2 B:1. Hermansson (1993). Protokoll från statsvetenskapliga proseminariet 23 november, 30 november och 7 december 1936, Stockholms universitets arkiv, A 2 A:1. »Begreppet samhällsklass«, 1952, citat s. 307, jfr »Saknar amerikanarna klassmedvetande?« (1949).

Samhällsdebatt och synen på Sovjetunionen: »Recension av Gunnar Beskow, Världsbildernas kamp« (1940), »Recension av Axel Hägerström, Socialfilosofiska uppsatser« (1940). »Förböner för demokrati« (1941), »Recension av Fredrik Böök, Tyskt väsen och svensk lösens« (1941), »Komintern« (1939). Georg Brantings telegram: Höglund (1947), s. 12 f. I ett av den amerikanska säkerhetstjänsten uppsnappat telegram från den sovjetiska ambassaden i Stockholm omnämns Georg Branting som en framstående medlem av det socialdemokratiska partiet och juridisk rådgivare till sovjetiska ambassaden i Stockholm (telegram den 9 juni 1943, www.nsa.gov/public_info/_files/venona/1943/9jun_stenberg.pdf). Agrell (2003), s. 271 ff. Georg Brantings informationer »aktualiserar viktiga principiella frågor om gräzonen mellan förtroliga samtal, frivilligt uppgiftslämnande och landsförräderi« (Agrell 2003, s. 351). Uppgifterna om Georg Branting cirkulerade redan 1955 efter avslöjanden från två ryska spioner (Erlander 2005, s. 155, 175 f). Segerfest: SOU 2002:93, s. 60 f. Middag 1945: Tingsten (1962), s. 324. Sovjetisk lärobok: Vysjinskij (1948). Westerståhl utgick från denna engelska översättning och kompletterade sin analys med ryskspråkig litteratur som översatts från ryska av Bruno Kalniņš. Socialdemokraten Kalniņš hade varit docent i stats- och folkrätt vid Lettlands universitet i Riga och kommit som flykting till Sverige. »Sovjetrysk statsvetenskap« (1950), s. 4, 13, 18, 26, 27, 33.

Marknadsekonomi och planhushållning: Lewin (1967). Debatt 1941: Svenska Dagbladet 30 september 1941, Social-Demokraten 2 oktober 1941. Artikel: »Socialismen och friheten« (1941), samlingsvolym: »Socialismen och friheten. En orienterande debatt« (1941). Citat: »Socialismen och friheten« (1941), s. 516 f, 520. Lärobok: Tingsten (1945, 1960). Om idealism: »Socialismen och friheten« (1941), s. 520. Italiensk debatt: Simone (2009), s. 16 f.

Fackföreningsrörelsen (s. 63–70)

Åkarslagen: dåvarande strafflagen 15 kap. 22 och 24 §. Motion AK 1899:28. Dickson (1920), s. 125 ff. »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 238 ff. För senare forskning, se Karl-bom (1979), s. 150. Lagstiftning: RF 1809 § 87, Karl-bom (1979), s. 151. Dolt motiv: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 246. Åkarslagens användning: Lundh 2010.

Arbetarrörelsens historia: Bokverkets förhistoria, se Hasselberg (2007), s. 141 ff. I redaktionskommittén ingick Herbert Tingsten, som var hemma hos hos Olle och Sonja Westerståhl på middag den 16 november 1939. »Olle tog Tingsten avsides och pumpade honom och fick de amplaste lovord ang. gossens begåvning. Han förklarade att det aldrig skulle fallit honom in att föreslå H. J. för vänskaps skull, utan att det skett efter den samvetsgrannaste sovring av kandidater för uppdraget. (Sigfrid Hansson skulle ha gjort det om han levat.) Han ansåg honom utom all fråga som sin yppersta elev och fann hans mognad och kunskaper betydliga etc etc. Lovprisandet varade en kvart, men Olle kunde ej referera allt, han hade tappat det. Men lycklig gjorde det honom att höra om sin son. Hans utmärkta karaktär och snällhet nämndes också«, Sonja Westerståhl-Branting, brev till svärföräldrarna 17 november 1939, Sonja Branting-Westerståhls samling 93/4–5, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek. Disputation: Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, 9 december 1945. Opponenten Gunnar Heckscher anmälde avhandlingen i en understreckare i Svenska Dagbladet 10 december 1945. Foto i Tingsten (1962), s. 96 f. Skiljedom: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 188. Hjalmar Brantings begravning: intervju, Göteborgs-Posten 12 december 2002. Svanberg (1987), s. 350. Att skriva personligt: intervju Svenska Dagbladet 22 januari 1996. Om svensk politisk kultur, t.ex. Anton (1969). Per Albin-biografi: intervju Expressen 23 september 1954, notis Expressen 20 oktober 1954. Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E2 b:1. »Per Albins väg mot folkhemmet« (1985).

Fackföreningsrörelsens omvandling: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 25, 29. Ideologi: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 39 ff. Centralisering: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 37, 57. LO-kongressen 1941: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 75–83, Ullenhag (1970), s. 33 ff, Hadenius (1976), s. 57 ff, »15-mannakommittén och LO-kongressen« (1941), »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 82 f.

Facket och staten (s. 70–77)

Attityder till staten: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 422 f. »Några drag ur Arbetsgivarföreningens ideologi« (1943), citat s. 198. Saltsjöbadsavtalet: manuskript, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Kamp eller förhandling: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 425. »Återblick på arbetsmarknadsorganisationernas verksamhet« (1952), s. 322 f. Brev från Bertil Kugelberg till Jörgen Westerståhl, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E2 b:1. Intervju i Göteborgs-Posten 24 januari 1996. »Ett hot mot demokratin« (1971), »Demokrati eller korporativism« (1971). Brev från Olof Palme till Jörgen Westerståhl, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E2 b:3. »Demokrati och intresserepresentation« (1975). Undersökningen finansierades av Skolöverstyrelsen. »Demokrati och intresserepresentation« (1975), s. 19 ff (kursiv i original), s. 21, kap. 4–5. »Ska det förhandlas om demokratins gränser?« (1976). Studentrepresentanter: Lindberg och Hansson (1996b), s. 24 f.

Tobisson (2009), s. 173. Debattinlägg bl.a. i Dagens Nyheter 25 juni, 29 juni, 7 juli och 30 juli 1971, Arbetet 11 och 12 maj 1976. Svante Nycander, »Avtalad demokrati«, Dagens Nyheter 17 maj 1976.

Facket och medlemmarna (s. 77–83)

Licentiatexamen, handskrivna excerpter i folioformat, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Makarna Webb: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 85. Medlemsinflytande: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 96, 127, 131 ff. Medlemsomröstningar: »Svensk fackföreningsrörelse« (1945), s. 97, 123 ff. Opposition och recension: Heckscher (1946), s. 359.

Metallhistorik: »Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia, 2, 1906–1925« (1948). Sedermera har ytterligare tre band utgivits i historiken över Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Metalls dåvarande ordförande Arne Geijer frågade 1956 Jörgen Westerståhl om han ville skriva den tredje delen, men han avböjde under hänvisning till sitt »arbete med författningsutredningen och en biografi över P. A. Hansson«, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Bokillustrationer: »Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia, 2, 1906–1925« (1948), s. 557, 681. Medlemsaktivitet: »Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia, 2, 1906–1925« (1948), s. 794, 795, 799.

Folkrorelser: Radiotjänst, »Individerna och organisationerna«, Aktualitetsavdelningen 8 januari 1952 20.25–21.15. »Referat från den nordiska konferensen om forskning rörande folkrorelserna på Vår Gård, Saltsjöbaden den 12–14 januari 1950«, stencil, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Brevväxling mellan Torvald Karlbom och Jörgen Westerståhl 1957–1958, Göteborgs universitet, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Jörgen Westerståhl, »Demokratiens problem i de stora organisationerna. Några synpunkter på en undersökning«, maskinskrivet manuskript, 27 november 1956. Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Grundlagen (s. 85–89)

Svenska Dagbladet var en av de få tidningarna som tog upp nyheten: »En enda grundlag skall ersätta de två främsta« löd rubriken på en tvåspaltig artikel längst ner på förstasidan (4 oktober 1958). Andra tidningar framhävde i stället förslagen om kammersystem och valsystem. Det kortfattade protokollet innehåller tre paragrafer: tidsplanen för det fortsatta utredningsarbetet, ett kort omnämnande av att utredningen huvudsakligen diskuterat kammersystem och valmetod samt en begäran om en utredning av riksdagens lokalfrågor när det gällde att bereda plats för en kammare med upp till trehundra ledamöter. Protokollets sista mening lyder »Vid sammanträdets avslutande överlämnades till TT en kommunique rörande författningsutredningens arbete.« (Protokoll, författningsutredningens sammanträden i Falkenberg onsdagen den 24 september t.o.m. fredagen den 3 oktober 1958. Riksarkivet RA 321886, vol. 1.) Kommunikationen innehåller en mening som i praktiken avskaffar 1809 års regeringsform: »Utredningen har uppdragit riktlinjerna för en modernisering av den skrivna författningen och givit direktiv om fortsatt arbete under hösten med utformningen av en författningstext som i en enda grundlag sammanfogar nuvarande regeringsform och

riksdagsordning», Meijer (1961), s. 146. Leif Carlsson: »Mot ett nytt statsskick«, TV-debatt den 26 mars 1963 kl. 21.35, utskrift i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Gustaf Petrén, Svenska Dagbladet 2 och 22 april 1964. Stjernquist (1976), 61 f.

RF 1809: Tal vid regeringsformens 150-årsjubileum, Alfa boktryckeri, Stockholm 1959. »Konungen bör...«, tv-program 6 juni 1959, 20.15–20.45, smdb.kb.se/catalog/id/002691488. Heckscher (1959), s. 135. Direktiv: Anförande till statsrådsprotokollet den 16 augusti 1954, återgivet i SOU 1963:17, s. 7 ff. Lagstat: Petersson, von Beyme, Karvonen, Nedelmann, Smith (1999), s. 136. Rättigheter: motion FK 1938:128, AK 1938:232. Lagprövning: brev till Nils Herlitz, 15 november 1958, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1.

Grundlagstolkning: »Västtysklands författning« (1949). Den nya västtyska grundlagen var också ämnet för det föredrag som Jörgen Westerståhl höll den 10 maj 1949 när statsvetenskapliga föreningen i Stockholm stod som värd för ett gemensamt seminarium med tillresta statsvetarstudenter från Lund och Uppsala. I den efterföljande diskussionen i kårhuskaféet yttrade sig Fredrik Lagerroth, Elis Håstad och Gunnar Heckscher, Stockholms universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, A 2 B:1. »Till frågan om grundlagarna och deras tolkning« (1949). Ett utdrag publicerades senare i Statsvetenskaplig tidskrift (1982). Originalmanuskriptet i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Manuskriptet gav senare upphov till ett meningsutbyte i Statsvetenskaplig tidskrift (1954). Ansökan till Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd, 31 mars 1952, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd, dnr 67/52. Föreläsningar och övningar, Göteborgs Högskola, vårterminen 1953, s. 9.

Författningsverkstaden (s. 90–95)

»Författningsutredningen« (1976), s. 3. Brev från Jörgen Westerståhl till Thor Sundberg 6 oktober 1965, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:2. För en översikt över Författningsutredningens arbete, se SOU 1963:16, s. 6. Analys av folkomröstningskampanjen 1957: Björn Molin, »Pressen och pensionspropagandan«, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 17 oktober 1957. Avhandlingsarbeten: Molin (1965, 2002), Särllvik (1959). Intervjuer i SOU 1958:14. Utskrifter från intervjuerna förvaras hos Riksarkivet som en del av Författningsutredningens samling. Vid utfrågningarna användes en diktafon. Även om utskrifterna bevarats har diktafonupptagningarna ansetts förlorade. Diktafonanläggningen och ett antal skivor återfanns emellertid, i samband med arbetet på denna bok, i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Även »Författningsutredningen« (1976), s. 4. Personlig roll: Brev från Jörgen Westerståhl till Thor Sundberg 6 oktober 1965, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:2.

Författningsutredningens arbete: »Några synpunkter på en allmän författningsrevision« (1959), »Författningsutredningen« (1976). Se även Stjernquist (1978), Rudholm och Stjernquist (1996), von Sydow (1989) och Möller (1990). Författningsutredningens kommunicéer återges av Meijer (1961).

Besvikelsen (s. 95–100)

De förslag som genomfördes gällde bland annat de statsanställdas rättsliga ställning, riksdagens roll i den statliga lönepolitiken, statschefens behörighetsålder och en möjlighet att gå med i dåvarande EG. Författningsutredningens lagförslag (SOU 1963:16) inkom till Riksdagsbiblioteket den 28 mars 1963. Riksdagsbibliotekets exemplar av motivdelen (SOU 1963:17) är stämplat med datum den 28 juni 1963. Jörgen Westerståhl var kritisk till att så många myndigheter dragits in i remissbehandlingen. »Tekniska utredningar och remissyttranden kan vara till hjälp, men de kan ej ersätta det väsentliga politiska beslutsfattandet«, »Författningsperspektiv« (1966). Prop. 1968:27, s. 114. Remissvaren återges i SOU 1964:38, SOU 1965:2, 3, 34 och 37.

Monarkin: Tingsten (1964), cit. s. 17, 31. »Ikväll«, Pr 21.00–21.50 och 22.05–23.00, 20 mars 1964. Tingsten (1964), s. 19. Författningsutredningen skriver i sina motiv att när det gällde statschefens uppgifter i modern demokrati »behöver frågan om vem som utövar statschefskapet, en monark eller en president, icke i och för sig vara utslagsgivande« (SOU 1963:17, s. 137). Tingsten (1964), s. 19. »Författningsutredningen« (1976), s. 10.

Regeringspartiet: Erlander (1959), 2927, 8 april kl 8.00, s. 91. Möller (1990) s. 483 ff, von Sydow (1989), Gustafsson (1967). Det kommunala sambandet: Erlander (1982), s. 168 ff, »Författningsutredningen« (1976), s. 5. Andersson, Carlsson och Gustafsson (1963). Möte med riksdagsgruppen: Möller (1990), s. 496 f, »Författningsutredningen« (1976), s. 6 f. Brev från Per Wrigstad till Jörgen Westerståhl 20 november 1964, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:2. Gunnar Unger: Protokoll för statsvetenskapliga proseminariet och statsvetenskapliga seminariet, Stockholms universitets arkiv, A 2 A:1 och A 2 B:1, Unger (1963), s. 176 f. Eftermäle: »Författningsutredningen« (1976), s. 6, 8 f. »Författningsperspektiv« (1966). Sterzel (1999), s. 14, Sterzel (2009), s. 19. Svea hovrätt, yttrande över SOU 1972:15–16, dnr R 26/72, 10 oktober 1972.

Den elastiska grundlagen (s. 100–107)

Konstitution: Smith och Petersson (2004), s. 12 f. »Några synpunkter på en allmän författningsrevision« (1959), s. 172. Elasticitet: KU 1933:30, KU 1938:16. Modern grundlag: »Några synpunkter på en allmän författningsrevision« (1959), s. 176. Reglering av rättigheter: »Författningsperspektiv« (1966). Svensk rättskultur: »Kämpande juridik kräver aktiva journalister« (1987), »Från överhetstro till individualism« (1982). EU-medlemskap: SOU 1993:14, s. 27, Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden vid Göteborgs universitet, yttrande över SOU 1993:14, underlaget är utarbetat av Jörgen Westerståhl.

Grundlagsutredningen: Dir. 2004:96. »Sjunkande valdeltagande inget problem« (2004), »Folkvalda olämpliga för författningsfrågor« (2004).

Kommunerna (s. 109–110)

Marstrands Annonsblad, Kungälv-Posten. Statistiska centralbyrån, Sveriges officiella statistik, Kommunala valen 1966, del 2. www.kungalv.se/Politik/medborgarstamnor. Bengt Owe Birgersson, »Europeisk kommunalforskning«, Politologen, 4, 1974, s. 10 f. »Årsmötesrapport«, Politologen, 2, 1976, s. 23 ff. Dahl och Tufte (1973).

Demokrati och effektivitet (s. 110–119)

Kommunsammanslagningar: Nyrström (1987), s. 14. SOU 1945:38, s. 105, 110 ff. Jörgen Westerståhl, »Kommunal självstyrelse, kommunal indelning«, Statens råd för samhällsforskning, 13 juni 1963. Jörgen Westerståhl och Lars Strömberg, »Synpunkter på ett forskningsprogram rörande den kommunala självstyrelsen och indelningen«, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 9 november 1964, stencil, 6 sidor. Jörgen Westerståhl och Lars Strömberg, »Riktlinjer för ett forskningsprogram rörande den kommunala självstyrelsen och indelningen«, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 20 november 1964, stencil, 5 sidor. Ansökan till Riksbankens Jubileumsfond, dnr 65/17 den 1 oktober 1965.

Maktbegreppet: brev till Stein Rokkan, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E2 b:6, »Ett forskningsprogram« (1970), s. 34, »Om statsvetenskapens förträfflighet« (1993), s. 286, »Några kritiska punkter« (1987).

Kommunalforskning: »Ett forskningsprogram« (1970), s. 35 f, 42. Elvander (1968), Elvander (2006), s. 139 f. Kommunalforskningsgruppen, protokoll 14–19 augusti 1967 samt 12 och 14 augusti 1969, Riksarkivet/Riksbankens Jubileumsfonds arkiv, 788033, dnr 67/17. Uppgifter från Lars Strömberg. Brev från Jörgen Westerståhl till Nyman & Schultz Resebyrå, 30 november 1966, Kommunalforskningsgruppens arkiv, Göteborgs universitet. Elvander (2006), s. 141. Elvander (1968), s. 320. Wallin (1986), s. 23. Genomslag: prop. 1969:126, Wallin (1986), s. 23, intervju med Jörgen Westerståhl, Politologen, nr 2, 1986, s. 9. Intervju med Jörgen Westerståhl, KommunAktuellt, nr 9, 16 mars 2000, s. 15. Utvärdering av kommunindelningsreformen: DsKn 1978:5, prop. 1978/79:61, »De nya kommunerna« (1983).

Kommunerna och medborgarna (s. 119–127)

Om den lilla tätortskommunens försvinnande: »Kommunal självstyrelse« (1972), s. 292. Huvudslutsats: »Medborgarna och kommunen« (1981), s. 136 f., Strömberg (1974). Kritik: Johansson (1971), s. 24 ff. Politiskt deltagande: Pateman (1970), Lewin (1970). De två demokratimodellerna har ibland kompletterats med en tredje: »samtalsdemokrati«, Gilljam och Hermansson (2003). Finländsk kritik: Helander och Ståhlberg (1973), s. 68. Svar: »Demokratidebatt« (1971), »Replik till Helander-Ståhlberg« (1973). Åsiktsrespekt och deltagande: »Demokratidebatt« (1971), s. 374, »Replik till Helander-Ståhlberg« (1973), s. 127.

Medborgarengagemang: »Medborgarna och kommunen« (1981), s. 132, 133, »Kommunal demokrati« (1981), s. 451. Partiernas roll: »Medborgarna och kommunen« (1981), s. 134, »Staten, kommunerna och den statliga styrningen« (1987), s. 28. »Kommunal demokrati« (1981), s. 446. »De nya kommunerna« (1983), s. 286 ff, 299. Partiernas organisering: Gidlund (1983). »Kommunal demokrati« (1981), s. 451 f.

Stadsdelsnämnder: »Decentraliserad kommun« (1995), s. 323 ff, »Decentraliserad välfärdsstad« (1997). »Demokrati i flera skikt« (1997). Lennart Nilsson och Jörgen Westerståhl, »Kvalitet i offentlig service: från enfald till mångfald«, manuskript 12 augusti 1997, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Fristående kommunalval: »Kommunal demokrati« (1981), s. 452.

Kommunerna och staten (s. 127–130)

Flernivådemokrati: »Demokrati i flera skikt« (1997). Folke Johansson och Jörgen Westerståhl, »Den nivåuppdelade demokratin: teoretiska och empiriska studier«, dnr 2000-0090:01. Normativa utgångspunkter i »Staten, kommunerna och den statliga styrningen« (1987), s. 11. Medborgarskola: »Kommunal självstyrelse« (1972), s. 287 f.

Statlig styrning: »Kommunal självstyrelse« (1972), s. 295 f. »Staten, kommunerna och den statliga styrningen« (1987), s. 23. Brev till landshövding Mats Svegfors, ordförande för Ansvarskommittén, 8 oktober 2003. Likvärdighet: »Staten, kommunerna och den statliga styrningen« (1987), s. 65. »Begreppet likhet i skilda sammansättningar och betydelser« (odaterat manuskript).

Medierna (s. 133–134)

Erlander (1982), s. 160 f. »FN-aktionen i Katanga under december 1961«, s. i.

Propaganda (s. 134–147)

Begreppet propaganda: Branting-Westerståhl (1940). »Att studera politik« (1970), s. 59 f. Manuskript till radioprogram Vår självständiga mening, 1952, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Psykologiskt försvar: SOU 1953:27, citat s. 147 ff. Krigsarkivet, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, A1:1. Minnesanteckningar från sammanträde med representanter för beredskapsnämnden, försvarsstaben, Sveriges Radio, TT och utrikesdepartementet den 30 oktober 1969, bilaga. Jämför även Instruktion för Statens upplysningscentral, § 4d. Dnr KrA 43-2010/1173. »Propagandaanalys« (1956). Rapporten saknar uppgift om författare och utgivningsår, men av en bibliografi framgår att den skrevs av Jörgen Westerståhl och Bo Särilvik och blev klar 1956 (Nowak 1963, s. 61). Krigsarkivet, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar: Henrysson 2 april 1955, A1:1; Skrivelse till Konungen 21 januari 1955, B1:1. Dnr KrA 43-2010/1173.

Amerikaresa: Fellowship report, Jörgen Westerståhl till The Rockefeller Foundation, odat., i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Intervju med Jörgen Westerståhl, Politologen, nr 2, 1986, s. 8. Sixth Annual Conference on Public Opinion Research, June 22–25, 1951, Princeton University. Program. Brev från Marion Elderton till Angus Campbell, 20 juni 1951, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Om Angus Campbell, se Coombs (1987). Chicagoskolan: Heaney och Hansen (2006). Fellowship report, Jörgen Westerståhl till The Rockefeller Foundation, odat., Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Innehållsanalys: Dovring (1951, 1955, 1959, 1965, 1987, 1997). Promotionsprogram, Lunds universitet 1951. Karin Dovring, personlig kommunikation, brev augusti och september 2010. Muntliga uppgifter från Per-Anders Roth. I Jörgen Westerståhls bibliotek finns ett exemplar av Dovrings avhandling med en personlig dedikation från författaren. Fredskonferensen 1954 bevakades av svenska myndigheter och finns dokumenterad i tusen sidor handlingar i Säpos arkiv, SOU 2002:90, s. 46. Amerikansk propagandaanalys under andra världskriget: George (1959). Atombombshotet: Krigsarkivet, Beredskapsnämnden för

psykologiskt försvar: Kurs för viss personal inom det psykologiska försvaret å Jordbrukets föreningsskola, Sänga-Säby 1–2 november 1957, B1:1. Dnr KrA 43-2010/1173. »Intervjuundersökning hösten 1957. Frågor rörande civilförsvar och psykologiskt försvar« (1958), »Civilförsvarsbroschyrer uppvisade högre läsvärde än politisk broschyr« (1958), »An experiment with information pamphlets on civil defense« (1961). Försvarskommittén, brev från Styrbjörn Lindow, 13 februari 1979, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Skrivelse till Statens samhälls- och rättsvetenskapliga forskningsråd, 20 april 1957, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Nordenstam och Ennerfelt (1967).

Propanprojektet: Lindahl (1978, 1979), Tubin (2003). Brev från Kurt Törnqvist till Jörgen Westerståhl, 19 oktober 1970, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:3. Krigsarkivet, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, F3/7. PM Tore Dahlgren 15 september 1971. Specialkonferens kring analyssektionens och Propanprojektets verksamhet den 19–20 december 1970. Skrivelse Jörgen Westerståhl och Rutger Lindahl 8 januari 1971. Dnr KrA 43-2010/1173. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, PM 22 september 1980, 25 november 1980. Krigsarkivet, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, F3/7. Dnr KrA 43-2010/1173.

Mediernas objektivitet (s. 147–160)

Katangaundersökningen: »FN-aktionen i Katanga under december 1961«, s. viii, »Kongo-nyheterna i svensk press« (1962). Inslag med Jörgen Westerståhl i televisionens nyhetsprogram Aktuellt 14 februari 1962, smdb.kb.se/catalog/id/002691749.

Sammanfattning av Jörgen Westerståhls medieundersökningar:

<i>Ämne</i>	<i>Undersökningsperiod</i>	<i>Studerade medier</i>	<i>Uppdragsgivare</i>
FN-aktionen i Katanga	13–18 sept 1961 och 5–18 dec 1961	37 dagstidningar, UPI, AP och TT (Reuter o AFP)	Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar
Vietnam	11 febr – 9 mars 1968	Radio och tv, UPI, AP, TT (Reuter o AFP), 11 storstadstidningar	Radionämnden
Valrörelsen 1968	17 aug – 15 sept 1968	Radio och tv, TT, 28 dagstidningar	Radiochefen
Gruvstrejken	9 dec 1969 – 4 febr 1970	Radio och tv, TT, 78 dagstidningar	Sveriges Radios styrelse, Arbetarrörelsens Arkiv
Norges EF-omröstning	1 aug – 25 sept 1972	Norsk radio och tv	Chefen för Norsk Riksringkasting

<i>Ämne</i>	<i>Undersökningsperiod</i>	<i>Studerade medier</i>	<i>Uppdragsgivare</i>
Norrmalmstorgsrånet	23–28 aug 1973	Radio och tv, TT, 24 dagstidningar	Radionämnden
Händelserna i Portugal	19 maj – 26 juli 1975	Radio och tv, 6 dagstidningar varav en engelsk och en fransk	Radionämnden
Fem månaders utlandsrapportering	1 febr – 1 juli 1975	Tv, en daglig nyhetssändning i radio, TT (tre månader)	1974 års radioutredning
Volvos Norgeavtal	22 maj 1978 – 26 jan 1979	Storstadspress, riksprogram i radio och tv	Volvo
Utlandets bild av EU-toppmötet i Göteborg juni 2001	1–30 juni 2001	Fransk, tysk och engelsk press, CBS, ABC, NBC, CNN, LexisNexis: News Sources	Svenskt Näringsliv

«Vietnam i Sveriges Radio» (1968), »Objektiv nyhetsförmedling» (1972), s. 54 ff. Valrörelsen 1968: »Objektiv nyhetsförmedling» (1972), s. 80 ff, citat s. 104. »LKAB-konflikten i radio/tv och dagspress» (1971), »Objektiv nyhetsförmedling» (1972), s. 107 ff. »Objektiv nyhetsförmedling» (1972). Texten översattes till engelska av Diane Sainsbury, sedermera innehavare av Lars Hiertas professur i statskunskap vid Stockholms universitet. Trots upprepade kontakter med amerikanska och brittiska förlag lyckades Jörgen Westerståhl emellertid aldrig finna en utgivare av bokmanuskriptet »Objective News Reporting». Definition av objektivitet: »Objektiv nyhetsförmedling» (1972), s. 9 ff. Personliga synpunkter: »Objektiv nyhetsförmedling» (1972), s. 162 f. Permanent granskningssystem: »Objektiv nyhetsförmedling» (1972), s. 162. »Synpunkter på objektivitetskravets tillämpning i läroböcker» (1971).

Objektivitetsdebatt: »Kongonyheterna i svensk press» (1962). Olle Stenholm, »Opartistiskt och sakligt», Dagens Nyheter 2 november 1969. Om valprogrammen i radio och tv, se Esaïasson och Håkansson (2002). Rapportchefens inlägg i ett TT-telegram som återgavs i många tidningar, exempelvis Arbetet 6 mars 1974. Gunnar Fagerström, »Underkänn Westerståhls Norrmalmstorgsutredning!», Antennen, 22, 19 mars 1974. Furhoff (1970). »Att mäta objektivitet: replik» (1970). Stockholmsfilosofers kritik: Andrén, Ericsson, Ohlsson och Tännsjö (1972), »Expertgranskning», Dagens Nyheter 30 september 1972, »Dålig vetenskap med politiskt inflytande», Dagens Nyheter 23 november 1972. »Missförstådd objektivitet» (1972). Hermerén (1972, 1973). »Göran Hermerén om Kvantitativ objektivitetsmätning: ett någorlunda balanserat svar» (1974). Åmark (1973), Himmelstrand (1972),

Lund och Siune (1977), Anckar (1976), Hemánus (1981). McQuail (1986). Referat från konferensen 1977 i Statsvetenskaplig tidskrift, 80, nr 3, 1977.

Förslag till objektivitetsmätningar: brev från Thomas Kinding 6 maj 1969, brevväxling mellan Per Wrigstad och Jörgen Westerståhl november 1968, brevväxling mellan Harry Schein och Jörgen Westerståhl september 1969, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:3. Svensk filmdatabas, www.sfi.se. Ewert (1969). Riksdagens protokoll AK 1968:36, s. 9 ff. För en litteraturoversikt över debatten om opartiskhet och saklighet, se Klockare (2004).

Världsbild (s. 160–169)

Pressfrihet: Hjalmar Branting, »Beslaget«, i Tal och skrifter: kampen för demokratin, 1. Tiden, Stockholm 1927, s. 55 ff. »Pressen som opinionsbildande faktor« (1960).

Forskning om dagspressen: »Göteborgspressen skall utforskas av prof. Westerståhl«, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 28 februari 1953. Föreläsningar i november 1953: Göteborgs högskolas katalog, höstterminen 1953, s. 14. Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd, 68:52. »Sakkunnigutlåtanden rörande sökandena till August Röhss' professur i statskunskap vid Göteborgs högskola«, Statsvetenskaplig tidskrift, 55, s. 452–468 f. Kommentar i Dagens Nyheter 31 december 1952. »Politisk press« (1958). Weibull (1983), s. 32. Herbert Tingsten: »Press och partier«, Dagens Nyheter 10 maj, 15 maj 1959. Tingsten (1944), s. 8 f, svar på Per Åke Larsson och Gunnar Nordenstam, »Ideologier och partier«, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 18 juni 1969. Vissa resultat från valundersökningarna 1960 och 1964 publicerades i SOU 1965:22 (s. 13 ff och s. 35 ff). En längre redogörelse (»Dagspressen och den politiska opinionsbildningen«) insändes till regeringskansliet i juni 1965 men förblev opublicerad ända tills manuskriptet trycktes i det specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift som utgavs i samband med Jörgen Westerståhls pensionering 1982. »Debatt och opinion kring Norges Volvoavtal. En översikt« (1979), s. 22.

Världsbildsundersökningen: »Bilderna av Sverige« (1985), s. 15. »Att mäta dagspressens totala innehåll« (1960). Olsson (2010), s. 22. »Bilderna av Sverige« (1985). »Foreign news: news values and ideologies« (1994). »Vi har planer på att ge ut en bok om bilden av utlandet i svenska media. Det mesta av arbetet är gjort, men vi får se om jag hinner«, intervju med Jörgen Westerståhl, Göteborgs-Posten 24 januari 1996. Konfrontationsjournalistik: »Bilderna av Sverige« (1985), s. 243. Danmark: »Mediernas roll: TV-avisen« (1992), s. 103, 123.

Journalistutbildning: Dagens Nyheter 9 februari 1951. »Journalistutbildning under debatt«, Journalisten, nr 4, 1944. Cit. i Gardeström (2006), s. 11. Intervju med Jörgen Westerståhl i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 28 februari 1953. Om den svenska journalistutbildningens historia, se Hultén (2001) och Gherseti och Weibull (2010).

Mediepolitik: Pressutredning: SOU 1977:19, s. 327. »Massmedierna och den fria åsiktsbildningen«, promemoria 30 januari 1978, i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. »Kommunikationsforskningsgruppen, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet: bakgrund och utveckling«, i Massmedieforskning i Sverige, särskild bilaga, DsU 1976:15, s. 75 ff. Radiochef: Rydbeck (1990), s. 117 ff. Jörgen Westerståhl skrev i ett brev till en amerikansk kollega: »Since you left I have had a curious experience. I was tempted to leave my job for an administrative post

paid twice as much. I refused however, mainly due to the fact that I still want to do a few things in political science», brev till Morris Janowitz 18 april 1955, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Janowitz lämnade Göteborg omkring 24 mars 1955.

Väljarna (s. 171–177)

Borås 1954: »80 proc. röstande bestämda i förväg«, Expressen 3 december 1954. Se även Borås Tidning 2 och 4 december 1954. Lokalstudie 1954: Westerståhl och Särllvik (1955), I:6. Denna rapport är odaterad, men utgivningsåret 1955 anges av Särllvik (1964), not 48, s. 212.

Valforskning i Stockholm: Tingsten (1935, 1937), »Herbert Tingsten« (1992), s. 208. Opinionsundersökningar: Tingsten (1941b), Myrdal (1941, 1942), Croner (1943), Palander (1942). Seminarium: Håstad (1950). Hultgren (1990), s. 18 f, 24, 31. Tingstens skrifter förtecknas av Willers (1946). Hermansson (1993), s. 59. Wallin (1992). Protokoll från statsvetenskapliga seminariet 11 april 1946, Stockholms universitets arkiv, A 2 B:1. Håstad (1950). »Professor Hastad of Stockholm University has led seminars on 'Problems of Measuring Public Opinion' during 1946–47, using material from the Swedish Gallup Institute«, International Journal of Opinion and Attitude Research, 1, 1947, s. 118.

Metodexperiment: »Några synpunkter på gallupmetodens användning vid samhällsstudier« (1950), s. 94. Stember och Hyman (1949). International Journal of Opinion and Attitude Research, 4, 1950, s. 600. Brev från László Radványi till Jörgen Westerståhl, 4 december 1950, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. En notis om Uppsalaseminarier trycktes i International Journal of Opinion and Attitude Research, 4, 1950, s. 256; se även s. 471. Moreno och Sánchez-Castro (2009). »Proceedings of the American Association of Public Opinion Research«, Public Opinion Quarterly, 12, Winter 1948–1949, s. 839 ff. Gruber (1965), s. 194. Någon artikel av Jörgen Westerståhl publicerades aldrig. Tidskriften upphörde 1952 då redaktören reste tillbaka till Europa. László Radványi tog namnet Johann Schmidt, flyttade till Berlin och anslöt till sin hustru Anna Seghers som blivit ordförande för det östtyska författarförbundet. www.anna-seghers.de.

Valkommentar: »Partier i valrörelse« (1952).

Valforskning (s. 177–189)

Valundersökningarna 1954 och 1956: Jörgen Westerståhl och Bo Johanson [Särllvik], »Promemoria med förslag till en undersökning av valrörelsen 1954«, mars 1954, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Erlander (1954), s. 46: 1835, fredag 12 mars 1954 kl. 14.15. Brev till Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd 30 september 1954 och 14 januari 1955, dnr 51/54, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. »Framställning om bidrag till viss sociologisk forskning«, 13 oktober 1954, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. SCB: Motion FK 1947:219, SFS 1954:117; Hultgren (1990), s. 28 ff. Redogörelser: »Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport I« (1955), »Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport II« (1956). Resultaten sammanfattades även i ett radioprogram 20 juni 1955 och i en artikel i tidskriften Tiden nr 6 1955. Ej för publicering: »Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport I« (1955), s. I:9 f. Som medverkande

i »Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport II« (1956) anges Alvar Harrysson, Kurt Hugosson, Mårt Kubu och Kerstin M. V. Svensson. Valmöten: »Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport II« (1956), s. 198. Svensk filmdatabas, www.sfi.se. »Svensk valrörelse 1956. Arbetsrapport I. Intervjuundersökningen« (1957). En andra del skulle behandla valpropagandans innehåll och valdeltagande i Göteborg, men denna del av projektet genomfördes inte. Ansökan till Statens samhälls- och rättsvetenskapliga forskningsråd, 10 april 1956, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1.

Valpropaganda: Lazarsfeld, Berelson och Gaudet (1968). »Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport I« (1955), s. 1:1 f. Jörgen Westerståhl i tv-programmet Pressfönstret, 13 september 1962, smdb.kb.se/catalog/id/002691504. Anderson (1957). Bo Anderson, som då stavade sitt efternamn med två »s«, gjorde senare akademisk karriär i USA. Rapporten i Krigsarkivet, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, utlämnande medgivet 1 juli 2010.

Socialdemokraterna. »Några synpunkter på det socialdemokratiska partiets ställning« (1947), s. 214. Program för ombudsmannakonferens Rättvik 8–18 augusti. Fredag 12 augusti 9.30: Jörgen Westerståhl, »Erfarenheter från intervjuundersökningen vid 1954 års val. + tabeller«, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Erlander (2003), s. 119 (15 juni 1953), s. 131 (11 juli 1953). Erlander (2004), s. 15 (19 januari 1954). Bo Särllvik hade ännu inte bytt efternamn utan hette vid denna tid Johansson. Valet 1954: Erlander (1974), s. 367. Denna del av Erlanders memoarer har en bild av Palme och Särllvik vid Erlanders sida under en riksdagsdebatt (bildark efter s. 192). Erlander (1954), s. 105 ff. (31 juli 1954), s. 110 (7 augusti 1954). Särllvik (1955), s. 336 f, Erlander (2006), s. 163 f. (19 oktober 1956). »Bo Särllvik 1928–1998: minnesteckning« (2001), s. 10.

Internationella kontakter: Private conference on European electoral studies 25th – 27th March 1957, Nuffield College, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Brevväxling mellan Jörgen Westerståhl och Ebba Low. Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Hugo Vallentin, »Hjalmar Branting as I know him«, The Thames Star, 3 november 1917, paperspast.natlib.govt.nz. Demonstration i underhuset: New York Times, 12 juni 1913. Se även Hugo Vallentin, »Hjalmar Branting: a character sketch of the Swedish Socialist Leader«, Fortnightly Review, 108, July 1917, s. 62–68. Brevväxling mellan Morris Janowitz och Jörgen Westerståhl, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Janowitz (1961). Morris Janowitz föreläste i mars 1955 över ämnet »Campaign pressure and political consent in the 1952 US presidential election«.

Representation (s. 189–196)

Representativ och proportionell demokrati: »Om representation« (1985), s. 21. »Representativ demokrati: teoretiska utgångspunkter« (1997), s. 21 ff. Åsiktsrepresentativitet: »Om representation« (1985), s. 23, kursiv i originalet. Ideologier och åsiktsröstning: »Om representation« (1985), s. 29 f. »Samkristna skolnämndens namninsamlingsaktion« (1964). Folkomröstningar: »Författningsutredningen« (1976), s. 7, SOU 1963:17, s. 100. »Väljarna och kärnkraften« (1977), s. 32 ff. »Kärnkraftdebatten ur riskperspektiv« (1980). »Tjernobylnedfallet och myndighetsbeskeden« (1987), »Svensk kärnkraft efter Tjernobyln« (1987). Expertopinionen i kärnkraftsfrågan undersöktes också ett årtionde senare: »Kärnkraftsav-

vecklingen – ett politiskt haveri« (1998). »SvD hade rätt – vi hade fel« (1987). »Hellre tyst än rasist« (1991).

Kvinnorepresentation (s. 196–200)

Om historieskrivning i »Recension av T. Larsson och O. Petersson« (1994), s. 100. Skolöverstyrelsens lärobok: »Demokrati – diktatur« (1954). Se även »En kommentar« (1994). Docent intervjuas: Dagens Nyheter 24 mars, 12 september 1952. Barnomsorgsfrågan: »Bilderna av Sverige« (1985), kap. 10, s. 238 ff.

Servicedemokrati (s. 200–207)

Engelsk arbetarrörelse: Webb (1902), s. 36 ff, 60. Nordisk demokratidebatt: »Böcker om demokrati« (1947), s. 335 f. »Det svenska partiväsendet« (1949), s. 99 ff. Carl Arvid Hessler, recension i Statsvetenskaplig tidskrift, 52, 1949, s. 365. Demokratidebatt i Dagens Nyheter 1952: Tingsten 27, 29, 31 juli, Håstad 2 augusti, Hessler 5 augusti, Westerståhl 7 augusti. »Demokrati: form eller innehåll?« (1952). Begreppet servicedemokrati: »Demokratisk elit«, »Servicedemokrati« (1956), jfr Nilsson (1996). Tingstens kommentarer: »Elit och massa i demokratin«, Dagens Nyheter 5 augusti 1956, »Servicedemokratin reformering«, Dagens Nyheter 6 augusti 1956. Teorins uppgift: »En kommentar« (1994), s. 209. »Politikerna är ingen från folket skild elit« (1974). Strömberg (1974). Brevväxling mellan Olof Palme och Jörgen Westerståhl, september 1971, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:3. »Servicedemokratin fall« (1995). »Från överhetstro till individualism« (1982). Demokratins statskick: »Demokrati – diktatur« (1954), s. 17. Jörgen Westerståhls demokratibegrepp har kritiserats av några statsvetare. Bengt-Ove Boström menar att gränsdragningen kring demokratibegreppet är oklar (Boström 1988), s. 191 ff. Mats Lundström hävdar att folkviljans förverkligande inte behöver vara detsamma som folksuveränitet (Lundström 2001), s. 192 ff. Denna kritik försvagas dock av att den endast utgår från ett mycket begränsat urval av Jörgen Westerståhls skrifter (ett exempel är värnet av de medborgerliga fri- och rättigheterna, som Westerståhl primärt behandlar på annan plats, nämligen i samband med grundlagen och lagprövningsrätten). Kritiken tar heller inte tillräcklig hänsyn till skillnaden mellan å ena sidan den generella definitionen av demokratins statskick och å andra sidan den speciella uppfattning av folkstyrelsens idé som råder i ett visst samhälle vid en viss tidpunkt (åsiktsöverensstämmelse gäller främst proportionella system, servicedemokrati avser en speciell period i Sveriges moderna historia).

Forskningsfabriken (s. 209–219)

Intervju med Jörgen Westerståhl i GU-Journalen nr 6, december 2002, s. 6. Se även Lindberg och Hansson (1996b), s. 168 ff och Bodström (2001), s. 46 ff, »Georg Andrén 1890–1969: minnesteckning« (1970). Södra vägen 46: Stadsbyggnadskontoret Göteborg. Statsvetenskapliga institutionen: Lindberg och Hansson (1996b), s. 170. Särilvik (1996), s. 12. Telefonkatalogens Göteborgsdel 1955 anger att »Prof. Westerståhl personl.« har telefonnumret (031) 16 57 98. Uppgifter om personal från Esbjörn Janson 2010. Janson (1957). Proseminarieprotokoll, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, A 3:2. Lasswell (1936). »Bo Särilvik 1928–1998: minnesteckning« (2001), s. 10. Uppgift om

introduktionsföreläsning från Torgny Wörn. Vetenskapen om politik: »Att studera politik« (1970), s. 9. Tobisson (2009), s. 92 f. Uppgifter om datautrustning i Jörgen Westerståhl, Skrivelse till Statens råd till samhällsforskning, 5 februari 1964, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Variabeltänkande: intervju med Jörgen Westerståhl, Politologen, nr 2, 1986, s. 8.

Studentrevolt: Scenen med enmansuppvaktningen är självupplevd. Upprop med namnlista, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:3. Brev från Jörgen Westerståhl till Herbert Tingsten, 11 juni 1969, 1 oktober 1970, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:3, originalets stavning: »Levin«.

Akademiskt ledarskap: GU-Journalen nr 6, december 2002, s. 6. Brev till Stein Rokkan 5 mars 1971, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:7. Göteborgs universitet, www.gu.se, juni 2010. Brev från Gunnar Heckscher till Jörgen Westerståhl 20 september 1957, brev från Jörgen Westerståhl till Elis Håstad 15 oktober 1957, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Brev från Jörgen Westerståhl till Ingvar Svennilson, 15 oktober 1957, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Omdömen om Jörgen Westerståhl: Särllvik (1996), Stjernquist (1982), »Jörgen Westerståhl« i Statsvetenskaplig tidskrift, 108, 2006, s. 119–122, Naurin (2006), s. 314, Lewin (2007). Utvärdering av svensk statsvetenskap: Hydén, Immergut och Underdal (2002).

Ett statsvetenskapligt forskningsprogram (s. 220–224)

»Forskning löser ej fredsfrågan: gerillaromantik blommar upp«, Jörgen Westerståhl intervjuad av Britt-Marie Mattsson, Göteborgs-Posten 2 juni 1975. »A General Program for Research in Political Science« (stencil, 1 juli 1952), »Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram« (1950). Brev till Rockefeller Foundation 28 november 1950, brev från Rockefeller Foundation 9 juli 1952, Jörgen Westerståhls samling, Göteborgs universitet. Om undervisningen i samhällskunskap: »Demokratins skola« (1941). Maktutredning: »A General Program for Research in Political Science« (stencil, 1 juli 1952), dedikation till författaren. Gensvar: Hessler (1952), s. 464, Vallinder (2006), s. 374 f.

Forskningspolitik (s. 224–236)

Forskningsråd: SOU 1946:74, Segerstedt (1968). »Samhällsvetenskapernas framtida förhållanden« (1946), citat s. 476. Enkätvar: Lindberg och Hansson (1996b), s. 166. Ivar Ivre, »Löntagarna, konsumenterna och samhällsvetenskaperna«, Fackföreningsrörelsen, nr 40, 1954, s. 244–251. »Löntagarna, konsumenterna och samhällsvetenskaperna« (1954), 326 ff.

Samhällsforskningens nytta: »Samhällsforskningen och samhället« (1983). Värderelativistisk grundsyn: »Om statsvetenskapens förträfflighet« (1993), s. 282 f. Universitetet i Oslo: Årsberetning 1 juli 1956 – 30 juni 1957. Universitetsförlaget, Oslo 1960, s. 84 ff. De två sökande var Stein Rokkan och Thomas Chr. Wyller, Universitetet i Oslo: Årsberetning 1 juli 1956 – 30 juni 1957. Universitetsförlaget, Oslo 1960, s. 86 f. Tillsättningsärendet i Oslo behandlas även i nästa kapitel. Debattreferat i Götheborgske spionen, nr 6, 1955, s. 16. Jörgen Westerståhl, »Kommunal självstyrelse – kommunal indelning«, PM 13 juni

1963, Statens råd för samhällsforskning. Nordisk debatt 1971: Rokkan (1972), »Forskningsstrategi« (1972).

Utbildningsreformer: Brev från Jörgen Westerståhl till Terry Carlbom, 1 februari 1968, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:3. 1963 års universitets- och högskolekommitté, samhällsvetenskapliga arbetsgruppen. PM 3 juni 1964, sign. J.W. Debattreferat i Göteborgs spionen, nr 1, 1955, s. 6. »Kanslern bör utnämna« (1960), »Utländska medborgare och de svenska akademiska lärarbefattningarna« (1960).

Statsvetare: Leif Johansson, »Förteckning över svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap 1890–2009«, www.swepsa.org. »Statsvetare«, SAOB. »Statsvetaren. Organ för Statsvetenskapliga Intresseförbundet«, 1950–1956; förbundet organiserade »politices magistrar (pol. mag.) och personer, som bedriver studier i syftet att avlägga statsvetenskaplig examen (pol. mag.)«. Omdöpning: Ruin (1968), s. 58, Daniel Tarschys i Politologen, 3, 1973, Jörgen Westerståhl i »Om statsvetenskapens förträfflighet« (1993), s. 277. Vision: »GU:s plan ett rent pekorall« (2000).

Samhällsforskningens objektivitet (s. 236–243)

Objektivitet som saklighet och opartiskhet: »Objektiv nyhetsförmedling« (1972). Pekoral: Strandberg (1976), s. 11, »GU:s plan ett rent pekorall« (2000). Om »mammutseminarier«, se Tingsten (1962), s. 185, Nordin (1983), s. 233 och Nordin (2004), s. 91 ff, 103 f, se även Haselberg (2007), s. 63 f. Herbert Tingstens installationsföreläsning: Tingsten (1935), Tingsten (1962), s. 175, Intervju med Jörgen Westerståhl, Politologen, nr 2, 1986, s. 5. »Den materialistiska historieuppfattningen« (1937), s. 31 ff. Heckscher (1952), s. 293, Myrdal (1944), s. 1035 ff, se även Myrdal (1968). Installationsföreläsning vid Göteborgs högskola 28 februari 1953, opublicerad, originalmanuskript i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. »Om statsvetenskapens förträfflighet« (1993). Installationsföreläsning 1953: Referat i Göteborgs-Posten 1 mars, Ny Tid 1 mars och Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 2 mars. Göringcitatt i »Att studera politik« (1970), s. 82. Ofentlighet: »Att studera politik« (1970), s. 94.

Forskarvärlden (s. 245)

Tysk befolkningsstatistik: Statistisches Bundesamt, www.destatis.de/bevoelkerungspyramide.

Ett europeiskt konsortium (s. 245–254)

Konsortiets tillkomst: Dokumentation i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Intervju med Jean Blondel, Politologen, 4, 1974, s. 5 ff. Forskarbiografier: Budge (2006), Daalder (1997), s. 227 ff, www.ipsa.org/site/content/view/196/94, www.inrp.fr/she/archoral/temoins/096.htm, Allardt och Valen (1981), Daalder (1997), s. 26 ff, Kaase (1979), Rudolf Wildenmann intervju i Politologen, nr 2 1986, s. 52. Peter de Jánosi: Rose (1990), Newton och Boncourt (2010), brev från Peter de Jánosi, september och oktober 2010. Fordexpeditionen 1915: Nevins och Hill (1975), Kraft (1978). Elgström, Stéenhoff och Wägner (1917).

Konsortiets verksamhet: Brev från Stein Rokkan till Jörgen Westerståhl, 21 november 1969, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:6. Personlig kommunikation från Hans Daalder och Peter de Jánosi, september och oktober 2010. Tjänsteställsättning: Universitetet i Oslo: Årsberetning 1 juli 1956 – 30 juni 1957. Universitetsforlaget, Oslo 1960, s. 64 ff. Rapport från Mannheim: Mellbourn (1973).

Statsvetarnas international (s. 254–257)

Internationellt samarbete: Boncourt (2009). Heckscher (1957). Alva Myrdal: Hirdman (2006). Kvinnor i politiken: Duverger (1955). Dokumentation i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Brevväxling mellan Jörgen Westerståhl och Alva Myrdal, februari–april 1951, Göteborgs universitets arkiv, statsvetenskapliga institutionen, E 2 b:1. Brev från United Nations Office in Geneva, 23 november 1970, G. XIX 9/1/43 44524, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Politikens växlingar (s. 259–264)

Genomgripande förändringar: Manuskript »Democracy and local government in Sweden«, omkring 1990, Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Jörgen Westerståhl som statsvetare: Hessler (1952), s. 465. »Swedish political science in general has not yet sought to develop a systematic theory of the political process which would integrate the older constitutional and historical material with newer material which might be gathered by long-term empirical research into political behavior«, C. B. Macpherson, Report on Research in Political Science, The International Political Science Association, 1953, s. 14. Radikal rationalism: Wittrock och Lindström (1984). Utredningsväsendet: Social Science Research Council, Conference on Postgraduate Work in the Social Sciences, University of Kent, Canterbury, 9–10 July 1966, manuskript i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Forskarens roll: »En kommentar« (1994), s. 209. Politikens fluktuationer: intervju i Göteborgs-Posten 27 december 2002. Odaterat anteckningsblad. Avslutande ord: »Att studera politik« (1970), s. 106.

Demokratins århundrade (s. 265–269)

Om uttrycket »demokratins århundrade«, se Gustavsson (2002) och Petersson (2009), s. 11 ff. Sammanjämkning: Protokoll från statsvetenskapliga seminariet 2 mars 1950, Stockholms universitets arkiv, A 2 B:1. Text från 1918: »Plakat des Arbeiter- und Soldatenrates Wilhelmshaven«, DMM 1998–299.

Jörgen Westerståhls skrifter

- 1937 »Samtal med Madame Palencia«, *Clarté*, 14, 2, 15–16.
- 1937 *Den materialistiska historieuppfattningen*. Proseminarieuppsats, Stockholms högskola.
- 1939 »Komintern«, *Tiden*, 31, 10, 540–543.
- 1939 »Recension av Torgny T. Segerstedt, Demokratiens problem«, *Tiden*, 31, 11–12, 650–652.
- 1939 »Recension av Arne Björnberg, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905«, *Tiden*, 31, 11–12, 652.
- 1939 »Recension av Gunnar Heckscher, Svensk konservatism före representationsreformen«, *Tiden*, 39, 5, 303–306.
- 1939 »Recension av Rudolf Holmö, Socialismens etik«, *Tiden*, 39, 5, 306–307.
- 1940 »Recension av Arthur Rosenberg, Demokratie und Sozialismus«, *Tiden*, 32, 3, 188–190.
- 1940 »Recension av Gunnar Beskow, Världsbildernas kamp«, *Tiden*, 32, 5, 317–318.
- 1940 »Recension av Axel Hägerström, Socialfilosofiska uppsatser«, *Tiden*, 32, 5, 318–319.
- 1940 »Recension av Karl Olivecrona, England eller Tyskland«, *Tiden*, 32, 8, 507–508.
- 1940 »Recension av H.-K. Rönblom, Tryckfriheten i Sverige«, *Tiden*, 32, 9, 572–573.
- 1941 »Frågan om domstolarnas judiciella lagprövningsrätt i Sverige«, *SOU 1941:20, Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen*, 114–128.
- 1941 »Socialismen och friheten«, *Tiden*, 33, 9, 513–520. Även tryckt i *Socialismen och friheten. En orienterande debatt*. Natur och Kultur, Stockholm 1942, 88–96.
- 1941 »Demokratins skola«, *Tiden*, 33, 8, 470–479.
- 1941 »Förböner för demokratin«, *Tiden*, 33, 2, 77–82.
- 1941 »15-mannakommittén och LO-kongressen«, *Tiden*, 33, 8, 505–508.
- 1941 »Recension av Fredrik Böök, Tyskt väsen och svensk lösen«, *Tiden*, 33, 1, 59–60.
- 1941 »Recension av Bengt Lundberg, Begreppet psykologisk massa«, *Tiden*, 33, 3, 185–187.
- 1941 »Recension av Birgit Lange, Under en revolution«, *Tiden*, 33, 6, 382–383.
- 1941 »Recension av Karl Olivecrona, Europa och Amerika«, *Tiden*, 33, 7, 445.
- 1941 »Recension av Gunnar Hirdman, Demokrati-socialism; Max Eastman, Socialismens kris och Stalins Ryssland; Hermann Rauschnig, Vilddjuret och den stora freden«, *Tiden*, 33, 10, 634–636.
- 1941 »Recension av Karl Fredriksson, Socialismen i folkhemmet«, *Tiden*, 33, 10, 636–637.
- 1942 »Recension av Sten Sjöberg, Fredrik Sterky«, *Tiden*, 34, 10, 636–637.
- 1943 »Några drag ur Arbetsgivarföreningens ideologi«, *Fackföreningsrörelsen*, 22, 9 och 10, 197–204, 228–236.
- 1943 »Recension av K. A. Bratt, Ödet österifrån«, *Tiden*, 35, 8, 506–507.
- 1943 »Recension av Nils Herlitz, Svensk frihet«, *Tiden*, 35, 7, 444–445.
- 1943 »Recension av Arnold Ljungdal, Nihilismens filosofi«, *Tiden*, 35, 10, 637–638.
- 1943 »Recension av Vilhelm Moberg, Sanningen kryper fram«, *Tiden*, 35, 6, 383–384.

- 1944 »Recension av Torsten Holm, Från krig till fred; Harald Wigforss, Vår plats i fre-
dens värld«, *Tiden*, 36, 3, 188–189.
- 1944 »Recension av Charles Lindley, Svenska Transportarbetareförbundet«, *Tiden*, 36, 2,
123–124.
- 1945 *Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem, verksamhetsformer, förhållande till
staten*. Den svenska arbetarklassens historia, 6. Tiden, Stockholm.
- 1946 »Samhällsvetenskapernas framtida förhållanden: förslag i socialvetenskapliga forsk-
ningskommitténs betänkande«, *Departement och nämnder*, 8, 21, 476–479.
- 1947 »Några synpunkter på det socialdemokratiska partiets ställning«, *Tiden*, 39, 4, 210–
216.
- 1947 »Böcker om demokratin«, *Tidsskrift för rettsvetenskap*, 60, 331–337.
- 1948 John Lindgren, Herbert Tingsten och Jörgen Westerståhl. *Svenska Metallindustri-
arbetareförbundets historia*, 2, 1906–1925. Tiden, Stockholm, 321–818.
- 1949 »Det svenska partiväsendet«, i Hal Koch och Alf Ross, red., *Nordisk demokrati*.
Natur och Kultur, Stockholm, 88–104.
- 1949 »Västtysklands författning«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 52, 351–362.
- 1949 »Saknar amerikanerna klassmedvetande?«, *Morgon-Tidningen*, 13 april.
- 1949 *Till frågan om grundlagarna och deras tolkning*. Inlämnad som oavslutad specimen-
skrift i oktober 1949. Kapitel III tryckt i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1982.
- 1950 »Några synpunkter på gallupmetodens användning vid samhällsstudier«, i Elis
Håstad, red., »Gallup« och den svenska väljarkåren. *Några studier om opinionsmät-
ningar*. Gebers sociologiska bibliotek. Geber, Stockholm, 43–100.
- 1950 »Sovjetrysk statsvetenskap«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 53, 1–33.
- 1951 »Samhällsfilosofi: reflexioner kring en uppmärksam bok [Tage Lindbom: Efter
Atlantis]«, *Kooperatören*, 22, 484–488.
- 1952 »Återblick på arbetsmarknadsorganisationernas verksamhet«, i Gunnar Wester-
lund, red., *Arbetsmarknad och anställning. Människan och arbetet*, 3. Strömbergs,
Stockholm, 275–323.
- 1952 »Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 55,
206–219.
- 1952 »Begreppet samhällsklass«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 55, 297–307.
- 1952 »Partier i valrörelse«, *Hertha*, 39, 2, 12–13.
- 1952 »Demokrati: form eller innehåll?«, *Dagens Nyheter*, 7 augusti.
- 1952 *A general program for research in political science. Application for research grant*. The
Rockefeller Foundation, New York.
- 1953 »Lokala folkrörelsearkiv: en fråga värd kommunernas uppmärksamhet«, *Lands-
kommunernas tidskrift*, 34, 69–73.
- 1954 »Demokrati – diktatur« (15–34), »Det svenska statsskickets grunddrag i jämförelse
med vissa andra länders« (35–66), »Regering och riksdag, maktfördelningen« (67–
80), »Regering och riksdag, organisation och arbetsformer« (81–95), »Opinions-
bildning och organisationer« (139–172), »Utrikespolitik och internationellt samar-
bete« (173–183), »Kollektivavtal och arbetskonflikter« (283–289). *Samhällskunskap*,

1. Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie, 9. Norstedts, Stockholm. Andra upplagan 1957.
- 1954 »Löntagarna, konsumenterna och samhällsvetenskaperna«, *Fackföreningsrörelsen*, 34, 43, 326–328.
- 1954 »Recension av Ole Westerberg, § 84 'Grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas'«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 57, 537–544.
- 1955 Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik. *Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport I. Två lokala studier*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1955 *Demokrati och diktatur*. Medborgarkunskap, brev 3, C 22. Försvarets brevskola.
- 1956 »Demokratisk elit«, *Dagens Nyheter*, 2 augusti.
- 1956 »Servicedemokrati«, *Dagens Nyheter*, 4 augusti.
- 1956 Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik. *Propagandaanalys. Studier utförda vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet*. Stencil, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1956 Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik. *Svensk valrörelse 1954. Arbetsrapport II. Icke-röstning, mediastudier*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1957 Jörgen Westerståhl och Bo Särllvik. *Svensk valrörelse 1956. Arbetsrapport I. Intervjuundersökningen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1958 Jörgen Westerståhl och Carl-Gunnar Janson. *Politisk press. Studier till belysning av dagspressens politiska roll i Sverige*. Studier i politik, 1. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Även tryckt i *Göteborgs universitets årsskrift*, 64, 1958, 10, 1–127.
- 1958 »Some general observations on Scandinavian democracy«, *Scandinavian Democracy. Development of Democratic Thought & Institutions in Denmark, Norway and Sweden*. The Danish Institute, The Norwegian Office of Cultural Relations, The Swedish Institute in cooperation with The American-Scandinavian Foundation, Köpenhamn, 1–7.
- 1958 »Vad spelar dagspressen för politisk roll?« *Norrköpings Tidningar*, 14 oktober.
- 1958 Jörgen Westerståhl, Bo Särllvik och Esbjörn Janson. *Intervjuundersökning hösten 1957. Frågor rörande civilförsvaret och psykologiskt försvaret*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1958 Jörgen Westerståhl, Bo Särllvik och Esbjörn Janson. »Civilförsvarsbroschyrer uppvisade högre läsvärde än politisk broschyr«, *Tidskrift för Sveriges civilförsvaret*, 120–122.
- 1959 »Några synpunkter på en allmän författningsrevision«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 62, 262–270. Även i Erik Fahlbeck, red. *1809 års regeringsform, Minnesskrift till 150-årsdagen den 6 juni 1959*, Gleerups, Lund, 170–178.
- 1959 »Press och partier«, *Dagens Nyheter*, 15 maj. Genmäle till ledare 10 maj.
- 1960 »Att mäta dagspressens totala innehåll. Några uppgifter och prov«, i *Civibus et Rei Publicae. Festskrift till Georg Andrén på sjuttioårsdagen 10 december 1960*. Acta Academiae Regiae scientiarum Upsaliensis, 495–503.
- 1960 »Kanslern bör utnämna«, *Dagens Nyheter*, 26 februari.
- 1960 »Pressen som opinionsbildande faktor«, *Örnsköldsviks Allehanda*, 16 november. Sammandrag av föredrag hållet vid den nordiska pressveckan i oktober 1960. Även

- tryckt i Nya Norrland 19 november, Ystads Allehanda 24 november, Östgöten 3 december. Tryckt under annan titel i Östgöta-Correspondenten 16 november, Borås Tidning 20 november, Sundsvalls Tidning 24 november och Arbetarbladet 24 december.
- 1961 »Utländska medborgare och de svenska akademiska lärarbefattningarna«, i *Festskrift till Arthur Thomson den 6 november 1961*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 269–278.
- 1961 Jörgen Westerståhl, Bo Särilvik och Esbjörn Janson. »An experiment with information pamphlets on civil defense«, *Public Opinion Quarterly*, 25, 236–248.
- 1962 »Kongonyheterna i svensk press«, *Publicistklubbens årsbok*, 4, 100–105.
- 1962 *Studieresultat vid filosofisk fakultet. En undersökning av tentamensfrekvensen bland fyra inskrivningsårgångar vid Göteborgs Universitet*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1962 Jörgen Westerståhl och Bo Särilvik. *FN-aktionen i Katanga under september 1961. En studie rörande nyhetsförmedlingen i svensk press*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1963 Jörgen Westerståhl och Bo Särilvik. *FN-aktionen i Katanga under december 1961. En studie rörande nyhetsförmedlingen i svensk press*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1964 Jörgen Westerståhl, Bo Särilvik, Lennart Månsson och Edmund Dahlström. »Samkristna skolnämndens namninsamlingsaktion«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 67, 277–290. Rättelse av författarnamn i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 68, 1965, 92.
- 1964 Jörgen Westerståhl, Bo Särilvik, Lennart Månsson och Edmund Dahlström. *Interjuvundersökning avseende Samkristna skolnämndens namninsamlingsaktion*. Forskningsrapport till Statens råd för samhällsforskning 20 april 1964. Statsvetenskapliga och sociologiska institutionerna vid Göteborgs universitet.
- 1964 »Studentbetyg och universitetsstudier«, *Dagens Nyheter*, 19 februari. Genmäle 10 mars.
- 1965 *Dagspressen och den politiska opinionsbildningen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Även tryckt i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 85, 1982, 221–248.
- 1966 »Författningsperspektiv«, *Dagens Nyheter*, 13 maj.
- 1967 »Vad är demokrati?« i *Skola och demokrati. TCO:s utbildningsdagar 1967*. TCO, Stockholm.
- 1967 »Swedish local government research«, *Scandinavian Political Studies*, 2, 276–280.
- 1968 »Comparative political communication«, *Scandinavian Political Studies*, 3, 9–14.
- 1968 *Vietnam i Sveriges Radio. En studie av opartiskhet och saklighet i nyhetsförmedlingen utförd på uppdrag av Radionämnden*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1969 »Objektivitet: något som kan mätas«, *Sveriges Radios årsbok*, 18–27.
- 1969 *Valrörelsen 1968 i Sveriges radio. En studie av opartiskhet och saklighet i nyhetsförmedlingen utförd på uppdrag av radiochefen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

- 1969 *The Communal Research Program in Sweden*. Milano Conference on Community Decision-Making, July 1969.
- 1970 *Ett forskningsprogram. Den kommunala självstyrelsen. 1*. Almqvist & Wiksell, Stockholm. Med bidrag av Tore Dalenius och Olle Sjöström.
- 1970 *Att studera politik. En introduktion*. Tiden, Stockholm. 2 tr. 1972, 3 tr. 1975.
- 1970 »Georg Andrén 1890–1969: minnesteckning«, *Kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhällets i Göteborg årsbok*, 45–55.
- 1970 »Att mäta objektivitet: replik«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 73, 162–164.
- 1970 »Objectivity is measurable«, *EBU Review*, 121 B, 13–18.
- 1970 »The communal research program in Sweden«, *The New Atlantis. An International Journal of Urban and Regional Studies*, 2, 2, 124–132.
- 1971 »Synpunkter på objektivitetskravets tillämpning i läroböcker«, *SOU 1971:91, Samhällsinsatser på läromedelsområdet. Läromedelsutredningen*, 4. Bilaga 6, 258–259.
- 1971 »Demokratidebatt«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 74, 371–376.
- 1971 »Kommunal självstyrelse: ett forskningsprogram«, *Kommunal tidskrift*, 4, 2, 98–101.
- 1971 »Ett hot mot demokratin«, *Dagens Nyheter*, 20 juni.
- 1971 »Demokrati eller korporativism?« *Dagens Nyheter*, 4 augusti.
- 1971 *LKAB-konflikten i radio/TV och dagspress. Studier av nyhetsförmedlingen utförda på uppdrag av Sveriges Radios styrelse och Arbetarrörelsens arkiv*. Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet.
- 1972 *Objektiv nyhetsförmedling*. Scandinavian University Books, Akademiförlaget, Göteborg.
- 1972 »Kommunal självstyrelse«, i *Regioner att leva i. Elva forskare om regionalpolitik och välbästand*. Expertgruppen för regional utredningsverksamhet, ERU, Allmänna förlaget/Publica, 285–298.
- 1972 »Forskningsstrategi«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 75, 74–78, 85–86, 90–91.
- 1972 »Missförstådd objektivitet«, *Dagens Nyheter*, 23 november. Svar på artikel av Gunnar Andrén, Lars O. Ericsson, Ragnar Ohlsson och Torbjörn Tännsjö 30 september.
- 1972 »Representativ demokrati eller deltagardemokrati«, *Dagens Nyheter*, 11 januari.
- 1973 »Replik till Helander–Ståhlberg«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 76, 127–128.
- 1973 *EF i Norsk rikskringkasting. En studie av radio och tv-sändningarna inför folkeavstemningen 1972*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1974 »Decision-making systems in thirty-six Swedish communes«, i Terry N. Clark, red., *Comparative Community Politics*. Sage, Beverly Hills, 141–162.
- 1974 *Representative Local Government*. ECPR Workshop on Local Government, Marstrand, 19–24 augusti 1974.
- 1974 Lars Strömberg och Jörgen Westerståhl. »Resultat från kommunalforskningsgruppen: mer missnöje med bättre service!« *Kommunal tidskrift*, 7, 19, 816–818.
- 1974 »Göran Hermerén om Kvantitativ objektivitetsmätning: ett någorlunda balanserat svar«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 77, 101–102.
- 1974 »Svar på ledarartikel den 7 mars«, *Svenska Dagbladet*, 17 mars.

- 1974 »Politikerna är ingen från folket skild elit«, *Arbetet*, 2 april.
- 1974 *Norrmalmstorgsdramat. En undersökning av Sveriges radios nyhetsbevakning*. Rapportserien 1974:2. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1975 Jörgen Westerståhl och Mårten Persson. *Demokrati och intresserepresentation. En principdiskussion*. Liber Läromedel, Stockholm.
- 1975 Jörgen Westerståhl och Lennart Brantgärde. *Samhällsplanering i samverkan. Erfarenheter av informationsåtgärder 1974*. Rapportserien 1975:6. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, Nämnden för samhällsinformation.
- 1976 Rutger Lindahl och Jörgen Westerståhl. *TV:s utlandsrapportering. En undersökning avseende perioden 1 februari – 1 juli 1975*. Utförd på uppdrag av 1974 års radioutredning. Ds U 1976:13.
- 1976 »Författningsutredningen«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 79, 1, 2–11.
- 1976 »Ska det förhandlas om demokratis gränser?« *Arbetet*, 27 april. Genmäle 15 maj.
- 1976 »Tappa inte besinningen!« *Dagens Nyheter*, 10 juni. Svar på artikel av Erik Pierre 19 maj.
- 1976 *Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal. En undersökning avseende tiden 19 maj – 26 juli 1975 utförd på uppdrag av Radionämnden*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Även i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 85, 1982, 249–270.
- 1977 Sören Holmberg, Jörgen Westerståhl och Karl Branzén. *Väljarna och kärnkraften*. Publica, LiberFörlag, Jurist- och samhällsvetareförbundet, Stockholm.
- 1977 »Filosofistudier i Uppsala: årgång 1934–36«, i *Språk, kunskap, medvetande. Festskrift tillägnad Ivar Segelberg på hans 70-årsdag*. Institutionen för filosofi, Göteborgs universitet, 161–166.
- 1977 »Objektiv nyhetsförmedling«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 80, 195–202.
- 1978 *Opinion Representation*. ECPR Joint Sessions of Workshops, Grenoble, 6–11 april 1978.
- 1978 »Grundlagen och regeringsbildningen«, *Svenska Dagbladet*, 12 oktober.
- 1979 Bengt Owe Birgersson och Jörgen Westerståhl. *Den svenska folkstyrelsen*. Publica, LiberFörlag, Jurist- och samhällsvetareförbundet, Stockholm. 2 tr. 1980; 2 uppl. 1982; 3 uppl. 1986, 2 tr. 1987, 3 tr. 1988; 4 uppl. 1989, 2. tr. 1990, 3. tr. 1991; 5 uppl. 1992, 2 tr. 1995.
- 1979 *Debatt och opinion kring Norges Volvoavtal. En översikt*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1980 »Kärnkraften ur riskperspektiv«, *Svenska Dagbladet*, 16 februari.
- 1980 »Mobiliseringen avgör!« *Svenska Dagbladet*, 21 mars.
- 1981 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *Medborgarna och kommunen. Studier av medborgerlig aktivitet och representativ folkstyrelse*. Rapport från Kommunaldemokratiska forskningsgruppen. 5. Stockholm. Ds Kn 1981:12.
- 1981 »Participation and representation«, i Per Torsvik, red., *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation-Building. A Volume in Commemoration of Stein Rokkan*. Universitetsforlaget, Bergen, 429–447.
- 1981 »Kommunal demokrati: partierna betyder mindre för medborgarna«, *Tiden*, 73, 7, 446–452.

- 1982 »Till frågan om grundlagarna och deras tolkning«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 85, 217–220.
- 1982 »Dagspressen och den politiska opinionsbildningen«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 85, 221–248,
- 1982 »Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal: en undersökning avseende tiden 19 maj–26 juli 1975«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 85, 249–270. Svar till Radionämnden s. 282–289.
- 1982 »'Den svenska friheten': från överhetstro till individualism«, *Dagens Nyheter*, 15 oktober.
- 1982 »Om ogiltiga och andra röster«, *Svenska Dagbladet*, 13 september. Kommentar till artikel av Olle Nyman 10 september.
- 1983 Lars Strömberg och Jörgen Westerståhl, red. *De nya kommunerna. En sammanfattning av Kommunaldemokratiska forskningsgruppens undersökningar*. Kommunaldemokratiska kommittén. Publica, Liber Förlag, Stockholm.
- 1983 »Recension av Daniel Heradstveit, »Mediakrisen i Libanon: var NRK balansert?«, *Pressens årbog*, 2, 196–198.
- 1983 »En kommentar till maktutredningens massmedierapport«, *Nordicom-information*, 4, 2, 4–5. [Avser norska maktutredningen.]
- 1983 »Samhällsforskningen och samhället«, *Forskning och framsteg*, 8, 50–51.
- 1983 »Objective news reporting: general premises«, *Communication Research*, 10, 3, 403–424.
- 1983 Jörgen Westerståhl och Karl Erik Rosengren. »A research tradition«, *Communication Research*, 10, 3, 283–286.
- 1983 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *TT:s inrikesmaterial. Fördelning på ämnesområden under fyra tidsperioder*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Opublicerad rapport till TT.
- 1984 »Politikerna fattar för snabba beslut«, *Göteborgs-Posten*, 30 november.
- 1984 Lars Strömberg och Jörgen Westerståhl. *The New Swedish Communes. A Summary of Local Government Research*. Forskningsrapport 1984:1. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- 1985 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *Bilden av Sverige. Studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress*. Näringsliv och samhälle, 2, 1985. SNS Förlag, Stockholm.
- 1985 »Arne Wahlstrand 1903–1983: minnesteckning«, i *Minnestal hållna på högtidsdagarna 1984 och 1985*. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg, 27–32.
- 1985 »Om representation«, i *Makten från folket. 12 uppsatser om folkstyrelsen*. Folkstyrelsekommittén, Liber/Allmänna Förlaget, Stockholm, 21–32.
- 1985 »Per Albins väg mot folkhemmet. Recension av Anders Isaksson, Per Albin 1.« *Tiden*, 77, 10, 595–596.
- 1985 »Debatt om samhällskunskap i gymnasiet«, *Ekonomisk debatt*, 1, 40–42.
- 1985 »Folkhemstanken bär inte längre«, *Göteborgs-Posten*, 19 april.
- 1985 »Vad följer efter folkhemspolitikerna?« *Göteborgs-Posten*, 8 juli.
- 1985 »Journalisterna styr valdebatten«, *Göteborgs-Posten*, 16 juli.

- 1985 »Egendomlig opinion«, *Dagens Nyheter*, 5 juli. Svar på artikel av Hans-Eric Holmqvist 26 juni.
- 1986 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. »News ideologies as moulders of domestic news«, *European Journal of Communication*, 1, 2, 133–149.
- 1987 *Staten, kommunerna och den statliga styrningen. Några principfrågor*. Stat-kommunberedningen, Civildepartementet,
- 1987 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *Svensk kärnkraft efter Tjernobyl. En undersökning av expertåsikter, massmedier och folkopinion*. Studier & debatt. SNS Förlag, Stockholm.
- 1987 »Några kritiska punkter«, i Olof Petersson, red., *Maktbegreppet*. Maktutredningen. Carlssons, Stockholm, 318–322.
- 1987 »Kämpande juridik kräver aktiva journalister«, *Svenska Dagbladet*, 3 juni.
- 1987 »Vårt behov av oro«, *Dagens Nyheter*, 8 januari.
- 1987 »Verkligheten trotsar svenska moralen«, *Dagens Nyheter*, 30 december.
- 1987 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. »SvD hade rätt – vi hade fel«, *Svenska Dagbladet*, 25 september.
- 1987 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *Tjernobylnedfallet och myndighetsbeskeden. En studie av myndighetsinformation i lokala etermedier den 28 april–15 juni 1986*. Psykologiskt försvar, 142. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet; Styrelsen för psykologiskt försvar.
- 1987 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *TT och objektivitetskraven*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Opublicerad rapport till TT.
- 1988 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *News Values and Ideologies: An Empirical Analysis*. Prepared for presentation at the XIVth World Congress of the International Political Science Association, August 28 – September 1988, Washington, D.C.
- 1988 »Miljöfrågan rymmer politiskt sprängstoff«, *Svenska Dagbladet*, 21 september.
- 1988 »'Socialismen är död.' Socialdemokratin bör nu definitivt ta avsked från socialismen«, *Dagens Nyheter*, 16 oktober.
- 1989 »'Miljöskydd behöver ingen ideologi.' Det räcker med kunskap och sunt förnuft i miljöpolitiken«, *Dagens Nyheter*, 7 februari.
- 1990 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. *Vad har hänt med kärnkraftsopinionen?* Studier & debatt. SNS, Stockholm.
- 1990 »Massmedierna och försvaret«, i *Försvar för frihet och fred. Svensk säkerhetspolitik och totalförsvar: tillbakablick – framtid. Allmänna försvarsföreningens 100-årsjubileum*. Allmänna försvarsföreningen, Stockholm, 295–302.
- 1990 »Socialdemokratis dilemma«, *Aftonbladet*, 19 februari.
- 1991 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. »Chernobyl and the nuclear power issue in Sweden: experts, media, and public opinion«, *International Journal of Public Opinion Research*, 3, 115–131.
- 1991 »Ny Demokrati maktlös«, *Aftonbladet*, 20 september.
- 1991 »Hellre tyst än rasist: vi måste våga föra en diskussion om invandringspolitiken«, *Dagens Nyheter*, 20 november. Genmäle DN 7 januari 1992: »Definiera rasism!«

- 1992 »Mediernas roll: TV-avisen«, i Jørgen Goul Andersen, Hans Jørgen Nielsen, Niels Thomsen och Jörgen Westerståhl, *Vi og vore politikere*. Spektrum, Köpenhamn, 98–126 samt bilaga 381–386.
- 1992 »Georg Andrén: vetenskapsman, politiker, ämbetsman«, i Gunnar Falkemark, red., *Statsvetarporträtt. Svenska statsvetare under 350 år*. SNS Förlag, Stockholm, 137–147. Även i *Politologen*, nr 2 1988, 41–52.
- 1992 »Herbert Tingsten: statsvetenskapsmannen«, i Gunnar Falkemark, red., *Statsvetarporträtt. Svenska statsvetare under 350 år*. SNS Förlag, Stockholm, 203–217. Även i *Politologen*, nr 1 1989, 56–73.
- 1993 »Politikerrollen i ett tidsperspektiv«, i *Varför behöver kommunerna politiker? Intervjuer med politiker och forskare*. Göteborgs Förorters Förbund, Publica, Stockholm, 165–178.
- 1993 »Om statsvetenskapens förträfflighet«, i Björn von Sydow, Gunnar Wallin och Björn Wittrock, red., *Politikens väsen. Idéer och institutioner i den moderna staten. En vänbok till Olof Ruin*. Tiden, Stockholm, 277–287.
- 1993 Jörgen Westerståhl, red. *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval (SOU 1993:21)*. Personvalskommittén SOU 1993:63. Utgör även: Göteborg studies in politics, 29.
- 1993 »Objective news reporting: general premises«, *Communication Research*, 10, 3, 403–424.
- 1994 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. »Foreign news: news values and ideologies«, *European Journal of Communication*, 9, 1, 71–89.
- 1994 »Recension av Torbjörn Larsson, Det svenska statsskicket och Olof Petersson, Svensk politik«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 97, 97–101. »En kommentar« (till genmäle av Olof Petersson), *Statsvetenskaplig tidskrift*, 97, 1994, 208–209.
- 1994 Jörgen Westerståhl, Sten Jönsson, Sigvard Rubenowitz, Bengt Rundblad, Björn Boström, Lennart Nilsson och Joseph Schaller. *Stadsdelsreformen – utvärderingsstudier: sammanfattande bedömning och slutsatser*. SDU-serien, 1994:3. Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- 1995 Sten Jönsson, Sigvard Rubenowitz och Jörgen Westerståhl. *Decentraliserad kommun. Exemplet Göteborg*. SNS Förlag, Stockholm.
- 1995 »Systematisk desinformation: Sverige var gratisåkare på Nato«, *Dagens Nyheter*, 10 november.
- 1995 »Servicedemokratins fall«, *Göteborgs-Posten*, 30 juli.
- 1996 Jörgen Westerståhl och Folke Johansson. »Otillåtet börja avvecklingen«, *Dagens Nyheter*, 11 maj.
- 1997 Sten Jönsson, Lennart Nilsson, Sigvard Rubenowitz och Jörgen Westerståhl. *Decentraliserad välfärdstad. Demokrati, effektivitet och service*. SNS Förlag, Stockholm. Engelsk översättning: *The Decentralized City. Democracy, Efficiency, Service*. BAS/CEFOS, Göteborgs universitet 1999.
- 1997 »Representativ demokrati: teoretiska utgångspunkter«, *Kommunal ekonomi och politik*, 1, 2, 21–33.
- 1997 »Demokrati i flera skikt«, *Sydsvenska Dagbladet*, 27 juli.

- 1997 Sten Jönsson, Lennart Nilsson och Jörgen Westerståhl. »Så fungerar demokratin i storstaden«, *Göteborgs-Posten*, 20 november.
- 1998 Folke Johansson och Jörgen Westerståhl. *Kärnkraftsavvecklingen. Ett politiskt haveri*. SNS Förlag, Stockholm.
- 1998 »Kommentar til 'Borgene og lovene'«, i Jörgen Goul Andersen, *Lovene og mig. Danskernes forhold til landets love*. Spektrum, Köpenhamn, 198–204. Även publicerad som »Stor undersökning ger spännande budskap«, *Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed*, nr 5, april 1998, 7–8.
- 2000 »GU:s plan ett rent pekorall«, *Göteborgs-Posten*, 3 september.
- 2001 »Bo Särilvik 1928–1998: minnesteckning«, i *Svenska ledamöter av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg avlidna under 1998: minnestal*, 7–11.
- 2001 Jörgen Westerståhl och Olof Westerståhl. *Utländets bild av EU-toppmötet i Göteborg juni 2001*. En studie utförd på uppdrag av Svenskt Näringsliv.
- 2004 Jörgen Westerståhl och Olof Petersson. »Sjunkande valdeltagande inget problem«, *Dagens Nyheter*, 4 september.
- 2004 Jörgen Westerståhl och Olof Petersson. »Folkvalda olämpliga för författningsfrågor«, *Dagens Nyheter*, 5 september.

Litteratur

- Agrell, Wilhelm (2003). *Venona. Spåren från ett underrättelsekrig*. Historiska Media, Lund.
- Allard, Erik och Henry Valen (1981). »Stein Rokkan: an intellectual profile«, i Per Torsvik, red., *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation-Building*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Anckar, Dag (1976). »Objektivitet, balans, nyhetsförmedling: randanmärkningar till en debatt«, *Finsk tidskrift*, nr 2–3 1976, 104–121.
- Anderson, Bo (1957). *Empiriska studier över motståndsviljan i Sverige II: Resultat från valundersökningen 1956*. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, april 1957.
- Andersson, Leif, Ingvar Carlsson och Agne Gustafsson (1963). *Författningsreform. Nytt alternativ*. Tiden, Stockholm.
- André, Gunnar, Lars O. Ericsson, Ragnar Ohlsson och Torbjörn Tännjö (1972). »Från objektivitet till ökad genomsnittlighet«, *Häftet för kritiska studier*, 5, nr 6–7, 6–30 och 81.
- Anton, Thomas J. (1969). »Policy-making and political culture in Sweden«, *Scandinavian Political Studies*, 4, 88–102.
- Aschberg, Olof (1946). *En vandrande jude från Glasbruksgatan*. Bonniers, Stockholm.
- Aschberg, Olof (1947). *Återkomst*. Bonniers, Stockholm.
- Aschberg, Olof (1955). *Gästboken*. Tiden, Stockholm.
- Bergh, Magnus (2003). »Upptäcktsresa i de inre världarna«, *Svenska Dagbladet*, 27 december 2003.
- Beevor, Anthony (2006). *Spanska inbördeskriget*. Historiska Media, Lund.
- Blomberg, Erik (1940). *Mosaik. Litteratur, teater, konst etc. 1920–1940*. Tiden, Stockholm.
- Bodström, Lennart (2001). *Mitt i stormen*. Hjalmarson & Högberg, Stockholm.
- Boncourt, Thibaud (2009). »Political science, a post-war product (1947–1949)«, *Participation*, 33, 1, 4–7.
- Boström, Bengt-Ove (1988). *Samtal om demokrati*. Doxa, Lund.
- Branting, Anna (1945). *Min långa resa. Boken om Hjalmar och mig*. Medéns, Stockholm.
- Branting, Georg (1927). *Sacco-Vanzettidramat. Justitiemorden i Massachusetts*. Brand, Stockholm. Förkortad version: *Staten mot Sacco och Vanzetti*, Federativs förlag, Stockholm 1977.
- Branting, Georg (1943). *Lag-röta eller det svenska rättssamhällets förfall*. Trots allt!, Stockholm.
- Branting, Georg (1947). *Festskrift tillägnad Georg Branting. Utgiven vid hans 60-årsdag 21 september 1947*. Saxon & Lindströms Förlag, Stockholm.
- Branting-Westerstahl, Sonja (1936). *Kvinnor! Se utåt!* Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund, Stockholm.
- Branting-Westerstahl, Sonja (1940). »Är du propagandasäker?«, i Sonja Branting-Westerstahl m.fl., *Kvinnofront för vår sociala demokrati*. Lagerström Boktryckeri, Stockholm.

- Budge, Ian (2006). »Jean Blondel and the development of European political science«, *European Political Science*, 5, 315–327.
- Clark, Katerina, red. (2007). *Soviet Culture and Power. A History in Documents, 1917–1953*. Yale University Press, New Haven.
- Coombs, Clyde H. (1987). *Angus Campbell 1910–1980. A Biographical Memoir*. National Academy of Sciences, Washington D. C.
- Croner, Fritz (1943). *Gallup eller opinionsundersökningarnas problem*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Daalder, Hans, red. (1997). *Comparative European Politics. The Story of a Profession*. Pinter, London.
- Dahl, Robert A. och Edward R. Tufte (1973). *Size and Democracy*. Stanford University Press, Stanford.
- Desanti, Dominique (1983). *Les clés d'Elsa*. Éditions Ramsay, Paris.
- Dickson, Robert (1920). *Minnen*. Norstedts, Stockholm.
- Dovring, Karin (1951). *Striden kring Sions sånger och närstående sångsamlingar. En idé- och lärdomshistorisk studie*. Gleerups, Lund.
- Dovring, Karin (1955). »Quantitative semantics in 18th century Sweden«, *Public Opinion Quarterly*, 18, 389–394.
- Dovring, Karin (1959). *Road of Propaganda. The Semantics of Biased Communication*. Introduction by Harold D. Lasswell. Philosophical Library, New York.
- Dovring, Karin (1965). »Troubles with mass communication and semantic differentials in 1744 and today«, *American Behavioral Scientist*, 9, 9–14.
- Dovring, Karin (1987). *Harold Dwight Lasswell. His Communication with a Future*. Urbana, Illinois.
- Dovring, Karin (1997). *English as Lingua Franca. Double Talk in Global Persuasion*. Praeger, Westport.
- Duverger, Maurice (1955). *La participation des femmes à la vie politique*. Unesco, Paris.
- Dähnhardt, Dirk (1984). *Revolution in Kiel. Der Übergang vom Kaiserreich zur Weimarer Republik 1918/1919*. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.
- Elgström, Anna Lenah, Frida Stéenhoff och Elin Wägner (1917). *Den kinesiska muren. Rosika Schwimmers kamp för rätten och hennes krig mot kriget*. Dahlbergs, Stockholm.
- Elgström, Anna Lenah (1944). *Tidens kvinnor*. Steinsviks Bokförlag, Stockholm.
- Elvander, Nils (1968). »Kommunalforskningsprogrammet som forskningsorganisation«, i *Universitetet och forskningen. Studier tillägnade Torgny T. Segerstedt på sextioårsdagen*. Acta universitatis upsaliensis, Skrifter rörande Uppsala universitet, C. Organisation och historia, 17. Uppsala universitet.
- Elvander, Nils (2006). *Minnen från sju decennier*. Electronic Publishing Centre, Uppsala universitet.
- Enander, Viveka (2011). *Samtal med Jörgen Westerståhl*. Under utgivning.
- Erlander, Tage (1974). *1949–1954*. Tiden, Stockholm.
- Erlander, Tage (1982). *1960-talet. Samtal med Arvid Lagercrantz*. Tiden, Stockholm.
- Erlander, Tage (2001). *Dagböcker 1950–1951*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds, Hedemora.

- Erlander, Tage (2003). *Dagböcker 1953*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds, Hedemora.
- Erlander, Tage (2004). *Dagböcker 1954*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds, Hedemora.
- Erlander, Tage (2005). *Dagböcker 1955*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds, Hedemora.
- Erlander, Tage (2006). *Dagböcker 1956*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds, Hedemora.
- Erlander, Tage (2009). *Dagböcker 1959*. Utgivna av Sven Erlander. Gidlunds, Hedemora.
- Esaiasson, Peter och Nicklas Håkansson (2002). *Besked ikväll! Valprogrammen i svensk radio och tv*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige, Stockholm.
- Ewert, Lena (1969). *Rekordåren*. I samarbete med Svenska filminstitutet. PAN/Norstedts, Stockholm.
- Franzén, Nils-Olof (1985). *Hjalmar Branting och hans tid. En biografi*. Bonniers, Stockholm.
- Furhoff, Lars (1970). »Att mäta objektivitet«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 73, 153–162.
- Gardeström, Elin (2006). *Journalistutbildningens tillkomst i Sverige*. Konferensen Pedagog-historisk forskning: kultur, makt och utbildning, 28–29 september 2006.
- George, Alexander L. (1959). *Propaganda Analysis. A Study of Inferences Made from Nazi Propaganda in World War II*. Greenwood Press, Westport.
- Ghersetti, Marina och Lennart Weibull (2009). »The Swedish journalism education landscape«, i Georgios Terzis, red., *European Journalism Education*. Intellect, Bristol, 191–206.
- Gidlund, Janerik (1983). »Politiska partier«, i Lars Strömberg och Jörgen Westerståhl, red., *De nya kommunerna*, Publica, Liber Förlag, Stockholm s 65–81..
- Gilljam, Mikael och Jörgen Hermansson, red. (2003). *Demokratins mekanismer*. Liber, Malmö
- Graf, Erich Maria (1977). *Reise nach Sowjetrußland*. Verlag der Nation, Berlin.
- Gross, Babette (1967). *Willi Münzenberg. Eine politische Biographie*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.
- Gruber, Helmut (1965). »Willi Münzenberg: propagandist for and against the Comintern«, *International Review of Social History*, 10, 188–210.
- Gustafsson, Agne (1967). *Demokratisk författning*. Tema, Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Gustavsson, Sverker (2002). »Demokratins århundrade«, i Enn Kokk, Klas Gustavsson och Stig-Björn Ljunggren, red., *Var blev ni av, ljuva drömmar?* Ordfront, Stockholm, 110–126.
- Habeck, Robert, Andrea Paluch och Frank Trende (2008). *1918. Revolution in Kiel*. Boyens Buchverlag, Heide.
- Hadenius, Axel (1976). *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige*. Fackföreningsundersökningen, 3. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 75. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Hasselberg, Ylva (2007). *Industrisamhällets förkunnare. Eli Heckscher, Arthur Montgomery, Bertil Boëthius och svensk ekonomisk historia 1920–1950*. Gidlunds, Hedemora.
- Hatje, Marianne (2003). *Forskningspotentialen i Georg Brantings arkiv*. Vårterminen 2003. Historiska institutionen, Stockholms universitet.
- Heaney, Michael T. och John Mark Hansen (2006). »Building the Chicago school«, *American Political Science Review*, 100, 589–596.

- Heckscher, Gunnar (1946). Recension av Jörgen Westerståhl, Svensk fackföreningsrörelse. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 49, 358–361.
- Heckscher, Gunnar (1950). »Sakkunnigutlåtande rörande ledigförklarade professorsämbetet i statskunskap vid Lunds universitet«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 53, 460–471.
- Heckscher, Gunnar (1952). »Mål och metoder inom statskunskapen«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 55, 283–296.
- Heckscher, Gunnar (1957). *The Study of Comparative Government and Politics*. George Allen and Unwin, London.
- Heckscher, Gunnar (1959). »Regeringsformen och författningsutvecklingen«, i Erik Fahlbeck, red., *1809 års regeringsform. Minnesskrift till 150-årsdagen den 6 juni 1959*. Gleerups, Lund, 134–151.
- Helander, Voitto och Krister Ståhlberg (1971). »Några kritiska synpunkter på den svenska kommunforskningsgruppens demokratimodell«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 74, 66–69.
- Hemánus, Pertti (1981). *Massmedierna och objektiviteten*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Hermansson, Carl-Henrik (1993). *CH. Minnen*. Arena, Stockholm.
- Hermerén, Göran (1972). *Värdering och objektivitet*. Studentlitteratur, Lund.
- Hermerén, Göran (1973). »Kvantitativ objektivitetsmätning«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 76, 151–163.
- Hessler, Carl Arvid (1952). »Sakkunnigutlåtande rörande sökandena till August Röhss professur i statskunskap vid Göteborgs högskola«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 55, s. 458–466.
- Himmelstrand, Ulf (1972). *Objektivitet i nyhetsförmedlingen*. Världspolitikens dagsfrågor, 4. Utrikespolitiska institutet, Stockholm.
- Hirdman, Yvonne (2006). *Det tänkande hjärtat. Boken om Alva Myrdal*. Ordfront, Stockholm.
- Holm, Ingvar (1960). *Harry Martinson. Myter, målningar, motiv*. Bonniers, Stockholm.
- Hultén, Britt (2001). »Utbildning: behövs det?«, i Agneta Lindblom Hulthén, red., *Journalisternas bok 1901–2001*. Svenska Journalistförbundet, Stockholm, 214–229.
- Hultgren, Sten (1990). *Gallup i Sverige*. Tiden, Stockholm.
- Hydén, Göran, Ellen Immergut och Arild Underdal (2002). *Swedish Research in Political Science*. Vetenskapsrådet.
- Höglund, Zeth (1947). »Georg och Hjalmar Branting«, i Georg Branting (1947), 9–17.
- Janowitz, Morris, red. (1961). *Community Political Systems*. International Yearbook of Political Behavior Research, 1. The Free Press, Glencoe.
- Janson, Esbjörn (1957). »Om statsvetenskapning bland rasande rappning«, *Göteborgske Spionen*, 22, nr 2–3, s. 9.
- Johansson, Sten (1971). *Politiska resurser. Om den vuxna befolkningens deltagande i de politiska beslutsprocesserna*. Utkast till kapitel 10 i betänkande om Svenska folkets levnadsförhållanden. Låginkomstutredningen, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Kaase, Max (1979). »Rudolf Wildenmann: German scholar, institution builder, democrat«, i Daalder (1979), 40–53.

- Karlbom, Rolf (1979). *Från Kopparbergssprivilegierna till Åkarpsslagen. Rättshistoriska studier rörande bestraffningen av arbetsvägran och strejker*. Meddelande från historiska institutionen i Göteborg, 16, Göteborgs universitet.
- Kilbom, Karl (1954). *Ur mitt livs äventyr, 2. I hemligt uppdrag*. Tiden, Stockholm.
- Klockare, Jenny (2004). *Den omdebatterade opartiskheten: en forskningsöversikt*. Rapport, SNS Medieforum, SNS. www.sns.se.
- Koch, Stephen (1995). *Double Lives. Stalin, Willi Münzenberg and the Seduction of the Intellectuals*. Harper Collins, New York.
- Koestler, Arthur (1966a). *Pil i det blå*. Prisma, Stockholm.
- Koestler, Arthur (1966b). *Den osynliga skriften*. Prisma, Stockholm.
- Kraft, Barbara S. (1978). *The Peace Ship. Henry Ford's Pacifist Adventure in the First World War*. Macmillan, New York.
- Larsson, Hans (1931). *Spinoza*. Bonniers, Stockholm.
- Lasswell, Harold D. (1936). *Politics. Who Gets What, When, How*. McGraw-Hill, New York.
- Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson och Hazel Gaudet (1968). *The People's Choice. How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign*. Tredje upplagan. Columbia University Press, New York.
- Lewin, Leif (1967). *Planhushållningsdebatten*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 46. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Lewin, Leif (1970). *Folket och eliterna. En studie i modern demokratisk teori*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Lewin, Leif (2007). »Jörgen Westerståhl«, i *Årsberättelse 2006*, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm, 32.
- Lindahl, Rutger (1978). *Broadcasting across Borders. A Study on the Role of Propaganda in External Broadcasts*. Göteborg Studies in Politics, 8, Gleerups, Lund.
- Lindahl, Rutger (1979). *Internationella radiosändningar som propagandainstrument. En studie av svenskspråkiga sändningar till Sverige*. Psykologiskt försvar, 94, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.
- Lindberg, Bo och Ingemar Nilsson (1996a). *Göteborgs universitets historia, 1. På högskolans tid*. Göteborgs universitet.
- Lindberg, Bo och Ingemar Nilsson (1996b). *Göteborgs universitets historia, 2. Ett växande universitet*. Göteborgs universitet.
- Lund, Erik och Karen Siune (1977). »Objektivitet: et spørgsmål om kontekst? Tradition og fornyelse i svensk objektivitetslitteratur«, *Pressens årbog*, 1977, 193–199.
- Lundh, Christer (2010). *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2010*. Andra upplagan. SNS Förlag.
- Lundström, Mats (2001). »Tre demokratibegrepp i svensk statskunskap«, i Niclas Berggren, Nils Karlson och Joakim Nergelius, red., *Demokratins konstitutionella val*, City University Press, Stockholm, 165–226.
- Mann, Klaus (1949). *Vändpunkten*. Norstedts, Stockholm.
- Martinson, Harry (1940). *Verklighet till döds*. Norstedts, Stockholm.
- McMeekin, Sean (2003). *The Red Millionaire. A Political Biography of Willi Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in the West*. Yale University Press, New Haven.

- McQuail, Denis (1986). »From bias to objectivity and back: competing paradigms for news analysis and a pluralistic alternative«, i Thelma McCormack, red., *Studies in Communication: A Research Annual*, 3, JAI Press, Greenwich, 1–36.
- Meijer, Hans (1961). »Författningsutredningens kommunikéer«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 64, 146–150.
- Mellbourn, Anders (1973). »Rapport från Mannheim«, *Politologen*, nr 2, 10–16.
- Molin, Björn (1965). *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*. Studier i politik, 2. Akademiförlaget, Göteborg.
- Molin, Björn (2002). *Ingen väg tillbaka*. Ekerlids, Stockholm.
- Moreno, Alejandro och Manuel Sánchez-Castro (2009). »A lost decade? László Radványi and the origins of public opinion research in Mexico, 1941–1952«, *International Journal of Public Opinion Research*, 21, 3–24.
- Müller, Hans-Harald och Wilhelm Schernus (1987). *Theodor Plievier. Eine Bibliographie*. Hamburger Beiträge zur Germanistik, 6. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Myrdal, Alva (1941). »Hur folkopinionen studeras«, *Tiden*, 5, 269–277.
- Myrdal, Alva (1942). »Opinionsmätningarnas mognadsprov«, *Tiden*, 7, 397–414.
- Myrdal, Gunnar (1944). *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*. Harpers, New York.
- Myrdal, Gunnar (1968). *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Möller, Yngve (1990). *Rickard Sandler. Folkbildare, utrikesminister*. Norstedts, Stockholm.
- Naurin, Elin (2006). »Arvet efter Jörgen Westerståhl«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 108, 314–316.
- Nevins, Allen och Frank Ernest Hill (1957). *Ford. Expansion and Challenge, 1915–1933*. Scribners, New York.
- Newton, Ken och Thibaud Boncourt (2010). *The ECPR's First Forty Years, 1970–2010*. The ECPR Press, University of Essex, Colchester. www.ecprnet.eu/events/40
- Nilsson, Lennart (1996). »Medborgarna och servicedemokratin«, i Rothstein och Särilvik (1996), 183–197.
- Nordenstam, Gunnar och Göran P. Ennerfelt (1967). *Introduktion till Sovjetsamhället*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Nordin, Svante (1983). *Från Hägerström till Hedenius. Den moderna svenska filosofin*. Doxa, Lund.
- Nordin, Svante (2004). *Ingemar Hedenius. En filosof och hans tid*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Nowak, Kjell (1963). *Masskommunikationsforskning i Sverige. En översikt samt en annoterad bibliografi*. Företagsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm, Norstedts, Stockholm.
- Nyström, Per (1987). »Den kommunala renässansen«, i Christer Wigerfeldt, red., *Göteborgs förorter. Från landsbygd till stadsbygd*. Göteborgs Förorter, Göteborg, 8–17.
- Olsson, Claes-Olof (2010). »Nordicom och massmedieforskningens framväxt i Göteborg under 1970-talet«, i *Norden och världen. Perspektiv på forskningen om medier och kommunikation. En bok tillägnad Ulla Carlsson*. Göteborgs universitet, 19–24.

- Palander, Tord (1942). *Gallupmetoden i Sverige*. Svenska Gallupinstitutet, Stockholm.
- Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Petersson, Olof (2009). *Vår demokrati*. SNS Förlag, Stockholm.
- Petersson, Olof, Klaus von Beyme, Lauri Karvonen, Birgitta Nedelmann och Eivind Smith (1999). *Demokrati på svenskt vis*. Demokratirådets rapport 1999. SNS Förlag, Stockholm
- Plievier, Hildegard (1957). *Meine Hunde und Ich*. Verlag Heinrich Scheffler, Frankfurt am Main.
- Plievier, Theodor (1930). *Des Kaisers Kulis. Roman des deutschen Kriegsflothe*. Malik, Berlin. Svensk översättning: *Kejsarens kulier*. Bonniers, Stockholm 1930.
- Plievier, Theodor (1946). *Stalingrad*. Natur och Kultur, Stockholm 1946.
- Rabinbach, Anson (2008). »Staging Antifascism: The Brown Book of the Reichstag Fire and Hitler Terror«, *New German Critique*, 35, 97–126.
- Reuterswärd, Maud (1956). »Min bror Krister«, *Clarté*, 29, nr 2, s. 6.
- Rokkan, Stein (1972). »Forskningsstrategi«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 75, 67–73.
- Rose, Richard (1990). »Institutionalizing political science in Europe: a dynamic model«, *European Journal of Political Research*, 18, 581–603.
- Rothstein, Bo och Bo Särilvik, red. (1996). *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Rudholm, Sten och Nils Stjernquist (1996). »Jörgen Westerståhl som författningsutredare«, i Bo Rothstein och Bo Särilvik (1996), 15–39.
- Ruin, Olof (1968). »Statskunskap«, i *20 års samhällsforskning*. Norstedts, Stockholm, 47–58.
- Rydbeck, Olof (1990). *I maktens närhet. Diplomat, radiochef, FN-ämbetsman*. Bonniers, Stockholm.
- Sandberg, Nils (1957). *Göteborgs högskolas matrikel 1942–1954*. Wettergren & Kerbers Förlag, Göteborg.
- Segerstedt, Torgny (1968). »Samhällsforskningsrådets förhistoria«, i *20 års samhällsforskning*. Norstedts, Stockholm, 9–16.
- Simone, Raffaele (2009). »Pourquoi l'Occident ne va pas à gauche«, *Le Débat*, 156, septembre–octobre, 4–17.
- Smith, Eivind och Olof Petersson, red. (2004). *Konstitutionell demokrati*. SNS Förlag, Stockholm.
- Socialismen och friheten. En orienterande debatt* (1942). Natur och Kultur, Stockholm.
- SOU 1941:20. *Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen*. Avgivet av inom Justitiedepartementet tillkallade sakkunniga.
- SOU 1945:38. *Riktlinjer för en revision av rikets indelning i borgerliga primärkommuner*. Betänkande av Kommunindelningskommittén.
- SOU 1946:74. *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m.m.* Avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén.
- SOU 1953:27. *Psykologiskt försvar*. Betänkande avgivet av Kommittén för utredning av det psykologiska försvaret.
- SOU 1958:14. *Regeringsarbetet*. Författningsutredningen, 2.

- SOU 1963:16. *Sveriges statsskick, 1. Lagförslag*. Författningsutredningen, 6.
- SOU 1963:17. *Sveriges statsskick, 2. Motiv, förslag till regeringsform*. Författningsutredningen, 6.
- SOU 1965:22. *Dagstidningarnas ekonomiska villkor*. Betänkande av Pressutredningen.
- SOU 1977:19. *Radio och tv 1978–1985*. Betänkande av Radioutredningen.
- SOU 1993:14. *EG och våra grundlagar*. Betänkande av Grundlagsutredningen inför EG.
- SOU 2002:90. *Den farliga fredsörelsen*. Rapport från Säkerhetstjänstkommissionen.
- SOU 2002:93. *Övervakningen av 'SKP-komplexet'*. Rapport från Säkerhetstjänstkommissionen.
- Stein, A. M. (1998). *The Anarchist Writer and Communist Politics. Conflict and Continuity in the Work of Theodor Plievier*. Dissertation, German Literature, University of Oxford.
- Stember, Herbert och Hyman, Herbert (1949). »How interviewer effects operate through question form«, *International Journal of Opinion and Attitude Research*, 3, 493–512.
- Sterzel, Fredrik (1999). *Parlamentarismen i författningen*. Andra upplagan. Norstedts Juridik, Stockholm.
- Sterzel, Fredrik (2009). *Författning i utveckling. Tjugo studier kring Sveriges författningsutveckling*. Stiftelsen Rättsfonden, 41. Iustus Förlag, Uppsala.
- Stjernquist, Nils (1976). »Statsvetenskaplig forskning kring den nya grundlagen«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 79, 58–69.
- Stjernquist, Nils (1978). »Tillkomsten av Sveriges nya regeringsform«, *Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland*, 114, 337–370.
- Stjernquist, Nils (1982). »Jörgen Westerstähl«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 85, 213–215.
- Strandberg, Olle (1976). *Pegas på villovägar*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Strömberg, Lars (1974). *Väljare och valda. En studie av den representativa demokratin i kommunerna*. Kommunalforskningsgruppen, avhandlingsserien, 32.
- Svanberg, Lena (1987). *Anna Branting*. Bonniers, Stockholm.
- Sydow, Björn von (1989). *Vägen till enkammarriksdagen. Demokratisk författningspolitik i Sverige 1944–1968*. Tiden, Stockholm.
- Särlvik, Bo (1955). »Valrörelsen och väljarna«, *Tiden*, 6, 47, 334–340.
- Särlvik, Bo (1959). *Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957*. Författningsutredningen, 4. SOU 1959:10.
- Särlvik, Bo (1964). »Politisk rörlighet och stabilitet i valmanskåren«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 67, 185–219.
- Särlvik, Bo (1996). »Att bygga en forskningsmiljö, att förnya en disciplin: Jörgen Westerstähl som institutionsledare och statsvetenskaplig forskare«, i Rothstein och Särlvik (1996), 9–13.
- Takman, John (1956). »Ett tjugårsminne«, *Clarté*, 29, nr 2, 2.
- Tingsten, Herbert (1930). *Från parlamentarism till diktatur. Fascismens erövring av Italien*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1933). *Demokratiens seger och kris. Den författningspolitiska utvecklingen 1880–1930*. Vår egen tids historia, 1. Bonniers, Stockholm.

- Tingsten, Herbert (1935). »Installationsföreläsning den 15 april 1935«, i Gunnar Myrdal och Herbert Tingsten, *Samhällskrisen och socialvetenskaperna*, Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1937). *Political Behavior*. Stockholm Economic Studies, 7. P. S. King & Son, Westminster.
- Tingsten, Herbert (1941a). *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*, 1–2. Den svenska arbetarklassens historia. Tiden, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1941b). »Opinionsmätningarna i Amerika«, *Mellanfolkligt samarbete*, nr 4–5 1941, 113–119. Även publicerad som »Opinionsmätningarna och frågan om deras införande i Sverige«, i *Problem i svensk demokrati*, Tidens skriftserie 2, Tiden, Stockholm 1941, 29–38.
- Tingsten, Herbert (1944). *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen*. Skrifter utgivna av Utrikespolitiska institutet, 4. Kooperativa Förbundets Bokförlag, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1945). *Demokratiens problem*. Stockholm högskolas populärvetenskapliga föreläsningsserie. Norstedts, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1952). »Sakkunnigutlåtande rörande sökandena till August Röhss professur i statskunskap vid Göteborgs högskola«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 55, s. 467–469.
- Tingsten, Herbert (1960). *Demokratiens problem*. Aldus/Bonniers, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1961). *Mitt liv. Ungdomsåren*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1962). *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*. Norstedts, Stockholm.
- Tingsten, Herbert (1964). *Skall kungamakten stärkas? Kritik av författningsförslaget*. Aldus Bonniers, Stockholm.
- Tobisson, Lars (2009). *Främling i folkhemmet. Ett högerspöke ser tillbaka*. Atlantis, Stockholm.
- Tubin, Eino (2003). *Förfäras ej. 50 år med det psykologiska försvaret: en biografi om en svensk myndighet*. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Ullenhag, Jörgen (1970). *Den solidariska lönepolitiken i Sverige. Debatt och verklighet*. Norstedts, Stockholm.
- Unger, Gunnar (1963). »Namn att minnas: Jörgen Westerståhl«, *Svensk Tidskrift*, nr 3, 175–177.
- Wallin, Gunnar (1986). »Kunskap och kommunal politik«, i Olof Ruin m.fl., *Kunskap och politik. Statsvetenskap i Stockholm 50 år*. Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Wallin, Gunnar (1992). »Elis Håstad: professorn, politikern, publicisten«, i Gunnar Falckemark, red., *Statsvetarporträtt. Svenska statsvetare under 350 år*. SNS Förlag, Stockholm, 237–253.
- Vallinder, Torbjörn (2006). »Nils Stjernquist i lundensisk statsvetartradition: mellan historia, juridik och samhällsvetenskap«, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 108, 361–388.
- Webb, Sidney och Beatrice Webb (1902). *Industrial Democracy*. Longmans, Green and Co., London.
- Weibull, Lennart (1983). *Tidningsläsning i Sverige. Tidningsinnehav, tidningsval, läsvanor*. Publica, Stockholm.

- Weiss, Peter (1979). *Motståndets estetik*. Roman. Band 2. Arbetarkultur, Stockholm.
- Wilde, Harry (1965). *Theodor Plievier. Nullpunkt der Freiheit*. Kurt Desch, München.
- Willers, Uno (1946). *Herbert Tingstens bibliografi. En vängåva på femtioårsdagen 17 mars 1946*. Alb. Bonniers tryckeri, Stockholm.
- Witt-Brattström, Ebba (1988). *Moa Martinson. Skrift och drift i trettioalet*. Norstedts, Stockholm.
- Wittrock, Björn och Stefan Lindström (1984). *De stora programmens tid. Forskning och energi i svensk politik*. Akademilitteratur, Stockholm.
- Vysjinskij, Andrei Y. (1948). *The Law of the Soviet State*. Macmillan, New York.
- Åmark, Klas (1973). »Den franska revolutionens förbannelse: en undersökning av modellens och metodens effekter på forskningsresultaten i aktuell svensk pressforskning«, *Historisk tidskrift*, 36, 325–366.

Personregister

- Ahlberg, Alf 173
Alberti, Rafael 29
Allport, Gordon W. 139
Alving, Barbro 39
Anckar, Dag 158
Andersen Nexø, Martin 29
Andersson, Dan 90
Andersson, Ingvar 169
Andersson, Leif 98
Andrén, Georg 209, 224, 239
Annerstedt, Ludvig 64
Aragon, Louis 19, 29
Ari, Carina 19
Aristoteles 263
Aschberg, Olof 13–25, 33, 40, 176
Asp, Kent 217
Asquith, Herbert Henry 187
- Back, Pär-Erik 113
Becher, Johannes 29
Bergegren, Hinke 17
Bergman, Stina 19
Bergquist, Thorwald 224–225
Bergqvist, Sven-Runo 116
Bergson, Henri 45
Bergström, Axel 160
Birgersson, Bengt Owe 116, 118, 224
Blomberg, Erik 29
Blomquist, Sven O. 173–174
Blondel, Jean 246, 250–251
Boalt, Gunnar 135
Boëthius, Gerda 19
Bonnier, Gert 66
Bonnier, Karl Otto 19
Bonnier, Tony 66
Bosse, Harriet 19
Boström, Christopher Jacob 237
Boye, Karin 39
Branting, Anna 14–16, 26, 44, 66–67
Branting, Georg 17, 19–23, 36, 39, 41–42, 45, 54–55, 66
Branting, Hjalmar 14, 16–19, 22–23, 66–67, 77, 90, 99, 160, 186, 259
Branting, Rina 41–42
Branting-Westerståhl, Sonja 19, 22–27, 33–35, 37, 39, 42, 134, 187, 197
Branzén, Karl 192
Bratt, Ivan 19
Brecht, Bertolt 45
Bredel, Willi 29
Breton, André 176
Brik, Lili 19
Brusewitz, Axel 23
Bucharin, Nikolaj 28
Byström, Ebba Cecilia 187
Böök, Fredrik 54
- Campbell, Angus 140, 188
Carleson, C. N. 14
Carlsson, Ingvar 98
Carlsson, Leif 85
Chester, Norman 187, 249
Clausewitz, Carl von 38
Converse, Philip E. 188
Croner, Fritz 172
- Daalder, Hans 247
Dahl, Robert A. 110
Danielsson, Axel 160
Debré, Jacques 24
Debré, Michel 24
Deutsch, Karl 256
Dickson, Robert 64
Diktonius, Elmer 39
Dimitrov, Georgi 21
Dovring, Karin 141–142
Duverger, Maurice 246, 255–256

- Eckerberg, Sixten 239
 Edén, Nils 33
 Edenman, Ragnar 211
 Ehnmark, Elof 169
 Einstein, Albert 176
 Elvander, Nils 113, 115
 Emerson, Rupert 139
 Engel de Jánosi, Adolf 249
 Engel de Jánosi, József 249
 Engels, Friedrich 51
 Ennerfelt, Göran 145
 Erlander, Tage 39, 49, 92, 97–99, 112, 133,
 150, 159, 178, 185–186, 202, 224

 Feuchtwanger, Lion 19
 Ford, Henry 250
 Forsell, Harry 116
 Friedrich, Carl 256
 Frisk, Hjalmar 209, 239
 Furhoff, Lars 155–156

 Gadelius, Johan Edvard 210
 Gallup, George 172–178
 Gedda, Liss Karin 147
 George, Alexander 139, 143
 Gerhard, Karl 19
 Gerhardsen, Einar 202
 Goebbels, Joseph 22
 Gorkij, Maksim 28–29
 Graf, Oskar Maria 29
 Grieg, Nordahl 29
 Grumbach, Salomon 19
 Grünwald, Isaac 19, 24
 Gunnmo, Alf 116
 Gustaf VI Adolf 186
 Gustafsson, Agne 98
 Gustafsson, Gunnel 196
 Gustafsson, Hans 110
 Gårdlund, Torsten 173, 238
 Göring, Hermann 21, 242

 Hadenius, Stig 168
 Hägerström, Axel 53, 237, 240

 Häggroth, Sören 117
 Hagman, Rolf 174
 Hammarskjöld, Dag 133
 Hansson, Lars 15
 Hansson, Oloph 155
 Hansson, Per Albin 23, 51, 68, 205
 Hansson, Sigfrid 51
 Hasselblad, Carl David 210
 Heckscher, Eli 66
 Heckscher, Gunnar 47–50, 66, 80, 86, 136,
 138, 161, 169, 218, 225, 239–240, 255
 Hedenius, Ingemar 48, 66, 237
 Hedlund, Gunnar 92
 Hedtoft, Hans 202
 Hegel, Friedrich 58, 268
 Hegelius, Brita 210
 Helander, Voitto 121
 Hemánus, Pertti 158
 Hermansson, Carl-Henrik 52, 174
 Hermerén, Göran 157–158
 Hessler, Carl Arvid 48–49, 203, 216, 222,
 260
 Hierta, Lars Johan 41, 218
 Himmelstrand, Ulf 158
 Hitler, Adolf 21, 27, 37, 54, 238, 242
 Holmberg, Sören 192, 217
 Holmberg, Yngve 150
 Hultgren, Sten 174
 Hurtig, Serge 246–247
 Husén, Torsten 135–136, 174
 Hyman, Herbert 175
 Håkansson, Sven-Olof 210
 Håstad, Elis 48, 90, 174–175, 203, 211, 218,
 255
 Höglund, Zäta 18

 Ingulfson, Hans 174
 Isaksson, Anders 68
 Ivre, Ivar 226

 Jacobsson, Malte 111
 Jahoda, Marie 140
 Jánosy, Peter de 249–252

- Janowitz, Morris 139, 188
 Janson, Carl-Gunnar 162
 Janson, Esbjörn 144, 210–212
 Jaspers, Karl 176
 Johansson, Axel 168
 Johansson, Folke 122–123, 127, 166–167, 193–194, 199
 Johansson, Sten 120–121
 Josephson, Ragnar 19
 Järrel, Stig 179
 Järte, Otto 57
- Kalinin, Michail 54
 Karitz, Anders 46–47, 218, 237
 Karlbom, Torvald 83
 Key, Vladimer Orlando 138–139
 Kihlberg, Leif 154
 Kilbom, Karl 18
 Kinding, Thomas 159
 Kirov, Sergej 40
 Koch, Hal 202
 Kock, Karin 92, 211
 Koestler, Arthur 19, 21–22, 34, 40–41
 Kollwitz, Käthe 19
 Kugelman, Siri 16, 22
 Kuusinen, Otto Ville 33–34
- Lagerroth, Fredrik 48, 50, 223
 Larsson, Hans 44
 Lasswell, Harold 139–142, 211
 Lazarsfeld, Paul 139–140, 182, 248
 Leiserson, Avery 140
 Lenin, Vladimir Iljitj 18, 28, 30, 259
 Lenya, Lotte 45
 Leprévost, André 34–35
 Lerner, Daniel 139
 Lévi-Strauss, Claude 176
 Lewin, Leif 120, 189, 216, 219
 Liebknecht, Karl 11–12
 Lijphart, Arend 189
 Lincoln, Abraham 115, 119, 203
 Lind, Rina 41–42
 Lindahl, Rutger 146–147
- Lindberg, August 72
 Lindblad, Ingemar 212
 Lindgren, John 68, 80
 Lindqvist, Herman 17
 Lindström, Rickard 57
 Lindström, Ulla 92
 Ljungdal, Arnold 39
 Low, Ebba 187
 Low, Sidney 187
 Lubbe, Marinus van der 21, 25
 Lukács, Georg 176
 Lumumba, Patrice 133
 Lund, Erik 158
 Lundgren, Claes 146–147
 Luxemburg, Rosa 12
- Macpherson, Crawford Brough 261
 Magnusson, Gerhard 17
 Majakovskij, Vladimir 19
 Malraux, André 29
 Mann, Erika 29–30
 Mann, Heinrich 19
 Mann, Klaus 29–30
 Mann, Thomas 249
 Mao Zedong 216
 Martinson, Harry 29, 34, 39
 Martinson, Moa 29, 39
 Marx, Karl 17, 51–52, 58–59, 90
 McDougal, Myres S. 139
 McQuail, Denis 158
 Meijer, Hans 216
 Mellbourn, Anders 254
 Meurling, Harry 51
 Meurling, Per 51
 Michels, Robert 78
 Milhaud, Darius 19
 Miller, Warren E. 188, 252
 Mitterrand, François 247
 Molander, Seth 23
 Molin, Björn 91, 212
 Münzenberg, Willi 20–22, 25, 31, 176
 Myhlback, Lennart 117
 Myrdal, Alva 172–173, 255–256

- Myrdal, Gunnar 51, 238–240
 Myrdal, Jan 159
 Möller, Gustav 92, 111
- Naess, Arne 248
 Naurin, Elin 219
 Nerman, Ture 65
 Neruda, Pablo 176
 Nietzsche, Friedrich 45
 Nilsson, Anton 33
 Nizan, Paul 29
 Nordenskiöld, Otto 155
 Nordenstam, Gunnar 145–146
 Nycander, Svante 77
 Nyström, Per 39, 239
- Ohlin, Bertil 92, 173, 224
 Ohrlander, Gunnar 72
- Palander, Tord 172
 Palencia, Isabel de 39
 Palme, Olof 73, 75, 185, 205, 262
 Pateman, Carol 120
 Pehrsson, Pehr 63–64
 Persson, Ivar 49, 239
 Persson, Mårten 75–76
 Peter I 259
 Piscator, Erwin 25, 31, 33, 176
 Piscator, Hildegard 13, 24, 26–27, 31–32, 36
 Plievier, Hildegard 13, 24, 26–27, 31–32, 36
 Plievier, Theodor 12–14, 24–32, 35–36, 40, 42, 176
 Pollock, James K. 140, 260
 Pålsson, Leif 215
 Pålsson, Roland 135
- Radek, Karl 28
 Radványi, László 175–176
 Reinhardt, Max 19
 Remarque, Erich Maria 13
 Reuterswärd, Krister 23–25, 34–38, 42
 Reuterswärd, Maud 37–38
 Rokkan, Stein 187, 231, 246–254, 256
- Rommel, Erwin 248
 Roosevelt, Franklin D. 254
 Rosengren, Karl-Erik 155, 158, 217
 Ross, Alf 201–202, 256
 Rubbestad, Axel 211
 Rudholm, Sten 93
 Ruin, Olof 236
 Russell, Bertrand 211
 Rydbeck, Olof 169
 Röhss, August 49, 217
- Sacco, Ferdinando Nicola 20
 Sandler, Rickard 90, 92, 94, 97–99
 Sartori, Giovanni 187, 256
 Savary, Alain 247
 Scharer, Adam 29
 Scheidemann, Philip 11
 Schein, Harry 159
 Schweitzer, Albert 24
 Segerstedt d.y., Torgny 173, 224–225
 Seghers, Anna 19, 29, 31, 176
 Seip, Jens Arup 252
 Sergueiev, Nathalie 24
 Shaw, George Bernhard 187
 Siune, Karin 158
 Skottsberg, Brita 196
 Sola Pool, Ithiel de 140
 Spinoza, Baruch 44–45
 Staaff, Karl 63
 Stalin, Josef 28–29, 35–36, 40, 55–56, 238
 Stenberg, Gaby 179
 Stenholm, Olle 154
 Stjernquist, Nils 48–50, 85, 93, 113, 219, 223, 252
 Strandberg, Olle 66, 237
 Strindberg, August 14, 236
 Sträng, Gunnar 92
 Strömberg, Lars 113, 118, 123–124, 205, 217
 Ståhlberg, Krister 121
 Sundgren, Mats 155
 Svanberg, Lena 67
 Svanberg, Victor 39
 Svernilson, Ingvar 218

- Swanson, Charles 141
 Swenning, Julius 46
 Sydow, Marie-Christine von 110
 Särilvik, Bo 91, 137, 144, 147, 177–188,
 210–212, 217, 219, 235, 246
- Tarschys, Daniel 236
 Tegen, Einar 173, 239
 Thermænius, Edvard 173, 209
 Tingsten, Herbert 41–43, 45, 47–49, 51–52,
 55, 58, 66, 78, 80, 82, 87, 96, 99,
 161–163, 172–174, 189, 201–204,
 215–216, 218, 220, 224, 229, 235,
 237, 238–239, 260–261, 263, 267
- Tobisson, Lars 77, 212
 Toller, Ernst 19, 29
 Triolet, Elsa 19, 29
 Turgenjev, Ivan 249
- Undén, Östen 49, 92
 Unger, Gunnar 99
- Wagner, Richard 249
 Valen, Henry 248
 Vallentin, Hugo 186–187
 Wallin, Gunnar 113, 117
 Vanzetti, Bartolomeo 20
 Webb, Beatrice 78–79, 200–201
 Webb, Sidney 78–79, 200–201
 Weber, Max 207
 Wedén, Sven 159
 Weibull, Lennart 217
 Weill, Kurt 45
 Weiss, Peter 25
 Wenner-Gren, Axel 19
 Westerståhl, Anna 48, 197
 Westerståhl, Dag 48, 212
 Westerståhl, Märta 48, 55, 66, 199
 Westerståhl, Olof (Olle) 22, 26, 42, 55
 Westerståhl, Olof 48
 Wigforss, Ernst 92
 Wigforss, Harald 154
 Wilde, Harry 25
- Wildenmann, Rudolf 248, 253
 Williams-Ellis, Amabel 29
 Wohlin, Nils 19
 Wrigstad, Per 99, 159
 Wyller, Thomas Christian 252
 Vysjinskij, Andrej 55
 Wählstrand, Arne 209
 Wägner, Elin 250
- Åkerman, Johan 225
 Åman, Valter 169
 Åmark, Klas 158
- Örtendahl, Claes 117
 Öste, Sven 154

Jörgen Westerståhl var professor vid Göteborgs universitet under tre händelserika årtionden, fram till början av 1980-talet. Han byggde upp forskningen om opinionsbildning, medier, väljare och kommuner och han räknas som en av Sveriges mest inflytelserika statsvetare.

Som barnbarn till Hjalmar Branting och elev till Herbert Tingsten följde Jörgen Westerståhl den politiska utvecklingen på nära håll. I sin ungdom umgicks han med radikala författare och politiker.

Jörgen Westerståhl forskade om högaktuella demokratiproblem. Han undersökte de organiserade intressegruppernas makt, tog aktiv del i debatten om den svenska grundlagen och utforskade hur kommunreformerna påverkade den lokala självstyrelsen. Jörgen Westerståhl blev kontroversiell för sin kritik av massmediernas journalistik. Han drevs av en övertygelse om att samhällsforskare kan bidra till att lösa demokratins problem.

Statsvetaren är en berättelse om demokratins dramatiska århundrade. Boken bygger på ett unikt material från olika arkiv och hittills okända källor.

Olof Petersson är statsvetare och har varit professor vid Uppsala universitet och forskningsledare vid SNS.